

Вісник

Дніпропетровського
університету

Науковий журнал

№ 11

Том 24

2016

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (голова редакційної ради); старш. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгальок**; чл.-кор. НАПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВО України, д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**; д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко**; д-р екон. наук, проф. **Н. І. Дучинська**; д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова**; **Вятр Єжи Йозеф**, ректор Європейської школи управління, професор (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. **Ю. Мельников** (США)

СЕРІЯ: МОВОЗНАВСТВО

Випуск 22

Дніпропетровськ

Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара

УДК 811(060.55)
ББК 81Я5

*Надруковано за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 7 від 22 грудня 2015 р.)*

Р е ц е н з е н т и:

д-р філол. наук, проф. В. І. Ліпіна
д-р філол. наук, проф. Т. В. Філат

Розглянуто актуальні проблеми сучасного мовознавства на широкому матеріалі української, російської та інших слов'янських і західноєвропейських мов. Багатоаспектний аналіз мовних явищ та одиниць різних рівнів виконано в синхронії та історичній перспективі. Значну увагу приділено дослідженню інноваційних процесів у сучасних мовах, опису функціональних різновидів мовлення, у тому числі інтернет-комунікації, питанням перекладу і лінгводидактики.

Для наукових працівників, спеціалістів-філологів, аспірантів і студентів філологічних факультетів, а також для широкого кола читачів, які цікавляться проблемами сучасного мовознавства.

Рассмотрены актуальные проблемы современного языкознания на широком материале украинского, русского и других славянских и западноевропейских языков. Многоаспектный анализ языковых явлений и единиц разных уровней выполнен в синхронии и исторической перспективе. Большое внимание уделено исследованию инновационных процессов в современных языках, описанию функциональных разновидностей языка, в том числе интернет-коммуникации, вопросам перевода и лингводидактики.

Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов и студентов филологических факультетов, а также широкого круга читателей, интересующихся проблемами современного языкознания.

Topical problems of contemporary linguistics based on phonetics, grammar and semantics of Ukrainian, Russian and other Slavonic and West European languages are regarded. A multi-sided analysis of language phenomena is performed synchronically and diachronically. A great attention is paid to the research of innovation processes in contemporary languages, description of language functional varieties, including the internet-communication, issues of translation and linguodidactics.

The papers are interesting for scientists, specialists in philology, post-graduate students and students of philological faculties, as well as for a wide range of readers who are interested in the problems of modern linguistics.

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я:

д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко** (відп. редактор); д-р філол. наук, проф. **О. І. Панченко** (зам. відп. ред.); д-р філол. наук, проф. **І. І. Меньшиков**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Підмогильна**; д-р філол. наук, доц. **І. С. Попова**; д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**; д-р філол. наук, проф. **А. М. Приходько**; д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель**; д-р гуманіт. наук, проф. **Людмила Шипелевич** (Польща); канд. філол. наук, доц. **І. І. Турута** (відп. за вип.)

© Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016

УДК 811.161.1'367.62.3 + 811.161.1'373.2

О. С. Белозор, В. И. Петренко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЭРГОНИМЫ С КОМПОНЕНТАМИ МОЛОДОЙ/СТАРЫЙ В КОММЕРЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ

Рассмотрены значения прилагательных *молодой/старый* в составе прагматических, информативных и рекламных эргонимов; установлены основные референтные зоны эргонимов, проанализированы их функции.

Ключевые слова: прагматика, эргоним, референт, семантика, название.

Білозор О. С., Петренко В. І. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ЕРГОНИМИ З КОМПОНЕНТАМИ МОЛОДИЙ/СТАРИЙ У КОМЕРЦІЙНІЙ НОМІНАЦІЇ**

Розглянуто значення прикметників *молодий (молодой)/старий (старый)* у складі прагматичних, інформативних і рекламних ергонімів; встановлено основні референтні зони ергонімів, проаналізовано їх функції.

Ключові слова: прагматика, ергонім, референт, семантика, назва.

Belozor O. S., Petrenko V. I. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **ERGONIMS WITH THE COMPONENTS МОЛОДОЙ/СТАРЫЙ IN THE COMMERCIAL NOMINATION**

The meaning of the adjectives «*молодой/старый*» in the composition of pragmatic and informative, advertising ergonyms has been considered; the main reference spheres of ergonyms have been established, the most numerous of which is the reference sphere «Entertainment and cultural centers». The names of commercial enterprises (ergonyms) and their functions have been analyzed in this article.

Trying to achieve an effective communication, the nominators invent many different and original titles for their enterprises. For achieving settled goals, the adjectives with a high degree of associativity are used. These adjectives include the adjectives «*молодой/старый*» which not only inform of an object of sales or services of the company, but at the same time estimate them and elicit positive associations for the recipient; they bring to semantics of ergonyms some informative charge, which influences the choice of addressee for one or another rival firm.

Performed research shows that actualization of one or another meaning of the adjectives *молодой/старый* as a part of the ergonyms which not only express the attribute, but also evaluate the quality which the adjectives produce; perform a maximum of functions, which are peculiar to this type of onyms (advertising, nominative and selective), contribute to the formation of favorable public face of the company.

Key words: pragmatics, ergonym, referent, semantics, naming unit, recipient.

Эргонимы стали неотъемлемой частью современного языкового пространства, представляя отдельную самостоятельную систему онимов, в которой реализуются тенденции, свойственные современному русскому языку и современной коммуникации в целом. Обращение к исследованию ономастического сознания, внимание к семантическим, словообразовательным и прагматическим особенностям коммерческой номинации обусловлено, с одной стороны, актуальностью антропологического подхода в изучении проприальной лексики, а с другой, – существенным расширением круга именуемых объектов в современном городе, изменением их объема и обновлением лексемного состава [9].

Под *эргонимом* мы понимаем собственное имя делового объединения людей, в том числе союза, организации, учреждения, корпорации, предприятия, общества, заведения, кружка. Первое обозначение данного класса онимов и попытка их классификации представлены в работе А. В. Суперанской «Общая теория имени собственного». Исследователь выделила два типа наименований для обозначе-

ния предприятий и учреждений: *реальный*, отражающий местоположение компании и характер ее деятельности, и *символический*, дающий лишь некоторый намек на характер деятельности фирмы [9, с. 196–197].

Проблемы эргонимии и эргонимов вызывали и продолжают вызывать большой интерес у лингвистов: им посвящен ряд научных исследований Г. Н. Алиевой, А. В. Беспаловой, В. Д. Бондалетова, А. Э. Гунто, Г. А. Донсковой, А. М. Емельяновой, А. А. Трапезникова, И. В. Крюковой, М. Я. Крючковой, Н. Н. Лесовец, Н. В. Носенко, А. В. Суперанской и других.

Выбор эргонимии в качестве исходного лингвистического материала и актуальность исследований такого рода обусловлены активным развитием обозначенной группы коммерческих имен, составляющих неотъемлемую часть языкового пространства и дающих представление о языковой личности современного номинатора [2, с. 3]. Под *коммерческой эргонимией* мы понимаем названия всех структур, имеющих главной задачей своей деятельности получение прибыли. Коммерческие эргонимы – названия деловых объединений, созданных для осуществления деятельности, направленной на получение прибыли, и обычно вступающих в конкурентные отношения с другими аналогичными объединениями [7, с. 28].

Предметом изучения являются названия экономических объектов городов России и Украины разных сфер бизнеса – промышленных предприятий, банков, акционерных обществ, адвокатских бюро, торговых фирм, магазинов, кафе, гостиниц, ресторанов. Для анализа отобрано 200 эргонимов, включающих в свой состав прилагательные *молодой* и *старый* и зафиксированных в электронных справочниках коммерческих предприятий России и Украины (Каталог предприятий и организаций «Фирмы России» [6], Общероссийская сеть бизнес-порталов «ROSFIRM» (<http://www.rosfirm.ru>), «AllBiz» (<http://www.ua.all-biz.info>)).

В *задачи* исследования входило охарактеризовать существующие в настоящее время эргонимы городов России и Украины, включающие компоненты *молодой/старый* с лексико-семантической точки зрения; выделить основные референтные зоны в соответствии с назначением обозначаемых эргонимом референтов; проанализировать выполняемые эргонимами функции.

Большинство эргонимов, включающих в свой состав прилагательные *молодой* и *старый*, называют различные общества, предприятия, ассоциации, фабрики, фонды, дома отдыха, развлекательные и культурные центры, жилищно-коммунальные службы, магазины, агентства, заведения общественного питания, медицинские учреждения, гостиницы и отели, сервисные центры и др.

Как показывает анализ, эргонимы с компонентами *молодой* и *старый* сообщают некую проверяемую дополнительную информацию о предприятии, конкретизируют сферу деятельности фирмы, что позволяет нам отнести их к группе *прагматических информативных эргонимов* («*Старая фотография*» (фотосалон), «*Старый лекар*» (аптека) и др.).

Было выделено пять референтных зон анализируемых прагматических эргонимов: «Медицина», «Развлекательные заведения и культурные центры», «Издательство и печать», «Услуги и сервис», «Деньги и недвижимость». Критерием такого разделения послужило назначение предлагаемых предприятиями услуг, сфера деятельности деловых объединений. Разные значения анализируемых прилагательных в составе эргонимов показали широкую сферу их употребления и позволили не только объединить их в несколько крупных групп, но и выделить подгруппы, которые объединены общим значением эргонима. Рассмотрим каждую из них подробнее.

Под *медициной* мы понимаем область научной и практической деятельности, направленной на сохранение красоты, укрепление здоровья, распознавание,

лечение, предупреждение болезней, продление жизни [7, с. 151]. В состав референтной зоны «Медицина» входят эргонимы, называющие аптеки, фармацевтические компании, оздоровительные комплексы, массажные центры.

Как известно, имя торговой марки является самым заметным и устойчивым элементом взаимосвязи между продуктом и потребителем. Оказывая воздействие на целевую аудиторию, название заставляет покупателя отдавать предпочтение определенным маркам и компаниям [11, с. 139]. Как отмечает М. Н. Володина, представление о каком-либо предмете складывается у человека благодаря ассоциациям, возникающим при попытке осмыслить основную характеристику, заданную в имени [5, с. 9]. Так, прилагательное *молодой*, несомненно, привлекает номинатора, т. к. производит на адресата благоприятное впечатление, однако для референтной зоны «Медицина» более частотным является употребление прилагательного *старый*, что объясняется значением адъектива. Названия аптек («*Старый лекарь*», «*Старая аптека*»), оптик («*Старая оптика*»), медицинских центров («*Старый город*») ассоциируются с традициями, уверенностью в качестве лекарств и услуг, предоставляемых компаниями.

Разнообразной и самой большой по количеству входящих в нее наименований можно считать референтную зону «Развлекательные заведения и культурные центры», которая охватывает несколько подгрупп анализируемых эргонимов. К ним были отнесены следующие:

- заведения общественного питания;
- культурные центры;
- развлекательные заведения.

Под *развлечением* мы понимаем групповое или индивидуальное проведение досуга, занятие, доставляющее удовольствие (игра, физические упражнения и под.).

Для прилагательного *молодой* в подгруппах наименований «Развлекательные заведения» и «Культурные центры» характерны значения «свойственный, присущий молодости», «для молодых, для молодежи» [7]. Эти значения реализуются в названиях различных компаний и клубов, например, центр дополнительного образования детей назван «*Молодые таланты*», детско-юношеский центр – «*Россия молодая*», клуб досуга и занятости молодежи – «*Молодые резервы*» и т. д.

У прилагательного *старый* в группе названий «Развлекательные заведения» реализуется значение «устаревший, прежний, существующий с давнего времени» [Там же]: драматический театр «*Старый дом*», филиал музея истории «*Старый английский двор*», досуговый центр «*Старый замок*».

Не менее интересной является зона «Издательство и печать», которая объединила эргонимы с прилагательными *молодой* и *старый*, однако распределение их достаточно неоднородное. Согласно Большому толковому словарю русского языка, *издательство* – это учреждение, издающее произведения печати [3]. Под *печатью* мы понимаем совокупность печатаемых и распространяемых периодических изданий, прессы, а также книг, что позволило отнести к указанной группе названия газет и журналов (газета «*Молодой поляк*», журнал «*Музыка молодых*», журнал «*Старый добрый кроссворд*»), редакций газет «*Молодой учитель*», «*Молодая гвардия*», «*Молодой Коммунар*» и др., а также название книжной лавки «*На старой почте*». Значение прилагательного *молодой* в этой группе эргонимов – «для молодых, для молодежи», а прилагательного *старый* – «прежний, не теперь появившийся» [7].

В состав референтной зоны «Деньги и недвижимость» входят названия фирм и агентств только с прилагательным *старый*, что объясняется семантикой адъектива, для которого характерно значение «то, что было раньше, что осталось

от прежних времен» [7] (офис-отделение банка «*Старый аэропорт*», компания недвижимости «*Старая крепость*», ломбард «*Старый город*» и др.). К данной группе были отнесены 11 эргонимов.

Самой разнообразной и наиболее интересной для исследования является референтная зона «Услуги и сервис». В её состав входят названия компаний, которые занимаются самыми разными видами деятельности: агентства и фирмы, выполняющие различные виды услуг, занимающихся обслуживанием, удовлетворением чьих-либо бытовых, текущих или постоянных нужд, а именно: *Бытовые, Жилищные, Туристические, Государственные и Общественные услуги, Услуги пассажирского транспорта и Услуги учреждений связи по обслуживанию населения*.

Под *сервисом* мы понимаем оказание услуг. *Услуга* – это любое мероприятие или выгода, которую одна сторона может предложить другой и которая неосвязаема и не приводит к завладению чем-либо [Там же]. Таким образом, *услугу* можно определить как продукт труда, полезный эффект которого выступает не в форме вещи, а в форме деятельности, направленной на вещь или на человека.

Существуют различные классификации видов услуг, каждая из которых отражает специфический подход к анализу сервисной деятельности. На наш взгляд, целесообразно использовать следующую классификацию платных услуг: 1) бытовые услуги; 2) услуги пассажирского транспорта; 3) услуги учреждений связи; 4) жилищно-коммунальные услуги; 5) туристические услуги; 6) государственные и общественные услуги [4].

Первая подгруппа, которая входит в референтную зону «Услуги и Сервис», обеспечивает услуги бытового характера. *Бытовые услуги* охватывают широкий спектр услуг – от пошива и ремонта одежды/обуви до парикмахерских и фотоателье (фотосалон «*Старая фотография*», комиссионный магазин «*Старый чемодан*»).

К *жилищно-коммунальным услугам* отнесены услуги тех компаний, которые предоставляют различные жилищные услуги, услуги наемного жилья: гостиницы «*Старый Ростов*», «*Старый соболь*», пансионат «*Старая мельница*», отели «*Старый Невский отель*», «*Старый отель*» и др.

В группу названий предприятий, оказывающих *туристические услуги*, входят названия двух фирм, которые предоставляют комплекс услуг по обслуживанию иностранных туристов, включая оформление необходимых документов, транспорт, размещение туристов, питание, познавательную, культурную и деловую программу [Там же]: туристические фирмы «*Старый город*» и «*Старая Загора*».

Наиболее сложной для классификации является подгруппа названий предприятий, предоставляющих *государственные и общественные услуги*, объектами которой являются названия организаций, предоставляющих услуги юному населению (как платные, так и бесплатные). Фирмы с компонентом *молодой* в составе эргонима оказывают помощь и поддержку молодёжи в их творческом развитии, поддерживают их начинания экономически, а также предоставляют возможность начать политическую карьеру. К таким компаниям относятся общественные организации с названиями «*Ассоциация молодых атомщиков*», «*Ассоциация молодых предпринимателей*», «*Ассоциация молодых инвалидов*», областное общественное движение, названное «*Государство молодых*». В состав эргонимов данной группы входят названия только тех предприятий, которые вырабатывают местные общественные блага и услуги, доступные только «молодой» части населения страны.

Названия общественных организаций, включающие прилагательное *старый*, наоборот, указывают, что такие организации обслуживают в основном население старшего поколения, предоставляя нематериальные услуги (например, рес-

таврация государственных заведений, обеспечение и поддержание здоровья жителей, защита администрацией свобод и прав населения). К эргонимам этой подгруппы относятся обозначения администрации городского поселения «*Старая Купавна*», управления сельского хозяйства «*Старая Монья*», научно-реставрационного проектного предприятия «*Старый город*» и производственного предприятия «*Старая слобода*».

Проведенное исследование позволяет говорить о том, что, отражая объективное городское пространство, язык включает в себя пространство номинаций, охватывающее обширный пласт различных наименований: названий промышленных, торговых, культурных, спортивных учреждений и др.

Адъективы *молодой/старый*, входящие в состав эргонимов, не только выражают признак, но и дают оценку выражаемого прилагательным качества, выполняют максимум функций, свойственных данному виду онимов (рекламную, номинативно-выделительную). Эргонимы с компонентом *молодой* «рекламируют» товары и услуги, предоставляемые компаниями, формируют положительное восприятие реципиента. В свою очередь, эргонимы, включающие в свой состав адъектив *старый*, делают акцент на профессионализме, опыте и стиле работников фирмы. Обладая высокой степенью положительной оценки, адъективы *молодой/старый* приносят в семантику эргонимов некий информативный заряд, влияющий на выбор адресата в пользу той или иной конкурирующей фирмы, не обращаясь к его логическому мышлению, а воздействуя на него через ассоциативный фон, изначально задаваемый данными лексемами.

Библиографические ссылки

1. Белозор О. С. Прагматическая эксплуатация прилагательного *чистый* в составе эргонимов / О. С. Белозор // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2010. – Вип. 16. – С. 27–32.
2. Белозор О. С. Функционирование прилагательного *волебный* в современной эргонимии / О. С. Белозор // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2015. – Вип. 21 (1). – С. 3–7.
3. Большой толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gramota.ru/>.
4. Виды услуг, их классификации и группировки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliotekar.ru/>.
5. Володина М. Н. Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации / М. Н. Володина. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – 112 с.
6. Каталог предприятий и организаций «Фирмы России» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rufirms.net>.
7. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов. – Режим доступа : <http://www.ozhegov.com/>.
8. Подольская Н. В. Словарь ономастической терминологии. – 2-е изд. перераб. и доп. / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 187 с.
9. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 2007. – 366 с.
10. Шимкевич Н. В. Русская коммерческая эргонимия : прагматический и лингвокультурологический аспекты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elar.usu.ru/>.
11. Эллвуд Я. 100 приемов эффективного брендинга : пер. с англ. / Я. Эллвуд ; под ред. Ю. Н. Каптуревского. – СПб. : Питер, 2002. – 368 с.
12. Энциклопедический словарь-справочник руководителя предприятия / под ред. Ю. А. Лукаш. – М. : Книжный мир, 2004. – 1504 с.

Надійшла до редколегії 25.01.16

УДК 81'37:81'367:[811.111+811.161.1

Н. И. Билан

*Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна*

РОЛЬ ЗНАЧЕНИЯ НАПРАВЛЕННОСТИ ОТНОШЕНИЯ ВОЗДЕЙСТВИЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ПРИ ПЕРЕВОДЕ АНГЛИЙСКИХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ НА УКРАИНСКИЙ И РУССКИЙ ЯЗЫКИ

Доказано, что основным компонентом сигнификативного содержания предикатов и целостных синтаксических структур является отношение воздействия. Предложено графическое выражение отношения воздействия, объединяющего двух главных детерминирующих ситуацию участников события – агенса и пациенса, посредством стрелки воздействия, которая направлена от именной группы, обозначающей воздействующего участника, к именной группе, выражающей участника, подвергающегося этому воздействию.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура, субъектная перспектива, отношение воздействия, перевод.

Билан Н. І. Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. **РОЛЬ ЗНАЧЕННЯ СПРЯМОВАНOSTІ ВІДНОШЕННЯ ВПЛИВУ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ УКРАЇНСЬКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ**

Доведено, що основним компонентом сигніфікативного змісту предикатів і цілих синтаксичних структур є значення відношення. Запропоновано графічне вираження відношення взаємодії, що об'єднує двох головних учасників події, які детермінують ситуацію, – агенса і пацієнта, через посередництво стрілки впливу, яка виходить з іменної групи, що позначає учасника, який впливає, і спрямована на іменну групу, що виражає учасника, який зазнає цього впливу.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура, суб'єктна перспектива, відношення впливу, переклад.

Bilan N. I. Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan. **THE ROLE OF THE INFLUENCE RELATION DIRECTION CHARACTERISTIC OF THE SEMANTIC SYNTACTIC STRUCTURE IN TRANSLATING ENGLISH UTTERANCES INTO UKRAINIAN AND RUSSIAN**

This article deals with the semantic syntactic analysis of the translation variants of English sentences that have poly-subject semantic syntactic structures into Ukrainian and Russian.

The problem of determining the subject perspective of the semantic syntactic structures of English, Ukrainian and Russian utterances is reducible to establishing the hierarchy of activity. The linguists developing semantic syntactic theories offer various and rather contradictory criteria for determining the participants of the semantic syntactic structures which does not allow considering the mechanism of organizing the subject perspective of English, Ukrainian and Russian utterances to have been established and which predetermines the topicality of the given study.

The author has substantiated that the main component of the significative meaning of predicates and the whole syntactic structures is the meaning of the relation of influence that connects the two determining the situation participants – the agent and the patient – by means of the arrow of influence that is drawn from the noun-phrase representing the participant that exerts influence to the noun-phrase expressing the participant that is influenced. The linguistic data obtained as a result of the given study reveal the common principles of the case modeling of the cognitive frames underlying the typologically meaningful complex syntactic structures of the active voice of the English, Ukrainian and Russian language systems which is to be taken into account both in the theory and practice of translation.

Key words: semantic syntactic structure, subject perspective, relation of influence, translation.

Данная статья посвящена семантико-синтаксическому анализу вариантов перевода на украинский и русский языки английских предложений, имеющих полисубъектные семантико-синтаксические структуры, что при переводе таких предложений предопределяет необходимость навыков правильного определения их субъектной перспективы.

Актуальность данного исследования. Проблема выстраивания субъектной перспективы семантико-синтаксических структур высказываний английского, украинского и русского языков, обладающих механизмом линейного развертывания предложений, сводится к фундаментальной для семантико-синтаксической теории проблеме установления иерархии активности, первая из которых, как известно, была предложена Ч. Филлмором [13]. Однако и на современном этапе лингвисты, разрабатывающие семантико-синтаксические теории, предлагают различные, но достаточно противоречивые критерии определения партиципантов семантико-синтаксических структур [5; 7], что не позволяет говорить о наличии общепризнанных и соответствующих реальности процесса порождения высказываний правил выстраивания субъектной перспективы полисубъектных высказываний английского, русского и украинского языков.

Целью проведенного исследования являлось изучение вариантов перевода на украинский и русский языки сложных синтаксических структур английского языка в свете современных семантико-синтаксических теорий. Достижение поставленной цели осуществлялось посредством выявления семантико-синтаксических механизмов выражения категории активности/пассивности и направленности основного отношения воздействия целостных семантико-синтаксических структур в анализируемых высказываниях английского, украинского и русского языков, что и являлось задачей данного исследования.

О разнонаправленности постоянной активной работы слова как единицы языковой системы пишет Н. Ю. Шведова. Эта работа слова основывается на реализации двух заключенных в нем потенциалов: центростремительного и центробежного. Центростремительный потенциал обеспечивает активное словесное притяжение, поглощение, концентрацию словом языковых характеристик всех контекстов, в которых оно используется: контекста лексического класса (парадигматического), контекста текстовой последовательности (синтагматического) и содержательных контекстов речевых ситуаций или фоновых контекстов [14]. Н. Ю. Шведова отмечает использование центробежного потенциала в грамматике, где, вступая «...в контакт с грамматическим законом, образцом, правилом, слово приводит в действие и обращает вовне свои внутренние качества: классную принадлежность, лексическое значение, сочетаемостные свойства, индивидуальные семантические характеристики... От внутренних качеств слов в грамматике исходят... правила выбора слов, заполняющих зависимые позиции; для предикативно функционирующих слов – правила выбора имен для субъектной и объектной позиции; правила заполнения абстрактных синтаксических образцов предложения и многое другое» [Там же, с. 11].

Н. Ю. Шведова дает всестороннее и системное освещение функционирования слова в языке как единицы «...уникальной по семантической нагруженности и конструктивной силе» [Там же, с. 8], однако данный анализ синтагматической роли предиката не учитывает различие семантических потенциалов как «центробежных», так и «центростремительных» имен существительных и предикатов.

Но анализ языковых единиц синтаксического уровня показывает, что семантические процессы, имеющие место в предложении, обладают качественно иными характеристиками. Н. Д. Арутюнова справедливо замечает, что значение предложения и высказывания не могут описываться в тех же терминах, в которых

описывается значение имени [3, с. 44]. Н. Д. Арутюнова ссылается на мысль Л. Витгенштейна о том, что положения вещей, выражаемые пропозициональными знаками, могут быть описаны, но не названы. Л. Витгенштейн имена уподобляет точкам, а предложения – стрелкам, которые имеют смысл [Там же, с. 28].

Это видение Л. Витгенштейном синтаксической структуры предложений созвучно трактовке Ю. С. Степановым характера глаголов и вообще предикатных слов, которые «выражают» отношения между предметами действительности, не именуя этих отношений – своих объектов обозначения. Подобным же образом союзы «выражают» логические связи между элементами мысли, не обозначая никаких внеязыковых объектов, а междометия «выражают» эмоции, также не именуя их [11, с. 175].

Таким образом, основным содержанием глаголов и предикатных слов вообще является некоторое отношение. Не имея имени, «выраженные» отношения могут обладать неоднозначностью своего характера, и мы предлагаем графическое представление грамматики зависимостей, лежащей в основе семантических структур высказываний, которое может оказаться эффективным средством анализа.

Этот уровень абстракции соответствует абстрактности и сложности отношений между семантическими составляющими, которые характерны для неэлементарных (сложносочиненных и сложноподчиненных) предложений. К тому же значение отношений, выражаемых союзами и другими служебными словами, соединяющими неэлементарные предложения, характеризуется наибольшей степенью отвлеченности [12, с. 336], то есть гораздо менее эксплицитно, чем значение отношений, выражаемых предикатами.

Итак, понятие направленности отношений между элементами предложения, выражаемое предикатом, и проблема определения элемента синтаксической структуры, относительно которого эта направленность определяется, являются достаточно существенными для понимания семантических закономерностей, действующих на синтаксическом уровне языковой системы.

Теория референции занимается изучением вертикальных отношений элементов языковой системы, отнесенностью актуализованных имен и именных групп к объектам действительности (референтам, денотатам). Этой же направленности отношения изучаются дейксисом, являющимся одним из способов референции [6; 9]. Не случайно, по определению В. А. Виноградова, собственно дейксисом является дейксис, ориентированный на внеязыковую действительность, отражаемую в содержании высказывания и представляющий собой парадигматический вид дейксиса. Дейксис, ориентированный на внутреннюю организацию текста, обеспечивающий семантическую связность дискурса и изучаемый лингвистикой текста, называется синтагматическим дейксисом [6].

Противопоставление парадигматического дейксиса, реализующегося, по определению К. Л. Бюлера, в «вещественном поле указания», синтагматическому дейксису, функционирующему в «контекстуальном поле указания» (цит. по: [6]), отражается в метаязыке – для последнего вида дейксиса существуют термины анафорические и катафорические отношения.

Таким образом, синтагматический дейксис – это отношения линейного развертывания текстов большей или меньшей протяженности, то есть горизонтальные отношения между языковыми элементами этих текстов. Падежная грамматика тоже изучает горизонтальные отношения выражений, однако это совершенно иные отношения и по содержанию, и по форме языкового выражения. Если содержанием анафорической отсылки может быть субстанциональное или концеп-

туальное тождество объектов, ситуаций, событий, фактов [6], то содержанием ролевого отношения является отношение взаимодействия, в основном, между двумя главными детерминирующими положение дел в ситуации участниками события. Эти два партиципанта ситуации денотата выражаются именами и именными группами, а характер их отношения объясняется предикатом и рядом других языковых средств, обладающих реляционным значением. Более широкое понятие отношения взаимодействия включает в себя отношение воздействия, которое может быть выражено графически при помощи стрелки воздействия, исходящей от именной группы, обозначающей оказывающего воздействие партиципанта и направленной на именную группу подвергаемого этому воздействию партиципанта.

К графическим средствам представления отношений между различными компонентами синтаксических структур лингвисты прибегают достаточно часто [1; 2; 8]. Графический способ описания синтаксической структуры предложения с использованием стрелок зависимости или воздействия используется в математической лингвистике для создания системы составляющих (1-й способ анализа) или дерева синтаксического подчинения (2-й способ) [8, с. 288].

Направленность стрелок подчинения, используемых в дереве синтаксического подчинения, соответствует направленности стрелок зависимости, при помощи которых Ю. Д. Апресян описывает синтаксические свойства слова. Автор предлагает 25 семантических валентностей, изображая каждую из них именованной стрелкой. Например, содержательная стрелка, обозначающая валентность «субъект», направлена от предиката к субъекту [1, с. 125–126].

Графическое представление синтаксической структуры предложения посредством дерева синтаксического подчинения, используемого математической лингвистикой, и содержательных стрелок семантических валентностей Ю. Д. Апресяна, безусловно, созданы в рамках вербоцентрического подхода к анализу синтаксических структур. Что касается дерева синтаксического подчинения, то этот метод создавался с целью разработки формального аппарата для описания языка, что и предопределило нехолистический взгляд на структуру предложения, регистрацию отношений «подчинения» непосредственно синтагматически соположенных или находящихся в близкой ассоциативной связи элементов синтаксической структуры. К тому же центральная позиция предиката в каноническом предложении позволяет применить подобную легкую схему формализации компонентов синтаксических структур. Очевидно, это целесообразно для систем автоматического перевода [2, с. 332], но для описания семантических структур предложений этот метод вряд ли может использоваться.

В данной статье предлагается графический способ представления характера отношения между субстантивными составляющими семантической модели ситуации – векторное представление зависимости подвергаемого воздействию субстантивного элемента от определяющего это воздействие элемента. Преимущество этого способа выявления самого активного элемента ситуации в его наглядности – наглядности представления характера отношения, его направленности и наглядности основных элементов ситуации, связанных данным отношением. Эффективность этого способа проявляется и в тех случаях, когда очевидным, на первый взгляд, является только подвергающийся воздействию элемент, его активность. Неизменность подтверждения объективной закономерности существования воздействующего начала в отношении воздействия приводит к установлению нетрадиционных средств поверхностного представления +активных элементов семантической структуры предложения.

Предлагаемый способ изображения зависимости может быть продемонстрирован на примере следующего высказывания английского языка:

You can take / find some comfort in the fact that you did your best.

←
Тебя может успокоить тот факт, что ты сделал все, что было в твоих

←
силах (рус. яз.);

Тебе може втішити той факт, що ти зробив усе від тебе залежне.

←
Структура второй части анализируемого нами предложения *the fact that you did your best* подобна структуре неполной номинализации, которая, являясь субстантивацией предложения, представляет собой семантический эквивалент его пропозитивной части. Функциональная транспозиция неполных номинализаций отмечается субстантиватором *то, что*: *То, что розы приятно пахнут, известно всем*. Н. Д. Арутюнова и Е. В. Падучева упоминают неполные номинализации, соответствующие и *то-как*-предложениям [4, с. 103–106; 10, с. 193–210]. Субстантиватор *то, что* сочетается в анализируемом английском предложении с существительным обобщающе-субстанционального значения *fact*.

Анализ семантико-синтаксической структуры данного предложения свидетельствует о том, что актанту, который в поверхностно-синтаксической структуре выражен местоимением *you*, следует приписывать роль экспериенцера, так как синтаксема *take/find some comfort* пресуппозиционно предиктирует одушевленному участнику, соответствующему местоимению *you*, – бенефактивное состояние переживания негативных эмоций и, следовательно, потребности утешения, при этом модальный глагол *can* реализует в данном предложении значение «возможности (получения/нахождения утешения в некотором факте)». Таким образом, актантом, оказывающим определяющее воздействие в данной семантико-синтаксической структуре, является непредметный объект, соответствующий пропозициональному объекту поверхностной синтаксической структуры *the fact that you did your best*.

На аналогичное функционирование пропозитивных объектов, вводимых номинализаторами *то, что, тот факт, что*, указывает Н. Д. Арутюнова. Значительность семантического воздействия, исходящего от элемента, который занимает объектную позицию в поверхностной структуре предложений с предикатами аффективного воздействия, послужила основанием для замечания Н. Д. Арутюновой о том, что в таких сложных предложениях с пропозитивным объектом, как, например, *Я радуюсь тому, что он решил столь трудную задачу*, указательное местоимение в объектной позиции является не столько номинализатором, сколько показателем формы управления [4, с. 105].

На основании данного семантико-синтаксического анализа переводимого предложения английского языка следует признать, что объектный падеж местоимений *тебя* и *тебе*, сохранивших начальную позицию в поверхностно-синтаксических структурах русского и украинского предложений, свидетельствует не о синтаксической трансформации, возникшей при переводе, а о выражении средствами переводящих флективных языков экспериенциальной роли одушевленного участника ситуации, соответствующего местоимениям 2 л. ед. ч. английского, русского и украинского предложений. Экспериенциальный характер одушевленного участника семантико-синтаксических структур русского и укра-

инского предложений подтверждается как семантикой, так и грамматической формой активного залога предикатов *успокоить* и *втішити*.

Выявленные в результате данного семантико-синтаксического исследования языковые факты свидетельствуют об общности принципов ролевого моделирования когнитивных сцен, лежащих в основе типологически значимых сложных синтаксических структур активного залога английского, украинского и русского языков, что должно получать соответствующее выражение в практике перевода. Общие и специфические характеристики семантико-синтаксических средств выражения активности / пассивности и выстраивания субъектных перспектив как простых, так и сложных синтаксических структур английского, украинского и русского языков требуют глубокого и всестороннего исследования в рамках современных семантико-синтаксических теорий и представляют собой важную и перспективную область развития теории перевода.

Библиографические ссылки

1. **Апресян Ю. Д.** Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. **Апресян Ю. Д.** Непосредственно составляющих метод / Ю. Д. Апресян // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 332.
3. **Арутюнова Н. Д.** Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 382 с.
4. **Арутюнова Н. Д.** Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 338 с.
5. **Богданов В. В.** Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. – 203 с.
6. **Виноградов В. А.** Дейксис / В. А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 128.
7. **Всеволодова М. В.** Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : учеб. / М. В. Всеволодова. – М., 2000. – 502 с.
8. **Гладкий А. В.** Математическая лингвистика / А. В. Гладкий // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 287–289.
9. **Падучева Е. В.** Высказывание и его соотносительность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
10. **Падучева Е. В.** О семантике синтаксиса (Материалы к трансформационной грамматике русского языка) / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1974. – 292 с.
11. **Степанов Ю. С.** Имя / Ю. С. Степанов // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 175–176.
12. **Телия В. Н.** Номинация / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 336–337.
13. **Филлмор Ч.** Основные проблемы лексической семантики / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XII : Прикладная лингвистика. – М. : Радуга, 1983. – С. 74–123.
14. **Шведова Н. Ю.** Об активных потенциях, заключенных в слове / Н. Ю. Шведова // Слово в грамматике и словаре. – М. : Наука, 1984. – С. 7–15.

Надійшла до редколегії 18.02.16

УДК 81'42

В. М. Ваняркин

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ ТЕКСТА КАК ОСНОВНОЙ ЕДИНИЦЕ КОММУНИКАЦИИ

Рассмотрены основные положения функционально-коммуникативного подхода к изучению текста, позволяющего исследовать данное явление в единстве его содержания, выражения и коммуникативной целеустановки. Текст рассмотрен как явление, занимающее самостоятельное место в иерархически организованной языковой структуре и наделенное в полной мере функциями, связанными с осуществлением речевой коммуникации. В этой функции текст предстает перед нами в виде законченного сообщения, образованного в ходе и результате акта речевого общения, в гармоничном единстве составляющих его частей. Таким образом, на первый план выдвигаются отнюдь не проблемы создания грамматического текста, а скорее вопросы коммуникативного плана, задачи изучения «правильной», удачной коммуникации, обеспечивающей однозначное толкование единиц создаваемого текста.

Ключевые слова: текст, прагматический аспект, сверхфразовое единство, речевое произведение, коммуникативная единица, целостность, детерминированность текста.

Ваняркін В. М. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ТЕКСТУ ЯК ОСНОВНОЇ ОДИНЦІ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто основні положення функційно-комунікативного підходу до вивчення тексту, які дозволяють дослідити це явище в єдності його змісту, вираження і комунікативної цілеустановки. Текст досліджено як явище, що займає самостійне місце в ієрархічно організованій мовній структурі та наділене повною мірою функціями, пов'язаними із здійсненням мовленнєвої комунікації. У цій функції текст постає перед нами у вигляді завершеного повідомлення, утвореного під час і в результаті акту мовленнєвого спілкування, у гармонійній єдності частин, із яких він складається. Отже, на перший план виходить зовсім не проблема створення грамматики тексту, а швидше питання комунікативного плану, задачі вивчення «правильної», вдалої комунікації, яка забезпечує тлумачення одиниць тексту, що створюється.

Ключові слова: текст, прагматичний аспект, надфразова єдність, мовний твір, комунікативна одиниця, цілісність, детермінованість тексту.

Vaniarkin V. M. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **THE CONCEPT OF THE TEXT AS THE BASIC UNIT OF COMMUNICATION**

One of the main characteristics of modern linguistics is the tendency towards the communicative, compound text linguistics and its categories, interconnection and interdependence which ensure the act of communication in its pragmatic orientation. Despite the absence of methods disunity and hypotheses which form the basis and also rendering of main notions including the key one «text» that is used to define any extract of connected speech from an everyday statement to the whole novel, publicistic writing or scientific work. It is possible to distinguish some characteristics recognized by the majority of linguists to one extent or another. Their communicative task is availability, unity, comprehensiveness, social dependence, text determination. The text is considered as a phenomenon which is on its own in the hierarchical language structure and has a lot of functions connected with verbal communication pursuit. Having this function the text is a complete utterance formed over the course of and as a result of conversation has balanced unity of its constituent elements. Consequently it is not highlighted the problem of grammatical text construction but the communicative questions, objectives of a «correct» successful communication research ensuring monosemantic interpretation of creating text unities.

Key words: text, pragmatic aspect, superphrasal unity, speech, communicative unit, unity, text determinancy.

В последнее время мы всё чаще становимся очевидцами того, что текст как самостоятельное, автономное, целостное и законченное произведение речемысли-

тельной деятельности человека попадает в поле целого ряда наук: языкознания, психологии и психолингвистики, методики преподавания языков и др.

Как отмечает С. Н. Гиндин [7, с. 25], текст и тексты довольно долго рассматривались в лингвистике как исходный материал для получения информации о собственно лингвистических объектах, входящих в его состав (словоформа, предложение) или стоящих за ним (язык, идиомлект и т. д.), но иногда не совпадающих с самим текстом. Обращение же к тексту как к «феноменологической и аналитической первичной данности», восходящее к Ельмслеву, который призывал начинать языковой анализ не с отдельных элементов языка, а с целого текста [18, с. 95], позволяет рассматривать текст как с точки зрения анализа составляющих его компонентов, так и с точки зрения синтеза их на высшем языковом уровне, т. е. как явление, занимающее самостоятельное место в иерархически организованной языковой структуре и наделенное в полной мере функциями, связанными с осуществлением речевой коммуникации. В этой функции текст предстает перед нами в виде законченного сообщения, образованного в ходе и результате акта речевого общения, в гармоническом единстве составляющих его частей.

Таким образом, *актуальность* данной работы определяется тенденцией современного языкознания к комплексному, многостороннему изучению текста и его категорий, взаимозависимость и взаимообусловленность которых обеспечивает акт коммуникации в его прагматической направленности.

Необходимо отметить, что до недавнего времени исследования в области лингвистики текста были преимущественно посвящены изучению структуры текста вообще и установлению всеобщего критерия текстовости в частности. «Лингвистика текста – это поиск общих закономерностей, а не анализ отдельных употреблений...» [13, с. 9]. Методологически такой подход представляется неудовлетворительным в связи с тем, что он затрудняет разграничение существенных и несущественных закономерностей текстообразования и характеристик текстов, а также не соответствует исследовательскому принципу восхождения от простого к сложному.

Более плодотворным, на наш взгляд, представляется такой путь исследования природы текстовости, который предполагает изучение в первую очередь характерных особенностей отдельных типов текстов и лишь затем обращение к определению всеобщего критерия текстовости [1, с. 59].

Впрочем, как отмечают исследователи, в современной трактовке текста (и особенно лингвистики текста) на первый план выдвигаются отнюдь не проблемы создания грамматики текста, а скорее вопросы коммуникативного плана, задачи изучения условий «правильной», удачной коммуникации, обеспечивающей однозначное толкование единиц создаваемого текста [13, с. 18].

Последние десятилетия характеризуются значительным расширением задач лингвистики и выходом их за пределы системы языковых знаков в узком смысле – на первый план выступает изучение текста как вербальной информативной единицы «в действии», т. е. обладающей прагматическими и функциональными качествами [4, с. 17]. Именно благодаря текстовой деятельности передается информация, выражаются чувства, осуществляются контакты между людьми, описываются реалии окружающего мира, сознания и языка [9, с. 22].

Углубленное исследование функционального аспекта языка привело к необходимости выйти за пределы предложения, а также выявить, определить природу, иерархизировать и описать систему, способствующую содержательно-формальной организации текста как высшей в плане уровневой анализа единицы.

Обращение к изучению «языка в действии», как отмечает Е. С. Кубрякова [11, с. 150], плодотворно хотя бы уже потому, что такое направление исследова-

ния ярко свидетельствует о сложности феномена, именуемого языком, а также о зависимости нормального его функционирования от многих факторов, ранее вообще ускользавших из поля зрения лингвистов.

Изучение факторов, связанных с пресуппозицией, подтекстовой, контекстуальной спецификой высказывания, должно, по мнению исследователей, способствовать более полному и глубокому пониманию речевого произведения, указывая пути и способы наиболее оптимального конструирования текстов, особенно относящихся к сфере массовой коммуникации [15, с. 35]. Для этого необходима разработка методологических основ и методических принципов анализа текста в единстве его формальных и содержательных элементов с учетом коммуникативной установки. Последняя, являясь исходным фактором, определяет структуру текста и его особенности [14, с. 22], а реализация ее в виде прагматического эффекта предопределяет в конечном итоге эффективность всей коммуникации.

Объективное наличие прагматического аспекта языка и тот факт, что формально-структуралистические методы и приемы анализа лингвистического материала, исчерпав свои реальные возможности, уже не в состоянии дать объяснение многим языковым явлениям на коммуникативном уровне, заставляют исследователей обратиться к изучению более крупной языковой единицы при ее функционировании, т. е. текста, в котором «синтетически реализуются возможности всех других значимых и смыслообразительных структурных единиц языковой системы, начиная с фонемы и кончая предложением» [2, с. 6].

Таким образом, именно текст как «сознательно организованный результат речетворческого процесса» [5, с. 3], в котором диалектически переплетаются самые различные ярусы и уровни структуры и системы языка, стал главнейшим объектом исследований в современной лингвистике.

Как справедливо отмечает Т. М. Дридзе, месту текста в структуре социальной коммуникации надо уделить особое внимание, так как с порождением, восприятием и истолкованием текстов в ходе знакового общения соотносятся критерии оценки взаимопонимания людей в различных ситуациях [8, с. 7].

Разработка теории текста в пределах коммуникативных наук, подчеркивает Г. В. Колшанский, имеет не только теоретическое, но и ярко выраженное практическое значение. «Для теории коммуникации это прежде всего исследование построения текста применительно ко всем сферам общения в наиболее эффективной и рациональной форме» [10, с. 36].

В настоящее время в лингвистике текста четко просматриваются три основные проблемы: проблема категорий текста, единиц текста и типов текста. При исследовании каждой из указанных областей лингвистики текста непременно встает вопрос определения текста. В современной теории лингвистики текста можно наблюдать отсутствие единства в методах и гипотезах, лежащих в основе, а также в трактовке основных понятий, включая и такое ключевое понятие, как «текст», в качестве которого обозначают часто любой отрывок связной речи, начиная с простого высказывания в быту до целого романа, публицистического произведения или научного труда. Между тем некоторые лингвисты считают, что определение понятия текста является вопросом жизни или смерти лингвистики текста в качестве особого раздела языкознания [7, с. 25].

На необходимость уточнения данного понятия как объекта лингвистики текста указывает и Р. А. Будагов, призывая не объявлять его беспредельным [3, с. 86].

По-видимому, неопределенность, существующая в трактовке такого, казалось бы, традиционного понятия, каким является текст, объясняется прежде всего многогранностью рассматриваемого понятия. Ведь текст «является одновременно

феноменом реальной действительности и способом ее отражения, а также реализацией системы языка. Вместе с тем текст представляет собой: основную единицу коммуникации, особый вид деятельности, способ хранения и передачи информации, форму существования культуры, продукт определенной исторической эпохи, отражение психической жизни индивида и т. д.» [16, с. 66].

Все эти факторы и явились причиной существования самых разных определений текста.

Так, например, И. Р. Гальперин характеризует текст следующим образом: «Текст представляет собой снятый момент языкотворческого процесса, представленный в виде конкретного произведения, обработанного в соответствии со стилистическими нормами данного типа письменной (устной) разновидности языка, произведение, имеющее заголовок, завершенное по отношению к содержанию этого заголовка, состоящее из взаимообусловленных частей и обладающее целенаправленностью и прагматической установкой» [5, с. 524]. Это определение, по нашему мнению, содержит наиболее весомые и значимые характеристики лингвистического понятия «текст». Во-первых, это речетворческое произведение (т. е. имеющее коммуникативную направленность), во-вторых, обработанное в соответствии со стилистическими нормами (обладает своим стилем и потенциальной экспрессивностью), в-третьих, завершенное по отношению к содержанию и обладающее целенаправленностью (т. е. отличается связностью, а не является лишь простым множеством лингвистических единиц) и целостностью (наличием содержательной организации, функционально направленной на достижение определенных целей), в-четвертых, имеет прагматическую установку, направленность на адресата. Приведенное выше определение выгодно отличается от многих других еще и тем, что ограничивает протяженность текста конкретным речевым произведением.

Т. М. Дридзе предлагает понимать под текстом некоторую системность «смысловых элементов», функционально (т. е. для данной конкретной цели общения) объединенных в единую замкнутую иерархическую коммуникативно-познавательную структуру общей концепцией или замыслом, субъектом общения [8, с. 71].

О. И. Москальская считает текст целым речевым произведением, которое, в отличие от сверхфразового единства, по самой своей природе не поддается определению в понятиях грамматики, хотя грамматические признаки и входят в структурирование его именно как целого. Это явление, прежде всего, социально-речевое, коммуникативная единица самого высокого уровня, обслуживающая самые различные сферы жизни общества [12, с. 14].

З. Я. Тураева определяет текст как высшее и независимое языковое единство, представляющее собой «упорядоченное множество предложений, объединенных различными типами лексической, логической и грамматической связи, способное передавать определенным образом организованную и направленную информацию» [17, с. 11].

Анализ определений текста различными авторами позволяет выделить ряд его признаков, которые в той или иной степени признаются большинством лингвистов. К их числу относятся: наличие коммуникативного задания, целостность, смысловая законченность (завершенность) и социальная обусловленность, детерминированность текста. Однако, по-видимому, правы те исследователи, которые призывают идти не по линии поисков универсальных определений текста, а по линии выработки таких дефиниций, которые отвечали бы требованиям, необходимым при решении того или иного класса задач.

Более глубокому осмыслению такого сложного объекта, каким является текст, безусловно, способствует привлечение смежных дисциплин, на что указы-

вают многие исследователи. Так, например, лингвистика текста в настоящее время все больше и больше сближается, как уже отмечалось ранее, с лингвостилистикой, а в некоторых случаях и пересекается с ней. Это особенно заметно, как подчеркивает И. Р. Гальперин, «когда в анализе путей и способов реализации той или иной категории текста приходится обращаться к стилистическим приемам и другим средствам актуализации отдельных частей высказывания» [6, с. 11–12].

Таким образом, можно констатировать, что, несмотря на огромное количество работ, посвященных данной проблематике, определение текста, которое можно было бы считать универсальным и которое носило бы терминологический характер, еще не выработано. Это объясняется прежде всего тем, что текст как коммуникативная единица высшего уровня, как цельное речевое произведение выполняет множество функций: информативную, социальную, коммуникативную, эстетическую, эмотивную, метаязыковую, прагматическую и, следовательно, подлежит в дальнейшем пристальному анализу на базе ряда как фундаментальных, так и прикладных наук.

Библиографические ссылки

1. Адмони В. Г. Грамматика и текст / В. Г. Адмони // Вопр. языкознания. – 1985. – № 1. – С. 63–69.
2. Алексеев А. Я. Словообразовательная морфема, стилистика и грамматика текста / А. Я. Алексеев // Лингвистические проблемы организации речевого общения. – Д., 1985. – С. 3–8.
3. Будагов Р. А. Филология и культура / Р. А. Будагов. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 303 с.
4. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 173 с.
5. Гальперин И. Р. Грамматические категории текста: опыт общения / И. Р. Гальперин // Изв. АН СССР, СРЛЯ. – 1977. – Т. 36, № 6. – С. 522–532.
6. Гальперин И. Р. Проблемы лингвостилистики. Вступительная статья / И. Р. Гальперин // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1980. – Вып. 9. – С. 5–34.
7. Гиндин С. Н. Что такое текст и лингвистика текста / С. Н. Гиндин // Аспекты изучения текста. – М., 1981. – С. 25–32.
8. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе. – М.: Наука, 1984. – 268 с.
9. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов / Т. В. Жеребило. – Изд. 5-е. – Назрань: Пилигрим, 2010. – 342 с.
10. Колшанский Г. В. Текст как единица коммуникации / Г. В. Колшанский // Проблемы общего и германского языкознания. – М.: МГУ, 1978. – С. 26–38.
11. Кубрякова Е. С. Коммуникативная лингвистика и проблемы семантики / Е. С. Кубрякова // Коммуникативные единицы языка. – М., 1985. – Вып. 252. – С. 138–151.
12. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М.: Высш. шк., 1981. – 183 с.
13. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы / Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 5–39.
14. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / А. И. Новиков. – М.: Наука, 1983. – 215 с.
15. Одинцов В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов. – М.: Наука, 1980. – 263 с.
16. Торсуева И. Г. Детерминированность высказывания параметрами текста / И. Г. Торсуева // Вопросы языкознания. – 1986. – № 1. – С. 65–75.
17. Тураева З. Я. Лингвистика текста / З. Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
18. Шмидт З. Й. «Текст» и «история» как базовые категории / З. Й. Шмидт // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – С. 89–108.

Надійшла до редколегії 13.01.16

УДК 81'373.46

Т. Н. Высоцкая

Государственное высшее учебное заведение «Национальный горный университет»
(г. Днепропетровск)

СТРУКТУРА ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ НАИМЕНОВАНИЙ ТЕХНИЧЕСКИХ АРТЕФАКТОВ ГОРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Рассмотрена структура терминологических значений наименований горнотехнических артефактов (НГТА); выделены совокупности компонентов значений терминов, обозначающих технические артефакты горной промышленности; составлены модели структуры значений НГТА.

Ключевые слова: наименования технических артефактов горной промышленности, терминологическое значение, структура значения, компонент терминологического значения.

Висоцька Т. М. Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет» (м. Дніпропетровськ). **СТРУКТУРА ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ЗНАЧЕНЬ НАЙМЕНУВАНЬ ТЕХНІЧНИХ АРТЕФАКТІВ ГІРНИЧОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

Розглянуто структуру термінологічних значень найменувань гірничотехнічних артефактів (НГТА); виокремлено сукупності компонентів значень термінів на позначення технічних артефактів гірничої промисловості; складено моделі структури значень НГТА.

Ключові слова: найменування технічних артефактів гірничої промисловості, термінологічне значення, структура значення, компонент термінологічного значення.

Vysotskaya T. N. State Higher Educational Establishment «National Mining University» (Dnipropetrovsk). **THE STRUCTURE OF MINING TECHNICAL ARTIFACTS TERMINOLOGICAL MEANINGS**

The problems of Terminology have always been of great research interest for scientists. Notwithstanding the fact that the amount of theoretical and practical terminological investigations is great there is still little attention drawn to terminological meaning as semasiological unit.

Our research deals with the structure of mining technical artifacts nominations meanings investigation with the aim of outlining: 1) the terms meanings components unity; and 2) the models of meanings' structure.

Utilizing the method of analysis and synthesis we investigated comprehensive characteristics of the notion representing the basis of the meaning's structure. Structural method was employed in order to distinguish the constituents of the meaning. The method of componential analysis was aimed at terminological meanings structuring.

Having investigated some terms meanings structures, we arrived at the conclusion that ternary structures with several specifying components turned out to be dominating among the terms with the shared identifier «*рабочее оборудование*» («*working equipment*»).

The structure of the meanings, interpreted with definitions, can be described in the following models: 1) A+N₁+ PC; 2) A+N₁+ N₂; 3) A+N₁+ N₂+ Atr_{dis}; 4) A+N₁+ A_s+ N₂; 5) A+N₁+ N₂+ A_s+ N₂+ SS; 6) A+N₁+ A_s+A+ N₂; 7) A+N₁+A+ N₂+ A_s+ N₂; 8) A+N₁+A+ N₂+ Atr_{dis} (where A is an adjective, A_s is a compound adjective, Atr_{dis} is a descriptive attribute, N₁ is a noun in nominative case, N₂ is a noun in genitive case, PC – a Participial Clause, and SS – a simple sentence).

Key words: mining technical artifacts nominations, terminological meaning, the structure of the meaning, terminological meaning component.

Термины, целые терминосистемы и терминология в функции особого пласта лексики были предметом исследований в многочисленных работах с лингвистической, логической и собственно научной точек зрения. Каждый год интерес к различным проблемам терминологии и в теоретическом, и в практическом аспектах увеличивается. Это происходит в силу особого значения термино-

логии в современном языке, в свою очередь обусловленного ролью науки в современном обществе.

Одной из актуальных задач современных лингвистических исследований является всестороннее изучение отраслевых терминологий (Л. Г. Аксютенкова, Т. А. Алексеенко, М. Н. Бондарчук, М. Н. Володина, И. Г. Гусева, Т. В. Дроздова, Н. А. Жданова, Л. В. Ивина, С. Г. Казарина, З. И. Комарова, Т. С. Пристайко, Е. А. Федорченко, Л. А. Чернышова и др.).

На современном этапе развития терминологической науки накоплен обширный материал, посвященный определению основных понятий терминоведения (К. Я. Авербух, Л. Ю. Буянова, А. С. Герд, Б. Н. Головин, И. С. Квитко, Н. З. Котелова, Л. А. Манерко; М. А. Марусенко; С. Д. Шелов и др.), анализу терминов, терминологий и терминосистем, как имеющих длительный период становления, так и возникших недавно (Л. Г. Аксютенкова, С. Ф. Булычева, Е. И. Голованова, С. В. Гринев, В. П. Даниленко, В. В. Зирка, О. А. Зяблова, Т. Л. Канделаки, Е. А. Конопелькина, В. М. Лейчик, Л. А. Манерко, Т. С. Пристайко, Н. И. Шашкина и др.) [1, с. 6].

Значимость исследований возрастает при обращении к недостаточно изученным лингвистическим аспектам терминологии. Так, терминологическое значение как семасиологическая единица все еще недостаточно изучено. В то же время терминологическое значение как форма выражения познаваемого явления, как структура знаний, модель которой обусловлена концептуальной связью базовых компонентов, является важнейшим аспектом терминоведения. Во взаимодействии с семантической парадигмой терминологическое значение способствует установлению парадигматических отношений между их элементами, обеспечивая познание языка, а также играет решающую роль при установлении принципов семантического развития терминосистем [8]. Будучи предметом научного исследования, терминологическое значение рассматривается как средство вербализации понятий, иерархическая структура четко организованных сем, как явление, созданное человеком, имеющее отношение к называемому [5, с. 7].

Нам известно лишь несколько исследований, рассматривающих лексику горного дела в основном в сопоставительном аспекте (Р. Р. Сафиуллина «Особенности межъязыкового алломорфизма в профессиональном подязыке: на материале лексики русского и английского вариантов профессионального подязыка горного дела»); Л. В. Прибытова «Профессиональный язык шахтеров Кемеровской области: терминология и жаргон»; Б. Аюурин «Сопоставительное исследование терминологических систем горного профиля в монгольском и русском языках»). А между тем в терминологии этой отрасли ярко отражается ряд типичных процессов, свойственных современной научно-технической терминологии в целом [1, с. 7].

Таким образом, *актуальность* данного исследования обусловлена отсутствием работ, изучающих концептуальную природу горного термина и семантических процессов, происходящих внутри терминосистемы.

Целью данной работы является изучение структуры терминологических значений наименований технических артефактов горной промышленности. В *задачи исследования* входит: 1) выделение совокупности компонентов значений терминов, обозначающих горнотехнические артефакты, и 2) составление моделей структуры их значений.

Объектом исследования выступают наименования технических артефактов горной промышленности. **Предметом** – структура терминологических значений НГТА.

В процессе исследования мы обращались к методам анализа и синтеза (для изучения существенных признаков понятия, составляющего основу структуры значения) и методу компонентного анализа, который использовался для структурирования терминологического значения.

Выделение совокупности компонентов значений терминов, обозначающих горнотехнические артефакты, проведено на основании критериев, предложенных в коллективной монографии В. П. Даниленко, И. Н. Волковой, Л. А. Морозовой, Н. В. Новиковой [2]:

– компонент – значение сегмента текста с целостной семантикой. Расположение компонентов по отношению друг к другу формирует структуру значения. Модель семантической структуры значений обусловлена связью трёх компонентов, которые несут информацию о терминируемом понятии и порядок расположения которых на поле дефиниции строго закреплён: первый + второй + третий;

– первый компонент выполняет функцию объединения в общий класс понятий – *интеграционный компонент* (ИК); второй компонент выполняет функцию выделения из общего класса – *дифференциальный компонент* (ДК); третий компонент выполняет функцию усиления конкретизации – *компонент-конкретизатор* (КК);

– структура значений терминов может быть бинарной (ИК+ДК) и тернарной (ИК+ДК+КК). В случае необходимости образования сложного многоаспектного значения компонентов-конкретизаторов может быть несколько [Там же, с. 82].

Рассмотрим структуру значений на примере некоторых терминов с общим идентификатором «рабочее оборудование», который в принятой нами концепции равен идентификатору «рабочий инструмент»: *Зубья изогнутые* – рабочее оборудование рыхлителя [6, с. 332] // *Лопата* – рабочее оборудование экскаватора [3, с. 115] // *Рама ковшовая* – рабочее оборудование многоковшового экскаватора [6, с. 112].

Интеграционный компонент (ИК) значения – «рабочее оборудование». Базовым в структуре ИК выступает элемент «оборудование», уточняющим – «рабочее». Последний расширяет структуру ИК и сужает значение родового понятия. Таким образом, интеграционный компонент представляет собой простое словосочетание, построенное по модели $A + N_1$ (где N_1 — существительное в именительном падеже, A – адъектив).

Размежёвываются же термины данной лексико-семантической подгруппы по дифференциальному компоненту (ДК): *зубья изогнутые* – рабочее оборудование рыхлителя [Там же, с. 332]; *лопата* – рабочее оборудование экскаватора [3, с. 115]. ДК в этом случае выражен существительным в родительном падеже (N_2), а структура значения – ИК+ДК – построена по модели $A + N_1 + N_2$.

Однако ДК не всегда является информативно достаточным для размежевания терминов одной и той же лексико-семантической подгруппы (далее ЛСПГ), т. к. присутствует в структуре значения нескольких понятий, например: *лопата* – рабочее оборудование экскаватора [Там же, с. 115]; *рама ковшовая* – рабочее оборудование (...) экскаватора [6, с. 112]. В последнем случае в дефиниции, отражающей структуру значения, присутствует компонент-конкретизатор (КК), выполняющий различительную функцию: *рама ковшовая* – рабочее оборудование многоковшового экскаватора [Там же, с. 112].

Структура значения – ИК + КК + ДК – отражена в модели $A + N_1 + A_s + N_2$ (где N_1 – существительное в именительном падеже, A – адъектив, A_s – сложный адъектив, N_2 – существительное в родительном падеже).

Обозначенные структуры и модели являются лишь частным случаем образования значений НГТА. Общая же тенденция заключается в том, что структуры значений очень разнообразны и в силу этого их систематизация весьма затруднительна. Проиллюстрируем данный тезис, рассмотрев значения терминов, входящих в номинативную парадигму с опорным компонентом *цепь*:

ИК + КК – Цепь гусеничная – (тяговое оборудование), (состоящее из траков, шарнирно соединённых между собой осями) [4, с. 232];

ИК + ДК – Цепь черпаковая – (рабочее оборудование) (экскаватора) [6, с. 110] // **Цепь черпаковая жёстко направленная** – (рабочее оборудование) (экскаватора) [Там же, с. 110] // **Цепь черпаковая свободно провисающая** – (рабочее оборудование) (экскаватора) [Там же, с. 110];

ИК + ДК + КК – Цепь подъёма – (тяговое оборудование) (драглайна), (находится на ковше драглайна) [Там же, с. 146] // **Цепь черпаковая восьмизвенная** – (рабочее оборудование) (экскаватора), (по количеству холостых звеньев между черпаками) [Там же, с. 149] // **Цепь черпаковая прерывистая** – (рабочее оборудование) (драги), (черпаки соединяются планками) [Там же, с. 383] // **Цепь черпаковая сплошная** – (рабочее оборудование) (экскаватора), (черпаки соединяются непосредственно друг с другом) [Там же, с. 383] // **Цепь черпаковая четырёхзвенная** – (рабочее оборудование) (экскаватора), (по количеству холостых звеньев между черпаками) [Там же, с. 149] // **Цепь черпаковая шестизвенная** – (рабочее оборудование) (экскаватора), (по количеству холостых звеньев между черпаками) [Там же, с. 149].

ИК + КК + ДК – Цепь скребковая – (рабочее оборудование) (скребково-черпакового) (экскаватора) [Там же, с. 113];

ИК + ДК + КК₁ + КК₂ – Цепь натяжная – (рабочее оборудование) (станка) (пневмоударного бурения), (участвует в подаче рабочего инструмента на забой) [Там же, с. 79];

ИК + КК₁ + КК₂ + ДК – Цепь бесконечная – (рабочее оборудование) (многочерпакового) (цепного) (экскаватора) [8, с. 109];

ИК + КК₃ + КК₂ + КК₁ + ДК – Цепь режущая – (рабочее оборудование) (кольцевого) (бара) (угледобывающей) (машины) [Там же, с. 115] // **Цепь режущая двухшарнирная** – (рабочее оборудование) (изогнутого) (бара) (угледобывающей) (машины) [7, с. 118] // **Цепь режущая одношарнирная** – (рабочее оборудование) (кольцевого) (бара) (угледобывающей) (машины) [8, с. 115];

ИК + КК₁ + ДК + КК₂ – Цепь тяговая – (рабочее оборудование) (пластинчатого) (конвейера), (на котором закрепляются пластины) [3, с. 196].

Таким образом, в структуре значений рассматриваемых НГТА преобладают тернарные конструкции с несколькими компонентами-конкретизаторами.

Интеграционный компонент выражен простым словосочетанием, построенным по модели $A + N_1$ (где N_1 — существительное в именительном падеже, A – адъектив). Дифференциальный компонент – существительным в родительном падеже (N_2).

Компоненты-конкретизаторы могут быть выражены: 1) адъективом (A); 2) сложным адъективом (A_s); 3) существительным в родительном падеже (N_2); 4) словосочетанием, состоящим из сложного адъектива и существительного в ро-

дительном падеже (A_s+N_2); 5) описательным определением (Atr_{dis}); 6) расширенным причастным оборотом (PC) и 7) простым предложением (SS).

Таким образом, структура значений, интерпретированных дефинициями, может быть описана с помощью следующих моделей: 1) $A + N_1 + PC$; 2) $A + N_1 + N_2$; 3) $A + N_1 + N_2 + Atr_{dis}$; 4) $A + N_1 + A_s + N_2$; 5) $A + N_1 + N_2 + A_s + N_2 + SS$; 6) $A + N_1 + A_s + A + N_2$; 7) $A + N_1 + A + N_2 + A_s + N_2$; 8) $A + N_1 + A + N_2 + Atr_{dis}$.

Библіографічні посилання

1. **Высоцкая Т. Н.** Номинация технических артефактов в системном и когнитивно-ономасиологическом аспектах (на материале русских терминов горной промышленности) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Высоцкая Татьяна Николаевна. – Д., 2014. – 219 с.
2. **Даниленко В. П.** Лингвистический аспект стандартизации терминологии / В. П. Даниленко [и др.]. – М. : Наука, 1993. – 127 с.
3. **Гетопанов В. Н.** Горные и транспортные машины и комплексы / В. Н. Гетопанов. – М. : Недра, 1991. – 303 с.
4. **Горные машины для подземной добычи угля** / П. А. Горбатов, Г. В. Петрушкин, Н. М. Лысенко и др. – Донецк : ДонНТУ, 2006. – 669 с.
5. **Монастирська Р. І.** Термінологія цивільного законодавства в системному і семасіологічному аспектах (на матеріалі Цивільного кодексу України) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Монастирська Римма Іванівна. – Сімферополь, 2009. – 230 с.
6. **Подэрни Р. Ю.** Горные машины и комплексы для открытых работ / Р. Ю. Подэрни. – М. : Недра, 1971. – 456 с.
7. **Шапран Д. П.** Особливості семантичної організації маркетингової терміносистеми / Д. П. Шапран // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк, 2010. – № 20. – С. 186–191.
8. **Энциклопедический справочник горного дела** – М. : Углетехиздат, 1957. – 760 с.

Надійшла до редколегії 03.02.16

УДК 811.111.373.45

Yu. S. Goncharova, O. E. Kolomoychenko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

ENGLISH BORROWINGS AS INDICATORS OF NEW FINANCIAL AND ECONOMIC REALIA IN THE UKRAINIAN ECONOMIC DISCOURSE

This article looks specifically at the language contact of two languages when words from International Business English are borrowed into the Ukrainian economic discourse. Our attention is focused on linguistic and extralinguistic factors of the use of Anglicisms, the adaptation of English borrowings to the norms of modern Ukrainian at phonetic, graphic, grammatical and lexical levels, the peculiarities of economic and financial discourse. Ukrainian economic terminology is an open and dynamic system that is developing intensively and has a lot of neologisms, expanding the scope of its functioning, adding more and more new words of foreign origin. If we take into consideration extralinguistic factors of replenishment economic terminology replenishment with English borrowings at the current stage of development, the most important are social and political processes, which are related to economic and political sectors. Secondly, English has an international status; moreover it is the language of science all over in the world. Due to the fact that the number of English borrowings

in the Ukrainian financial and economic discourse is growing, and their value is transformed, revealing the processes of determinologization, another words «migration» of economic terms beyond economic terminology, the scientific analysis of latest anglicisms functioning specificity in recipient language is appropriate and relevant

Key words: Anglicisms, adaptive staging, borrowings, economic discourse, terms.

Гончарова Ю. С., Коломойченко О. Є. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **АНГЛОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ІНДИКАТОРИ НОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Проаналізовано особливості використання англомовних запозичень у фінансово-економічній сфері. Особливо увагу приділено мовним та позамовним чинникам вживання англіцизмів, рівням адаптації англомовної лексики до норм сучасної української мови та особливостям їх вживання у фінансово-економічному дискурсі. Запропоновано нову дефініцію для позначення процесу термінологічної «міграції». Окреслено екстралінгвістичні та лінгвістичні фактори, які впливають на формування термінологічної системи українського економічного дискурсу в умовах глобалізації.

Ключові слова: англіцизми, адаптаційний стейджинг, економічний дискурс, запозичення, терміни.

Гончарова Ю. С., Коломойченко А. Е. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ КАК ИНДИКАТОРЫ НОВЫХ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ В УКРАИНСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ**

Проанализированы особенности использования англоязычных заимствований в финансово-экономической сфере. Внимание сосредоточено на языковых и внеязыковых факторах употребления англицизмов, на уровнях адаптации англоязычной финансовой лексики нормам современного украинского языка, а также на особенностях их употребления в финансово-экономическом дискурсе. Предложена новая дефиниция для обозначения процесса терминологической «миграции». Определены экстралингвистические и лингвистические факторы, которые влияют на формирование терминологической системы украинского экономического дискурса в условиях глобализации.

Ключевые слова: англицизмы, адаптационный стейджинг, экономический дискурс, заимствования, термины.

At the turn of the twenty-first century significant transformations in all spheres and aspects of human civilization led to natural changes of scientific paradigm. In turn, the language system is a means of expression of such a society dynamic. There is no language in the world, which vocabulary consists of only national words. The process of borrowing as one of the main ways of new lexemes emergence in the language along with derivation influences the vocabulary formation actively. Therefore, one of the central areas of recent decades' linguistic studies is a comprehensive analysis of English borrowings. In our study we understand lexical borrowings as the group of words denoting financial and economical realities that are quite recently included into the language and are in the process of people's mastering of linguistic consciousness.

One of the key backgrounds of lexical borrowings the scientists (M. Breyter, G. Chornovol, S. Karavansky, Bytkivska J. etc.) understand like absence of equivalent in the language of a new word that is introduced into usage through innovative processes in various fields of knowledge, production and art etc. However they describe these processes ambiguously. So, S. Karavansky believes that «the Ukrainian language has capacious forms in all layers of vocabulary <...> and blind imitations create not copies but caricatures» [4, p. 34]. Today, this idea should be a guide for modern linguists, pushing them to seek Ukrainian equivalents of loaned words.

Ukraine incorporating into the global integration processes and reforming the Ukrainian economic system have a significant impact, primarily on the Ukrainian financial and economic view that is reflected in its discourse. The financial and

economic discourse we understand as the particular type of speech, which is designed textually and represented in financial and economic documents or professional economic and scientific literature.

The relevance of this article is determined by the importance of foreign borrowings for the correct perception and interpretation of the majority of modern economic terms that are used in the Ukrainian language; the necessity of solving a number of issues related to the specificity and singularity of their functioning, and primarily insufficient knowledge of anglicism pragmatists in Ukrainian financial and economic discourse.

The goal of the research is to identify pragmatic and communicative features of English borrowed vocabulary and terminology in the Ukrainian financial and economic discourse use.

To achieve this goal it is necessary to identify linguistic, extra-linguistic and pragmatic factors that influence the emergence of English borrowings; describe the nature of anglicisms adaptation in the Ukrainian economic discourse, the dynamics of their penetration at various spheres of human activity and nature of their functioning in the financial, economic and general contexts.

Due to the fact that the number of English borrowings in the Ukrainian financial and economic discourse is growing, and their value is transformed, revealing the processes of determinologization, another words «migration» of economic terms beyond economic terminology, the scientific analysis of latest anglicisms functioning specificity in recipient language is appropriate and relevant.

The material for research is anglicisms in the Ukrainian financial and economic discourse in a wide spectrum of professional publications, scientific literature and mass media language.

Ukrainian economic terminology is an open and dynamic system that is developing intensively and has a lot of neologisms, expanding the scope of its functioning, adding more and more new words of foreign origin. If we take into consideration extra-linguistic factors of replenishment economic terminology replenishment with English borrowings at the current stage of development, the most important are social and political processes, which are related to economic and political sectors. Secondly, English has an international status; moreover it is the language of science all over in the world.

As it is noted by the scientists (A. Dubnik, T. Prystaiko) English terms usually come to the Ukrainian language, as well as many other languages, through publications by means of transcription or transliteration. According to D. Yermolovich, it is possible to say about transliteration when different graphical systems are used in languages (e.g., English, Ukrainian, Greek and Georgian) and letters (or graphical units) of these languages can be correlated with each other. The advantage of the given type of adaptation is that the written form of the word does not modify and has an independent identification (*кредит* – *credit*, *бренд* – *brand*) [3]. It is difficult not to agree with the linguistics that the sound system is the primary in any language, so it is logically that during the process of borrowing we should follow the principle of phonetic correspondence to original version and transfer the original by means of sounding system of recipient language the most exactly (*лейдейс* – *lay-days*, *трейдер* – *trader*, *ф'ючерс* – *futures*).

The next step is to identify their semantic content and practical significance. So-called «ing-forms» have a great semantic, pragmatic and communicative potential. In the source language they operate as usual gerund, combining the meaning of objectivity,

clarity and processuality. In the Ukrainian language such terms as *банкінг, моніторинг, рейтинг, лізинг, мейлінг, консалтинг, брифінг, холдинг, (суб)контрактинг, тренінг, інсайдинг, демпінг* and others have become common. Such words are widely used not only in professional language, but in the Ukrainian colloquial speech and have become not only a part of professional vocabulary of a particular sector of the Ukrainian economy, but also the means of its management activities (accounting, management). However, the terms *еквайринг, картулінг, райдишеринг, аутсорсинг, інсорсинг, інжиніринг, бакетинг, пудлінг, оффшоринг, аутстаффінг* require vocabulary interpretation and searching for adequate Ukrainian equivalents.

However, the grammatical adaptation of these terms, as noted by researchers (L. Archipenko, O. Sergeev, H. Chornovol, Y. Bytkivska), in the recipient language does not cause difficulties. In the Ukrainian language English borrowings are usually included in the class of substantives, getting the grammatical category of gender and declension which are not peculiar to them in the donor language: *marketynh – marketynhovi – marketynhu – marketynhom*. But there are difficulties in using plural forms of some Anglicisms in the Ukrainian language. For example, borrowed terms in the source language are singular, but in the recipient language these terms can be plural: *holding – холдинг-и* (as to «company», «corporation»). According to the observations of L. Archipenko, this process occurs when you can find an equivalent, which has two forms – singular and plural, of the English term in the Ukrainian language: *briefings (зустрічі), meetings (збори), monitoring (спостереження)* [1]. In cases when the borrowed terms correspond to Ukrainian abstract nouns, they are only in the singular: *insourcing (the internal production), pudling (усереднення), bucketing (незаконна діяльність брокерів)*.

Process of determinologization, which refers not only to the concept of financial and economic sphere, but also to the concepts of the literary language and Mass Media language, favours the expansion of the meaning of borrowed terms. Thus, the term, which as an element of the financial, economic and wider - special vocabulary, marked by «uniqueness within a certain terminological field, absence of synonyms, antonyms and emotional designation» [5, p. 493], can expand as the sphere of its usage as the variety of compatibility, i. e. can be used in the figurative sense, in the metaphorical expressions and in comparisons. It is important to note that the stratification of common and special meanings in one word complicates its semantic, pragmatic and communicative structure.

In general, in the Ukrainian specialized texts researchers observe the tendency to repeating information which has been expressed previously: *стейкхолдер – пайовик, пайовий власник; стокхолдер – акціонер, кеш – готівка, флаєр – листівка, сейл – розпродаж, дисконт – знижка, сервіс – обслуговування, рециклінг – повторне використання, рефлексія – відображення*. These units are typically used for overlapping the terms of national origin. Tautology in this context is considered as a stylistic device to attract the audience. In addition, terms-analogs, which have more concise form, are used to replace descriptive clauses.

The words, which «migrate» from one language to another and change alternately the status of the donor language and the recipient language, also attract particular attention of researchers. The process of this successive terminological «migration» we propose to define as «the adaptive staging». One of the exemplary illustrations of this process is to be the term «*performance*», which was borrowed from English in the second half of the XIX century and today it is associated with English economic or artistic ter-

minological arsenal, although initially it was borrowed from French. Today this term is widely used in economic, political and financial fields and serves as synonymous with productivity, efficiency, achievements in economy, finance and so on.

Linguists connect the use of borrowings with social and psychological factors. It is believed that due to perception of a loan word as more prestigious, fashionable, it is highlighted and registered by our subconsciousness. A foreign lexeme is associated with a particular stylistic nuance and in consequence of its foreignness the meaning is encrypted and the only speaker understands it. The use of such lexemes is considered as prestigious: *ексклюзивний* – instead of «винятковий», *експлуатація* – instead of «використання», *консенсус* – instead of «згода». However, if the concept determines the vital interests of society, the word that designates it becomes general (*маркетинг, інновація, бізнесмен, інвестор, дефолт* etc.).

In terms of pragmatics it is important to consider both sides of the communication process. The speaker and the listener should have certain shared background knowledge for understanding the purpose of this process, the context of its specific utterances, which can attract not only linguistic, but also historic, cultural and social information.

Thus, we can conclude that English Economic borrowings play a fundamental role in the process of formation of modern Ukrainian terminological system. Foreign terms are to be explained very carefully in order to avoid misinterpretations. As a result, the process of desemantization and determinologization of terms requires careful and consistent scientific study. Therefore, we believe that research in this field have a scientific perspective.

References

1. **Архипенко Л. М.** Адаптація англomовних економічних термінів в українській мові [Електронний ресурс] / Л. М. Архипенко. – Режим доступу : http://sn-philolsocom.crimia.edu/arhiv/2011/uch24_41fn/index.html.
2. **Битківська Я. В.** Тенденції засвоєння та розвиток семантики англiзмів у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я. В. Битківська. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.
3. **Ермолович Д. И.** Основы профессионального перевода : учеб. пособие / Д. И. Ермолович. – М. : Изд-во Рос. академии образования, 1996.
4. **Ляхова О. В.** Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови [Електронний ресурс] / О. В. Ляхова. – Режим доступу: http://www.philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_963/content/liakhova.pdf.
5. **Караванський С.** Секрети української мови / С. Караванський. – К. : УКСП «Кобза», 1994. – 152 с.
6. **Сергєєва Г. А.** Англomовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. А. Сергєєва. – Харків, 2002. – 16 с.
7. **Тиха Л.** Термінологічна лексика як компонент метафоричних конструкцій (на матеріалі поезій Івана Драча) / Л. Тиха // Вісн. Львів. ун-ту. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 493–498.
8. **Тлумачний словник сучасної української мови: Фахова лексика** : близько 20 000 слів / за заг. ред. проф. В. С. Калашника. – Х. : ФОП Співак Т. К., 2009. – 464 с.
9. **Чорновол Г. В.** Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Чорновол. – К., 2004. – 23 с.

Надійшла до редколегії 10.02.16

УДК 81'373.611:811.111

И. Д. Гречухина

Днепропетровский государственный университет внутренних дел

MAN КАК СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ЭЛЕМЕНТ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (гендерный аспект)

Охарактеризована роль элемента *man* в истории английского словообразования. Выявлены тенденции изменения семантики этого элемента в сопоставлении с развитием значений слова *man*. Проанализировано влияние экстралингвистических факторов на словообразовательную активность моделей с *man*- и *-man* и их место в современном английском языке.

Ключевые слова: словообразование, феминистская лингвистика, феминистская реформа языка, словообразовательная модель, сексистский язык.

Гречухіна І. Д. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. *MAN ЯК СЛОВОТВІРНИЙ ЕЛЕМЕНТ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (гендерний аспект)*

Схарактеризовано роль елемента *man* в історії англійського словотвору. Виявлено тенденції змінення семантики цього елемента у зіставленні з розвитком значень слова *man*. Проаналізовано вплив екстралінгвістичних факторів на словотворчу активність моделей з *-man* і *man*- та їх місце в сучасній англійській мові.

Ключові слова: словотвір, феміністська лінгвістика, феміністська реформа мови, модель словотвору, сексистська мова, політична коректність.

Grechukhina I. D. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. *MAN AS A WORD-FORMING ELEMENT IN MODERN ENGLISH (gender aspect)*

The article aims at analyzing the usage of the element *man* in English word-formation in recent decades. *Man* has been actively used in forming words since the Old English period. From the time of the earliest records in English until the second half of the 20th century, like the word *man*, both *man*- and *-man* could be used to mean «a human being» (irrespective of sex). The second, later (a. 1000) developed meaning of both the noun and word-forming elements, was «adult male». In Modern English these meanings developed to be balanced in *-man* and *man*-, but *-man* was predominantly used in the generic sense of «person». *-man* was recognized as a semi-suffix and was on the way to turning into a gender-neutral agent suffix. This development was halted by feminist movement. Under feminist reform, of the English language a new norm is being imposed, at least, in official language – to use gender-free words and word-forming elements instead of sexist ones, *man* being one of them. In dialects and pidgins *-man*- remains productive. Recent years saw a new phenomenon in English: *manguage* (male language made up of newly-coined *man*-words). Being a reaction to feminist language reform, *manguage* deserves careful study and will be analyzed in detail in the article to follow.

Key words: word-formation, feminist linguistics, feminist language reform, word-building pattern, sexist language, political correctness.

Целью данного исследования является анализ особенностей использования элемента *man* в последние десятилетия. Выбор именно этого элемента продиктован двумя основными причинами. Во-первых, начиная с 70-х годов XX в. *man* как один из выразителей ориентации языка на мужскую картину мира стал объектом резкой критики феминистской лингвистики. Во-вторых, в последние 10–15 лет в английском языке возникла противоборствующая тенденция, связанная с возникновением мужского движения как реакции на феминизм, трактуемый им как опасная идеология. В частности, в английском языке появилось явление, получившее название *manguage* («мужской язык»), проявляющееся в образовании новых слов с формантом *man* в препозиции. Указанные процессы происходят на фоне так называемого

словообразовательного взрыва в английском языке, осуществляемого, в отличие от многих других языков, за счёт внутренних словообразовательных ресурсов (к которым относится и *man*). Все перечисленные факторы превращают *man* в чрезвычайно интересный объект изучения как словообразования, так и гендерной лингвистики, что и обуславливает **актуальность** данной работы.

Исследование призвано решить ряд задач: 1) вкратце охарактеризовать роль элемента *man* в истории английского словообразования; 2) определить вектор изменения значений слова *man* и словообразовательного элемента *man* в исторической перспективе; 3) выявить место *man* в современном английском словообразовании; 4) проанализировать влияние лингвистических и экстралингвистических факторов на словообразовательный потенциал *man*.

Материалом исследования послужили данные авторитетных лексикографических источников: исторических словарей [7; 9], словарей современного английского языка [13; 8], а также отражающего последние тенденции в языке *Urban Dictionary* [16]. Учитывались также данные корпусной лингвистики [14] и результаты исследований других учёных.

Анализ проводился в два этапа. На первом этапе исследованы основные типы словообразования, в которых *man* использовался на протяжении истории английского языка, и рассмотрены современные тенденции употребления этого элемента (главным образом, в качестве полусуффикса), связанные с феминистской критикой языка и движением за политкорректность. На втором этапе изучено употребление *man* в качестве первого компонента сложных слов и слов-слитков, также во многом обусловленное внешними (социальными и психологическими) факторами. В связи с изменением удельного веса разных типов словообразования в современном английском языке рассмотрен вопрос о том, как отразились современные словообразовательные тенденции на элементе *man*.

В силу ограниченного объёма статьи в ней излагаются результаты первого этапа исследования. Данные, полученные в ходе второго этапа, будут освещены в следующей публикации.

Слово *man* как полнозначное слово и *man* как словообразовательный формант неоднократно привлекали внимание лингвистов. Изучались семантика существительного *man* в диахронии (И. К. Бельская), слова с формантом *-man* и статус этого форманта (Дж. Буранов, В. В. Сытель, В. Ю. Рязанов). Объектом исследования становились прилагательные с корневой морфемой *man* (Ю. В. Ваулина, И. Г. Ищенко), словообразовательное гнездо *man* в современном английском языке (М. В. Бирюкова), новые слова со значением маскулинности (Л. А. Вертоградова), слова со вторым компонентом *-man* в разных типах текстов в исторической перспективе (Kirsti Peitsara).

В последние десятилетия интерес к элементу *man* из собственно лингвистического превратился в социально-лингвистический и, более того, *man* стал объектом сознательного языкового реформирования. Эти процессы происходят в рамках феминистской критики языка, или феминистской лингвистики (ФЛ), утверждающей, что в языке существует гендерная асимметрия: он ориентирован на мужчину, т. е. андроцентричен, и эту ситуацию необходимо изменить. Представители ФЛ утверждают, что английский язык является сексистским. Одним из оснований для подобного утверждения является отождествление понятий «человек» и «мужчина» (*man*). Острые нападки сторонников (главным образом сторонниц) ФЛ направлено на слово *man* в значении «человек», производные слова с корневой

морфемой *man* в значениях «человек» и «человечество» и слова со вторым компонентом *-man*, служащие для обозначения профессий и рода занятий.

Данные истории языка свидетельствуют, что слово *man* является общегерманским по происхождению и восходит к прагерманскому *mannaz*. Во всех германских языках слово употреблялось в двух значениях («человек» и «взрослый мужчина»), но во всех языках, кроме английского, в первом значении оно было вытеснено дериватом. В древнеанглийском языке основным значением *man(n)* было «человек». Обозначениями мужчины служили слова *wer* и *wæpman*, а женщины – *wīf* и *wīfman*. Значение «взрослый мужчина» развилось лишь около 1000 г., но лишь в конце XX в. *man* почти исключительно стало употребляться по отношению к лицам мужского пола.

На протяжении всей истории английского языка слово *man* было в нем одним из самых частотных, что естественно, поскольку человек – субъект общественно-исторической деятельности и культуры. В списке Сводеша (Swadeshlist), перечне базовых лексем английского языка, приблизительно упорядоченном по убыванию их «базовости» или исторической устойчивости, *man* в значении «взрослый мужчина» стоит под № 37, а в значении «человек» – под № 38 [15].

В последние десятилетия под влиянием ФЛ слово *man* в значении «человек» активно выводится из употребления. Вместо него феминистки начали использовать (а потом и требовать этого от других) слова *person* и *one*. Приемлемые в некоторых случаях, эти слова воспринимаются неестественными в устойчивых выражениях (*man in the street*, *man over board*), которые остаются, по крайней мере на сегодняшний день, нетронутыми.

Начиная с ранних периодов английского языка, основа *man* активно использовалась в разных типах словообразования. Расположим их по возрастанию словообразовательной активности *man*.

Безаффиксальная транспозиция. Глагол *mannian* «укомплектовывать людьми», возникший в древнеанглийский период.

Префиксация. Существительные: да. *intman* «чудовище, злой человек», на. *overman* «арбитр; мастер», *superman* «сверхчеловек».

Суффиксация. Прилагательные: да. *manlēas* «незаселённый», са. *Manful* «храбрый, решительный», на. *mannu* «прирученный», *manable* «брачного возраста». Существительные: да. *Manscipe* «человечность, учтивость», са. *Manhede* «возмужалость, зрелость», *manness* «человеческая порода», на. *Mannet* «человек». Наречия: да. *manlīce* мужественно, благородно», са. *Manweard* «по отношению к человеку».

Количество слов с *man*, образованных аффиксацией и, тем более, безаффиксальной транспозицией, во все периоды развития языка было незначительно, хотя укажем, что ещё целый ряд слов был образован от них посредством вторичной деривации: *manfully*, *reman*, *doubleman* и др.

Основной массив производных с *man* образован с помощью двух следующих типов словообразования.

4. **Словосложение.** *Man-* служит первым компонентом сложных слов, главным образом существительных (да. *mancwealm* «смертность, мор», *manfaru* «войско», *manwīse* «людской обычай», са. *Mansleere* «убийца», на. *man-ape* «человекообразная обезьяна», *man-hole* «лаз» и др.), а также прилагательных (*man-keen* «яростный», *man-carrying* «пилотируемый»).

5. Полусуффиксация. *-Man* выступает в качестве второго компонента существительных со значением лица (да. *scipman* «морьяк», *līcman* «гробовщик», *rædemann* «всадник»; са. *Domesman* «судья», *hafedman* «прелат», *halsman* «палач», на. *barman* «бармен», *milkman* «молочник», *Dutchman* «голландец» и др.)

Слова с *-man* на протяжении всей истории английского языка были наиболее многочисленными производными *man*. Количество этих образований постоянно увеличивалось: если в древнеанглийский период их насчитывалось около 130, в среднеанглийский период – почти 190, то к 1960 г. – более 1000. Слова с *-man* всегда численно существенно превосходили следующие за ними по количеству производных сложные слова с *man-*. К примеру, в древнеанглийском языке количество композитов с *man-* было около 30, что в 4 раза меньше, чем слов с *-man*.

Модель с *-man* была продуктивной уже в древнеанглийский период и неоднократно привлекала внимание исследователей, хотя вопрос о статусе элемента *-man* до сих пор однозначно не решён. В настоящее время большинство лингвистов (И. В. Арнольд, Дж. Буранов, В. В. Сытель, В. Ю. Рязанов, О. Д. Мешков, А. Т. Бурмистрова, М. В. Бирюкова) относят его к полусуффиксам на основании серийности употребления и частичной десемантизации, причём некоторые исследователи (В. Ю. Рязанов, С. Р. Прохорова, Е. С. Дьячкова, М. В. Бирюкова) делают ещё один логический шаг, говоря о полусуффиксации как о самостоятельном типе словообразования в английском языке. Этот тип словообразования предполагает образование новых слов с помощью морфем, серийно используемых в качестве суффиксальных, но имеющих в языке корреляты в виде самостоятельных полнозначных слов; модель с *-man* отвечает этим требованиям.

Принципиально важным для нашего исследования является то, что развитие значений слова *man* и словообразовательных элементов *man-* и *-man* в целом шло параллельно: от доминирования значения «человек» в древнеанглийский период ко все большему использованию в значении «взрослый мужчина» в последующие периоды. Однако если для полнозначного слова *man* и компонента *man-* характерно равновесие этих значений в новоанглийский период, то в случае с *-man* в силу высокой продуктивности модели, служащей обозначением лица по профессии, превалировало значение «человек».

Не отвлекаясь на второстепенные для данного исследования вопросы (развитие у слова *man* производных значений; появление моделей с *-man*, обозначающих «нелицо»; расширение круга производящих основ в словообразовательной модели с *-man* за счёт сокращённых и сложносокращённых; возникновение на базе *-man* сложных, или групповых, суффиксов *-manship* и *manlike* и т. д.), перейдём к анализу использования элементов *man-* и *-man* в последние десятилетия (эпоха постмодерна).

По остроумному замечанию Дж. Баттерфилда (J. Butterfield), подобно тому, как слово *man* в родовом значении «человек» кажется очень подозрительным многим людям, те же буквы в начальном или конечном положении (*man-* и *-man*) тоже попали под прожектор языковой полиции [13, с. 503].

В меньшей степени феминистская реформа языка, возможно в силу их меньшей численности, коснулась композитов с *man-*. Среди предложенных альтернатив *person-hour* вместо *man-hour*; *artificial* вместо *man-made*; *staff*, *workforce* или *employees* (в зависимости от контекста) вместо *manpower*; *maintenanceholes* вместо *man-holes*. Некоторые из них носят анекдотический характер, например, *Personchester* вместо *Manchester*.

Отметим также, что если сложное слово с *man*- является многозначным (одно значение является производным от значения «человек», а другое – «мужчина»), то объектом изменения становится только композит с «сексистским значением», как в случае с *mankind* «человечество» (изменено в *humankind*) и *mankind* «мужская половина человечества» (осталось без изменений).

Определённые изменения коснулись и других производных *man*. К примеру, *to man* заменяется на *to operate* и *to staff*. Под влиянием перемен в общественном сознании, сменой стереотипов о роли мужчины и женщины в обществе, трансформацией представлений о типично женских и мужских качествах может меняться значение слова. Так, согласно традиционному мнению, прилагательное *mannish* использовалось для отрицательной характеристики женщины («мужеподобная», «мужиковатая»). Однако, как показывает М. В. Бирюкова, негативная сема сейчас не входит в системное значение этого слова. В последнее время это прилагательное все чаще используется в положительном оценочном значении и служит для характеристики тех качеств женщины, которые вызывают одобрение и поощрение в современном обществе [1, с. 13].

Что касается полусуффикса *-man*, то до середины XX века он, обозначая лицо по профессии, использовался в словообразовании исключительно активно. Наблюдались даже случаи вытеснения суффикса *-er* морфемой *-man* [2, с. 16]. Высказывается мнение, что существовала явная тенденция к превращению *-man* из полусуффикса в гендерно-нейтральный суффикс, соперничающий с агентивными суффиксами [14], однако такое его развитие было приостановлено под воздействием движения за политкорректность и феминистского движения. Несомненно, эти движения возникли не на пустом месте. Существенно возросла социальная активность женщины. Всё активнее овладевая традиционно мужскими профессиями, женщины нередко стали ощущать необходимость изменения агентивов, которые содержат «сексистские» форманты, в том числе *-man*.

Феминистская реформа языка коснулась не только англоязычных стран. В международном масштабе она использует две стратегии: гендерную нейтрализацию (устранение гендеронимов нейтральными наименованиями: *mailcarrier*) и гендерную спецификацию (*woman-doctor*, *male-nurse*). В английском языке преобладает первая стратегия, нацеленная на исключение из активного употребления элемента *-man* и политкорректную модификацию гендерно-маркированной словообразовательной модели на *-man/-woman*. Несомненно, возникший в языке среднеанглийского периода женский вариант модели всегда был существенно менее продуктивен, чем мужской, что объясняется экстралингвистическими факторами (особенностями разделения труда в обществе).

До XX в. композиты с *-woman* были немногочисленны. Впоследствии их количество увеличилось в связи с возросшим участием женщин в профессиональной деятельности. Тем не менее, по данным *Collins Cobuild Dictionary*, широко употребительным стал только 1 из 19 композитов с *-woman* (*policewoman*), в то время как символом частотности в словаре снабжены 36 % композитов с *-man* [8]. Отметим, что не сбылось предсказание первого издания словаря Фаулера (1936 г.) о том, что со всё возрастающим участием женщины в профессиональной деятельности будет увеличиваться потребность в феминитивах, обозначающих род занятий.

Практическая реализация стратегии гендерной нейтрализации началась с предложения представителей ФЛ заменить гендерно-маркированные существительные *chairman* и *chairwoman* нейтральным *chairperson*. Инициатива была подхвачена, и появились аналогичные замены: *layman* → *layperson*, *salesman* → *sales-*

person, spokesman → *spokesperson*. Некоторые исследователи поспешили объявить о решении в английском языке проблемы обозначения женской профессиональной деятельности с помощью морфемы *-person*, которая является нейтральной по отношению к полу человека [3]. Однако в связи с этой заменой возникла новая проблема. Как указывают некоторые лингвисты (S. Ehrlich, R. King, H. Fowler), *-person* иногда употребляется не в родовом значении, а, напротив, служит заменой *-woman* в контекстах о женщинах, приводя, таким образом, к образованию пар слов типа *spokesman* (мужчина) / *spokesperson* (женщина) [13]. Более удачными (с точки зрения ФЛ) следует признать замену элемента *-man* морфемами со значением характера, рода или места деятельности или агентивными суффиксами: *police-man* → *policeofficer*, *fireman* → *firefighter*, *foreman* → *supervisor*, *freshman* → *fresher*, *juryman* → *juror*. Использование таких нейтральных в гендерном отношении слов включено в официальные рекомендации по гендерно-корректному языку. Более того, современные словари английского языка снабжают слова типа *fireman* пометой «устаревшее».

Одной из ярких демонстраций политкорректного устранения гендерной асимметрии в английском языке явилось новое измененное четвертое издание (1991 г.) американского словаря профессий (*Dictionary of Occupational Titles*). По сравнению с третьим (1965 г.) изданием этого словаря четвертое издание, в соответствии с основным принципом феминистской языковой реформы, практически не содержит гендерных аффиксов (они сохранились лишь в 0,03 % названий профессий) [6, с. 11]. Среди оставшихся без изменений: (1) те, для которых указание на пол требуется по характеру работы и не нарушает равенства (*Leading Lady* и *Leading Man* в театре), и (2) те, которые закреплены законодательно, международными договорами или другими соглашениями, как звания в морской пехоте (*seaman*) и некоторые другие. Наши наблюдения показывают, что в названиях профессий практически отсутствует не только полусуффикс *-man*, но и формант *-person*, который даёт 2 производных на 15 страницах текста: *salesperson* (*hearing-aids*) и *changeperson* (*amusement and recreation*). Большинство названий профессий представляют собой многокомпонентные термины, наиболее частотными именами деятеля в которых являются *operator* (55 наименований), *clerk* (32), *supervisor* (15), *tender* (13), *maker* (12), *technician* (11) [11].

Отметим, что феминистская реформа номенклатуры специальностей противоречит закону языковой экономии, усложняя и удлиняя названия. Таким образом, политическая корректность подминает под себя внутриязыковые факторы, формируя новую языковую норму.

Отношение к феминистскому реформированию языка неоднозначно как в обществе (среди носителей языка и тех, для кого английский является вторым или третьим языком), так и в среде лингвистов. Несмотря на насаждаемые сверху официальные рекомендации и нормативные документы, вытеснение обозначений лиц по профессии с полусуффиксом *-man* из широкого употребления не происходит так быстро и повсеместно, как этого хотелось бы наиболее ярким приверженцам ФЛ. По данным *Cobuild Dictionary*, ни одно из новообразований не стало более употребительным, чем оригинал, при этом самое большое признание получили *chairperson* (позже сокращённое до *chair*) и *firefighter* [8].

Показательно, что не все женщины-профессионалы стремятся в феминистском духе именоваться гендерно-нейтральными словами и не возражают против традиционных наименований с *-man*. На это указывает известный в США исследователь языка У. Сафайр (*W. Saphire*), который задаётся вопросом: «Не слишком

ли далеко мы идём слишком быстро?» [10]. Иными словами, если люди, выполняющие работу, не возражают против её традиционного названия, почему феминисткам следует пытаться это название изменить?

Называя эту чувствительную сферу языковых преобразований потенциальным минным полем, в соответствии с «доминирующей ортодоксией», J. Butterfield советует избегать использования гендеронимов, где это возможно (особенно в письменном языке), чтобы не прослыть перестроившимся сексистом или человеком, живущим представлениями прошлого века. Исключениями могут быть случаи, где пол соответствующего лица релевантен или указание на него присутствует в контексте. С другой стороны, он предостерегает против неестественно звучащих трансформаций, особенно если это касается устойчивых выражений [13, с. 503].

На аргумент о непривычности новых наименований лиц по профессии сторонники языковой реформы возражают, что новое всегда непривычно в силу своей сущности. Они утверждают, что слова в языке появляются тогда, когда носители языка осознают новое явление, воспринимают его как отличное от других и присваивают ему имя. Лакуны в языке выполняются не самим языком, а его носителями, которые в силу каких-либо новых факторов начинают воспринимать лакуну как таковую и изыскивают языковые средства для её восполнения. Показательно, что некоторые феминистки считают, что языковые новшества произошли не благодаря реформам, а в силу того, что уменьшилась андроцентричность общества в целом и это не могло не повлиять на язык [5]. Справедливо, что объективный ход социального развития не мог не отразиться на лексике как наиболее динамичном и подверженном внешнему влиянию ярусе языковой системы, однако активная роль ФЛ не подлежит сомнению.

Вытеснению гендеронимов в названиях профессий способствует и изменившееся в обществе отношение к трансгендерности, несовпадению гендерной идентичности человека с приписанным при рождении полом. Поскольку сейчас всё шире транссексуальные люди открыто заявляют о своей реальной гендерной идентичности и совершают трансгендерный переход (только в США есть, как минимум, 700 тыс. человек, которые живут не так, как им предписала природа при рождении) [4], в англоязычных странах всё шире утверждается мнение о целесообразности, по меньшей мере в официальном общении, избегать как гендеронимов, так и слов с *-person*, акцентирующих внимание на биологической природе человека. Считается политкорректным использовать слова, значение которых связано с ролью человека в производственных отношениях.

В современном литературном английском языке продуктивность и употребительность агентивной модели с *-man* в целом уменьшилась. По данным словаря Брауна, с 1960 по 1991 г. частотность употреблений образований с *-man* уменьшилась на 20 % [14]. Естественно, употребление некоторых слов, в том числе с *-man*, ограничено рамками времени, что связано с общественными изменениями. За 30 лет исчезли многие привычные профессии, и их названия, в том числе с *-man*, были вытеснены на периферию словарного состава языка как устаревшая лексика (*radioman*, *highwayman*), а некоторые другие появились (*anchorman*, *Quayleman*). Тем не менее снижение словообразовательного потенциала модели с *-man* для обозначения лица по профессии однозначно связано с официально преобладающей в официальном западном обществе доктриной политкорректности и феминистским планированием языка.

Однако в противовес этому слова на *-man* продолжают активно функционировать в диалектах на уровне разговорных синонимов литературных и официальных наименований профессий (ср. *eyeman* и *ophthalmologist*). Особенно продуктивна модель на *-man* в пиджинах, где она явно доминирует над другими агентивными моделями [14].

Отметим, что сексистская словообразовательная модель обозначения лиц по национальности на *-man/-woman* не подвергалась нападкам радикальных представительниц ФЛ и не стала объектом гендерной нейтрализации в рамках лингвистического реформирования. Возможно, это связано с (1) весьма незначительным количеством слов подобного рода в английском языке (*Englishman / -woman*, *Frenchman / -woman* и некоторые другие), (2) с тем, что некоторые из этих номинаций имеют гендерно-нейтральные синонимы (*Dutchman / -woman – Hollander*, *Scotsman / -woman – Scot*), а также с (3) возможностью употребления в некоторых синтаксических моделях соответствующего прилагательного, обозначающего национальность (ср. *Heisan English man – Heis English*).

Тем не менее политкорректные англоязычные пользователи Интернета обсуждают вопрос о том, как в настоящее время следует называть лиц по этнической принадлежности. Рассматривая наименования французов, некоторые участники дискуссии склоняются к варианту *Frenchperson*, отмечая, что в разговорной речи его употребление расширяется, хотя прежние формы на *-man / -woman* всё ещё употребительны. Самодеятельные реформаторы языка даже предлагают варианты: *un Francais* «француз» и *une Francaise* «француженка» (заимствованные из французского языка), вероятно, чтобы вытеснить слова с «сексистскими» словообразовательными элементами *-man / -woman*, забывая о том, что *un Francais / une Francaise* является гендерно-маркированной моделью во французском языке [12].

Эта дискуссия показывает, что многие рядовые носители английского языка положительно воспринимают феминистское языковое реформирование, поддерживают вытеснение гендеронимов из широкого употребления и даже выдвигают свои инициативы в этом направлении.

Итак, первый этап проведенного исследования позволяет сделать ряд выводов.

Элемент *man* активно использовался в словообразовании на протяжении всей истории английского языка. Наиболее продуктивными в историческом плане являются модели сложных слов с *man-* и, особенно, полусуффиксальных слов с *-man* для обозначения лиц по профессии. Семантическое развитие элемента *man* коррелировало с развитием значений самостоятельного слова *man*: от почти исключительного использования в значении «человек» ко все более активному употреблению в значении «мужчина». Тем не менее в моделях на *-man* на всех этапах развития языка значение «человек» превалировало. В наиболее продуктивной модели с *-man* (лицо по профессии) этот элемент употреблялся во все более обобщённом значении и постепенно превращался в агентивный суффикс. Однако глубинное, имплицитное значение «мужчина» в этом словообразовательном элементе в связи с социальными процессами в обществе стало ощущаться гораздо сильнее и начало восприниматься как дискриминирующее женщину. Под влиянием экстралингвистических факторов (феминистское движение, движение за политкорректность, возросшая толерантность общества, в том числе к трансгендерам) слова с *man*, а также *woman* стали вытесняться на периферию употребления и словообразования (диалекты и пиджины), а также на уровень неофициального повседневного общения, всё более заменяясь в современном нормативном употреблении гендерно-нейтральными словами. В современном политкорректном ли-

тературном английском языке модели с *-man* и *-woman* для обозначения лица по профессии становятся всё менее продуктивными и активными. Исследование показало исключительную роль влияния экстралингвистических факторов на современные словообразовательные процессы в английском языке и подтвердило существующее в лингвистике мнение о том, что современная английская языковая личность в значительно большей степени, чем ранее, сосредоточивает в себе влияние своего этноса и пола.

Библиографические ссылки

1. **Бирюкова М. В.** Прагматические аспекты функционирования слов этимологического гнезда *man / woman* в современном английском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М. В. Бирюкова. – М., 2003. – 16 с.
2. **Буранов Дж.** Происхождение и развитие полусуффикса *-man* в английском языке: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Дж. Буранов. – Л., 1963. – 20 с.
3. **Вахина Е. Г.** Способы образования наименований лиц женского пола по профессии и роду занятий в русском, английском и французском языках / Е. Г. Вахина // Культура. Духовность. Общество. – Вып. 5. – Новосибирск, 2013. – С. 140–143.
4. **Гендерная политкорректность** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.vnovomsvete.com/news/2014/02/25/990118.
5. **Горошко Е.** Гендерная проблематика в языкознании [Электронный ресурс] / Е. Горошко. – Режим доступа : www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm.
6. **Емірсуїнова Г. І.** Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. І. Емірсуїнова. – К., 2003. – 15 с.
7. **Clark Hall J. R.** A Concise Anglo-Saxon Dictionary. – Cambridge, 1931. – 437 p.
8. **Collins Cobuild English Dictionary for Advanced Learners** [Electronic resource]. – Access : www.collinsdictionary.com/dictionary/english/cobuildlearners.
9. **Concise Dictionary of Middle English** / by the Rev. A. L. Mayhew and W. W. Skeat. – Oxford : Clarendon Press. – 303 p.
10. **Curzan A.** Gender Shifts in the History of English [Electronic resource] / A. Curzan. – Access : <https://books.google.com.ua/books?id=qQ20vvzacXMC&pg=PA159&pg/>.
11. **Dictionary of Occupational Titles (DOT).** - 4thed., 1991 [Electronic resource]. – Access : www.icprs.umich.edu/icprsweb/DSDR/studies/6100.
12. **English Language Learners Stack Exchange** [Electronic resource]. – Access : English.stackexchange.com/questions.
13. **Fowler's Dictionary of Modern English Usage** / J. Butterfield, ed. – 4thed. – Oxford, 2015. – 928 p.
14. **Peitsara K.** MAN-Compounds in English [Electronic resource] / K. Peitsara. – Access : www.lingref.com/cpp/hel-lex/2005/paper1335pdf_.
15. **Swadesh List** [Electronic resource]. – Access : wikipedia.org/wiki/FinalSwadesh_list.
16. **Urban Dictionary.** [Electronic resource]. – Access : ru.urbandictionary.com/brows.php?character.

Сокращения

да. – древнеанглийский; **са.** – среднеанглийский; **на.** – новоанглийский.

Надійшла до редколегії 15.02.16

УДК 811.161.2'373.43

В. В. Громовенко

Міжнародний гуманітарний університет (м. Одеса)

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Досліджено шляхи оновлення мови політичного дискурсу та особливості словотворення неологізмів у сучасному українському політичному дискурсі. На фактичному матеріалі текстів інтерв'ю політичних діячів в українських електронних виданнях проаналізовано неологізми. Представлено та охарактеризовано можливі способи словотвору політичних неологізмів, а також виявлено найбільш продуктивні способи адаптації нової лексики.

Ключові слова: неологізми, політичний дискурс, словотвір, морфологічний спосіб (суфіксація, префіксація, словоскладання, аббревіація), семантичний спосіб, лексико-семантичний спосіб.

В. В. Громовенко. Международный гуманитарный университет (Одесса). *ОСОБЕННОСТИ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В УКРАИНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ*

Исследованы пути обновления языка политического дискурса и особенности словообразования неологизмов в современном украинском политическом дискурсе. На фактическом материале текстов интервью политических деятелей в украинских электронных изданиях проанализированы неологизмы. Представлены и охарактеризованы возможные способы словообразования политических неологизмов, а также выделены наиболее продуктивные способы адаптации новой лексики.

Ключевые слова: неологизмы, политический дискурс, словообразование, морфологический способ (суффиксация, префиксация, словосложение, аббревиация), семантический способ, лексико-семантический способ.

Hromovenko V. V. International Humanitarian University (Odessa). *THE PECULIARITIES OF NEOLOGISMS' WORD-FORMATION PROCESS IN THE UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE*

The article examines the peculiarities of neologisms' word-formation process in the modern Ukrainian political discourse. The lack of a common interpretation of the term «neologism» and the borrowing process in connection with intensive development of political linguistics in Ukraine is the relevance of the study. The aim of the study is to establish ways to update the political discourse language. The Ukrainian political discourse is its subject. The methods of neologisms' word-forming are the subject of research. By facts of the text material of politicians' interviews in Ukrainian electronic media neologisms are analyzed.

The neologisms' vocabulary in the Ukrainian political discourse is divided into two groups: borrowings (73 %) and words that emerged on native ground (27 %).

Neologisms are usually formed by the laws of the language, its productive derivation models. However, political neologisms are sometimes created by unproductive ways of word-formation. It was found out that 76 % of the investigated material or 228 units are neologisms-nouns. The second group is the neologisms-adjectives, their share is 17 % (51 words). The verbs account for 7 % (21 units). The morphological method (suffixes, prefixes, compounding, abbreviation), semantic and lexical-semantic methods of neologisms' word-formation are considered in the study. Therefore, the most productive way of creating neologisms in the modern political discourse is the morphological method, namely suffixes – 54 %.

Keywords: neologisms, political discourse, word-formation, morphological method (suffixes, prefixes, compounding, abbreviation), semantic method, lexical-semantic method.

Політичний дискурс є однією з найбільш великих сфер упровадження неологізмів-запозичень та новоутворень завдяки інтенсивному процесу поновлення його лексичного складу. Саме тому дослідження неологізмів і досі привертає увагу багатьох лінгвістів [1–5; 7–9].

Незважаючи на поширений інтерес до вивчення неологізмів, у сучасній науці про мову не існує точного визначення поняття «неологізм». Неологізмами слід вважати нове слово або стійке словосполучення, нове за значенням або за формою і значенням, утворене в останні 10–20 років за словотвірними законами даної мови, або запозичене з іншої мови за потреб спілкування, або яке перейшло з пасивного складу мови, яке сприймається носіями даного мовного суспільства як нове й зафіксоване в словнику нових слів. Ознака неологізму – це цілковита новизна слова для більшості носіїв мови. Щойно слово починає активно вживатися, воно втрачає ознаки новизни і поступово стає загальноновживаним.

Як стверджує О. А. Стишов, «неологізми – це слова, словосполучення, фразеологізми, окремі їхні значення, що з'явилися на певному етапі розвитку мови для позначення нових реалій і понять, периферійних номінацій, актуалізація яких зумовлена соціальними і територіальними чинниками функціонування літературної мови, а також okazіоналізми (індивідуально-авторські новації), використані одноразово в мовній практиці певного автора, видання, редакції чи в конкретному тексті» [5, с. 289].

Ю. А. Зацний зазначає, що визначення неологізмів як слів або зворотів, що створені для позначення нового (раніше невідомого) поняття, не можна вважати вичерпним, оскільки таке визначення включає далеко не всі різновиди інновацій [1, с. 24].

Відсутність єдиного тлумачення терміну «неологізм» та активізація процесу запозичень у зв'язку з інтенсивним розвитком політичної лінгвістики в Україні становить **актуальність** дослідження. **Метою** дослідження є встановлення шляхів оновлення мови політичного дискурсу.

Об'єктом дослідження виступає український політичний дискурс. **Предмет** дослідження – способи творення неологізмів. **Матеріал** дослідження становлять 300 неологізмів, відібрані методом суцільної вибірки із текстів інтерв'ю політичних діячів в українських електронних виданнях (газети «Інтерфакс-Україна», «УНІАН», «Український тиждень»).

За нашими спостереженнями, нова запозичена суспільно-політична лексика – це група слів, яка вживається на позначення суспільно-політичних реалій; до активного складу мови вона ввійшла порівняно недавно і ще, як правило, не повністю засвоєна мовною свідомістю народу. Водночас важливою особливістю сприйняття нових слів є те, що вони сприймаються саме як нові. Значення нових слів часто не є зрозуміле для переважної частини носіїв мови і вимагає окремих пояснень. Сьогодні можна виокремити найбільш актуальні причини іншомовних запозичень і виникнення нових слів:

1) демократизація українського суспільства призводить до найменування нової реалії (*маркетинг, бренд*). Також це слова на зразок *мафія, рекет, відмовник* (той, хто відмовляється від виконання своїх обов'язків, зокрема від служби в армії);

2) економія мовних зусиль, тобто нове слово є більш зручним поясненням того, що раніше називалося словосполученням (*рейтинг* – показник оцінки чисі-небудь діяльності...);

3) часткові зміни соціальної ролі предмета в змінному соціумі (*офіс* – контора, службове приміщення, *ощадбанк* – насамперед ощадна каса);

4) вплив іноземної культури, насамперед мода на іншомовні слова [7].

Поповнення словникового складу мови – закономірний процес, адже у кожній мові закладений потенціал для її вдосконалення та збагачення. Як засіб

відображення об'єктивної реальності, мова перебуває у стані постійної зміни і розвитку, оскільки сама дійсність є динамічною і лабільною. Яскравими факторами, що засвідчують динамічний характер мови, є неологізація її лексичного складу та інноваційні процеси, пов'язані з реалізацією нових можливостей мовної системи, зокрема словотвірних.

Неологізми, як правило, формуються за законами відповідної мови, за її продуктивними моделями словотворення. Проте політичні неологізми іноді створюються і непродуктивними способами словотворення. В таких випадках дієва сила словотворчих засобів стає більш рельєфною, наочною, відчутнішою.

Як уже зазначалося вище, дослідження базується на вибірці неологізмів із текстів інтерв'ю політичних діячів, яка показала, що 76 % або 228 номінативних одиниць представлені іменниками. Другими за чисельністю виступають неологізми-прикметники, їхня частка становить 17 % або 51 слово. Ще одна частина мови, яка розглядалася в нашому дослідженні, – дієслова. Вони становлять 7 % (21 одиниця).

Одним із найпотужніших джерел поповнення лексичного фонду мови є деривація. У мові сучасних українських медіа функціонує багато неологічних одиниць – вторинних номінацій, які постали в результаті деривації (27 %), утворені морфологічним способом із власне українських словотворчих компонентів. Також є неологізми, що впливаються в мову шляхом запозичення (73 %). Вони представлені в політичному дискурсі переважно термінами, що мають походження з давньогрецької або латинської мови, проте запозичені через англійську мову (*люстрація, імплементація, анексія*).

На думку О. А. Стишова, «інтенсивний приплив і функціонування, а також порівняно швидке засвоєння неологізмів – іншомовних входжень – зумовлені загальними процесами європеїзації та інтернаціоналізації лексичного складу сучасних мов» [5, с. 290]. Цей факт не здається дивним, оскільки сучасний мовний простір формується під сильним тиском англійської мови, яка тяжіє до перетворення у глобальну мову міжнародного спілкування і має офіційний статус у більш як 50 державах.

Розглянемо детальніше моделі утворення кожної з вищезазначених частин мови.

1. **Неологізми-іменники (76 %)** утворюються за допомогою морфологічного, семантичного та лексико-семантичного способів.

1.1. Морфологічний спосіб:

1.1.1. Найбільш продуктивним шляхом появи неологізмів-іменників є суфіксальний спосіб (40 %). За допомогою цього способу утворилися такі лексико-граматичні групи нових слів:

а) назви осіб за фахом, характером діяльності, що мотивуються переважно іменниковими основами й утворені за участю суфіксів **-ник, -іст/-ист, -ець, -ик**: *мажоритарник, податківець, силовик, тінювик* тощо. Найчастіше в утворенні іменників із загальним значенням «особа, що характеризується ідейними поглядами, спрямуванням» використовується суфікс **-іст/-ист**: *терорист, антиглобаліст, федераліст*;

б) найменування людей за їх приналежністю до певної політичної партії, громадської організації, руху, а також різних установ та інституцій, утворені за допомогою вищеназваних формантів, а також суфіксів **-івець, -овець**: *бандеровець, євросоюзівець, піарник* та ін.;

в) іменники – назви осіб, утворені на основі антропонімів із тим же словотвірним значенням, що й лексеми попередньої групи: *свободівці, кучмівці* (кучмісти), *морозівці, тимошенківці*;

г) неологічні віддієслівні іменники середнього роду на позначення опредмеченої дії, що утворилися за допомогою форманта **-ин-**: *інтегрування, імплементація, клонування*;

г) назви різних предметів і явищ переважно на позначення опредмеченої дії, які виникли на базі дієслів недоконаного виду з допомогою надзвичайно продуктивних запозичених формантів **-ізацій-/изацій-, -ацій-**: *децентралізація, рекапіталізація, європеїзація, комп'ютеризація, пролонгація*;

д) відприкметникові та відсубстантивні іменники – абстрактні назви різних явищ і процесів з інтернаціональними суфіксами **-изм/-ізм, -ість**: *євроатлантизм, ізоляціонізм, сепаратизм, популізм, дотаційність*;

е) відсубстантивні іменники середнього роду – назви абстрактних і збірних понять – із суфіксом **-ств(о)**: *ньосмейкерство, відеопіратство, президентство*;

є) суфікс **-щин-** переважно позначає якесь суспільне явище, спричинене діяльністю певної особи. Часто він має негативну конотацію: *джангіровщина* у розумінні «продажна, нечесна журналістика», *азаровщина*.

1.1.2. Значною продуктивністю відзначається і префіксальний спосіб (21 %) словотворення. Сучасні неологізми, утворені цим способом, включають лексеми, утворені за допомогою активних загальноєвропейських префіксів і префіксоїдів **де-** (деприватизація, декриміналізація, дерегуляція, децентралізація), **ре-** (реприватизація, реструктуризація, реорганізація, рефінансування), **екс-** (екс-президент, екс-спікер); **віце-** (віце-президент, віце-прем'єр, віце-спікер), **супер-** (суперакція, суперінфляція), **анти-** (антиамериканізм, антиглобалізм, антинародний).

1.1.3. Одним із найактивніших сучасних засобів словотворення є композиція, або словоскладання (10 %), що спричиняє широке функціонування в політичному дискурсі слів-комполітів, які є зручним засобом для передання складних понять у стислій формі, але їх семантичні можливості практично необмежені. Зокрема, численними стали утворення з препозитивним незмінним компонентом, які виникли під впливом англійської мови й стосуються сфер, що зазнають найбільшого розвитку й активізації.

Найбільш поширеною є модель «іменник + іменник»: *арт-бізнес, арт-менеджер, арт-ринок, арт-фестиваль, арт-форум; бізнес-еліта, бізнес-лобі, бізнес-клас, бізнес-план, бізнес-центр; євроінтеграція, єврокомісія, єврокорпус, євросиструктури; медіагігант, медіаімперія, медіаінвестор, медіамагнат, медіапростір, медіатекст; інтернет-бізнес, інтернет-видання, інтернет-журналіст, інтернет-компанія, інтернет-магнат* тощо.

1.1.4. Потужним і ефективним способом творення нових слів є аббревіація (14 %), тобто скорочення слів або словосполучень. Зібраний нами фактичний матеріал дозволяє виокремити такі групи широковживаних у мас-медіа аббревіатур: 1) ініціальні: а) буквені: *КМ, ЦВК, АП, ДПУ, ПЗУ, НДП, НРУ, СПУ*; б) звукові: *ОДА, НАН, КУН, ПЕК*; в) буквено-звукові: *РБ ООН, ПАРЄ, ЄЕСУ*; 2) уламкові: *Мінфін, Держкомстат, Центрвиборчком, Кабмін*; 3) усічено-словесні: *Держбюджет, Нацбанк, Держскарбниця, Генпрокуратура*; 4) словоформні: *Міноборони, Мінагрополітики*; 5) ініціально-цифрові: *С-17, Г-20, АН-124*. Найбільш численними у мові мас-медіа є ініціальні буквені аббревіатурні утворення [7, с. 10]. Вважається, що читач добре знайомий з цими скороченнями, коли вживається такий тип аббревіації саме в пресі.

1.2. Спостерігаємо також процес розширення значення слова, що є результатом семантичного способу словотворення (10 %). Маємо на увазі розширення семантики лексичної одиниці, що дає можливість її використання для позначення ширшого кола понять і явищ. Наприклад, *вогнегасник* (прізвище Віталія Кличка під час Євромайдану, яке він отримав у протистоянні на вулиці Грушевського), *зелені чоловічки* (проросійські бойовики, озброєні люди), *ватники* (проросійськи орієнтовані люди, що підтримують від'єднання від України східних областей та Криму). О. А. Стишов зазначає, що процес семантичної модифікації «поширюється на антропоніми, топоніми, які вживаються в переносному, узагальненому значенні, набувають ознак символів», тобто здійснюється апелятивізація: *путіни*, *бандери*, *порошенки* [5, с. 305]. Актуальним є і зворотний процес – онімізація: *Пастор* (О. Турчинов), *Порох* (П. Порошенко), *Бетмен*, *Юний Орел* (М. Поплавський).

1.3. Неологічна лексика текстів політичного дискурсу охоплює також новації, утворені лексико-семантичним способом (5 %). Це переважно ергоніми на зразок «*Центр*», «*Батьківщина*», «*Єдність*», *Велика сімка* тощо.

2. Неологізми-прикметники (17 %).

Під час нашого дослідження ми визначили, що найбільш ефективними способами словотвору неологізмів-прикметників є префіксація (56 %) та суфіксація (44 %).

2.1. Похідні прикметники, що виникли шляхом додавання до мотивуючої основи (зазвичай прикметникової) префікса *про-*: *проукраїнський*, *проєвропейський*, *прозахідний*, *пропрезидентський*; а також *поствиборний*, *постмайданний*, *посттоталітарний*, *суперприбутковий*, *антимонопольний*, *антинародний*, *антиукраїнський*, *квазіопозиційний*.

2.2. Прикметникові новації, що мотивуються іменниковими основами й утворені за допомогою суфіксів *-ськ-*, *-н-*, *-ов-*: *промоутерський*, *тендерний*, *опозиційний*, *бізнесовий*, *контroversійний* та ін.; прикметники, утворені на базі власних назв та аббревіатур шляхом додавання формантів *-івськ-*, *-овськ-*, які характеризуються відчутним розмовним забарвленням: *євросоюзівський*, *кабмінівський*, *піарівський*.

3. Неологізми-дієслова (7 %).

Кількість дієслів-неологізмів порівняно з іменниками невелика, і утворені вони суфіксальним способом (61 %), шляхом додавання до іменникової твірної основи суфіксів *-ува-*, *-ізува-*: *балотуватися*, *демонсувати*, *демпінгувати*, *інвестувати*, *ініціювати*, *презентувати*, *спонсорувати*; а також за допомогою запозичених префіксів *де-*, *дис-*, *ре-* (39 %): *демобілізувати*, *дисоціювати*, *реорганізувати*.

Таким чином, найпродуктивнішим способом творення неологізмів у сучасному політичному дискурсі є морфологічний спосіб, а саме суфіксальний – 54 % (див. табл.), оскільки «найбільш регулярно лексичний склад сучасної української мови поповнюється похідними, утвореними за допомогою морфологічного способу словотвору, який є продуктивним як для новотворів на базі власне української лексики, так і для словотвірної адаптації слів-запозичень» [3, с. 11].

Неологічна лексика, що функціонує в сучасному українському політичному дискурсі, поділяється на дві великі групи: запозичення (73 %) та слова, що виникли на питомих ґрунті (27 %). Основним чинником, який впливає на процес запозичення, є словниковий фонд мови, оскільки завдяки йому регулюється надходження іношомовних лексем і визначається їх зміст.

Таблиця

Способи творення	Частини мови			Середній показник
	іменник	прикметник	дієслово	
Суфіксальний	43 %	56 %	61 %	54 %
Префіксальний	18 %	44 %	39 %	33 %
Словоскладання	10 %	—	—	3 %
Абревіація	14 %	—	—	5 %
Семантичний	10 %	—	—	3 %
Лексико-семантичний	5 %	—	—	2 %

Отже, запозичені неологізми охопили таку важливу сферу суспільного життя, як суспільно-політичну. Основним стимулом активізації засвоєння іншомовної лексики носіями сучасної української мови, її використання в усіх сферах спілкування стали процеси усвідомлення незалежності України; перевага інтегративних тенденцій над тенденціями протиставлення радянського суспільства; переоцінка цінностей; орієнтація на Захід у багатьох галузях життя суспільства (політико-економічного, культурного-мистецького, спортивного та ін.) тощо.

Перспективу наших подальших наукових розвідок визначає класифікація неологічних утворень та її критерії.

Бібліографічні посилання

1. **Зацний Ю. А.** Неологізми англійської мови 80–90 рр. XX ст. / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя, 1997. – 396 с.
2. **Кондратенко Н. В.** Український політичний дискурс: текстуалізація реальності : монографія / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
3. **Мазурик Д. В.** Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 20 с.
4. **Мурко І. І.** Зміни в повсякденному житті носіїв американського та британського національних варіантів і поповнення словникового складу сучасної англійської мови / І. І. Мурко // Вісник Сумськ. держ. ун-ту. – 2002. – Вип. 4. – С. 138–144.
5. **Стишов О. А.** Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
6. **Сучасна українська літературна мова: Лексика, фразеологія** / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1984. – Вип. 2. – 367 с.
7. **Шаповалова Г. В.** Інноваційні процеси в сучасному медіатексті (функціонально-лінгвістичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / Г. В. Шаповалова. – К., 2003. – 20 с.
8. **Янков А. В.** Морфологічна структура і семантика соціально-політичних неологізмів в американському варіанті англійської мови / А. В. Янков // Респ. міжвідомчий науковий збірник. Серія : Іноземна філологія. – Львів : А.С.К, 1978. – Вип. 52. – С. 41–46.
9. **Яценко Н. О.** Політичні інновації в мові сучасних засобів масової інформації [Електронний ресурс] / Н. Яценко. – Режим доступу : <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id81/>.

Надійшла до редколегії 10.01.16

Ю. В. Датченко

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***ЕТНОСИМВОЛ ВЕЛИКОДНЬОГО ЯЙЦЯ В УКРАЇНСЬКОМУ
МОВНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ**

Проаналізовано роль етносимволу «писанка» як виразника українського народного світогляду, культури, вірувань і традицій. Комплексно розглянуто мовний образ великоднього яйця в етнографічних текстах, у яких опосередковано відображена ментальність народу. Змодельовано типовий стереотип «писанки» в українській мовній картині світу, з'ясовано, що мовний образ великоднього яйця має складну систему характеристик.

Ключові слова: етносимвол, мовна картина світу, обряд, ритуал.

Датченко Ю. В. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **ЭТНОСИМВОЛ ПАСХАЛЬНОГО ЯЙЦА В УКРАИНСКОМ КУЛЬТУРНО-ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

Проанализирована роль этносимвола «писанка» как выразителя украинского народного мировоззрения, культуры, верований и традиций. Комплексно рассмотрен языковой образ «пасхального яйца» в этнографических текстах, в которых отражена ментальность народа. Смоделирован типичный стереотип «писанки» в украинской языковой картине мира. Определено, что языковой образ пасхального яйца имеет сложную систему характеристик.

Ключевые слова: этносимвол, языковая картина мира, обряд, ритуал.

Datchenko Yu. V. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **ETHNOSYMBOL OF EASTER EGGS IN UKRAINIAN LINGUISTIC AND CULTURAL SPACE**

The article analyzes the role of ethnosymbol «Easter egg» as an expression of Ukrainian national ideology, culture, beliefs and traditions. Studying ceremonial units in ethno-linguistic aspect that reveals new aspects of ritual marks' semantics (objects, names, actions), areal variation in linguistic and extra-linguistic phenomena, specifics of synonyms is relevant and important. The language image of «Easter egg» complex is considered in ethnographic texts, where the mentality of the people is reflected. Working on ancient sources and folk legends, the researchers emphasize that the Easter egg has changed in the times of Christianity, has acquired a new meaning and new symbols, has become a symbol of joy and faith in Christ's resurrection, of forgiveness, the joy of the universe, and the symbol of Easter. Simulating typical stereotype of «Easter eggs» in the Ukrainian language picture of the world, it appears that Easter egg reflected symbol of the sun, the world's beginning, soul, life, fertility, wealth, healing agent. The article revealed that the language image of Easter eggs is a complex system that has characteristics of a positive assessment of Ukrainian language world.

Keywords: etnosymbol, language world, rite, ritual.

Datchenko Yu. V. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **ETNOSYMBOL OF EASTER EGGS IN UKRAINIAN LINGUISTIC AND CULTURAL SPACE**

The article analyzes the role of etnosymbol «Easter egg» as an expression of Ukrainian national ideology, culture, beliefs and traditions. Studying ceremonial units in ethno-linguistic aspect that reveals new aspects of ritual marks' semantics (objects, names, actions), areal variation in linguistic and extra-linguistic phenomena, specifics of synonyms is relevant and important. The language image of «Easter egg» Complex is considered in ethnographic texts, where the mentality of the people is reflected. Working on ancient sources and folk legends, the researchers emphasize that the Easter egg has changed in the times of Christianity, has acquired a new meaning and new symbols, has become a symbol of joy and faith in Christ's resurrection, of forgiveness, the joy of the universe, and the symbol of Easter. Simulating typical stereotype of «Easter eggs» in the Ukrainian language picture of the world, it appears that Easter egg reflected symbol of the sun, the world's beginning, soul, life, fertility, wealth, healing agent. The article revealed that the language image of Easter eggs is a complex system that has characteristics of a positive assessment of Ukrainian language world.

Keywords: etnosymbol, language world, rite, ritual.

На сучасному етапі культурно марковані лексичні одиниці досліджують у межах етнолінгвістичного, лінгвокультурологічного й контрастивного напрямків,

кожний з яких має різні підходи до вивчення лексем. Зв'язки між мовними і культурними явищами потребують опрацювання з погляду етнолінгвістики, що орієнтує дослідника вивчати «співвідношення і зв'язок мови та духовної культури, мови й народного менталітету, мови й народної творчості, а також їхньої взаємозалежності» [10, с. 27]. Вивчення даного матеріалу з такого погляду допомагає визначити «коди культури», серед яких виділяють соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний [5, с. 79].

Специфіка українського народу, умов його життя й особливостей світорозуміння, загальна картина соціальних стереотипів знаходять відображення в мовних одиницях, які відтворюють культурні реалії глибокої давнини. Особливості етнографічного шару лексики дають можливість виявити найглибші сторони її семантики, що має велике значення для етимології, історії мови й самого народу. Аналіз етнографічної лексики дає можливість зробити певні висновки щодо витоків матеріальної і духовної культури народу, оскільки в ній сконцентровано уявлення і світосприйняття пращурів.

В українському мовознавстві ідеї й методи етнолінгвістики було втілено в дослідженнях весільного обряду (П. Романюк, М. Бігусяк, В. Дроботенко, І. Магрицька, Бондарчук), породільного обряду (Н. Гаврилюк, М. Бігусяк, В. Дроботенко), поховально-поминального обрядового комплексу (В. Конобродська), календарних обрядів і їх елементів (Г. Аркушин, Н. Хобзей, К. Глуховцева, Т. Помінчук, М. Шарапа, М. Філіпчук), явищ і об'єктів міфологічної й демонологічної сфери (Н. Хобзей, П. Гриценко, Л. Скрильнікова), народних уявлень про навколишню дійсність (О. Могила), народної медицини й лікувальної магії (Я. Вакалюк, В. Мойсієнко, В. Конобродська, М. Никончук) тощо.

Проблеми вивчення національної специфіки великодньої обрядовості, а також етносимволів, що її відбивають, на сьогодні залишаються недостатньо розробленими. Вивчення обрядових одиниць в етнолінгвістичному плані, яке розкриває нові аспекти семантики обрядових знаків (предмета, назви, дії тощо), є **актуальним** і важливим завданням. Неопрацьованими лишаються проблеми національно-мовної специфіки обрядових великодніх найменувань, виявлення обрядової, культурної конотації загальнонавживаних лексем, символів, вивчення генези обрядової лексико-семантичної структури, її ролі у формуванні мовної картини світу. До цього часу залишається невивченою лексика оздоблення великодніх писанок в Україні, хоча мовний матеріал є дуже давнім, широко розвиненим. Увібравши найбільш архаїчні елементи, лексика є дуже цінною з наукової точки зору.

Мета дослідження – проаналізувати етносимвол великоднього яйця в українському народному світогляді, культурі, віруваннях, традиціях, обрядах. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати основи обряду в етнографічному й лінгвокультурологічному аспектах; 2) виявити символічне значення яєць і писанок в обрядах на основі систематизації інформації з етнографічних джерел, наукових праць, енциклопедій, словників української мови.

Дослідник культурології В. Пивовєв зазначає, що ритуал і обряд є основою свята [7, с. 160]. Ритуал є своєрідним засобом передачі міфологічних, духовних цінностей, що має встановлений, традиційний порядок дій, церемонію, наповнену символічним змістом, що сприяє духовно-енергетичному впливу на світ. Обряд – це соціально оформлений і обставлений ритуал, що є технологічною схемою обряду. Міфологічний обряд – це час повернення до днів «творіння», він має мету відновити силу й енергію, активізувати процеси існування, які уповільнили свій рух [Там само, с. 160]. В. В. Жайворонок писав, що обряд – це «сукупність установлених звичаєм (або церквою) дій, пов'язаних із побутовими традиціями або з

виконанням релігійних настанов; старовинні обряди пов'язані з релігійним світоглядом і культом первісної людини» [2, с. 409]. Науковець твердить, що кожний звичай, що часто повторюється, перетворюється в обряд; багато з них породжено стародавніми віруваннями, тому в обрядах присутній магічний (ритуальний) елемент. Так, обряди врегульовують етнічні зв'язки, беруть участь у зберіганні й подальшій передачі культурного досвіду народу, виконують функцію відображення особливостей етносу, життєвого укладу, форм спілкування людей, основних параметрів матеріальної і духовної культури, у тому числі мовної. Традиційні свята та обряди – це засіб спілкування людини з природою і умова життєдіяльності та гармонійного розвитку суспільства. Етнічне найкраще зберігається в побутовій і святково-обрядовій культурі, яка є вираженням основних сфер діяльності народу. Специфіка обрядової ситуації зумовлена зв'язком адресанта й адресата. Обряд будується не лише на спілкуванні типу людина – людина, а й людина – стихійні сили природи, духи, Бог [11].

За розвідками С. Килимника, в основі Великоднього обрядового комплексу в Україні лежать наступні дії й епізоди: 1) Великодню передувала Вербна неділя (освячення верби, символіка верби); 2) Страсний тиждень – період активної підготовки до свята (прибирання хати, польові роботи); 3) Чистий четвер (купання); 4) писання писанок, випікання пасок; 5) готування м'ясних страв, підготовка святкового вбрання для родини; 6) Великодня ніч – відвідування церкви, запалення великоднього вогню, освячення кошиків; 7) розговіни, христосування; 8) ігри з писанками, прив'язування колодки; 9) «Обливаний понеділок»; 10) «Проводи» – поминання покійників [3, с. 5–229]. Великодні свята включали народні гуляння: хороводи (ходіння по колу як символ руху Сонця по небу), катання на гойдалках і дошках (підняття вгору – магічне дійство, що забезпечує ріст усієї зелені), обливання водою (очишувальний обряд). Як бачимо, Великодній обрядовий цикл був насиченим і складним. Підготовка до свята і святкування «допомагало народу усвідомити, відчувати себе єдиним, утвердитися в своїй самотності, своєрідності, цінності. Молодь знайомилася з духовними цінностями, традиціями свого народу, відбувався обмін досвідом, знаннями» [7, с. 161].

Одним із головних складових весняного обряду було писання писанок. Українська писанка має витоки з художньої творчості первісного суспільства, коли сформувалася орнаментика й символіка оздоблення яйця. Процес розписування яєць був суворо регламентований. «Вся робота виконувалася у тиші, з молитвами і в доброму настрої. Сама технологія створення писанки полягала у послідовному зануренні яйця в різні барвники (від темного до світлого) і в нанесенні орнаменту розтопленим воском за допомогою металевої трубочки. Потрібний для орнаменту колір зберігався під шаром воску. Сюжети і види орнаменту були дуже різноманітні, дуже відрізняючись за регіонами України. Антропоморфні, зооморфні і рослинні зображення нерідко були справжніми витворами мистецтва» [1, с. 27–29]. У різних регіонах України існували звичаї, пов'язані з фарбованими яйцями. Ритуал оздоблення і використання писанок в українському мовно-культурному просторі є джерелом для дослідження.

Вагомою складовою етнолінгвістичної джерельної бази, яка відображає культурно значущу інформацію, є обрядова лексика, яка називає семіотично (культурно) значимі реалії – ритуальні предмети, дійових осіб, дії, властивості, функції, відношення [9, с. 215–216]. Оскільки обрядова лексика є складовою частиною мови, то вона підпорядковується властивим даній мові закономірностям формальної і семантичної організації лексики, способам номінації тощо. Обрядова лексика функціонує у сфері культури (обряду), а значить, співвідноситься з іншими елементами семіотичної мови культури й культурних текстів –

акціональним, предметним, персонажним, локативним, часовим кодами обряду; і нарівні з ними подібна лексика є носієм культурної семантики і знакової функції. До обрядової лексики належить етносимвол «писанка», який український етнолінгвіст В. Жайворонок трактує як «розмальоване великоднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце; розписується різноманітним орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним; кожен колір у писанковому розписі має власну символіку; розписане яйце символізує джерело життя, усього живого; звичай розмальовувати писанки походить ще з дохристиянських часів; здавна писанки наділялися охоронними властивостями» [2, с. 450–451].

Дослідник українських народних звичаїв С. Килимник твердить, що «візерунки на писанках мали алегоричний та умовний анімалістичний зміст і відповідали цілком синкретичним іграм-молитвам на святі весни – гаївкам-веснянкам та хлоп'ячим колективним іграм, рівно ж, як й іншим звичаям-ритуалам» [3, с. 176]. Опрацьовуючи давні джерела і народні легенди, дослідник наголошує, що писанка зазнала змін за часів християнства, набула нового значення й нової символіки, стала «символом радості й віри у Воскресіння Христа, як символ всепрощення, вселення радості» [Там само, с. 180].

Польський етнолінгвіст Ян Адамовський у роботі про символіку великоднього яйця в польській мові зазначив, що яйце – найважливіший культурний атрибут польських пасхальних свят – є символом світу. Автор з'ясовує смисл писанок, аналізуючи спосіб їх використання під час свят, географічне диференціювання і функції у великодній обрядовості (подарунок, забава, залицяння, лікувальна справа). Опрацьовуючи історію малювання яєць у польській народній культурі, дослідник наводить народні легенди про походження писанок і вважає первинним сенсом яйця символ світу і початку [13].

Описуючи традиції й історію походження звичаю готувати писанки, С. Кульжинський зазначав, що у слов'ян шанування яйця й писанки було надзвичайно поширеним і відбилося в обрядах й у мові [6, с. 38]. За його спостереженнями, в слов'янських віруваннях яйце мало кілька основних символічних значень, серед яких найголовнішим є **символ сонця**. Досліджуючи народні казки, вчений наводить приклади з казок, де бідний чоловік отримав у дарунок качку, яка знесла йому яйце-самоцвіт, що світило в темряві. У народній загадці про рік тиждень уподібнюється гнізду, в якому лежать сім яєць чорних (ночі) і сім білих (дні), варіант цієї ж загадки уподібнює неділю червоному яйцю: «*Дуб-дуб довговік, на ньому дванадцять гіллів, на кожній по чотири гнізда, в кожному – по сім яєць, шість простих, а сьоме – червоненьке*» – у вигляді яєць показані дні тижня [6, с. 38]. Повний рік є завершеним колом, що має початок і кінець, і несе в собі ідею цілісності й циклічності.

Символ **першопочатку** можна знайти у легендах і казках, проаналізованих у розвідці М. Сумцова «Писанки». Вчений наводить перекази про походження світу, утвореного з яйця, яке розкололося, а з нього витекло сім річок, які оросили землю, що зазеленіла й дала квіти й плоди [8, с. 25].

Про ототожнення **душі** й яйця свідчать народні повір'я й казки, в яких мертва царівна оживає, лишень розбивається яйце, в якому була її душа. Народна казка, в якій Кошій Безсмертний гине, тільки-но було знищено яйце, в якому захована душа, свідчить про смерть зимового періоду й воскресіння життя й радості [6, с. 39].

С. К. Кульжинський доводить, що слов'яни мали традиції, пов'язані з яйцем, за допомогою яких відбувалося спілкування з померлими. Яйце як символ **сили життя** мало чудодійну силу й давало померлим можливість оживати на певний час [Там само, с. 39]. Відображення такого символу дослідник вбачає в обряді «христосування» з покійниками на поминальний тиждень.

Символ *родючості*, що втілює яйце, можна вбачати в багатьох обрядодіях слов'ян. С. Кульжинський наводить перелік звичаїв, що були описані М. Сумцовим, О. Ястребовим, зокрема: на свято Пасхи у зерна пшениці, що призначалися для посіву, заривали яйце; під час посіву коноплі розкидали по полю шкарлупи яєць; у день Вознесіння на житньому полі підкидали вгору червоні яйця, щоб стебла росли високими [Там само, с. 39]. Дослідник вбачає в таких звичаях принесення яйця (символу сонця) в жертву його небесному праобразу. Сучасний науковець Л. Костенко, що здійснила аналіз польових записів народних звичаїв та обрядів північних районів Київщини, Чернігівщини та Сумщини на початку ХХІ ст., пов'язаних із яйцем і писанками, зазначила, що магічних якостей надавали великодньому яйцю шляхом фарбування та розпису. Найбільше яєць фарбували у червоний колір, який символізував плідність усього живого. На писанках малювали символи рослинного і тваринного світу. На Лівобережному Поліссі це були «ружі», «маківки», «кручені паничі», «огірочки», «рибки», «бджілки» тощо. «За допомогою великодніх писанок намагалися вплинути на примноження природи. Зокрема, писанку з “рибками” брали на риболовлю, щоб мати багатий улов, писанку з “бджілкою” клали під вулик, щоб плодилися бджоли. Аби вплинути на плідність природи з крашанками та писанками виконували і такі магічні дії: цокання, качання, підкидання догори» [4, с. 39–42].

Як символ *багатства* яйце виступає у багатьох народних казках, зокрема у казці «Яйце-райце», в якій оповідається про велике господарство, що вмістилося в яйці. У казці про «Яйце-билице» теж є відомість про те, що в ньому містяться гроші, господарські тварини, багатство [6, с. 40].

Писанка вважалася важливим символом *охорони* від різних стихійних лих, зокрема від пожежі. Так, М. Сумцов описав кілька звичаїв: перші освячені крашанки зберігали в хаті; писанку кидали у вогонь під час пожежі із метою потушити полум'я; яйце перекидають через дах, щоб блискавка не поцілила в хату [8, с. 24]. Крім того, писанку наділяли властивостями охороняти від хижих і шкідливих тварин (вовків, мишей), від зурочень [12, с. 6]. Як оберіг для худоби писанку підвішували в хліві, клали в гніздо квочки або біля вулика з бджолами, підсипали товчену фарбовану шкаралупу в корм домашнім птахам [1, с. 27].

Наділялася писанка властивостями давати людям *красу, здоров'я, силу*, зокрема дослідники наводять звичай: після відвідування церкви, перед розговінням члени родини вмивалися з миски, в якій були писанки, – це мусило забезпечити здоров'я і красу. Дівчата зберігали яйце, з яким вмивалися, «щоб бути завжди гарною». Писанки вміщували у Красному кутку і зберігали до наступного Великодня [Там само, с. 27]. Поширені були також ігри з яйцями: катання їх з гірки, спеціального лотка, з рушників тощо.

Отже, в етнографічних текстах, казках, словниках української культури спостерігаємо, що етносимвол великоднього яйця опосередковано відображає ментальність народу, відбиває символічні значення в українській мовній картині світу, як-от: сонця, першопочатку, душі, родючості, багатства, здоров'я, краси, сили, оберегу від стихійних лих, від хижих і шкідливих тварин, зурочень тощо.

Перспективним є вивчення функціонального призначення писанок у великодній обрядовості, оскільки це дасть можливість розкрити й увести в науковий обіг етнолексику, пов'язану зі святковими традиціями. Потребує подальшого опрацювання номінативна й знакова системи писанки в етнолінгвістичному, когнітивному й семіологічному аспектах.

Бібліографічні посилання

1. **Великдень в Україні:** Нариси про Великодні свята з народними піснями. – К. : Освіта, 1993. – 132 с.
2. **Жайворонок В. В.** Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – С. 450–451.
3. **Килимник С.** Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : [у 3 кн., 6 т.] / С. Килимник. – Факс. вид. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 528 с.
4. **Костенко Л.** Яйце у весняно-літніх звичаях та обрядах / Л. Костенко // Відлуння віків. – 2008. – № 1 (9). – С. 39–42.
5. **Красных В. В.** Предметный код культуры в русском культурном пространстве / В. В. Красных // Русистика на пороге XXI в. : проблемы и перспективы. – М., 2003. – С. 146–148.
6. **Кульжинский С. К.** Описание коллекции народных писанок / С. К. Кульжинский ; предисл. В. А. Мокляка. – Харьков : САГА, 2011. – 179 с.
7. **Пивоев В. М.** Философия культуры : учеб. пособие для вузов / В. М. Пивоев. – М. : Гадеамус, 2009. – 427 с.
8. **Сумцов Н.** Писанки / Н. Ф. Сумцов. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1891. – 49 с.
9. **Толстая С. М.** Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры / С. М. Толстая // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской культуры: источники и методы. – М., 1989. – С. 215–229.
10. **Толстой Н. И.** Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 509 с.
11. **Филатова В. Ф.** Обряд и обрядовая лексика в этнолингвосомиотическом аспекте [Электронный ресурс] / В. Ф. Филатова. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/obryad-i-obryadovaya-leksika-v-etnolingvosmioticheskom-aspekte>.
12. **Ястребов В.** Несколько слов о писанках / В. Ястребов // Киевская старина. – Т. XLIX. Апрель, 1895. Отдел II-й. – С. 5–8.
13. **Jan Adamowski.** O symbolice wielkanocnego jajka / J. Adamowski // Twórczość udowa : kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych. – 1992, R. 7, nr. 1–2. – S. 38–40.

Надійшла до редколегії 19.02.16

УДК 81'373.2:82-17

С. Е. Дворянчикова

Киевский национальный университет технологий и дизайна

ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ КОМИЧЕСКОГО В ТЕОРИИ ЛИТЕРАТУРНОЙ ОНОМАСТИКИ

Освещена проблема представления комического в теории литературной ономастики, или поэтонимологии, предпринята попытка обобщить и систематизировать информацию, на которую целесообразно опираться филологу при изучении данного комплексного явления. Рассмотрены теоретические основания исследования комического как эстетического, социального и речевого феномена, освещена история и современное состояние изучения смешного, созданного языковыми средствами, в лингвистике.

Ключевые слова: вербализация, классификация, комическое, поэтонимология, эстетическая категория.

Дворянчикова С. Є. Київський національний університет технологій та дизайну.
ФІЛОЛОГІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ПРЕДСТАВЛЕННЯ КОМІЧНОГО В ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОНОМАСТИКИ

Висвітлено проблему подання комічного в теорії літературної ономастики, або поетонімології, зроблено спробу узагальнити і систематизувати інформацію, на яку доцільно спиратися філологу під час студіювання цього комплексного явища. Розглянуто теоретичні основи дослідження комічного як естетичного, соціального і мовленнєвого феномена, висвітлено історію і сучасний стан вивчення смішного, яке створене мовними засобами, в лінгвістиці.

Ключові слова: вербалізація, класифікація, комічне, поетонімологія, естетична категорія.

Dvorianchykova S. Ye. Kyiv National University of Technologies and Design. **THE PHILOLOGICAL RETROSPECTIVE OF THE REPRESENTATIONS OF THE COMIC IN THE THEORY OF LITERARY ONOMASTICS**

The comic is a complex phenomenon since it is a universal aesthetic and at the same time it is a linguistic category. The comic as a linguistic phenomenon can be examined not only in a linguistic but also in aesthetic, sociological, literary, psychological contexts.

The universal comic sense is evident in the case of its verbalization. Development of science also depends on development of its classifications, logical and semantic models. The article is devoted to the study of papers about the comic and about various comic contexts.

The main philosophical idea and the premise of unity in approaches to the study of comic is the discrepancy of the objective properties of an object or phenomenon and a certain norms existing in the perceiving mind. The problem of representation theory in comic literary onomastics (or poetonymology) are introduced. The attempt to summarize and organize information is realized. The theoretical base of the study of the comic as an aesthetic, social and speech phenomenon is viewed. The historical aspect and current status of studying of the comic are covered.

The comic in contexts with proper names should be studied in its broad representation in speech and descriptions in the literature. Thus, the conclusions of this paper have general and practical significance.

Key words: the aesthetic category, the classification, the comic category, the poetonymology, the verbalization.

В современной науке комическое считается комплексным феноменом и, соответственно, является объектом, перспективность изучения которого рассматривается в контексте пересечения интересов различных дисциплин, например эстетики, социологии, литературоведения, лингвистики. Действительно, в теориях смеха и комического существуют разногласия, проявляющиеся не только во взглядах на предмет исследования, но и внутри каждой из дисциплин в понимании сущности явления, средств реализации комического и т. д. Например, исследователи, не удовлетворяясь наличествующими оттенками (юмор, ирония и пр.), видят необходимость дальнейшей разработки «стереотипных формул номинаций смеховых состояний» и комического как языковых явлений [2].

Целью статьи является определение степени изученности в специальной литературе комического как особого феномена для выявления как общих теоретических идей, так и точек их расхождений. Достижению поставленной цели способствует решение основных **задач**: освещение и систематизация найденных в ходе информационного поиска аналогов научных работ, исследующих комическое и поэтику оноимов в комических жанрах; обнаружение и упорядочивание научных фактов, открывающих перспективу дальнейшего изучения механизмов взаимодействия поэтонимов и контекстов, в результате которого возникают юмористические эффекты. Мы анализируем работы, посвященные системному описанию комического, не ограничиваясь лишь теми, в которых юмористический эффект достигается взаимодействием оноимов с ближайшим контекстом. К сожалению, таких исследований еще недостаточно. Однако распространенность применения проприальной лексики в юмористических текстах и, вследствие этого, неизбежность учета ее влияния на комическое как таковое позволяют искать ответы

на интересующие нас вопросы в широком круге публикаций, затрагивающих проблемы смеховой культуры.

В философии, эстетике и социологии зачастую не ограничиваются традиционным толкованием комизма как наглядного забавного контраста безобидного свойства или комического как категории эстетики, выражающей в форме осмеяния исторически обусловленное (полное или частичное) несоответствие данного социального явления, деятельности и поведения людей, их нравов и обычаев объективному ходу вещей и эстетическому идеалу прогрессивных общественных сил. Рассматриваемое явление характеризуется как необычайно универсальное, динамичное, способное «скрываться под любой личиной» [4]. Смех и комическое называются формами общественного поведения, социально значимыми функциональными категориями, «природной терапией» [35], «средствами торможения агрессии» [18] и формами ее непосредственного выражения – «сублимированным проявлением воли к самоутверждению» [17], сущностными явлениями жизнедеятельности человека, традиционно понимаемого вслед за Аристотелем как «смеющееся животное». Журналист и юморист А. В. Хавчин о связи эстетической категории комического с философской категорией истинного пишет: «Почему так называемый тонкий юмор так часто остается непонятым? Не потому ли, что публика не видит той действительности, той высшей правды, которую постиг юморист?» [29]. Все чаще выдвигаются идеи о возможности и необходимости развития чувства юмора для здоровой психики. Комическое, по мнению Г. Сейдлера, возможно лишь в восприятии особым образом настроенного человека [36]. Человек также способен смеяться последним над своей судьбой, получив эту привилегию, по метафорическому выражению С. Кьеркегора, в «дар от Богов» [13], с помощью смеха можно, по Э. Фромму, «трансцендировать свою природу» [28], а также, в соответствии с идеями Л. В. Карасева, выражать радость бытия [11] либо, напротив, по М. Чойси, преодолевать и изживать страх (приводится по: [5]). Кроме того, по мнению Е. Криса, с помощью воплощения комического можно возвращаться к некому детскому опыту (приводится по: [5]) либо, как полагает З. Фрейд, экономить затраты энергии на работу представления [27]; также есть мнение, что в смехе «разрушается тождество предмета <над которым смеются. – С. Д.> и значения» [14].

Определение природы комического и попытка классификации учений о комическом в истории эстетической мысли, как справедливо отмечает А. Зись, не может быть решена бесспорно. Система классификации открыта и всегда оставляет место для новых подходов и соответствующих корректировок [9, с. 203]. Так, например, взгляды Аристотеля и Т. Гоббса могут быть рассмотрены с позиции отрицательного свойства объекта осмеяния и превосходства субъекта над комическим предметом. Аристотель пишет: «Смешное есть некоторая ошибка и уродство, но безболезненное и безвредное» [1, с. 650]. Сторонники теории деградации (А. Бэн и А. Стерн) полагают, что поводом к комизму является принижение какой-нибудь знаменитой особы. По теории контраста (Жан Поль, И. Кант, Г. Спенсер, Т. Липпс, А. А. Потебня), комическое возникает под действием неоправданного ожидания, когда воспринимающее сознание внезапно переходит от важных вещей к незначительным. Так, у И. Канта читаем: «Смех есть аффект от внезапного превращения напряженного ожидания в ничто» [10, с. 352]. Взгляды В. В. Виноградова и Г. Н. Пospelова на сущность комического также тяготеют к теории контраста. Г. Н. Пospelов пишет: «Когда люди, обладающие властью, силой, значительностью, претендующие на уважение, внутренне оказываются пустыми, бессодержательными, они вызывают насмешку» [20, с. 187]. Другие ученые (А. Шопенгауэр, Г. Гегель, Ф. Фишер, Н. Г. Чернышевский, К. Гросс, В. Я. Пропп

и др.) полагают, что ключевые понятия, обуславливающие возникновение комического, – противоречие, отклонение от нормы. Считается, что А. Шопенгауэр ввел понятие несоответствия как основу восприятия комического. Противоречие возникает между восприятием объекта и тем, каким он является в реальности. В. Г. Белинский отмечает, что «сущность комедии – противоречие явлений жизни с сущностью и назначением жизни» [3, с. 59]. Н. Г. Чернышевский поясняет, что комическое – «перевес образа над идеею, подавляющий идею», истинная область комического – человек, а главный источник комического – глупость [31]. В. Я. Пропп описывает избыточное духовный недостаток «смеховое сознание» следующим образом: «Общую форму теории комического можно выразить так: мы смеемся, когда в нашем сознании положительные начала человека заслоняются внезапным открытием скрытых недостатков, вдруг открывшихся сквозь оболочку внешних, физических данных» [21]. Идея противоречия как источника порождения юмора весьма популярна среди советских и постсоветских исследователей. Комическое, с их точки зрения, заключается в противоречии между сущностью явления и его формой. Такого взгляда придерживаются Е. М. Евнина [7] и А. А. Щербина [33]. Подобную позицию занимает Я. Эльсберг, который считает, что разные проявления комического имеют один общий элемент – противоречие формы и содержания [34]. Близкие этим воззрения на природу комического характерны для Л. А. Булаховского, А. А. Морозова, Д. Н. Николаева, С. А. Лукьянова, А. М. Макаряна, А. З. Вулиса, С. И. Стыкалина, Е. К. Озмителя, В. Н. Вакурова, Л. Ф. Ершова, Вл. И. Новикова, Б. М. Минчина, И. К. Кременской, Е. А. Земской, Б. Г. Пришвы, Г. Е. Крейдлина и многих других исследователей.

Одна из наиболее давних попыток классификации смешного и остроумного была предпринята Марком Туллем Цицероном. Он выделяет комизм предметов и комизм речи, при этом, по его мнению, эстетический эффект достигается наиболее полно, когда эти два вида комизма объединяются. Приемы смешного включают в себя: двусмысленность, неожиданные умозаключения, каламбуры, неожиданные толкования собственных имен (например, *Нуммий, раздатчик взяток, подобно Неоптолему под Троей, получил свое имя на Марсовом поле*); обыгрывание пословиц (*Азелл хвалился, что он воевал во всех провинциях, Сципион ему ответил: «Agas asellum»*), использование метафор, иронии [30, с. 329–384]. Подобную идею систематизации комического вокруг его генеральных типологических моделей реализуют, например, работы Б. Дземидока, Ю. Б. Борева, А. Н. Лука, К. Глинки (И. Криштафовича), Т. Витча. Так, по мнению польского исследователя Б. Дземидока, создавшего одну из авторитетных историографических версий исследования комического, все работы можно рассматривать как отражение одного из трех возможных методологических подходов. Во-первых, автор может считать комическое чисто объективным свойством предмета, во-вторых, результатом субъективных способностей личности и, в-третьих, следствием взаимоотношений субъекта и объекта [6]. А. Н. Лук, врач и психолог, считается первым автором советского периода, проделавшим работу по систематизации теории смешного и остроумного. Исследователь рассматривает «приемы остроумия», которые используются в художественной литературе для достижения комического эффекта. Система приемов достижения комического эффекта А. Н. Лука построена на основе «изучения словесно-речевого поведения людей и, прежде всего – творчества признанных мастеров острого слова»; это «и не грамматический анализ, и не разбор содержания, а промежуточный уровень», анализ ситуации, хода мысли, так как «общее во всех приемах остроумия – выход за пределы формальной логики» [16, с. 124]. Состав приемов остроумия (одновременно – приемов создания комического) включает в себя, например, ложное противопоставление (у Ч. Диккенса:

Цвет лица у мисс Брасс был желтый, – точнее, грязно-желтый, зато на кончике ее веселенького носа в виде приятного контраста рдел здоровый румянец); доведение мысли собеседника до абсурда; остроумие нелепости; смешение стилей (например, у К. Пруtkова – «сочетание глубокомысленной формы с ничтожным содержанием, контраст между ними» [15]: *Мне в размышлении глубоком / Сказал однажды Лязимах: / Что зрячий зрит здоровым оком, / Слепой не видит и в очках*); намек на ситуацию или ее умолчание (например, фраза из одного из романов Э. Казакевича: – *Идите вы к...* – и он назвал весьма популярный в России адрес); обратное сравнение, «буквализация метафоры» (например, *курортники в Сочи или Гагре в штормовые дни говорят: сидим у моря и ждем погоды*); сопоставление по отдаленному или случайному признаку (эпиграмма Д. Д. Минаева: *«Я новый Байрон!» – так кругом / Ты о себе провозглашаешь. / Согласен в том: / Поэт Британии был хром, / А ты в стихах своих хромаешь*); повторение; двойное истолкование; парадокс, т. е. перефразировка привычных выражений, при этом в кажущейся бессмыслице обнаруживается более глубокий смысл (*Змея ужалила Маркела. / Он умер? – Нет, змея, напротив, околела*) [15; 16]. А. Н. Лук отмечает, что в дальнейшем предложенная им схема может быть дополнена, расширена и детализирована. Очевидно, что применительно к большому количеству комических контекстов его классификацию использовать сложно. Например, соглашаясь, что во фразе *Холостяки ведут семейную жизнь, а женатые – холостую* [16] имеется парадоксальность как причина смешного, нельзя согласиться с тем, что в ней не присутствуют ирония, игра слов и пр., тогда как у исследователя парадокс показан одним из самостоятельных способов достижения комического и остроумия, т. е. не выдерживается принцип гомологичности подхода к системе.

Опыт исследований показывает, что развитие научной мысли идет параллельно с развитием и формированием самой эстетической категории. В поле зрения ученых попадают различные аспекты комического – от его источников до функций. Мы согласны с мнением О. В. Родного, что «в процессе развития теоретического осмысления смеха внимание исследователей перемещается от эстетических и этических дефиниций комического к попыткам определить общественную роль смеха и его социальные функции» [23, с. 253–254]. Так, например, А. А. Сычев, рассматривая смех как объект социально-философского анализа, предлагает классификацию функций комического (коммуникативную, игровую, социализирующую, компенсаторную и т. д.) и его социокультурных типов, основанных на оппозициях идентификации и дифференциации (юмор этнический, профессиональный и др.) [24]. А. В. И. Тюпа, изучая комическое с позиций нарратологии, пишет, что комическое несет субъекту внутреннюю свободу от объективности и заданности, и для комического модуса художественности характерна «рассогласованность “я” “героя” – плута <...> или чудака <...> – с нормативными установлениями миропорядка, которые в смеховом освещении предстают не сверхличными заданностями, а всего лишь ролевыми масками» [25, с. 99]. Т. А. Федяева отмечает, что концепция комического и сатиры как модуса художественности является основой «одного из вариантов сатирической художественности неклассического типа», поскольку при актуализации системы межличностных ценностей в XX в. писатели «стали ориентироваться на диалогические структуры в литературе» [26]. Г. А. Жиличева считает, что изучение комического модуса художественности как всеобъемлющей характеристики художественного целого позволит систематизировать систему отношений личности и мира в эстетическом событии литературного произведения [8].

Проблема комического до нашего времени до конца не разрешена. Все чаще современные ученые признают, что «сложность создания целостной теории коми-

ческого зависит от того, что смех имеет огромное количество оттенков в различных культурах и он поворачивается то одной, то другой стороной, занимая далеко не одинаковое место, выполняя неоднозначные и даже противоположные функции (социальная природа, национальная окраска, особенности возрастного восприятия и т. д.)» [32]. И. В. Попченко, предлагая термин «комическая картина мира», замечает, что ее ядро составляют «явления интернационального юмора, понятные представителям различных лингвокультурных общностей», средняя часть наполняется «национально-специфическими особенностями комического, варьирующимися от одного этноса к другому», а периферия представляет собой «индивидуально-авторский способ комического мировидения, репрезентируемый в юмористических текстах любой языковой личности» [19]. Проблема национальной идентификации юмора также видится достаточно сложной. Ф. А. Раскольников предостерегает от искусственного создания национальных стереотипов комического: «В повседневной жизни мы хорошо ощущаем национальные особенности юмора и говорим о “тяжелом” немецком юморе, о склонности англичан к парадоксам, о грустной ироничности еврейского юмора и т. д., но все это, разумеется, плоды “обыденного” сознания» [22].

Выводы. Сопоставив различные теории комического, отметим, что его основной теоретической идеей и предпосылкой было и остается расхождение объективных свойств предмета или явления и некой нормы, имеющейся в воспринимающем сознании. Лингвистов интересует главным образом вербализация комического, в которой универсальная природа этого феномена может проявиться в полной мере. Ученые, изучающие комическое в языке и речи, часто рассматривают онимию писателя как источник (еще один из прочих или немаловажный) общего исследования, поэтому имеющиеся наблюдения являются исключительно актуальными и для поэтономологии. Вместе с тем наука, изучающая поэтику собственных имен, решает целый ряд весьма специфических задач, которые, как отмечал Ю. А. Карпенко, включают и вопросы об исторических источниках тех или иных литературных онимов, но никак не сводятся только к этим вопросам [12, с. 15]. Комическое в контекстах с поэтонимами следует изучать, с одной стороны, не сужая панораму его репрезентации в речи и описания в специальной литературе, а с другой – не забывая о приоритетах и специфических заданиях поэтономологии. В таком случае перспективность исследования феномена комического в лингвистике не подлежит сомнению.

Библиографические ссылки

1. **Аристотель.** Поэтика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – 1983. – С. 645–680.
2. **Белашова Л. А.** Смех в языке [Электронный ресурс] / Л. А. Белашова, Е. П. Попова. – Режим доступа : <http://www.ncfu.ru/proshedshie-konferencii.html>.
3. **Белинский В. Г.** Разделение поэзии на роды и виды [Электронный ресурс] / В. Г. Белинский. – Режим доступа: http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_0790.shtml.
4. **Большая советская энциклопедия** [Электронный ресурс]. – 3-е изд. – 1969–1978. – Режим доступа : <http://bse.sci-lib.com/article022868.html>.
5. **Голубович И. В.** Смеяться над своим уделом [Электронный ресурс] / И. В. Голубович. – Режим доступа : http://www.philosophy.ua/ua/lib/regular/doxa/?doc:int=116#_Toc145351929.
6. **Дземидок Б.** О комическом / Богдан Дземидок. – М. : Прогресс, 1974. – 223 с.
7. **Евнина Е. М.** Франсуа Рабле / Е. М. Евнина. – М. : Гослитиздат, 1948. – 344 с.
8. **Жиличева Г. А.** Комический модус художественности в русских романах XX в. [Электронный ресурс] / Г. А. Жиличева. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/>.
9. **Зись А.** Послесловие : (Комическое и его польский интерпретатор) / А. Зись //

- Дземидок Б. О комическом. – М. : Прогресс, 1974. – С. 199–206.
10. **Кант И.** Сочинения : в 6 т. / И. Кант ; [ред. В. Ф. Асмус и др.]. – М. : Мысль, 1963–1966. – Т. 5. – 1966. – 564 с.
 11. **Карасев Л. В.** Философия смеха / Л. В. Карасев. – М. : Рос. гуманит. ун-т, 1996. – 224 с.
 12. **Карпенко Ю. О.** Передмова до збірника «Літературна ономастика» (1992) / Ю. О. Карпенко // Літературна ономастика. – Одесса : Астропринт, 2008. – С. 14–16.
 13. **Кьеркегор С.** Афоризмы эстетики [Электронный ресурс] / С. Кьеркегор ; [пер. П. Ганзена]. – Режим доступа : <http://lib.ru/FILOSOF/KIRKEGOR/estetik.txt>.
 14. **Левченко В.** Смех как различие [Электронный ресурс] / В. Левченко. – Режим доступа : <http://practical-turn.org/Pages/Elibrary/>.
 15. **Лук А. Н.** О чувстве юмора и остроумии [Электронный ресурс] / А. Н. Лук. – Режим доступа : <http://vesvalo.narod.ru/LookAN/LookAN.html>.
 16. **Лук А. Н.** Юмор, остроумие, творчество / А. Н. Лук. – М. : Искусство, 1977. – 184 с.
 17. **Малахов В. А.** Феномен прикола [Электронный ресурс] / В. А. Малахов. – Режим доступа : http://www.philosophy.ua/ua/lib/regular/doxa/?doc:int=116#_Toc145351929.
 18. **Панков А. А.** Религиозный анекдот как объект социологического анализа [Электронный ресурс] / А. А. Панков, Л. А. Панкова. – Режим доступа : http://www.philosophy.ua/ua/lib/regular/doxa/?doc:int=116#_Toc145351929.
 19. **Попченко И. В.** Комическая картина мира как фрагмент эмоциональной картины мира : на материале текстов И. Ильфа и Е. Петрова [Электронный ресурс] / И. В. Попченко. – Режим доступа : <http://31f.ru/dissertation/394-dissertaciya-komicheskaya-kartina-mira-kak-fragment-emocionalnoj-kartiny-mira.html>.
 20. **Поспелов Г. Н.** Проблемы исторического развития литературы / Г. Н. Поспелов. – М. : Просвещение, 1972. – 332 с.
 21. **Пропп В. Я.** Проблемы комизма и смеха [Электронный ресурс] / В. Я. Пропп. – Режим доступа : <http://tricksters.narod.ru/laughter/laughter.htm>.
 22. **Раскольников Ф.** Комическое в творчестве Пушкина [Электронный ресурс] / Ф. Раскольников. – Режим доступа : <http://www.pushkiniana.org/index.php/articles-0809/110-raskolnikov-article0809.html>.
 23. **Родный О. В.** Смех в философской рефлексии / О. В. Родный // Гілея : науковий вісник. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 54 (№ 11). – С. 252–254.
 24. **Сычев А. А.** Природа смеха, или Философия комического / А. А. Сычев. – Саранск : Изд-во Мордовского ун-та, 2003. – 176 с.
 25. **Тюпа В. И.** Комическое / В. И. Тюпа // Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко]. – М. : Издательство Кулагиной : Intrada, 2008. – С. 99–100.
 26. **Федяева Т. А.** Диалог и сатира : на материале русской и австрийской сатиры первой половины XX века [Электронный ресурс] / Т. А. Федяева. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/>.
 27. **Фрейд З.** Остроумие и его отношение к бессознательному / З. Фрейд ; [пер. с нем. Р. Додельцев]. – Спб. ; М. : Азбука-классика, 2011. – 288 с.
 28. **Фромм Э.** Бегство от свободы / Э. Фромм ; [пер. с англ. Г.Ф. Швейника]. – М. : АСТ, 2009. – 288 с.
 29. **Хавчин А. В.** У юмора нет милосердия. О природе комического. Страницы из рабочей тетради. Часть 77. [Электронный ресурс] / А. В. Хавчин. – Режим доступа : <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3068&level1=main&level2=articles>.
 30. **Цицерон Марк Тулий.** Три трактата об ораторском искусстве / Марк Тулий Цицерон ; [пер. и прим. Ф. А. Петровский, И. П. Стрельникова, М. Л. Гаспаров ; ред. М. Л. Гаспаров]. – М. : Наука, 1972. – 472 с.
 31. **Чернышевский Н. Г.** Возвышенное и комическое / Н. Г. Чернышевский // Собрание сочинений : в 5 т. – М. : Правда, 1974. – Т. IV : Статьи по философии и эстетике. – 1974. – С. 152–199.
 32. **Чо Хе Кюн.** Проблема трагического и комического: на материале романа Ф. М. Достоевского «Идиот» [Электронный ресурс] / Кюн Чо Хе. – Режим доступа :

<http://www.dissercat.com/content/problema-tragicheskogo-i-komicheskogo-na-materiale-romana-f-m-dostoevskogo-idiot>.

33. Щербина А. А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура) / А. А. Щербина. – К. : АН УССР, 1958. – 68 с.
34. Эльсберг Я. Вопросы теории сатиры / Я. Эльсберг. – М. : Сов. писатель, 1957. – 428 с.
35. Mihalcea R. Characterizing Humour : An Exploration of Features in Humorous Texts [Електронний ресурс] / R. Mihalcea, S. Pulman. – Режим доступа : <http://www.cse.unl.edu/~rada/papers/mihalcea.cicling07.pdf>.
36. Seidler H. Die Dichtung. Wesen-Form-Dasein / H. Seidler. – Stuttg., 1959. – 324 p.

Надійшла до редколегії 01.02.16

УДК 81'161.1

Ибрагим Аль Шабуль

Университет Ярмук, Иордания

ПРОБЛЕМЫ ФОНЕТИЧЕСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АРАБОГОВОРЯЩИХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Исследованы проблемы фонетической интерференции при обучении арабоязычных студентов русскому языку. Представлены основные произносительные ошибки, как фонологические (которые могут привести к смешению фонем разных языковых систем и затруднять формирование правильного произношения), так и фонетические (которые не нарушают звуковой облик высказывания в целом), возникающие вследствие взаимодействия звуковых систем русского и арабского языков. Анализ характера и причин возникновения наиболее частотных произносительных ошибок, обусловленных интерференцией, позволяет найти наиболее эффективные способы их устранения в речи обучаемых.

Ключевые слова: интерференция, фонологические ошибки, фонетические ошибки, акцент, вокализм, консонантизм

Ібрагім Аль Шабуль. Університет Ярмук, Йорданія. **ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ ПРИ НАВЧАННІ АРАБОМОВНИХ СТУДЕНТІВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ**

Досліджено проблеми фонетичної інтерференції при навчанні арабомовних студентів російської мови. Представлені основні помилки у вимові, як фонологічні (які можуть привести до змішування фонем різних мовних систем і ускладнювати формування правильної вимови), так і фонетичні (які не порушують звучання висловлювання в цілому). Вони виникають унаслідок взаємодії звукових систем російської та арабської мов. Аналіз характеру та причин виникнення частотних помилок у вимові, які обумовлені явищем інтерференції, дозволяє знайти найбільш ефективні способи їх усунення.

Ключевые слова: інтерференція, фонологічні помилки, фонетичні помилки, акцент, вокалізм, консонантизм

Ibrahim Al Shabul. Yarmouk University, Jordan. **PROBLEMS OF THE PHONETIC INTERFERENCE BY THE STUDYING RUSSIAN BY ARABS**

The article deals with the study of the Russian pronunciation in Arabic-language audience by comparing of phonetic and phonologic systems of the Russian and Arab languages. Language transfer refers to speakers or writers applying knowledge from one language to another language. It can occur in any situation when someone does not have a native-level command of a language, as when translating into a second language. Depending on extent of manifestation, nature of realization, an admissibility from the point of view of standards of Russian mistakes in a pronunciation of Arabs can be divided on phonologic and phonetic. The first talk to violation adequate perceptions and to not distinction of sense of the statement; the second – don't interfere with the correct definition of the sense said.

The main mistakes in a pronunciation, as phonologic (which can lead to mixture of phonemes of different language systems and complicate formation of the correct pronunciation), and phonetic (which don't break sense of speech), arising owing to interaction of sound systems of the Russian and Arab languages are presented. The analysis of character and the reasons of mistakes caused by an interference allows to find the most effective ways of their elimination in the speech.

Overcoming of an interference in the speech of Arabic-speaking trainees is possible taking into account features of the Arab and Russian phonetic -articulation systems by the account concrete the of mistakes in a pronunciation.

Keywords: interference, phonologic mistakes, phonetic mistakes, accent, vowel, consonant

Исследование проблем интерференции при обучении арабоязычных студентов русскому языку является актуальным в связи с необходимостью устранения и предупреждения возможных произносительных ошибок, которые могут возникнуть в результате несовпадения фонетических и фонологических систем русского и арабского языков.

Цель статьи заключается в осмыслении процесса интерференции при освоении арабоязычными студентами русского языка, который наиболее ярко проявляется в области фонетико-артикуляционного оформления высказывания. Для достижения указанной цели в работе проводится сопоставительный анализ фонологических систем русского и арабского языков, а именно соотношение гласных и согласных звуков, количество фонем и специфика их произнесения.

Актуальность исследования. Определение причин и характера возникновения интерференции в речи арабов при изучении русского языка с помощью сопоставительного анализа фонологических систем рассматриваемых языков дает возможность найти наиболее эффективные способы устранения произносительных ошибок в речи обучаемых. При этом важным является установление степени допустимости различных нарушений при произношении, поскольку одни из них могут значительно нарушать смысл высказывания и затруднять его понимание, а другие – проявляются лишь в определенном акценте, не затрагивая системы отношений между звуковыми единицами.

Постановка проблемы. В лингвистике проблема интерференции рассматривается в рамках языковых контактов и под интерференцией понимается «нарушение билингом (человеком, владеющим двумя языками) норм и правил соотношения двух контактирующих языков» [2, с. 73]. Проблема интерференции рассматривается в трудах многих исследователей (В. В. Алимов, Е. Бужаровска, У. Вайнрайх, Е. М. Верещагин, В. А. Виноградов, В. В. Климов, Л. Н. Ковылина, В. Н. Комиссаров, Н. А. Любимова, Р. К. Миньяр-Белоручев, Н. Б. Мечковская, Э. Петрович, В. Ю. Розенцвейг, Ю. И. Студеничник, Э. Хауген, Л. В. Щерба и др.).

Широкое признание этот термин получил после выхода в свет монографии У. Вайнрайха [3]. Согласно У. Вайнрайху, под интерференцией понимают «те случаи отклонения от норм любого из языков, которые происходят в речи двуязычных в результате того, что они знают больше языков, чем один, т. е. вследствие языкового контакта» [Там же, с. 22].

По мнению Э. Хаугена, интерференция представляет собой «случаи отклонения от норм языка, появляющиеся в речи двуязычных носителей в результате знакомства с другими языками» [8, с. 67].

Российские ученые в основных чертах разделяют позиции зарубежных исследователей по данному вопросу. В. В. Климов считает, что интерференция является результатом наложения двух систем в процессе речи [4]. По Н. Б. Мечковской, интерференция – «это ошибки в речи на иностранном языке, вызванные влиянием родного языка» [6, с. 368].

Изложение основного материала. Интерференция различных языковых систем возникает при их взаимодействии, проявляется в области фонетико-интонационных умений и навыков и реализуется в ряде произносительных ошибок.

Под произносительными ошибками, которые допускают в своей речи арабы, изучая русский язык, М. Г. Малахова понимает «совокупность отклонений от фонетических норм языка, охватывающих его артикуляционную базу, фонологическую и просодическую системы» [5, с. 123].

В зависимости от степени проявления, характера реализации, допустимости с точки зрения норм русского языка произносительные ошибки арабов можно разделить на существенные и несущественные. Первые ведут к нарушению адекватного восприятия речи и неразличению смысла высказывания; вторые – не препятствуют правильному определению смысла произнесенного. Несущественными произносительными ошибками можно признать фонетические, которые, не затрагивая системы отношений звуковых единиц и не затрудняя понимания смысла, проявляются в акценте иностранцев, говорящих по-русски. По мнению А. Ю. Александровой, «различия в функционировании фонем в родном и изучаемом языках служат одной из основных причин появления иностранного акцента в русской речи» [11].

К существенным произносительным ошибкам можно отнести те, которые связаны с нарушением фонематических различий в условиях противопоставления фонем, что зачастую ведет к нарушению смысла высказывания. Подобные ошибки, связанные с неразличением и неправильным выбором фонем, относят к фонологическим, поскольку они тесно связаны с фонологической системой языка.

Как отмечает А. Ю. Александрова, «верный путь к устранению отклонений в области произношения лежит через сопоставительный анализ фонологических систем родного и изучаемого языков. Такой подход помогает не упустить из виду специфику некоторых ошибок, которые обусловлены фонологической системой родного языка учащихся и законами ее функционирования» [1, с. 11]. Так, разный состав фонем русского и арабского языков определяет и различный характер фонемных противопоставлений. Как известно, А. А. Реформатский отмечал, что в иностранном акценте наблюдаются две тенденции: подгонка разного чужого под одно свое, когда меньший фонемный репертуар своего языка накладывается на больший материал чужого языка, и выделение иррелевантных фонетических признаков в более скудном фонологическом репертуаре изучаемого языка [7, с. 148]. Например, в арабском языке нет оппозиций гласных по ряду при одинаковой степени подъема [ы–и] и оппозиций по признаку подъема [и–э, у–о], характерных для русского. В результате у арабов зачастую наблюдается неразличение гласных фонем /y/–/o/, которые в арабском языке представляют собой не разные фонемы, как в русском языке, а варианты фонемы /y/. В арабском языке звук [o] появляется в позиции конечного закрытого слога, поэтому очень часто в этом положении арабы заменяют русский звук [y] звуком [o] (например, *p[o]ль* вместо *руль*), или наоборот (например, *ст[y]л* вместо *стол*).

Арабоязычной аудитории также присуще неразличение гласных фонем /ы/–/и/ при произношении. Это объясняется тем, что фонема /ы/ отсутствует в арабском языке. Близкий к ней звук «и»-твердый возникает после эмфатических согласных. Это приводит к неразличению арабами русских фонем /ы/ и /и/ (например, *б[и]ть* вместо *быть*; *в[и]бор* вместо *выбор*; *внутр[ы]* вместо *внутри*). Арабский звук [и] по месту своего образования ближе к среднему подъему и в ударном положении может соответствовать русскому [э], что часто приводит к смешению этих звуков (например, *[и]то* вместо *это*; *ц[и]нтр* вместо *центр*).

В области вокализма у арабов можно зафиксировать использование звука [э] на месте фонемы /а/ перед теми русскими согласными, которые соотносятся со средними арабскими согласными (например, *пл[э]н* вместо *план*; *масит[э]б* вместо *маситаб*), в конечной безударной позиции (например, *систем[э]* вместо *система*; *посадк[э]* вместо *посадка*) или под ударением (например, *доск[э]* вместо *доска*; *кан[э]л* вместо *канал*). Это объясняется тем, что в арабском языке звуки, сходные по звучанию с русскими [э] и [а], являются вариантами одной фонемы.

В речи арабов можно наблюдать также замену ударного [е] звуком [и] после мягких согласных, поскольку фонема /э/ в арабском языке отсутствует (например, *мом[и]нт* вместо *момент*; *инжен[и]р* вместо *инженер*).

В арабоязычной аудиторией зачастую ударные [е] и [а] могут заменяться средним между русскими [е] и [а] звуком [æ] (например, *с[æ]ра* вместо *сера*; *освещ[æ]ние* вместо *освещение*).

Таким образом, отсутствие в арабском языке характерных для системы русского вокализма тембровых противопоставлений ведет к смешению в арабском акценте звуков [а]–[е], [и]–[е], [о]–[у].

Арабские согласные противопоставлены по пяти признакам: по месту образования, способу образования, глухости–звонкости, наличию–отсутствию фарингализации и долготы–краткости. Очевидно, что только три из указанных признаков совпадают с признаками, характеризующими систему русских согласных. Два признака – наличие–отсутствие фарингализации и долгота–краткость – определяют типологическое своеобразие арабского консонантизма.

В области консонантизма в арабском и русском языках общими являются фонологические различия в корреляциях согласных фонем по признаку звонкости–глухости. Но состав данных фонем различен: в русском языке в оппозиции по глухости–звонкости находится 22 согласных звука, а в арабском – 12. В последнем отсутствует такие пары фонем, которые характерны для русского языка: /п/–/б/, /п'/–/б'/, /в/–/ф/, /в'/–/ф'/, /ш/–/ж/. При этом русские звонкие согласные выступают полнозвонкими и ненапряженными во всех позициях, в которых они противопоставляются глухим звукам. В арабском языке согласные являются полнозвонкими только в интервокальном положении, в начальной и конечной позициях возможны полувзвонкие звуки, которые лишь частично сохраняют свои свойства (например, *п'ыстро*, *оп'ерация*, *зф'ено*, *ф'ода*, *араб'*, *рукав'*). Для русского языка характерно чередование звонких и глухих фонем в зависимости от фонетических условий, а арабские звонкие и глухие сохраняют звучание – не оглушаются перед глухими и на конце слова, а также не озвончаются перед звонкими.

Вследствие этого в арабском произношении можно наблюдать замену [п] на [б] (например, *о[б]ыт* вместо *опыт*; *[б]осадка* вместо *посадка*), [в] на [ф] (например, *созда[ф]ать* вместо *создавать*; *з[ф]ук* вместо *звук*).

С русскими согласными, находящимися в оппозиции по признаку твердости–мягкости, частично коррелируют арабские «средние» и эмфатические звуки, артикуляционные характеристики которых довольно схожи. Но в арабском языке эти звуки выговариваются более твердо. В результате происходит подмена русских мягким фонем арабскими «средними» звуками, а твердых – эмфатическими. Так, к примеру, в позициях перед [е], [и], в конце слова и перед другими согласными в арабском произношении очень часто отсутствует палатализация звуков [м', п', б', в', ф', с', з', т', д', н', л', р'] (например, *эф[фэ]кт* вместо *эф[ф'е]кт*; *сис[тэ]ма* вместо *сис[т'е]ма*; *це[л]* вместо *це[л']*; *уме[н]шение* вместо *уме[н']шение*).

Несовпадение характера шипящих согласных в русском и арабском языках также вызывает определенные затруднения. Например, противопоставление русских согласных [ш] и [ш':] по твердости-мягкости и по длительности и ее отсутствию не свойственно арабскому языку, где есть только один звук [ш] полумягкого характера. Это зачастую приводит к тому, что арабы заменяют русские твердый [ш] и мягкий долгий [ш':] полумягким [ш] (например, за[ш']и[ш']ать вместо защищать; пу[ш']ка вместо пушка).

Отсутствие в арабской системе фонем аффрикат [ц] и [ч'] может приводить к отклонению от норм русского произношения. Многие арабы не осуществляют смыкания при произнесении аффрикат, поэтому могут смешивать звуки [ч']–[щ'] и [ц]–[с] (например, о[с]енка вместо оценка; ру[ш':]ка вместо ручка). Также наблюдается неразличение и смешение аффрикат [ц] и [ч'] (например, [ч']елый вместо целый; [ц]асто вместо часто) и замена мягкого [т'] полумягкой аффрикатой [ц] (например, потреби[ц]ель вместо потребитель).

Фонетические ошибки в произношении русских согласных, как правило, проявляются в замене русского губно-зубного звонкого [в] арабским губно-губными щелевым сонантом [w] и [ʔ] (например, [w]ыбор вместо [в]ыбор; по[ʔ]орот вместо по[в]орот); неправильном употреблении звонких и глухих согласных в тех или иных позициях (например, обшивка; расход; груз); нетвердом произношении твердого [л] (например, исследова[л']; управля[л']); произнесении нескольких смягченных согласных подряд под влиянием последующего мягкого (например, [в'н']имание вместо [вн']имание; [в'л']ияние вместо [вл']ияние); вставке гласного звука между двумя согласными (например, о[тэк]рыл вместо открыл; до[лэго] вместо долго).

Выводы. На основе сопоставительного анализа звуковой системы русского и арабского языков удалось выявить участки различий в родном и изучаемом языках, определить звуки и позиции, являющиеся наиболее сложными в процессе освоения второго языка, что позволяет предупредить и устранить возможные случаи интерференции, а также значительно облегчить работу над определенными произносительными ошибками. Так, преодоление интерференции в речи арабоязычных студентов возможно с помощью учета всех вышеперечисленных особенностей арабской и русской фонетико-артикуляционных систем, на основе которых у обучаемых необходимо сформировать навыки и умения, соответствующие артикуляционной и фонологической базе русского языка.

Библиографические ссылки

1. **Александрова А. Ю.** Принципы создания постановочно-ориентировочного курса русской фонетики для арабов : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : спец. 13.00.02 / А. Ю. Александрова. – М., 2000. – 26 с.
2. **Алимов В. В.** Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации / В. В. Алимов. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 160 с.
3. **Вайнрайх У.** Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. – К. : Вища шк., 1979. – 263 с.
4. **Климов В. В.** Языковые контакты / В. В. Климов // Общее языкознание: формы существования, функции, история языка / Климов В. В. – М., 1970. – 604 с.
5. **Малахова М. Г.** Совершенствование навыков русского произношения иностранных военнослужащих в вузе : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.02 / Малахова Марина Георгиевна. – М., 2003. – 232 с.
6. **Мечковская Н. Б.** Языковой контакт / Н. Б. Мечковская // Общее языкознание / Мечковская Н. Б. – Минск, 1983. – 456 с.
7. **Реформатский А. А.** Обучение произношению и фонология / А. А. Реформатский // Филологические науки. – 1959. – № 2. – С. 147–148.

8. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып. 6. – С. 61–80.

Надійшла до редколегії 22.12.15

УДК 811.13'44

І. С. Кіркоська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СИТУАЦІЯ НАМІРУ ЗДІЙСНЕННЯ ДІЇ ЯК КОМПОНЕНТ КАТЕГОРІЇ ПРОСПЕКТИВНОСТІ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ У СУЧАСНИХ РОМАНСЬКИХ МОВАХ

Вивчено ситуацію наміру до здійснення дії як компонента категорії перспективності, яку розглянуто в контексті взаємодії категорій аспектуальності, модальності та темпоральності. Особливу увагу приділено опису мовних засобів реалізації зазначеної ситуації у сучасних романських мовах.

Ключові слова: модальність, перспективність, темпоральність, аспектуальна ситуація, перифразистичні звороти, функціонально-семантична категорія.

Кирковская И. С. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **СИТУАЦИЯ НАМЕРЕНИЯ СОВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ КАК КОМПОНЕНТ КАТЕГОРИИ ПРОСПЕКТИВНОСТИ И СПОСОБЫ ЕЕ ВЫРАЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ РОМАНСКИХ ЯЗЫКАХ**

Изучена ситуация намерения совершения действия как компонента категории перспективности, которая рассмотрена в контексте взаимодействия категорий аспектуальности, модальности и темпоральности. Отдельное внимание уделено описанию языковых средств реализации указанной ситуации в современных романских языках.

Ключевые слова: модальность, перспективность, темпоральность, аспектуальная ситуация, перифразистические обороты, функционально-семантическая категория.

Kirkovska I. S. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **THE SITUATION OF ACTIVITY INTENTION AS A PROSPECTIVITY COMPONENT AND ITS MODES OF EXPRESSION IN THE MODERN ROMANCE LANGUAGES**

The research aims to investigate different features of prospectivity category in terms of modality. The stated objective determined the solution of the following research tasks: study the modality and temporality categories, their interplay for formation and verbal expression of prospectivity; to describe the ways, which convey the verbal representation of activity intention as a prospectivity component. It was in studies revealing that prospectivity refers to aspectual action attribute. From the cognitive perspective, it corresponds to the concept of «accomplished», «the process implementation phases», in traditional terminology it corresponds to the moods. Generally, the notion of mood requires moving beyond the verb forms research and correlating with the representation of carried out actions (process) with the split-level language units. As the mood, prospectivity is «a free non-systemic unit» and can be defined by the reference to lexico-grammatical sphere as an interlevel phenomenon. There are several reasons for the categories of aspectuality, modality and temporality to interact: functional polysemy of the language forms, word semantic potential, their ability to develop lexico-semantic variants of the meaning.

The situation of activity intention demonstrates the biggest variety of prospectivity notions. The component «direction in the reaching of a new situation» has similar parameters of «expectancy», «intention», «mood», «hope» and shows features of «conscious wish to carry out the action», «deliberation», «imagination», «obligation». All of them are stipulated by a personal motive or external.

Key words: modality, prospectivity, temporality, aspectual situation, paraphrase expression, functional and semantic category.

Стійка наукова зацікавленість аспектуальною проблематикою спричинила виокремлення спочатку формально-граматичної, а пізніше – функціонально-граматичної галузі – аспектології. Постійна увага дослідників до універсальної категорії аспекту, і особливо до однієї з її ідіотнічних реалізацій – категорії проспективності – є цілком умотивованою.

Об'єктом даного дослідження є аспектуальна ситуація наміру здійснення дії як компонент проспективної модальності.

Предметом дослідження слугували засоби мовної репрезентації ситуації наміру здійснення дії як компонент категорії проспективності у французькій, італійській, іспанській та португальській мовах.

Метою представленого дослідження є розгляд специфіки категорії проспективності та мовних особливостей її вираження на основі аналізу даних споріднених романських мов (французької, італійської, іспанської та португальської).

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **дослідницьких завдань**: 1) дослідити значущість історичного процесу взаємодії категорій аспектуальності, модальності та темпоральності для становлення та мовного оформлення проспективності; 2) описати засоби мовної репрезентації аспектуальної ситуації наміру здійснення дії як компонента категорії проспективності та засоби її вираження на матеріалі французької, італійської, іспанської та португальської мов.

Грунтовні лінгвістичні дослідження модальності вимагають всебічного розгляду потоку мовлення в тісному взаємозв'язку з усіма розділами лінгвістики. Специфіка модальності полягає у тому, що модальні значення не завжди репрезентуються маркерами, що належать одному рівневі. Семи модальності виражаються за допомогою засобів, що описуються у морфології, синтаксисі, фонетиці, лінгвістиці тексту. У Великому енциклопедичному словнику модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) розглядається як функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлення [13, с. 303]. До сфери модальності відносяться: 1) протиставлення висловлюваного за характером їх комунікативної установки (твердження – питання – спонування); 2) протиставлення за ознакою «твердження – заперечення»; 3) градації значень в діапазоні «реальність – ірреальність» (реальність – гіпотетичність – ірреальність), різний ступінь упевненості мовця в достовірності думки про дійсність, яка формується у нього; 4) різноманітні видозміни зв'язку між підметом і присудком, виражені лексичними засобами («хоче», «може», «повинен», «потрібно») [10, с. 303].

О. С. Ахманова розглядає модальність як понятійну категорію зі значенням ставлення мовця до висловлювання та відношення висловленого до дійсності [2, с. 237]. За визначенням М. Я. Блоха, модальність як категорія в англійській мові може виявлятися «у сфері граматичних елементів мови та у сфері її лексико-номінативних елементів. У цьому значенні будь-яке слово, що виражає оцінку з навикишньою реальністю, повинно визначатися як модальне» [3, с. 98].

Помітна активізація аспектологічних студій упродовж двох останніх десятиліть стала передумовою об'єднання зусиль дослідників різних країн навколо розв'язання складних проблем аспектуальності й виду. Започаткований у середині минулого століття одним із фундаторів сучасної аспектології російським лінгвістом Ю. С. Масловим [9, с. 310] та, незалежно від нього, відомим ученим-філософом Оксфордської школи З. Вендлером [14, р. 97], об'єктивістський підхід реалізовано в цілій низці аспектологічних праць, які сформували парадигму, яка дістала назву «двокомпонентна теорія виду». З огляду на вихідні засадничі положення цієї теорії, що передбачають розмежування граматичного аспекту, представленого категорією виду і лексичного аспекту, який репрезентують аспектуальні

класи, аспектуальність у нашій концепції постає як семантична категорія, що об'єднує систему різнорівневих засобів для виконання спільної функції – відображення внутрішнього часу або характеру перебігу й розподілу в часі, позамовних виявів буття, позначених дієсловом. Роль інтеграційного чинника цієї функціонально-категорійної єдності виконує її граматичний компонент – категорія виду, яка на ґрунті семантичної опозиції «наявність vs відсутність часової межі вияву процесуальної ознаки» та її формального вираження системно протиставляє дієслова доконаного виду дієсловам недоконаного виду.

Розуміння сутності проспективності в контексті взаємодії категорій аспектуальності, модальності та темпоральності може здійснюватися на основі залучення в лінгвістичний опис інформації про те, як у мові відображається сприйняття часу людиною, як саме він класифікує свій досвід [12, с. 24]. Слід зазначити, що аспектуальні і часові характеристики є дуже тісно пов'язаними між собою. Аспектуально-темпоральний комплекс включає в себе категорії аспектуальності, темпоральності, таксису та часової локалізації дії. Інтеграційним підґрунтям для взаємодії вказаних категорій є ідея часу в самому широкому розумінні [11, с. 21].

У процесі формування та розвитку романських мов А. Доза звернув увагу на те, що мова, щоб передати часові, видові і модальні відтінки, які неможливо висловити звичайним відмінюванням дієслів, використовує перифрастичні обороти [7, с. 359]. Вже в латинській мові для вираження бажання зробити що-небудь для майбутнього часу використовували інфінітивний зворот із дієсловом *habeo*. О. Браше пише, що у Цицерона часто зустрічаються форми *habeo etiam dicere*, *habeo ad te scribere* [4, с. 124]. Проіснувавши паралельно зі звичайними формами майбутнього, перифрази замінюють їх і надалі. У вульгарній латині для найближчого майбутнього, як пише А. Доза, «було випробуване» дієслово *venire*.

На думку Р. В. Федорової, модель категорії проспективності повинна відповідати уяві про час як лінійно розташований, який повторює природний життєвий цикл, має початок і кінець. На думку дослідниці, якщо уявити часову вісь у вигляді траєкторії просторово-часової послідовності проспективних ситуацій, то вона виглядатиме наступним чином (рис. 1) [12, с. 51–52]:

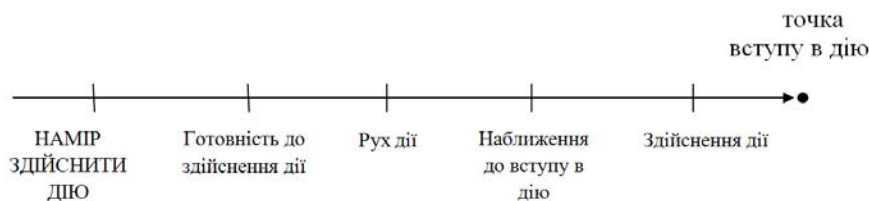

Рис. 1. Модель аспектуальної категорії проспективності

У класифікації, розробленій Р. В. Федоровою, розглядаються компоненти ситуації **наміру здійснення дії** на матеріалі російської, французької та англійської мов. Усі зазначені мови входять до складу індоєвропейської мовної сім'ї, але належать до різних груп. У межах даної статті, застосовуючи порівняльний метод вивчення мов, ми розглянемо мови романської групи, спираючись на лексичні відповідники української мови. Перейдемо до більш докладного розгляду компонентів аспектуальної ситуації (далі КАС), наміру і способів їх вираження у французькій, італійській, іспанській та португальській мовах.

1. КАС – підготовка, прагнення до подальшої ситуації

Даний параметр характеризує етап підготовки суб'єкта до подальшої ситуації. В українській мові така дія може передаватися дієсловом «прагнути», що в поєднанні з інфінітивом означає «намагатися зробити щось, дбати про здійснення

чогось» [5, с. 1102]. Порівняння словникових дефініцій і використання перехресних посилань дозволило виявити, що у всіх романських мовах наявні мовні засоби здатні до репрезентації таких параметрів, як «бажати», «прагнути», «мати на меті», «намагатися», «робити все можливе» (див. табл. 1, п. 1.).

2. КАС – цілеспрямованість свідомості, волі, почуття

Ключовими параметрами зазначеної ситуації є постановка мети і прояв внутрішніх ресурсів суб'єкта, спрямованих на реалізацію дії. Намір, який покладений в основу даного компонента, передбачає задум, бажання зробити щось, покласти надію на здійснення намагань [5, с. 724, 1372]. Аналіз словникових дефініцій і перехресних посилань дозволив уточнити параметри даної ситуації наміру, переданої засобами сучасних романських мов, і включити в їх список наступне: бажати здійснення дії, мати або бачити мету, припускати, сподіватися, готуватися.

3. КАС – планування вчинення дії

Дана аспектуальна ситуація відображає припущення суб'єкта зробити щось, зробити якусь дію. Крім того, ця ситуація має дві особливості: по-перше, вона семантично збігається з попередньою ситуацією (КАС цілеспрямованість), оскільки одним із її визначень є «мати намір зробити, виконати що-небудь», а по-друге, одним із значень є «визначати за планом термін дії виконання або здійснення чогонебудь», а отже, вона безпосередньо звернена до майбутнього [Там же, с. 979].

4. КАС – задум

Зазначена аспектуальна ситуація передбачає наявність задуму у суб'єкта до вступу в подальшу ситуацію. З метою докладного аналізу змісту ситуації видається доречним звернутися до інтерпретації поняття «задум», яке наводиться в тлумачному словнику. Виходячи з дефініції, запропонованої «Великим тлумачним словником української мови», дієслова *задумувати*, *затівати* означають «планувати, вирішувати, придумувати, вигадувати, вигадувати і замишляти; зачинати, починати здійснювати, влаштовувати» [6, с. 390, 428].

5. КАС – бажання

За твердженням А. Мейє, основи індоєвропейських дієслів виражали не час, а вид, тобто аспект [12, с. 76]. Тенденції до взаємодії аспектуальності та модальності спостерігаються і в сучасних мовах. Виходячи з цих фактів, можна вважати обґрунтованим включення параметра «бажання» в опис ситуації наміру. Порівняння словникових дефініцій дієслів *бажати* і *хотіти*, які виступають ключовими номінантами розглянутого компонента, вказує на наступні семантичні складові: 'жадати', 'прагнути', 'мати намір', 'збиратися'. У розмовній мові також широко поширені вирази: *я хотів би... мені захотілося...* і т. д. Завдяки суттєвій семантичній близькості елементи синонімічного ряду (а саме: *хотіти*, *бажати*, *мріяти* і *жадати*) однаково або схожим чином реагують на граматику мови в широкому сенсі [1, с. 16–17]. Дієслово *хотіти* позначає найбільш типове бажання, вказує на дієвість волі суб'єкта, тобто, крім чистого бажання, воно передбачає ще й готовність суб'єкта докладати зусиль для його реалізації, готовність діяти. Крім того, в дієслові *хотіти* значення власного бажання тісно переплетено зі значенням наміру.

6. КАС – рішучість, необхідність

Ключовими словами даної ситуації є дієслова *вирішити* і *зважитися*. Перше з них означає «обдумавши, прийти до певного висновку, до необхідності якихось дій», друге – «обрати якийсь спосіб здійснення дії після обдумування, сумнівів, вагань, наважитися на що-небудь» [5, с. 148]. Необхідність, згідно словникових тлумачень, співвідноситься з потребою або необхідністю, що припускає свідоме прагнення суб'єкта до виконання дії або наявність зовнішніх обставин, що потребують певних дій.

7. КАС – внутрішній стан фізичної або психологічної підготовки

Описуваній ситуації найбільш відповідає, на наш погляд, значення дієслова *збиратися*, оскільки, згідно з тлумачним словником української мови, серед дефініцій дієслова *збиратися* представлені наступні: «мати намір зробити щонебудь», «мати ознаки наближення чого-небудь», «готуватися для того, щоб їхати» [5, с. 441]. Виходячи з цього, параметрами ситуації внутрішнього стану фізичної або психологічної підготовки будуть: бажання, задум, планування, підготовка, а також схильність до дії. Як було нами зазначено раніше, лексичним показником майбутності дії можуть виступати модальні дієслова. Романські мови володіють великим спектром мовних засобів, що виявляють модальне значення наміру вчинення дії, серед них – модальні дієслова і конструкції з аспектуальним значенням перспективності.

Компоненти аспектуальної ситуації наміру здійснити дію та засоби їх вираження у романських мовах узагальнено в табл. 1 (у таблиці прийнято скорочення *inf.* – інфінітив. – І. К.)

Таблиця 1

**Компоненти аспектуальної ситуації наміру здійснити дію
та засоби їх вираження**

КОМПОНЕНТ	Українська мова	Французька мова	Італійська мова	Іспанська мова	Португальська мова
1. Підготовка до наступної ситуації, прагнення	<i>прагнути</i> + inf.	<i>avoir le dessein de</i> + inf. <i>aspirer à</i> + inf. <i>tendre à</i> + inf.	<i>hanno lo scopo di</i> + inf. <i>aspirare a</i> + inf. <i>tendere a</i> + inf.	<i>tener el propósito de</i> + inf. <i>aspirar a</i> + inf.	<i>aspirar a</i> + inf. <i>tender a</i> + inf. <i>ter a tendência de</i> + inf. <i>ter intenção ansiar por</i> + inf. <i>intentar</i> + inf.
2. (Ціле)-спрямованість свідомості, волі, почуття	<i>мати намір</i> + inf. <i>сподіватися</i> + inf.	<i>se disposer à</i> + inf. <i>espérer</i> + inf. <i>avoir l'intention de</i> + inf.	<i>sperare di</i> + inf. <i>intendere</i> + inf. <i>avere intenzione di</i> + inf.	<i>tener la intención de</i> + inf. <i>tener la esperanza de</i> + inf.	<i>esperar por / que</i> + inf. <i>pretender</i> + inf. <i>tencionar</i> + inf. <i>ter a intenção de</i> + inf.
3. Планування здійснення дії	<i>планувати</i> + inf.	<i>dresser un (le) plan de</i> + inf. <i>penser</i> + inf. <i>se proposer de</i> + inf.	<i>pensare di</i> + inf. <i>proporsi di</i> + inf.	<i>planear</i> + inf. <i>planificar</i> + inf. <i>pensar</i> + inf.	<i>planejar</i> + inf. <i>pensar</i> + inf. <i>proporse</i> + inf.
4. Задум	<i>змишляти</i> + inf. <i>затівати</i> + inf. <i>надумувати</i> + inf. <i>обдумувати</i> + inf. <i>спадати на думку</i> + inf. <i>вбити в голову</i> + inf.	<i>projeter de</i> + inf. <i>machiner</i> + inf. <i>préparer</i> + inf. <i>inventer</i> + inf. <i>imaginer de</i> + inf. <i>avoir l'idée de</i> + inf.	<i>proiettando</i> + inf. <i>ingegnere</i> + inf. <i>inventare</i> + inf. <i>immaginare di</i> + inf. <i>avere l'idea di</i> + inf.	<i>tener la intención de</i> + inf. <i>tener la idea de</i> + inf. <i>proponerse</i> + inf.	<i>projectar</i> + inf. <i>preparar</i> + inf. <i>inventar de</i> + inf. <i>cogitar</i> + inf.; <i>imagine</i> + inf.; <i>vir a mente (a cabeça)</i>

5. Бажання	<i>бажати</i> + inf. <i>хотіти</i> + inf. <i>хотів(ла)</i> б + inf. <i>захотіти</i> + inf.	<i>avoir envie de</i> + inf. <i>vouloir</i> + inf. <i>tenir à</i> + inf. <i>désirer</i> + inf. <i>rêver de</i> + inf. <i>souhaiter de</i> + inf.	<i>volere</i> + inf. <i>avere voglia</i> + inf. <i>desiderare</i> + inf. <i>sognare di</i> + inf. <i>desiderano</i> + inf.	<i>querer</i> + inf. <i>desear</i> + inf.	<i>querer</i> + inf. <i>desejar</i> + inf. <i>ter desejo de</i> + inf. <i>almejar anelar</i> + inf.
6. Рішучість, необхідність	<i>потрібно</i> (б) + inf. <i>необхідно</i> + inf.	<i>il faut</i> + inf. <i>avoir besoin de</i> + inf. <i>forcé de</i> + inf.	<i>bisogno di</i> + inf. <i>aver bisogno di</i> + inf. <i>bisogna-re</i> + inf.	<i>necesitar</i> + inf. <i>ser necesario</i> + inf. <i>ser indispensable</i> + inf. <i>hay que</i> + inf. <i>ser imprescindible</i> + inf.	<i>ter de</i> + inf. <i>necesitar</i> + inf. <i>sentir</i> <i>necessidade</i> + inf.
7. Внутрішній стан фізичної чи психологічної готовності	<i>збиратися</i> + inf. <i>доводиться</i> + inf. <i>передувати</i> + inf. <i>залишитися</i> + inf. <i>повинен</i> + inf.	<i>entendre</i> + inf. <i>se proposer de</i> + inf. <i>se disposer à</i> + inf. <i>être disposé à</i> + inf. <i>être à</i> + inf. <i>être forcé de</i> + inf. <i>être tenu de</i> + inf. <i>être obligé de</i> + inf. <i>devoir</i> + inf. <i>avoir à</i> + inf. <i>n'avoir qu'à</i> + inf. <i>être à faire</i> + inf. <i>aller falloir</i> + inf. <i>aller devoir</i> + inf.	<i>ascoltare</i> + inf. <i>proporre al</i> + inf. <i>dovrà</i> + inf. <i>era disposto a</i> + inf. <i>essere</i> + inf. <i>essere costretti a</i> + inf. <i>essere tenuto a</i> + inf. <i>dover</i> + inf. <i>duty</i> + inf. <i>avere a</i> + inf. <i>hanno solo</i> + inf. <i>per essere</i> + inf. <i>andare</i> + inf. <i>andare dovere</i> + inf.	<i>deber</i> + inf. <i>estar obligado a</i> + inf. <i>tener que</i> + inf. <i>haber de</i> + inf. <i>verse obligado a</i> + inf.	<i>estar indo</i> + inf. <i>verse obligado a</i> + inf. <i>ter que</i> + inf. <i>ter de/que</i> + inf. <i>dever</i> + inf. <i>ir</i> + inf.

Таким чином, перспективність відноситься до аспектуальної характеристики дії, відповідної з точки зору когнітивних позицій уявленню про «стадії реалізації процесу», в традиційній термінології – до способів дії. Поняття способу дії в широкому сенсі передбачає вихід за рамки дослідження дієслівних форм і співвідносність із репрезентацією процесу різнорівневими одиницями мови. Будучи способом дії, перспективність має статус «вільних несистемних утворень» і характеризується належністю до лексико-граматичної сфери як міжрівнєве явище. Підставою для взаємодії категорій аспектуальності, модальності і темпоральності є:

функціональна багатозначність мовних форм, семантичний потенціал слів, їх здатність до розвитку лексико-семантичних варіантів значення. Найбільшу різноманітність уявлень про перспективність демонструє ситуація «намір вчинення дії». Компонент «спрямованість на досягнення нової ситуації», що має спільні параметри «очікування», «наміру», «настрою», «надії», виявляє у французькій мові ознаки «усвідомленого бажання реалізувати дію», «обмірковування», «уяви», «боргу, зобов'язання», обумовлених особистим мотивом або зовнішніми обставинами.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян Ю. Д.** Хотеть и его синонимы: заметки о словах / Ю. Д. Апресян // Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения академика В. В. Виноградова) / отв. ред. д-р филол. наук М. В. Ляпон. – М. : Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 1995. – С. 16–33.
2. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
3. **Блох М. Я.** Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 2002. – 160 с.
4. **Браше О.** Историческая грамматика французского языка / О. Браше; пер. с фр. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 184 с.
5. **Великий тлумачний словник сучасної української мови** (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. **Войналович Л. П.** Модальність як багатоаспектна лінгвістична категорія / Л. П. Войналович // Наук. зап. [Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. – 2013. – Кн. 3. – С. 28–32.
7. **Доза А.** История французского языка / А. Доза; пер. с фр.; под ред. и с предисл. М. С. Гурычевой. – М. : КомКнига, 2006. – 472 с.
8. **Калько М. І.** Аспектуальність: досвід категорійного моделювання на матеріалі українського дієслова / М. І. Калько // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Філологічні науки. – 2012. – № 1. – С. 222–226.
9. **Маслов Ю. С.** Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Известия АН СССР. Отд. литературы и языка. – 1948. – Т. VII. – Вып. 4. – С. 303–316.
10. **Русская грамматика** : в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – Т. 2. – М. : Наука, 1982. – 709 с.
11. **Смирнов И. Н.** Конкретность/обобщенность ситуации в семантике аспектуально-темпоральных категорий (на материале современного русского языка) : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / И. Н. Смирнов. – СПб., 2011. – 39 с.
12. **Федорова Р. В.** Языковая объективация категории перспективности : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Федорова Римма Владимировна. – Нижневартковский гос. ун-т, 2014. – 187 с.
13. **Языкознание** : большой энциклопедический словарь / глав. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М., 2000. – 668 с.
14. **Vendler Z.** Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithaca, Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.

Надійшла до редколегії 19.02.16

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛЬНОГО АРГО В ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Проаналізовано функціонування елементів кримінального аргю в сучасній українській термінологічній системі «криміналістика», яка сьогодні активно розвивається. Розглянуто проблемне питання щодо розмежування термінів *жаргон* та *арго* у лінгвістиці. Зазначено позиції мовознавців щодо можливості існування у терміносистемах слів арготичного походження. Наведено та проаналізовано приклади функціонування елементів кримінального аргю у сучасних наукових та фахових джерелах криміналістики.

Ключові слова: *термін, термінологічна система, криміналістика, науковий стиль, жаргон, кримінальне арго.*

Ковкіна Е. В. Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина. **ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ КРИМИНАЛЬНОГО АРГО В ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ КРИМИНАЛИСТИКИ**

Проанализировано функционирование элементов уголовного аргю в современной украинской терминологической системе «криминалистика», которая сегодня активно развивается. Рассмотрен проблемный вопрос о разграничении терминов жаргон и арго в лингвистике. Указаны взгляды языковедов на допустимость существования в терминотерминах слов арготического, жаргонного происхождения. Приведены и проанализированы примеры функционирования элементов уголовного аргю в современных научных и профессиональных источниках криминалистики.

Ключевые слова: *термин, терминологическая система криминалистики, научный стиль, жаргон, уголовное арго.*

Kovkina E. V. Kharkiv National University named after V. N. Karazin. **FUNCTIONING OF CRIMINAL ARGOT ELEMENTS IN THE TERMINOLOGY SYSTEM OF CRIMINALISTICS**

The article is devoted to one of the hot topics today in the study of the language of criminology: the possibility / impossibility of the elements criminal argot existence in the terminology system of criminalistics. Criminal argot arose long ago as the reaction of people in the criminal world is hostile and negative perception of them, their lifestyle environment.

Among the leading linguists there is debate about the feasibility of operation argot words in a scientific style of speech. In our view, today argot included in criminalist speech, becoming of full value components of criminalistics terminology. They meet the requirements that apply to the terms as follows: precisely and succinctly called person, thing or event, in most cases is straightforward, it is in criminalistics terminology. Argot terms perform in the criminalistics literature nominative function; it is used for the naming of objects, phenomena or kinds of criminal groups.

The elements of the criminal argot used in criminalistics science as terms, equally with any other special lexemes. Such use is undesirable in terms, but it is in the criminalistics field, in our opinion, it is justified because often such terms are well-aimed and accurately referred to the concept of the criminal environment. It, of course, requires critical understanding of the scope of criminalistics experts, but replace them with scientific terms is unlikely, because it would have artificially created the theoretical titles that will have no practical evidence.

Keywords: *term, terminological system, criminalistics, scientific style, jargon, criminal argot.*

Аналіз наукової криміналістичної літератури, кримінально-процесуальних норм, фахових підручників і досліджень спеціалістів указує на неоднорідність і несистемність криміналістичної термінології. Доволі часто виникають дискусії вчених-криміналістів стосовно визначення й тлумачення понять.

Криміналістична термінологія залишається й досі не дослідженою, оскільки зустрічаємо лише невелику кількість мовознавчих праць, присвячених указаній

тематиці: це наукові лінгвістичні розвідки Г. А. Сергєєвої, Н. В. Артикуци, Л. Гапонової, В. Я. Радецької, а також статті криміналістів В. Б. Шевченка, В. С. Кузмічова, В. Ю. Шепітька, в яких розглянуто деякі аспекти нормування окремих криміналістичних термінів.

Оскільки криміналістику довго не виокремлювали в самостійну галузь знань, її термінологічний апарат увібрав в себе цілу низку правових, юридичних спеціальних слів, а також термінологію інших галузей науки. Вказаний факт є найголовнішою причиною складності об'єкта дослідження, пізнання самої науки. На сьогодні наявна нагальна потреба уніфікації та стандартизації спеціальної мови криміналістики, її систематизації й зведення термінів до цілісної системи.

Досліджуючи подію злочину, визначаючи її механізм, а також встановлюючи безпосередніх суб'єктів і об'єктів матеріального середовища, котрі беруть у ній участь, криміналістика використовує загальнонаукові методи, методи окремих наук та власні (спеціальні) методи. Тому й терміни, якими послуговується наука, розподіляємо на загальнонаукові, терміни суміжних наук і власні терміноодиниці. Указане розмаїття спеціальних слів дається взнаки під час нормування та стандартизації усієї криміналістичної системи.

Одним із **актуальних** питань на сьогодні є можливість / неможливість існування в термінологічній системі криміналістики слів жаргонного походження, а саме так званого кримінального аргю. **Мета** нашої розвідки – з'ясування ролі елементів кримінального аргю в тезаурусі криміналістики. Головні **завдання** – дослідити приклади функціонування арготизмів у науковій мові, провести їх лінгвальний аналіз, визначити природу кримінального аргю.

Сьогоднішні глобалізаційні процеси, великий вплив преси сприяють поступовому виходу спеціальних слів за межі тих професійних чи соціальних груп, де вони були засновані, та їх інтеграції в інші пласти мовлення. Актуальним є виокремлення й дослідження таких елементів у науковій мові, зокрема у мові криміналістики. Постає питання про визначення самого аргю у науковому мовленні: чи можна вважати його елементи термінами.

Позиції мовознавців щодо цього неоднозначні. Так, Н. В. Суперанська, О. В. Подольська, Н. В. Васильєва зауважують, що «до спеціальної лексики вони не включають лексику арготичну, яка хоча і пов'язана із деякою цілеспрямованою діяльністю, але служить не стільки для викладу, скільки для приховування фактів» [7, с. 27]. Найхарактернішою рисою для аргю, на їх думку, є організація його за принципом антимови, щоб мовлення окремої групи людей було незрозумілим для інших. Таким чином, учені «категорично заперечують проти використовування мовознавчих термінів *професійний жаргон, професійне аргю*» [7, с. 27].

Л. Ставицька навпаки вважає, що «жаргонний лексикон – це не просто “холодини” словникових значень, а своєрідна картина світу, потужна семіосфера певного часового зрізу культури» [6, с. 12]. На думку дослідниці, жаргонні слова, до складу яких входять і кримінальні, є опозиційними до загальнолітературних слів та схвалених норм поведінки. Процес створення таких закодованих слів вимагає «неабияких лінгвокреативних здібностей». Тому вони входять до складу національної мови на таких же умовах, як і інші мовні одиниці.

Як зауважують учені А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк і З. Б. Куделько, не слід захоплювати створення термінів, що походять із діалектизмів, жаргонізмів, оскільки вони порушують таку вимогу до термінів, як милозвучність. Але дослідники вказують і на те, що можна багато говорити про бажані властивості терміноодиниці, але «не можна вважати її неповноцінною чи непотрібною лише на тій підставі, що вона не має певної властивості, хоча даний термін давно застосовується користувачем» [3, с. 13].

Ми підтримуємо цю думку і вважаємо, що, аналізуючи певну терміносистему, слід велику увагу звертати на її практичну частину, оскільки наукова мова не застигла форма, у ній відбуваються живі процеси, які іноді можуть і не збігатися з правилами теорії.

Неоднозначним на сьогодні залишається й саме питання щодо визначення та розмежування таких термінів, як *жаргон* і *арго*. За Великим тлумачним словником сучасної української мови, лексема *арго* позначена як лінгвістичний термін, що означає «умовну говірку якого-небудь соціального середовища (групи, гуртка і т. д.), в якій є специфічні слова й вислови, незрозумілі для сторонніх» [1, с. 23]. У цій же словниковій статті названо лексему *жаргон* як пояснення до тлумачення попереднього терміна. У свою чергу, слово *жаргон* означає «мову якоїсь соціальної чи професійної групи, що відрізняється від загальнонародної наявністю специфічних слів і виразів, властивих цій групі. Це умовна штучна говірка, зрозуміла лише в певному середовищі; аргі» [Там само, с. 272]. Отже, словник трактує названі лексеми практично однаково, виводячи смисл одного поняття через інше. Таким чином, у мовознавстві аналізовані терміни є синонімічними, а це, звичайно ж, ускладнює їхнє правильне сприйняття й чітке визначення. Немає одностайної думки й серед мовознавців щодо застосування того чи іншого терміна в певному контексті.

На нашу думку, вказана ситуація є недопустимою – слід намагатися розмежовувати названі поняття. Вважаємо, що термін *жаргон* доречніше вживати на позначення мовлення відносно відкритої соціальної чи професійної групи, яка відрізняється від загальнолітературної мови наявністю особливих слів і виразів. Яскравим прикладом є молодіжні жаргони або професійний жаргон, який, у свою чергу, розподіляється на окремі жаргони за фаховою приналежністю (наприклад, жаргон водіїв, жаргон слюсарів, жаргон фахівців комп'ютерної сфери і т. ін.). Важливою рисою жаргонів є те, що для них нехарактерна вмотивована секретність, таємний смисл. Вони використовуються для пожвавлення мовлення, мають багато штучно створених слів і висловлювань, які є дотичними до тих реалій, що співвідносяться із певним різновидом занять.

Термін *арго*, на нашу думку, доцільніше вживати на означення спеціально створеної штучної мови окремих угруповань, яку вони зберігають у таємниці й протиставляють загальнолітературній мові. До такого виду мовлення належить *кримінальне аргі*, яке виникло досить давно як реакція людей кримінального світу на вороже й негативне сприйняття їх, їхнього способу життя навколишнім світом. Таким чином вони намагалися зробити своє мовлення незрозумілим для інших людей, щоб приховати інформацію, яку повідомляють один одному. Отже, аргі виконує роль своєрідного пароля кримінальної спільноти. У більшості випадків слова загальнолітературної мови наповнюються новим смислом, який не збігається з основним. З'являються штучно створені лексеми, наприклад: *жилетка* у кримінальному аргі означає «пристосування для розрізування кишень, вмонтоване в перстень» [8, с. 87]; *верняк* уживається на означення «гри в карти за допомогою шулерських прийомів» [Там само, с. 42]; *булижник* – це «шахрай, що збуває просте скло під виглядом коштовного каменя» [Там само, с. 36] тощо.

Звичайна людина таку мову сприймає як вульгарну, стилістично знижену й емоційно негативну, самі ж злодії досконало володіють нею, вважають її нейтральною, зрозумілою для них, спеціально користуючись нею для збереження певної таємничості. Така умовна мова злодіїв на їхньому специфічному мовленні має назву *блат*, похідним від цієї назви є вислів *розмовляти по-блатному*. Отже, люди кримінального світу користуються двома мовами: розмовною в загальному середовищі та власне створеною, закодованою – у кримінальній сфері.

Головним завданням власне криміналістики як науки є розкриття злочинів, їх попередження й розслідування їх наслідків, тобто предмет вивчення постійно торкається кримінального світу. Криміналісти проводять допити злочинців, які розмовляють переважно власною мовою або суржиком. Саме так арготизми поступово входять і в мовлення фахівців, для яких стає актуальним вивчення кримінального арго, оскільки потрібно розуміти, про що саме говорять злочинці, які саме речі мають на увазі або про що вони домовляються один з одним.

Отже, ми вважаємо арготизми повноправними складниками криміналістичної термінології. Вони відповідають певним вимогам, які висуваються до термінів, а саме: точно й лаконічно називають особу, явище чи подію, у більшості випадків є однозначними, саме у криміналістичній терміносистемі. Криміналіст В. Ю. Шепітько, укладаючи енциклопедичний словник термінів вказаної науки [8], уводить до його складу близько двадцяти термінів, які за своїм походженням належать до кримінального арго, позначаючи їх як «жаргон злодійський».

Окрім власне злочинців, у своєму мовленні арготизми вживають не лише фахівці криміналістичної сфери, а й адвокати, судді. Найбільшу популярність серед арготичних набувають позбавлені надлишкової емоційності чи відвертої вульгарності терміни. В навчальній літературі з криміналістики простежуємо використання поряд із фаховими термінами й арготизмів. Вони виконують функцію наукових одиниць, конкретно називаючи явище чи подію, виступають у ролі певного сигніфікату. Наведемо приклади із фахової літератури, наукових розвідок:

«...проводиться слідство щодо *афери* з одруженням з багатою нареченою» [4, с. 496]. Термін *афера* початково означав незаконні дії з обігом грошових одиниць, але пізніше його почали застосовувати на означення дій кримінального характеру, за допомогою яких незаконним шляхом здобувають вигоду;

«...привертає увагу формування злочинних *авторитетів* нового типу, наявність значних матеріальних цінностей, які знаходяться у їх розпорядженні...» [2, с. 124]. У криміналістичному словнику *авторитет* – це «досвідчений злочинець-рецидивіст, що заслужив довіру в злочинному середовищі, який має вплив і здатний очолити групу» [8, с. 11]. Сьогодні вказаний термін є досить поширеним, він однозначний, незалежно від сфери вживання: чи в кримінальному мовленні, чи в науковій мові, а також залишається незмінним і в розмовній мові.

Як правило, арготизми в криміналістичній літературі виконують номінативну функцію, їх використовують для називання певних різновидів злочинних угруповань. У такий спосіб фахівці одразу розуміють, про яких саме злодіїв ідеться та які належні заходи треба вжити для їх розшуку чи затримання. Наприклад: «...група *злочинців-гастролерів* займалася підробкою залізничних квитків шляхом витравлення рукописного тексту і нанесення нового» [4, с. 164]. Слово *гастролі* у загальнолітературній мові означає виступи творчих колективів за межами своїх стаціонарних майданчиків з метою отримання прибутку. У кримінальному арго відбулося переосмислення поняття на основі загального, тобто *відправитися на гастролі* у злочинному світі означає скоїти злочин за межами свого проживання або у громадських транспортних засобах;

«...*розкрадачі-рвачі* (користолобці) схильні до корисливості, присвоєння чужого майна будь-якими шляхами» [Там само, с. 487]. Термін є складеним словом, походить від дієслів *розкрадати* та *рвати*, у кримінальному мовленні має відмінне від загальнонавживаного смислове навантаження. Мова тут йде про здатність деяких злочинців за будь-яких обставин отримати вигоду за короткий термін, тобто за будь-яких умов *вирвати* для себе збагачення. На нашу думку, присутнє у молодіжному слензі слово «*урвать/урвати*» бере свій початок саме з кримінального арго, оскільки також означає миттєво набути для себе користь.

Часто автори підручників, уживаючи елементи кримінального аргю, беруть їх у лапки. Вірогідно, у такий спосіб вони виділяють терміни, які не належать до наукових. Замінити ці терміноодиниці неможливо, оскільки вони точно й зрозуміло для криміналістів називають предмети, явища й події або служать для називання окремих різновидів злочинних угруповань. Наприклад:

«...предмети, які спеціально виготовлені для вчинення злочинів (знаряддя злочину і злочинський інвентар – *відмички*, *«фомки»*, *«гусячі лапки»* та ін.)» [5, с. 233]. Терміни *відмичка*, *«фомки»* сьогодні є відомими. Окрім кримінальної сфери, вживаються як у мові засобів масової інформації, так і в розмовній на означення пристосувань, які використовуються для швидкого та непомітного відмикання будь-яких замків. Арготизм *«гусячі лапки»* не так часто використовують у звичайному мовленні. Він також називає інструмент злочинців, а свою назву отримав, ймовірно, за подібністю зовнішнього виду до вказаних кінцівок птахів;

«...автор докладно охарактеризував злочинців різних категорій: убивць, розбійників, грабіжників, злодіїв, шахраїв, фальшивомонетників, *винокурів*» [2, с. 82]; «Праця... присвячена тактичним прийомам, які використовують професійні злочинці (*«марвіхери»*, *«мийники»*), *конокради*, *аферисти*, шахраї та ін.» [Там само, с. 82]. У наведених контекстах зараз звертаємо увагу лише на виділені спеціальні слова. Отже, терміни *винокури*, *конокради* називають злодіїв за їхнім основним видом правопорушення: *винокури* займаються виготовленням спиртових продуктів у нефабричних (кустарних) умовах; *конокради* ж справді викрадають коней або іншу худобу і вже як власники нею розпоряджаються. Вказані терміни увійшли до криміналістичної системи із загальнолітературної мови, де й досі вживаються. Термін *аферист* походить із кримінального аргю, зараз є популярним у загальному середовищі і вживається на означення людини, яка займається злочинними корисливими діями з обігу грошей або інших коштовностей. А терміноодиниці *«марвіхери»*, *«мийники»* – це яскраві приклади кримінального аргю, оскільки є закодованими назвами, смисл яких неможливо зрозуміти людям з іншого середовища. *«Марвіхерами»* у злочинному світі називають окремих вид злочинців-гастролерів, про яких раніше йшла мова; арготизм *«мийники»* сьогодні вживається на означення злодіїв у супермаркетах, а колись *мийниками* називали вокзальних злодюжок, котрі крали у сонних пасажирів.

Є випадки, коли арготизми утворюються на основі звукової оболонки й семантики певного загальнолітературного слова, але зміст усієї лексеми все одно змінюється. Так, наприклад словотвірною базою арготизма *боржок* було взято лексему *борг*, яка означає ‘те, що взяте у позику’. Суфікс *-ок* у мовознавстві надає твірній основі слова зменшено-пестливого значення. У кримінальному ж аргю похідне слово *«боржок»* має негативний, зневажливий характер, при цьому сам розмір боргу може бути як малим, так і великим, наприклад: «Анонімно вимагач організує тривожні дзвінки по телефону з погрозами, наприклад, сплатити “*боржок*”» [4, с. 495].

Отже, кримінальне аргю поступово потрапляє до наукового мовлення, при цьому його елементи у криміналістичному мовленні набувають функції термінів, стають невід’ємними елементами вказаної системи. На нашу думку, терміносистему криміналістики треба розглядати з практичного боку, адже саме тут трапляються непоодинокі випадки небажаних явищ для наукового мовлення взагалі й термінологічних систем зокрема, які слід досліджувати, намагаючись виявити причини їх виникнення, проводити їх аналіз та надавати практичні рекомендації щодо їх стандартизації та уніфікації.

Аналізуючи функціонування арготичних елементів у криміналістичній термінологічній системі, доходимо до наступних *висновків*:

1) елементи кримінального аргю вживаються у вказаній галузі науки в ролі термінів, рівнозначних з іншими спеціальними лексемами;

2) використання арготизмів є небажаним явищем у термінології, але саме у криміналістичній сфері, на нашу думку, воно є виправданим, оскільки часто такі терміноодиниці є влучними й точно називають поняття кримінального середовища. Вони, звичайно ж, вимагають критичного осмислення з боку фахівців криміналістичної сфери, але замінити їх науковими термінами навряд чи вдасться, бо це вже будуть штучно створені теоретичні назви, які не матимуть практичного підтвердження;

3) названа проблема, звичайно ж, залишається відкритою й актуальною для мовознавців, як і полеміка з приводу природи сучасного аргю: чи існує він як таємна мова, чи є експресивним, чи можна його елементи у науковому стилі мовлення розглядати як спеціальні слова, терміни.

Отож порушене питання ще потребує вивчення та уточнення, а значить, є науково актуальним.

Бібліографічні посилання

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2009. – 1736 с.
2. Біленчук П. Д. Криміналістика (криміналістична техніка): курс лекцій / [П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков]. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.
3. Д'яков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та лінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 219 с.
4. Криміналістика (криміналістична техніка): курс лекцій. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.
5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 587 с.
6. Ставицька Л. Українська мова без прикрас / Леся Ставицька // Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К. : Критика, 2003. – С. 9–18.
7. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Просвещение, 1989. – 246 с.
8. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник / В. Ю. Шепітько. – Х. : Право, 2001. – 553 с.

Надійшла до редколегії 12.01.16

УДК 811.161.1'38

Е. К. Куварова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОБРАЩЕНИЕ И ВОКАТИВ: К ВОПРОСУ О СОДЕРЖАТЕЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ТЕРМИНОВ

Рассмотрены словарные дефиниции и употребление в специальных текстах терминов *обращение* и *вокатив*. Показано, что в лингвистических исследованиях термин *вокатив* употребляется в качестве синонима термина *обращение* со свободной их взаимозаменяемостью. Лексема *вокатив* является производящей для целого комплекса терминов и терминосочетаний, обозначающих различные языковые единицы и структуры, функционирующие в качест-

ве адресации речевого высказывания. Намечены пути содержательной дифференциации терминов *обращение* и *вокатив* в связи с изучением способов адресации в устной и письменной коммуникации, а также в связи с различением грамматического и прагматико-стилистического аспектов исследования средств организации направленности речи.

Ключевые слова: *обращение, вкатив, эпистолярный вкатив, вкативная конструкция, адресация, опосредованный вкатив.*

Куварова О. К. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ЗВЕРТАННЯ І ВОКАТИВ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТОВУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ ТЕРМІНІВ**

Розглянуто словникові дефініції та вживання у спеціальних текстах термінів *звертання* і *вокатив*. Показано, що в лінгвістичних дослідженнях термін *вокатив* уживаний як синонім терміна *звертання* з вільною їх взаємозамінністю. Лексема *вокатив* є твірною для цілого комплексу лінгвістичних термінів і терміносполук на позначення різних мовних одиниць і структур, що функціонують як адресація мовленнєвого висловлення. Намічено шляхи змістовної диференціації термінів *звертання* і *вокатив* у зв'язку з вивченням способів адресації в усній та писемній комунікації, а також у зв'язку з розрізненням граматичного і прагматико-стилістичного аспектів дослідження засобів організації спрямованості мовлення.

Ключові слова: *звертання, вкатив, епістолярний вкатив, вкативна конструкція, адресація, опосередований вкатив.*

Kuvarova O. K. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **ADDRESS AND VOCATIVE: THE PROBLEM OF THE CONTENTSIVE MEANING DIFFERENTIATION OF THE TERMS**

The purpose of the article is to compare the usage of terms *address* and *vocative* in linguistics and to show the possibility of differentiation of their meanings. The dictionary definitions and functioning of the terms mentioned above in specialized texts were examined.

It is shown that in linguistic studies the term *vocative* is used as a synonym for the lexeme *address* and the terms can be interchanged easily. The term *vocative* is productive for a whole range of terms and term combinations denoting different language units and structures, functioning as addressing of an utterance. The ways of contentsive meaning differentiation of terms *address* and *vocative* concerning studying the ways of addressing oral and written communication are outlined, as well as concerning the distinction between grammatical and pragmatic-stylistic aspects of the research in the field of the means of organizational orientation of speech. Preserving the traditional content and functioning of the term *address*, we consider it possible to use the term *vocative* in the same function, but having a broader sense. In the notion of vocative we combine different linguistic schemata nominating the addressee while performing the function of address or in some other way implementing the attempt of a certain person to establish contact with the addressee. In addition to address, linguistic indirect vocative in its various forms can be attributed to such linguistic schemata, in particular in the functional conversion of an address into the subject or object of the utterance.

Keywords: *address, vocative, epistolary vocative, vocative construction, addressing, indirect vocative.*

Речевое общение людей начинается с установления контакта между ними, рассматриваемого, по крайней мере после ставшей уже лингвистической классической работы Р. О. Якобсона «Лингвистика и поэтика», в качестве одного из обязательных компонентов коммуникативного акта [21, с. 198]. Поскольку вся система материальных средств языка сформировалась в процессе его употребления в качестве средства общения и может быть объяснена, исходя из нужд этой функции [9, с. 9], естественно, что в составе языка выработались и специальные средства для установления контакта с адресатом, основным из которых является обращение, определяемое обычно как «имя в форме Именительного падежа, возможно – с зависящими от него словоформами, в составе предложения или в относительно независимой позиции при нём, называющее того, кому адресована речь» [14, с. 496]. В разных языках сложились и особые группы лексики, специализирующейся в функции обращения, например *милостивый государь, сударь, голубчик* – в русском, *пан, пані, добродіи* – в украинском, *Sir, Mister, Miss* – в английском и т. д.

В некоторых языках роль обращения выполняет звательный падеж, или вокатив, который, как известно, употреблялся и в древнерусском языке, но со временем был вытеснен именительным падежом. П. Я. Черных отмечал, что к середине XVI в. звательные формы в русском языке перестали восприниматься как живые, но сохранились до настоящего времени в украинском и белорусском языках [20, с. 162–163]. Функционально-прагматическая нагрузка звательного падежа, по сути, ограничена обращением к адресату речи, что способствовало его изоляции от других членов падежной парадигмы и квалификации в качестве особой звательной формы, как это было, например, в 70–80-е гг. XX в. в украинистике. Исследователь звательного падежа в старорусском языке В. Н. Прохоренков пишет, что «нерешенные вопросы, связанные с квалификацией этого сложного языкового явления, отражены в его неоднозначном терминологическом определении: звательная форма, звательный падеж, вокатив, обращение, апеллятив, коммуникативное обращение, коммуникат» [12, с. 138]. Функциональная близость таких лингвистических фигур, как звательный падеж и обращение, соотносённость обоих этих терминов во многих случаях с одними и теми же фактами языка лежит, по-видимому, в основе того, что оба эти явления стали обозначаться одним термином – *вокатив*. *Цель* данной работы – сравнить употребление в лингвистике терминов *обращение* и *вокатив* и показать возможности их содержательной дифференциации.

Первым и основным значением термина *вокатив* остаётся ‘звательный падеж’ – по сути, калька с латинского *casus vocativus*. Это зафиксировано в «Словаре-справочнике лингвистических терминов» Д. Э. Розенталя и М. А. Теленковой: «**ВОКАТИВ** (лат. *vocativus* – звательный падеж). 1. То же, что звательный падеж. 2. То же, что обращение» [13, с. 43]. Такое же толкование значения термина *вокатив* находим и в «Базовом словаре лингвистических терминов» [17, с. 25]. Однако, как видим, эти словари фиксируют и второе значение, в котором лексема *вокатив* является полным синонимом термина *обращение*.

Аналогичным образом интерпретируется термин *вокатив* и в украинской лингвистике, например, «Словник лінгвістичних термінів» Е. В. Кротевича и Н. С. Родзевич даёт следующее толкование: «Вокатив – див. Клична форма, Звертання» [6, с. 32]. То же самое – и в четырёхтомном издании «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» А. А. Загнитко: «**ВОКАТИВ** (лат. *vocativus*) – 1) те саме, що кличний відмінок; 2) те саме, що звертання» [4, с. 138].

В «Словаре лингвистических терминов» О. С. Ахмановой дана такая дефиниция: «**ВОКАТИВ** (звательный падеж, именительный воззвания) *англ.* *vocative*, *фр.* *vocatif*, *нем.* *Vocativ*, *исп.* *vocativo*. Формально не включенное в состав предложения слово или словосочетание, называющее того, к кому обращается говорящий, т. е. употребляющееся с целью привлечь внимание того лица, к которому обращается говорящий» [1, с. 83]. Как видим, вокатив по своим морфологическим свойствам не связан в этом определении исключительно со звательным падежом, а может относиться и к именительному воззвания. Комплекс же признаков, составляющих данную дефиницию: 1) семантический признак – именование адресата речи, 2) синтаксический – грамматическая обособленность от остальной части предложения и 3) функциональный – предназначение вокатива привлечь внимание собеседника – характеризует, скорее, обращение как лингвистическую фигуру и как единицу синтаксиса, а не отдельную морфологическую форму падежной парадигмы. Сравним приведенную выше дефиницию с определением обращения в том же словаре: «**ОБРАЩЕНИЕ** *англ.* *allocution*, *address*, *фр.* *allocution*, *нем.*

Anrede. Употребление существительных, местоимений, субстантивированных прилагательных или эквивалентных им словосочетаний для называния лиц или предметов, к которым обращена речь; синтаксически обращения обычно оформляются сверхсегментными (просодическими) средствами» [Там же, с. 276]. Обращение здесь характеризуется теми же признаками, что и вокатив: 1) называние лиц и предметов, к которым обращена речь, и 2) грамматическая обособленность, маркированная интонационно.

В лингвистических исследованиях, посвящённых проблемам адресации речи, термины *вокатив* и *обращение* нередко употребляются как синонимы: В. И. Супрун, например, обосновывая тезис о том, что звательная форма не является, в сущности, падежом, поскольку не организует связи с другими словами в предложении, а, напротив, стоит за пределами предложения, далее пишет: «отсутствие устойчивого употребления нейтральных статусных обращений приводит к тому, что в русском узусе не закрепляется предлагаемый многими писателями, журналистами, филологами **вокатив** *сударь/сударыня*, который не может преодолеть сопротивления коммуникантов и вытеснить стремительно набравшее частотность **обращение** *мужчина/женщина*, уходящий **вокатив** *молодой человек/девушка* (его сокращение в употреблении вызвано постоянным несоответствием обращения возрасту адресата, что было многократно осмеяно в юмористических произведениях) и официальное (судебное) **обращение** *гражданин/гражданка/граждане* (выделено мной. – Е. К.)» [18]. Термины *вокатив* и *обращение* в тексте чередуются, обозначая лексемы, традиционно используемые в функции обращения к адресату высказывания. То же синонимичное употребление рассматриваемых терминов находим в рассуждении М. Г. Бараковой: «Говорящий, преследуя цель установить контакт с собеседником, привлечь или поддержать его внимание к диалогу, в зависимости от разговорной ситуации, может обращаться к адресату речи, назвав его по профессии, по должности или званию, по принадлежности собеседника к соответствующей возрастной группе или любой другой общности людей. Данное изобилие возможных вариантов **обращения** к адресату является основой варьирования речевых форм **вокатива** (выделено мной. – Е. К.)» [2]. В работе Т. В. Маркеловой также, по сути, ставится знак тождества между этими терминами: «...**обращение (вокатив)** обозначает как адресата высказывания, так и отношение к нему говорящего (выделено мной. – Е. К.)» [8, с. 79].

Подобным образом взаимозаменяемыми оказываются термины *вокатив* и *звертання* в работах украинских исследователей. Например, О. Г. Тулузакова в статье «Актуалізація етикетних мовних формул на позначення звертань» чередует эти лексемы, относя их к одним и тем же языковым явлениям: «**Звертання** *пане (пані), добродію (добродійко)*, на думку Н. Поліщук, в українській мові активно використовувались з XV ст. спочатку при зверненні до високих осіб, а пізніше і до простих людей як вияв поваги... М. Білоус, В. Кононенко, С. Богдан вказують на те, що означені **вокативи** є запозиченнями з польської мови, і саме тому частотність їх уживання в західних областях України більша, ніж у східних». И далее там же: «На противагу **звертанням** *товаришу, товаришко* традиційний **вокатив** *товариство* фіксується в романах у високій, нейтральній, звичайній і фамільярній тональностях (выделено мной. – Е. К.)» [19, с. 64–65].

Несколько иной подход к данной проблеме у М. С. Скаба. Отдавая безусловное предпочтение термину *вокатив*, за которым сохраняется первичное значение ‘звательный падеж’, учёный предлагает вывести из синтаксической системы языка *обращение (звертання)* как надуманный, ненужный и усложняющий сис-

темное описание элемент [16, с. 5]. Что же касается субстантивированных прилагательных, причастий, местоимений, называющих адресата речи или указывающих на него, М. С. Скаб называет их функциональными эквивалентами вокатива.

В. И. Карасик объединяет в класс вокативов самые разные языковые единицы, функционирующие в качестве обращения, и рассматривает их как лексико-семантическую парадигму. В состав вокативов соответственно включаются, наряду с традиционными обращениями, междометия, личные местоимения второго лица и любые слова, которые могут быть употреблены для привлечения внимания адресата. При этом термином «вокативы» обозначаются «как речевые акты, так и языковые единицы, посредством которых выражаются соответствующие речевые акты» [5, с. 194]. Выбирая термин для обозначения единиц этого класса, учёный отмечает, что их можно было бы назвать адресативами или апеллятивами, но «вокатив (звательный падеж) представляется наиболее адекватным термином для обозначения рассматриваемого языкового явления – обращения» [Там же, с. 195].

В. И. Карасик делит все вокативы на стандартные, составляющие ядро данной группы единиц, и нестандартные – любые слова, которые могут быть употреблены в функции обращения (имена существительные, прилагательные и номинализованные комплексы). Стандартные вокативы включают два типа единиц: неопределённые и определённые вокативы. К неопределённым вокативам языковед относит междометия, посредством которых привлекают внимание людей (типа *Эй!*, *Ау!*), и некоторые виды местоимений (*Всем привет!*). Определённые вокативы составляют класс, в который входят титулы, звания, термины родства, личные местоимения второго лица, имена собственные, а также эмоционально-экспрессивные обращения. Рассматривая стандартные определённые вокативы на материале английского языка, В. И. Карасик выделяет в их составе четыре класса: статусные (английские обращения типа *Mr.*, *Mrs.*, *Sir*, *Miss*, русские лексемы *господин*, *сударь*, *товарищ* и т. п.), дейктические (местоимения), антропонимические (имена собственные), эмотивные (слова с положительной или отрицательной оценкой типа *дорогая* или *негодяй*) – и отмечает при этом, что важнейшим направлением развёртывания вокативного значения является статусное направление [Там же, с. 195–197].

Рассматривая вокативы в лингвопрагматическом аспекте, Л. Е. Леонтьева определяет вокатив как «своеобразный речевой акт, функционирующий как самостоятельно, так и в составе полииллокутивного высказывания», и считает, что в функции вокатива могут употребляться разные группы лексики: антропонимы, статусные вокативы, наименования по гендерно-возрастному признаку, термины родства, мелиоративы и пейоративы, зоонимы, личные местоимения [7, с. 5–7].

Как видим, термин *вокатив* не только употребляется как сугубо грамматический, обозначая звательный падеж, но и широко (по нашему мнению, вполне обоснованно) используется в качестве абсолютного синонима термина *обращение*. В этом последнем случае вокативы могут рассматриваться как функционально-семантическая категория, поскольку квалификация слова или словосочетания в качестве обращения (вокатива) базируется в первую очередь на его семантике (именование адресата речи) и функциях (средство привлечения внимания, установления контакта между коммуникантами). Принятые в лингвистике определения обращения фиксируют и некоторые его грамматические свойства (именительный падеж, грамматическая обособленность), однако здесь следует обратить внимание на одно обстоятельство. Как показал В. Е. Гольдин, наряду с обращением в русском языке используются также другие средства организации направлен-

ности речи, в частности номинирующие: вежливое именование собеседника «в третьем лице» (*Разве уважаемый докладчик не слышал об этом? Приветствую мою Танюшу!*) и метатекстовая адресация в письменной речи (*Декану исторического факультета проф. Петрову А. Г.*) [3, с. 48–54]. Такого рода лингвистические фигуры, не будучи собственно обращением по морфологическим признакам, выполняют его функции: устанавливают контакт, называют адресата речи и предполагают какую-то реакцию с его стороны.

В письменной коммуникации, в частности при переписке, адресант во многих случаях не ограничивается одним обращением в начале письма, а использует ещё и внутритекстовые обращения, поддерживающие контакт и структурирующие письмо определённым образом. Такое множество обращений в одном тексте представляет собой комплекс номинаций адресата, который можно назвать поливокативом, в отличие от единственного в письме обращения – моновокатива. Обращение в письме нередко представляет собой развёрнутую вокативную конструкцию, которая уже не может быть квалифицирована как слово или словосочетание (во всяком случае, в традиционном понимании словосочетания как соединения двух и более знаменательных слов на основе подчинительной связи): *Любезная, милая тётушка Фавста Васильевна и мой друг Михаил Иванович* (Н. А. Добролюбов – Ф. В. и М. И. Благообразовым, 24.11.1854 г.); *Господин хороший и дорогой друг души моей растрёпанной* (М. Горький – К. П. Пятницкому, 22–23.12.1901 г.).

Учитывая названные выше особенности письменной адресации текста, мы считаем возможным уточнить использование термина *вокатив*. Оставляя за термином *обращение* его традиционное содержание и сферу функционирования (в том числе и в письмах), мы полагаем допустимым употребление в той же функции и термина *вокатив*, но вкладываем при этом более широкий смысл и объединяем в этом понятии различные лингвистические фигуры, номинирующие адресата речи и при этом выполняющие функцию обращения или каким-то другим способом реализующие попытку некоего субъекта установить контакт с объектом коммуникации. Кроме собственно обращения, к таким фигурам речи может быть отнесён опосредованный вокатив в разных его формах, в частности прямое указание адресата в зачине письма: *Г. М. С. Каплану в Париже* (И. А. Бунин – М. С. Каплану, 9.09.1934); функциональный перевод вокатива в субъект высказывания: *Опять огромный промежуток в переписке, в котором Алексей Петрович не потребует от меня оправдания* (П. Х. Граббе – А. П. Ермолову, 17.11.1849); перевод вокатива в объектный компонент высказывания, когда в соответствующем предложении функциональным аналогом обращения становится прямое или косвенное дополнение: *И каждый день я думаю о том, что приду домой и мне передадут маленькое письмо от моей единственной сестрёнки, которая далеко у моря* (К. Г. Паустовский – Е. С. Загорской, 18.02.1916); приложение как детерминант того или иного члена предложения, выраженного чаще всего личным местоимением: *А Вы, человек, делающий серьёзнейшее дело, церемонитесь. Напрасно* (М. Горький – А. С. Макаренко, 17.03.1928), – а также вокатив совмещённый, сочетающий опосредованную адресацию с прямым обращением к адресату.

Термин *вокатив* имеет ряд преимуществ перед термином *обращение*. Во-первых, он более, если можно так сказать, «терминологичен», не имеет узуальных, не специализированных значений, которые фиксируются «Толковым словарём русского языка» у лексемы *обращение*: «ОБРАЩЕНИЕ, -я, ср. 1. см. обратиться, -ся и обращаться. 2. Проявление отношения к кому-чему-н. в поведении, в поступках. Ласковое о. с ребёнком. Небрежное о. с вещами. 3. Призыв, речь или просьба, обращённые к кому-н. О. к народу. Выступить с обращением.

4. Процесс обмена, оборота, участие в употреблении. *О. товаров. Вошло в о. новое слово.* 5. В грамматике: слово или группа слов, к-рыми называют того, к кому адресована речь. *О. выделяется запятыми*» [10, с. 436].

Во-вторых, в лингвистических исследованиях широко употребляется прилагательное *вокативный*, образуя целый ряд терминологических сочетаний: *вокативное предложение* [11, с. 37–39], *вокативная функция* [15, с. 83–84], *вокативная синтаксема* [16, с. 27], *вокативная формула*, *вокативная единица*, *вокативная модель*, *вокативная структура* [18], *вокативная конструкция* – и в большинстве из этих терминосочетаний определение *вокативный* содержит отсылку не к значению ‘звательный падеж’, а к значению ‘обращение, указание адресата речи’.

В-третьих, непрямая в русском языке лексема *вокатив* обнаруживает словообразовательную продуктивность: от неё, как показано выше, могут быть образованы термины *моновокатив* и *поливокатив*. Лексема *вокатив* входит в терминосочетание *нулевой вокатив* [5, с. 203; 18], легко образует и другие сочетания: *эпистолярный вокатив* (номиналирующее указание автором письма своего адресата в тексте соответствующего послания), *опосредованный вокатив* (функциональный перевод обращения в субъект или объект высказывания) и т. п.

Таким образом, вполне, на наш взгляд, оправдано, а в ряде случаев и более рационально использование термина *вокатив* и для обозначения специфического речевого акта или класса лексем, регулирующих диалогическое общение, и как синонима термина *обращение* со свободной их взаимозаменяемостью в специальном тексте. Лексема *вокатив* является производящей для целого комплекса лингвистических терминов и терминосочетаний, обозначающих различные языковые единицы и структуры, функционирующие в качестве адресации речевого высказывания. При этом не исключаются и возможности содержательной дифференциации терминов *вокатив* и *обращение*, которые мы видим прежде всего в связи с дальнейшим изучением способов адресации в письменной и устной коммуникации, отдавая предпочтение термину *вокатив* в стилистических и прагматических исследованиях эпистолярики.

Библиографические ссылки

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
2. **Баракова М. Г.** Вокативы и этикетные средства речи / М. Г. Баракова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-101093.html>.
3. **Гольдин В. Е.** Обращение: теоретические проблемы / В. Е. Гольдин. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 128 с.
4. **Загнітко А. П.** Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. – Т. 1. А–Й / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 402 с.
5. **Карасик В. И.** Язык социального статуса [монография] / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 334 с.
6. **Кротеви́ч Є. В.** Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротеви́ч, Н. С. Родзевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
7. **Леонтьева Л. Е.** Функционирование вокативов в разноструктурных языках : автореф. дис. на соиск. учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Л. Е. Леонтьева. – Чебоксары, 2011. – 19 с.
8. **Маркелова Т. В.** Обращение и оценка / Т. В. Маркелова // Рус. язык в школе. – 1995. – № 6. – С. 76–81.

9. **Общее языкознание** : Формы существования, функции, история языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – 604 с.
10. **Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
11. **Попов А. С.** Обращения-предложения в современном русском языке / А. С. Попов // Рус. язык в школе. – 1958. – № 5. – С. 36–39.
12. **Прохоренков В.** Что в имени тебе моем (к употреблению вокатива в сакральной сфере) / В. Прохоренков // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Вип. 10. – Херсон : ХДУ, 2009. – С. 138–143.
13. **Розенталь Д. Э.** Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1985. – 399 с.
14. **Русская грамматика** / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. – М. : Рус. язык, 1990. – 640 с.
15. **Рыжова Л. П.** Коммуникативные функции обращения / Л. П. Рыжова // Семантика и прагматика синтаксических единств : межвуз. темат. сборник. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1981. – С. 76–86.
16. **Скаб М. С.** Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Скаб. – Чернівці, 2002. – 28 с.
17. **Столярова Л. П.** Базовый словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко. – К. : ГАРККИ, 2003. – 192 с.
18. **Супрун В. И.** Антропонимы в вокативном употреблении / В. И. Супрун // Изв. Урал. гос. ун-та. – 2001. – № 20 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.philology.ru/linguistics2/suprun_v-01.htm.
19. **Тулузакова О. Г.** Актуалізація етикетних мовних формул на позначення звертань / О. Г. Тулузакова // Наук. праці : Філологія. Мовознавство. – Вип. 79. – Т. 92. – Миколаїв : РВЦ ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 62–67.
20. **Черных П. Я.** Историческая грамматика русского языка : краткий очерк / П. Я. Черных. – М. : Учпедгиз, 1954. – 336 с.
21. **Якобсон Р. О.** Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: «за» и «против» / под ред. Е. Я. Басина и М. Я. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.

Надійшла до редколегії 14.12.15

УДК 81-119:[316.647.8+159.955]

С. А. Любимова

Одеська національна академія харчових технологій

ІЗ ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ СТЕРЕОТИПІВ У ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ: ВІД СОЦІОЛОГІЇ ДО КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Проаналізовано історію досліджень стереотипів у психологічному, соціолінгвістичному, етнолінгвістичному вимірах, результати яких стали підґрунтям лінгвокогнітивних студій стереотипів. Наголошено, що у когнітивній лінгвістиці стереотип розглядається як вербалізована ментальна структура, що репрезентує етнічно і культурно маркований ідеалізований образ людини чи соціальної групи; надано перспективу подальших розвідок.

Ключові слова: *стереотип, когнітивна структура, емоційне навантаження, ціннісні властивості, мовна реалізація.*

Любимова С. А. Одесская национальная академия пищевых технологий. *ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ СТЕРЕОТИПОВ В ГУМАНИТАРНОЙ ПАРАДИГМЕ: ОТ СОЦИОЛОГИИ ДО КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ*

Проанализирована история исследований стереотипов с точки зрения психологии, социолингвистики, этнолингвистики, результаты которых заложили основание лингвокогнитивного изучения стереотипов. Отмечено, что в когнитивной лингвистике стереотип рассматривается как вербализованная ментальная структура, репрезентирующая этнокультурно маркированный идеализированный образ человека или социальной группы; очерчена перспектива дальнейших исследований.

Ключевые слова: *стереотип, когнитивная структура, эмоциональная нагрузка, оценочные признаки, языковая реализация.*

Lyubymova S. A. Odessa National Academy of Food Technologies. *THE HISTORY OF STEREOTYPE RESEARCH IN THE HUMANITIES PARADIGM: FROM SOCIOLOGY TO COGNITIVE LINGUISTICS*

Having become recently a very popular object of research for the humanities a stereotype in cognitive linguistics remains a disputable term. The aim of this article is to view from time perspective the most significant gains of psychological, ethno-linguistic, sociolinguistic study of stereotypes that laid the background of a stereotype research in cognitive linguistics. Cognitive, semantic, emotional, cultural nature of a stereotype was determined by W. Lippmann in 1922. From this time on scientists dwell on different aspects of a stereotype and the process of stereotyping. In psychology it was deduced that a stereotype fulfills regulative function as an inalienable element of individual or group perception. Ambivalent character of a stereotype reflects duality of appraisal. The sociolinguistic approach shows a stereotype as the form of a contextually determined judgment about a social group. Stereotypes are formed according to cultural and ethnic patterns. The cognitive linguistics has acknowledged the ability of a stereotype to be represented on lexical and syntactical levels of language. Being the center of semantic and cognitive associations stereotypes form the discourse frames. The controversy of the term is eliminated by clear-cut determination of «stereotype» and «prototype», which is a standard category sample. Attainments in studies of stereotypes have not exhausted subjects for study. The language role in a stereotype formation remains insufficiently explored.

Key words: *stereotype, cognitive construct, emotional load, evaluative characteristics, language representation.*

Останнім часом поняття «стереотип» у науковому дискурсі набуло значної популярності. Використання цього терміну в лінгвістичній парадигмі досі зостається дискусійним, тому актуальним є аналіз найбільш суттєвих здобутків у дослідженнях стереотипів, що мають вплив на вивчення їх мовного відображення. **Метою** цієї статті було поетапно розглянути досліджені аспекти стереотипу у різних галузях гуманітарних наук на перетині з лінгвістикою.

Лінгвістична парадигма інтегрована у гуманітарно-наукову сферу, що постійно збагачується здобутками інших наук, зокрема філософії, психології, соціології, які, в свою чергу, звертаються до лінгвістичної проблематики. Цей процес взаємообміну впливає на сучасні тенденції розвитку лінгвістичної науки.

Оскільки будь-яке знання виражається та визначається мовними засобами, фрагменти загальної картини світу (концепти, стереотипи) є об'єктами дослідження лінгвосеміотики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, для якої притаманно співвіднесення мовних даних із іншими досвідними даними на широкому антропоцентричному фоні.

З погляду когнітивної лінгвістики, яка оперує даними суміжних наук, стереотип є вербалізованою ментальною структурою, що репрезентує етнічно і культурно маркований ідеалізований образ людини чи соціальної групи. Власне ментальний та соціальний аспекти стереотипу від самого початку зацікавили першого визнаного дослідника стереотипів Уолтера Ліппмана, який і впровадив у наукове вживання термін «стереотип».

Американський журналіст, письменник та політолог У. Ліппман (Walter Lippmann) стверджував, що стереотипи є ментальними структурами, які мають функцію спрощувати процес сприйняття соціального, і не тільки, середовища.

Спрощення і прискорення опрацювання всілякої інформації, що доходить до людини від світу, обумовлене фізіологічною здібністю людського мозку фіксувати однотипні зміни в оточенні і відповідним чином реагувати на ці зміни. Цю особливість у розпізнаванні об'єктів реального світу, про яку згадував У. Ліппман у своєму відомому на весь світ творі «Public Opinion», було підтверджено на фізіологічному рівні І. П. Павловим. З погляду фізіології стереотип – це ланцюг нервових слідів попередніх подразників, що спрацьовують, на відміну від умовних та безумовних рефлексів, за відсутності зовнішнього стимулу.

У. Ліппман звернув увагу на те, що ці глибоко укорінені та надзвичайно стійкі уявлення направляють і формують когнітивні та оцінні процеси. Стереотипи функціонують як символічні механізми, які викликають безліч образів: «we pick out recognizable signs out of environment. The signs stand for ideas, and these ideas we fill out with the stock of images» [17, p. 88]. Соціальну природу стереотипів У. Ліппман убачав у кодуванні соціальної інформації [Ibid., p. 125]. У культурному плані стереотипи, за Ліппманом, є продуктами та інструментами культурного «еталонування» [Ibid., p. 119–126]. Важливими для подальших розвідок були ідеї Ліппмана про амбівалентність стереотипів та їх мовну активізацію. Таким чином, робота У. Ліппмана «Public Opinion», яку він опублікував у 1922 році, заклала напрями дослідження стереотипів у майбутньому.

У першій половині ХХ сторіччя основною метою наукових досліджень стереотипів, які проводились переважно в Америці та Європі, були проблеми відповідності стереотипів дійсності.

Американські вчені Д. Катц і К. Брейлі (Daniel Katz and Kenneth Braly), які досліджували у 1930-х роках расові упередження, вважали за стереотипи стандартизовані судження про людей, які ґрунтуються, головним чином, на приналежності індивіду до певної категорії чи наявності рис, що символізують зазвичай расову, національну, професійну, соціальну чи гендерну категорію.

У 1950-ті роки дослідження стереотипів були прагматично спрямовані: стереотипи об'явлено корисними, закономірними формами пізнавальної діяльності людини, що обумовлюють соціальну орієнтацію.

Надалі, у 1960-ті роки, в роботах дослідників підкреслюється сталість стереотипів протягом часу та їх регулятивна функція. В цей час було окреслено проблематику та напрями дослідження психологічного аспекту стереотипів, що вважається найбільш розробленим (О. М. Леонтьєв, І. С. Кон, О. Ю. Семендяєва та інші).

У психології стереотип розглядається: як (1) невід'ємний елемент сприйняття повсякденності людиною, що утворюється на тлі суджень і очікувань на певні властивості людей [3, с. 37]; (2) вміст суспільного знання, що існує у формі понять, навичок і норм поведінки [7, с. 287–288]. Тобто стереотип є формою як індивідуального сприйняття, так і суспільного; крім того, стереотип – це знаряддя опрацювання отриманої інформації та водночас форма її зберігання. Стереотип функціонує у полі свідомого і несвідомого, таким чином він забезпечує взаємодію вербально-семантичного та емоційного стану людини, що визначає її мовну поведінку.

У соціальній психології (R. Taguiri, Jonathan H. Turner, Ш. А. Надірашвілі, В. С. Агєєв, П. Н. Шихєєв, S. Moscovici та інші) стереотипи розглядаються як асоціативні якості представників певних соціальних угруповань.

Важливим здобутком соціальної психології в дослідженнях стереотипів є ствердження їх емоційного навантаження. Британський вчений С. Холл (Stuart Hall) вважає, що стереотип можна «розщепити» на два протилежні елементи: «поганий», що викликає негативні емоції, та «добрий», що сприймається позитивно. Однак ці елементи взаємозв'язані [16, p. 308].

Стереотип характеризується подвійністю оцінки. Це пов'язано з різними позиціями оцінювання: суб'єкта та об'єкта. В мові оцінка об'єкта та його ознак передається конотаціями лексичної одиниці. Американський психолог Г. Аллпорт (Gordon Willard Allport) пов'язував виникнення певних когнітивних образів з почуттями симпатії та антипатії. Антипатія супроводжується «ярликом-найменуванням», в якому, крім категоріальних ознак, відзначено оцінне відношення до об'єкта [13, р. 32]. Таким чином, у суспільній свідомості за стереотипним образом закріплюється назва, яка може викликати певні емоції.

У 1970-ті роки, з розвитком структуралізму та семіотики, стереотип розглядається з точки зору його культурної значущості. Так, Ю. Лотман вважає стереотип культурним кодом, що репрезентовано схемами, які часто відтворено у тексті. Стереотипи відіграють велику роль у процесі передачі інформації [8, с. 21].

У французькій школі семіотики і структуралізму (М. Riffaterre, G. Genette, R. Barthes) стереотипи розглядаються як типові лексичні словосполучення, які автоматично відновлюються у мові. Це відбувається за певними схемами, які повторюються без змін у різних сферах суспільного життя, тому Р. Барт називає стереотипи головними образами ідеології: «All official institutions of language are repeating machines: school, sports, advertising, popular songs, news, all continually repeat the same structure, the same meaning, often the same words: the stereotype, the political fact, the major figure of ideology» [14, р. 38]. Отже, стереотипи використовуються для здійснення сугестивного впливу як на індивідуальному, так і на суспільному просторі.

1980-ті роки ознаменувалися розвитком когнітивної парадигми. Тоді стереотипи стали сприйматися як когнітивні структури (Н. Tajfel, J. Turner, T. Lilly), що з'явилися внаслідок роботи людської психіки, яка не спроможна умістити всю розмаїтість одержаної інформації. З цього часу стереотип сприймається в першу чергу з позиції його когнітивної функції і тільки в другу – з позиції його соціальної прагматики.

Наприкінці минулого сторіччя актуальними стають проблеми виявлення мотивів, функцій стереотипізації і форм її зберігання. В 1990-ті роки стереотип вважається пізнавальним процесом із соціальним наслідком (I. Shneider) імідж-особистим конструктором значення (Н. Tajfel, W. Stephan). До цього часу стереотипи розглядалися в першу чергу як негативні прояви спрощеного сприйняття дійсності, внаслідок чого з'являються упередження. Однак із появою когнітивної парадигми в дослідженнях стереотипів (Н. Tajfel, J. C. Turner, D. Taylor, D. M. Maki) було доведено їх позитивний характер. Стереотип полегшує та прискорює самоототожнення індивіду.

На теперішній час стереотип визнається раціональною формою свідомості, що з'являється внаслідок тих самих когнітивних процесів, що лежать в основі концепту, але стереотип є окремим випадком більш універсальної категоризації емоційних і ціннісних властивостей об'єкта.

У ХХІ столітті, коли в гуманітарній парадигмі науки було безперечно визнано роль мови в процесах освоєння світу (Н. Д. Арутюнова, А. Вежбіцька, Є. Бартминський, В. В. Красних, О. П. Левченко, І. Г. Ольшанський та інші), перевага надається дослідженням мовної форми і впливу стереотипів на мовленнєвий процес у певному мовному середовищі. Відображення стереотипів у мові розглядається з різних ракурсів у новітніх напрямках лінгвістики.

У соціолінгвістичному трактуванні німецької дослідниці Ути Квастофф (Uta M. Quasthoff) стереотип є мовним відбиттям стандартизованих соціальних понять: «A stereotype is the verbal expression of a belief which is directed to wards social groups or single persons as members of these groups». Уявлення про певне

угруповання притаманне усім членам мовної спільноти. Стереотипи мають логічну форму суджень, у яких необґрунтовано надається чи заперечується існування певних властивостей, ознак і поведінки об'єкта стереотипізації у спрощеній та узагальненій манері за наявності емоційної оцінки. Лінгвістичною одиницею дослідження стереотипу Ута Квастофф називає речення [19, р. 28].

У соціолінгвістичній концепції стереотипу німецького лінгвіста Флоріана Кулмаса (Florian Coulmas) стереотипи розглядаються як форми фіксованих сполучень слів, які породжуються на перетині узусу та мовної системи. Стереотипи ситуаційно та контекстуально обумовлені. Вони є невід'ємною характеристикою стилю життя певної соціальної групи. Поява стереотипів у мові відбувається внаслідок створення певної соціальної ситуації. З точки зору Кулмаса, референційне відношення стереотипу більш важливе, ніж закріплення стереотипу за певним мовним знаком [15, р. 66–69]. З позиції функційно-комунікативного підходу німецький вчений вважає, що дослідження стереотипів неможливо звести лише до аналізу їх вербальних проявів. Для Кулмаса дослідження стереотипів повинно включати як аналіз конотаційних значень мовних одиниць, що виражають стереотипи і які вчений називає «соціальними значеннями», так і значень, що з'являються у пропозиціях на тлі контексту: «problems of connotation, which in this context become prominent as ‘social meaning’ to the same degree that propositional meaning recedes in to the background» [Ibid., p. 14].

З позиції функційно-комунікативного підходу вітчизняного науковця Г. Г. Почепцова стереотип з'являється в результаті доповнювального сприйняття в процесі комунікації: «Ми намагаємося доповнити образ співрозмовника до стереотипу, який вже є у нас. Ми намагаємося вписати його у сценарій, фрейм. І це є загальним законом людської психіки» [9, с. 262].

З погляду етнолінгвістики Є. Бартминського, стереотип в широкому лінгвістичному трактуванні є «суб'єктивно детермінованим уявленням про предмет, яке охоплює описові та оцінні ознаки, а також є наслідком інтерпретації дійсності у межах соціальних пізнавальних моделей» [1, с. 7]. Стереотипізації підлягає вся картина світу: космос, світ рослин і тварин, оточення людини, людське суспільство. Процес стереотипізації охоплює семантичний і формальний рівні мови. На думку Є. Бартминського, стереотип – це ментальний конструкт, який утверджується у свідомості через мовний знак [Там само, с. 7–9].

Психолінгвістичне трактування убачає три види стереотипів: (1) стереотипи мовної поведінки, які зумовлюють ті дії, що необхідно здійснити в певній ситуації; (2) стереотипи-уявлення, які визначають очікування у тій чи іншій ситуації; (3) стереотипи-образи, які з'являються на основі стереотипних уявлень про певні угруповання людей [5, с. 178]. Але усі види стереотипів характеризуються наявністю мовного компонента. Розподіл стереотипів на вербальні та ментальні є доволі спрощеним, тому що будь-які стереотипи є глибинними ментальними структурами, що не тільки проявляються на мовному рівні, але й формуються за участю мови.

Полеміка щодо співвідношення мови та стереотипів не згасає з кінця ХХ сторіччя. Існує декілька поглядів на цю проблему: (1) стереотип не є мовною структурою, отже не є об'єктом лінгвістичних розвідок; (2) використання терміну «стереотип» у лінгвістиці не є доцільним, тому що в лінгвістичному узусі існують такі поняття, як «кліше» і «штамп»; (3) стереотип – це глибинна ментальна структура, яка не тільки зберігає та передає інформацію, але й формує її за допомогою мовних засобів.

Деяке використання терміну «стереотип» в когнітивній лінгвістиці визиває критику через відсутність уніфікованого визначення терміну. Термін «стереотип»

у лінгвістиці змішують або с поняттями сталих мовних структур (кліше і штампів), або з категоріальним еталоном (прототипом).

Невиразність термінів «стереотип» та «прототип» і їх взаємозамінність існує внаслідок перетину цих понять [11, с. 58]. О. О. Селіванова вважає, що причиною взаємозамінності цих термінів є двозначність визначення прототипу, який розглядається як найкращий зразок категорії, що виокремлюється на основі відносин родинної подібності. Водночас прототип розглядається як ідеалізований образ-стандарт, що концентрує велику кількість спільних рис категорії. Стабільність прототипу як семантичної суті концептуальної структури зближує його зі стереотипом [Там само, с. 14].

Американський культуролог і лінгвіст У. Мітчелл (W. J. T. Mitchell) розглядає стереотип як класифікатор категорії та вважає стереотип соціопсихологічним поняттям. З погляду У. Мітчелла, стереотипи надають матеріал для класифікації об'єктів соціального середовища, особливо тих, що зазнають дискримінації та переслідування. Стереотипи не є помітними знаками виняткових подій та особистостей, вони непомітно впроваджуються та поширюються у повсякденному житті. За У. Мітчеллом, стереотипи – це певні когнітивні моделі забобонів та упреждень, що апелюють до всіх наших почуттів: «Stereotypes are not visible or exceptional figures but invisible (or semivisible) and ordinary, insinuating themselves into everyday life... They circulate across sensitive registers from the visible to audible, and they typically conceal themselves as transparent, hyperlegible, inaudible, and invisible cognitive templates of prejudice» [18, p. 296–298].

Вдале рішення, на наш погляд, проблеми розрізнення термінів «стереотип» і «прототип» запропоновано О. П. Левченко: прототип визначається як зразок, що складається з набору існуючих у культурі прикладів, тоді як стереотип репрезентує реалізований у прототипах стандарт [6, с. 60]. Таким чином, шаблонність та типовість ментальної структури, на підґрунті якої будується стереотипний образ, є прототипом. Прототип, що виникає на основі прецедентних феноменів, діє як взірць у процесі ототожнення об'єктів категоризації та називається функційним прототипом.

У когнітивній парадигмі лінгвістики стереотип визнано ментальною шаблоною структурою, що корелює з мовною картиною світу (Є. Бартминський, В. В. Красних, Ю. Є. Прохоров, П. О. Сорокін та інші). Стереотип виникає внаслідок спілкування відповідно до семантичних принципів певного соціального угруповання [12, с. 134].

У когнітивній лінгвістиці стереотип розглядається як «певний образ-уявлення, як ментальний малюнок, стійке, мінімізовано-інваріантне, зумовлене національно-культурною специфікою уявлення про предмет чи про ситуацію» [Там само, с. 178]. В. В. Красних називає стереотипи «несвідомими моделями когнітивної дії», за допомогою яких здобувається і зберігається знання. Стереотипи функціонують як автоматизовані еталони [5, с. 177], за участю яких утворюються фрейми на основі семантико-когнітивної асоціації, що виникає в процесі активізації асоціативно-вербальних зв'язків [4, с. 132–133].

Стереотипи в мові проявляються, як вважає Ф. С. Бацевич – український вчений у галузі комунікативної лінгвістики і філософії мови, у часто повторюваних властивостях об'єкта в різних видах дискурсу; у наявності дериватів лексичних одиниць, що номінують стереотип, із цими властивостями у семантиці [2, с. 258–259].

Представник російської когнітивної лінгвістики Ю. Є. Прохоров вважає, що вербальне втілення стереотипу на лексичному рівні виявляється у номінації, що закріплює за об'єктом не тільки ім'я, але й культурні асоціації чи конотації. На

синтаксичному рівні стереотип виражається у пропозиційних структурах, які передають «суб'єктивне уявлення про об'єкт у поєднанні описових та оцінних ознак, що виокремлюються відповідно до існуючих у суспільстві пізнавальних моделей» [10, с. 72]. У дискурсивних ситуаціях, у яких зображено стереотип, виявляються семантичні моделі поведінки стереотипних образів.

Таким чином, за майже столітню історію дослідження стереотипів було доведено, що: (1) стереотип є когнітивною шаблонною структурою, яка з'являється внаслідок процесів абстрагування і редукції, що забезпечує швидку обробку інформації; (2) стереотипізація є природний процес, притаманний людській свідомості; (3) стереотипи є відносно стійкі структури індивідуальної та суспільної свідомості, що забезпечують стабільність взаємовідносин між індивідумом і суспільством; (4) стереотипи ґрунтуються головним чином на суспільному досвіді, який передається через них у процесі комунікації; (5) стереотипи є афективно забарвлені та амбівалентні за своєю природою, що виявляється у подвійності оцінки та почуттів, які вони викликають; (6) етнічна і культурна маркованість стереотипів реалізується у мові; (7) мовна реалізація стереотипів спостерігається на різних рівнях мови.

Незважаючи на досягнення у дослідженні стереотипів, залишаються нерозкритими багато важливих питань. Серед них проблема формування стереотипів та роль мови у їх виникненні. Також важливим є дослідження преференційного віднесення стереотипів до об'єктів стереотипізації; змін у мовній реалізації стереотипів протягом часу.

Бібліографічні посилання

1. **Бартминский Е.** Этноцентризм стереотипа: результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблин) студентов в 1993–1994 гг. / Е. Бартминский // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии : тез. конф. – М., 1995. – С. 7–9.
2. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. **Кон И. С.** Психология предрассудка (О социальных корнях этнических предубеждений) / И. С. Кон // Новый мир. – 1966. – № 9. – С. 187–205.
4. **Красных В. В.** Когнитивная база vs культурное пространство в аспекте изучения языковой личности (к вопросу о русской концептосфере) / В. В. Красных // Язык. Сознание. Коммуникация : сб. ст. / ответ. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М., 1997. – 192 с.
5. **Красных В. В.** Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
6. **Левченко О. П.** Термін «прототип» у лінгвокультурології / О. Левченко // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології. – 2004. – № 503. – С. 58–60.
7. **Леонтьев А. Н.** Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1965. – С. 260–284.
8. **Лотман Ю. М.** Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, Серия: Семиотические исследования по теории искусства, 1970. – 384 с.
9. **Почепцов Г. Г.** Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – К. : Ваклер, 2001. – 656 с.
10. **Прохоров Ю. Е.** Национальные и социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров. – М. : Икар, 1999. – 228 с.
11. **Селіванова О. О.** Проблема стереотипу в сучасній лінгвістиці / О. О. Селіванова // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – 2008. – Вип. 7. – С. 8–19.
12. **Сорокин Ю. А.** Стереотип, штамп, клише: к проблеме определения понятий / Ю. А. Сорокин // Общение: теоретические и практические проблемы. – М., 1978. – С. 133–138.

13. **Allport G. W.** The Nature of Prejudice / G. W. Allport. – Garden City, NY : Double day Anchor, 1958. – 496 p.
14. **Barthes R.** The Pleasure of the text / R. Barthes. – Hilland Wang; Reissue edition, 1975. – 84 p.
15. **Coulmas F.** Routineim Gespräch. Zurpragmatischen Fundierung der Idiomatik / F. Coulmas. – Wiesbaden : Athenaion, 1981. – 262 S.
16. **Hall S.** The West and the Rest: Discourse to Power / S. Hall // Formations of Modernity / S. Hall, B. Greben (eds.). – Cambridge, 1992. – P. 270–310.
17. **Lippmann W.** Public Opinion / W. Lippmann. – NY : McMillan, 1961. – 427 p.
18. **Mitchell W. J. T.** What Do Pictures Want : The Lives and Loves of Images / W. J. T. Mitchell. – Chicago : University of Chicago Press. – 2005. – 380 p.
19. **Quasthoff M. Uta.** The Uses of Stereotype in Everyday Argument: Theoretical and Empirical Aspects / Uta M. Quasthoff // Journal of Pragmatics, vol. 2, iss.1. – North-Holland Publishing Company, 1978. – P. 1–48.

Надійшла до редколегії 19.02.16

УДК 81'42

Е. Л. Ляпичева

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

МОДЕЛЬ ПОНИМАНИЯ РЕЧИ И ПРИМЕНЕНИЕ ЕЁ В АНАЛИЗЕ ТЕКСТА (на материале беседы митрополита Антония Сурожского «О творении и спасении мира»)

Рассмотрено применение психолингвистической модели понимания слова в практике анализа текста, методика которого предусматривает описание языковых образов сознания, возникающих при понимании текста; характеристику коммуникативного пространства текста, его структуры и методов изложения материала, а также выделение ключевых идей, слов и формулировку замысла автора.

Ключевые слова: психолингвистическая модель понимания речи, методика анализа текста, духовная беседа.

Ляпичева О. Л. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
**МОДЕЛЬ РОЗУМІННЯ МОВЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ЇЇ В АНАЛІЗІ ТЕКСТУ
(на матеріалі бесіди митрополита Антонія Сурожського «Про творіння та спасіння
миру»)**

Розглянуто застосування психолінгвістичної моделі розуміння слова у практиці аналізу тексту, методика якого передбачає опис мовних образів свідомості, що виникають під час розуміння тексту, надання характеристики комунікативного простору тексту, його структури й методів викладу матеріалу, а також виділення ключових ідей, слів та формулювання задуму автора.

Ключові слова: психолінгвістична модель розуміння мовлення, методика аналізу тексту, духовна бесіда.

Lyapicheva Y. L. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **MODEL OF
SPEECH UNDERSTANDING AND ITS APPLICATION IN TEXT ANALYSIS (based on the
metropolitan Anthony of Sourozhskiy's conversation «About Creation and Salvation of the
world»)**

Text analysis was and remains relevant in modern linguistics. The purpose of this article is to show the possibility of using of the model of speech understanding in the study of the text. Its tasks include the description of the methods of text analysis based on the psycholinguistic models of speech understanding.

The methods of research in the article are descriptive, structural methods, the method of discourse analysis, introspection.

As a result of our work we have come to the following conclusions: 1) psycholinguistic model of speech understanding is the basis for the creation of methods of text analysis; 2) description of internal images of consciousness arising from the reading of the text stimulates interest to text analysis; 3) observations on the communicative space bring students to the understanding of the author's intention; 4) observations on the conversation lead students to understand that the conversation is based on the opposition of two parts: a description of the nature of the Creation and description of the essence of sin and salvation. Clarification of these key concepts and promoted by the methods of presentation in the conversation: analogy, deduction, contrast, induction; 5) the final stage of the analysis is the allocation of the key ideas and words in the text and the formulation of author's concept.

Keywords: the psycholinguistic model of speech understanding, methods of text analysis, spiritual conversation.

Проблема анализа текста была и остаётся актуальной в современной лингвистике, для которой текст является едва ли не основным объектом исследования. В рамках филологии, психологии и философии существует несколько дисциплин, занимающихся изучением текста: теория литературы, риторика, теория текста, психолингвистика, лингвокультурология, теория коммуникации, герменевтика. Каждая из этих наук предлагает свой подход к изучению текста. Мы можем говорить о существовании традиционных литературоведческого и лингвистического подходов, широко применяемых в практике работы с текстом в школе и вузе; а также комплексного анализа текста, предложенного Л. А. Новиковым [8] и объединяющего литературоведческий и лингвистический подходы. В психолингвистике разработан подход к анализу текста с точки зрения эмоционально-смысловой доминанты, определяемой на основе типа акцентуации личности [2]. Интерес к тексту сегодня возрастает в связи с поиском информации в сети Интернет, что требует осмысления нового подхода к анализу содержания текста, уже активно применяемого в практике интернет-поиска [13].

В связи с таким многообразием аспектов изучения текста становится актуальным вопрос о сущности его понимания и, шире, понимания речи вообще. Эта проблема активно разрабатывается в психолингвистике [3; 4]. Существующая модель понимания речи является результатом исследований американских и европейских учёных. Согласно этой модели, информация первоначально попадает в правое полушарие мозга человека, где создаётся невербализированная, диффузная её картина [4]. Это язык внутренних образов сознания – картинок, слуховых, тактильных, обонятельных и вкусовых ощущений; двигательных импульсов, схем [3; 4]. Вместе с внутренними образами реципиент получает такие же невербализованные впечатления от строения фраз и всего текста; от коммуникативного пространства (его компоненты – жанр, тема, ситуация речи, представление о партнёре и о себе) [3; 4]. Роль языковых образов чрезвычайно важна: без проведения воспринимаемой информации через опыт внутренних образов человек не может понять её [3].

Эта информация, требующая дальнейшего логического анализа, переводится в левое полушарие мозга для перекодировки языка мысли в естественный человеческий язык. Для этого необходим анализ поступившей информации с точки зрения наличия парадигматических и синтагматических связей в ней. Парадигматика предполагает поиск сходства и различия в названных компонентах и их языковых коррелятах, а синтагматика – правила соединения языковых единиц, соответствующих компонентам внутреннего пространства человека. Другими словами, человек находит сходство и различие внутренних образов, их языковое соответствие, трансформирует трудные для понимания фразы в более понятные, придаёт тексту более логичную структуру, связывает компоненты коммуникативного

пространства с «проясненными» внутренними образами, фразами и структурой текста. Результатом анализа языковых образов является выделение ключевых слов и ядерных фраз – высказываний, содержащих сюжет или идею текста [4].

Эта более сложная по своей организации информация снова поступает в правое полушарие мозга для сопоставления с первоначальной картиной-эталон. Если будет найдено соответствие между ними, то обработка информации прекращается. Если нет, то информация вновь поступает в левое полушарие на доработку.

Результатом процесса понимания речи становится способность человека сформулировать замысел автора собственными словами. Если какие-либо внутренние образы, сопровождающие понимание текста, не вписались в целостную картину, созданную остальными образами, они отбрасываются как лишние [3].

Рассматриваемая модель понимания речи представляет собой важную теоретическую основу для работы с текстом на практических занятиях по психолингвистике, риторике и лингвистическому анализу текста. Общее языкознание и прикладная лингвистика, к которым относятся эти дисциплины, переживают сегодня смену парадигм исследования. Приоритетными сегодня признаются антропоцентрический подход к изучению языка, при котором интерес учёных переносится с объекта исследования на его субъект [7; 12], или мультипарадигмальные исследования, позволяющие посмотреть на изучаемые лингвистические объекты одновременно с разных сторон [11].

С точки зрения этих подходов использование модели понимания речи делает анализ текста увлекательным, потому что, ориентируя исследователя на самонаблюдение и самопознание, пробуждает у него интерес к пониманию текста, а значит, потребность его осуществить. Рассматриваемая модель помогает найти, по словам Е. В. Ключева [6], тот уровень интимизации темы, на котором она вызывает наибольший интерес.

Цель обобщенного в нашей статье исследования – показать возможности применения модели понимания речи при изучении текста в студенческой аудитории.

На основе психолингвистической модели понимания речи была разработана методика анализа текста, которая заключается: а) в описании языковых образов, возникающих в сознании читателя в процессе понимания начального отрывка из беседы Антония Сурожского «О творении и спасении мира»; б) описании коммуникативного пространства текста: жанра, тона, темы беседы, ситуации речи; формулировании представления автора текста о слушателях и о себе; в) описании понимания структуры текста и методов изложения материала; г) выделении ключевых слов в беседе; д) формулировании замысла автора.

Процедура воплощения предлагаемой методики предусматривает последовательное осуществление анализа текста, заключающегося в следующем:

1. Читая текст по абзацам, студенты наблюдают за образами, пробуждающимися в их сознания в момент чтения. Возникая в правом полушарии мозга, данные образы не являются логически осмысленными. Это только первоначальная картина информации, имеющая несловесный, а, скорее, чувственный характер, и необходимая для понимания.

2. Затем студенты переходят к логическому анализу материала: определяют жанр и тему, описывают ситуацию речи, формулируют возможное представление автора текста о слушателях и о себе.

3. Далее студенты выстраивают изложение темы в соответствии с принципом иерархии тем, согласно которому материал излагается, начиная с формулировки общей темы, через раскрытие более узких тем к выводам; находят логические связи в излагаемом материале. Это происходит в том случае, если изложение материала усложнено с целью активизации внимания слушателя.

4. Затем выделяются ключевые идеи и слова текста.

5. Анализ текста завершается формулированием предполагаемого замысла автора. При этом следует допускать различие точек зрения, так как данная модель предполагает индивидуальный подход к выделению смысла, что объясняется различным опытом получателей информации.

Важной составляющей предлагаемой методики анализа текста является наблюдение над языковыми образами своего сознания. Опишем наши собственные образы, возникающие при чтении начального отрывка беседы, опираясь на контексты, вызвавшие их:

(1) *«Мы читали в течение прошедшей недели канон святого Андрея Критского, и мне запала одна фраза: Я вам привел всю картину ветхозаветного и новозаветного миробытия – как Бог творил мир, на что Он надеялся, что человек из этого мира сделал, как грех победил людей и как покаяние побеждает грех...»* – Читая эти строки, я вижу, как священник в храме говорит проповедь перед прихожанами. Взгляд следит за интерьером храма, за церковной утварью. Везде покой. На подставке для чтения лежит открытая книга.

(2) *«И сотворил Бог небо и землю...»* – В моём сознании возникает образ тёмной воронки – путь в инобытие, из которого Бог совершает Творение.

(3) *«Нам невозможно вернуться в то состояние небытия, из которого каждая тварь вызывается не только державным, но ласковым, любящим словом Божиим».* – Мне представляется, как из воронки появляются животные.

(4) *«Но мы можем себе представить, как в начале, когда еще не было никакой твари, была вся полнота Божественной красоты и Божественной любви. Бог, во всей Своей славе, во всей Своей дивности, был. И этот Бог, потому что Он – любовь, захотел разделить с целым миром радость бытия, славу святости, несказанную Свою красоту...»* – Читая это, я ощущаю, как неяркий, тихий свет пронизывает пространство. Это свет Божественной любви перед Творением.

(5) *«...и Он вызвал из небытия целый мир. Как этот мир вставал, постепенно обретал очертания, как расцветала тварь – мы видим из дальнейших стихов той же самой главы книги Бытия. Я на них останавливаться не хочу, потому что не в деталях дело, а вот в чем: каждое существо, каждую Свою тварь Бог вызывал из небытия лично. Он вызывал свет из тьмы; Он вызывал сушу и моря; Он вызывал живые существа; и каждое существо из небытия вдруг вставало и оказывалось лицом к лицу с Божественной любовью»* – Я представляю Бога в облике могущественного волшебника, глядящего в глаза своего Творения.

(6) *«И озираясь вокруг, каждая тварь могла видеть все уже возникшие из небытия твари, сияющие ответной любовью, ответной красотой, приобщающиеся к жизни, к бытию и к святости Божией; как это дивно! ... И каждую тварь Господь вызывал как бы по имени; никакая тварь не возникала безымянно, анонимно, как «нечто»; каждая тварь для Бога существует лично, каждая тварь для Него дорога, значительна; существование каждой из них, будь то одушевленной или неодушевленной, имеет смысл»* – В моем сознания рисуется картина того, как Божьи твари трепещут, ощущая всю глубину процессов, происходящих с ними, – силу любви Бога.

Такая работа может проводиться со всем текстом или с отдельными его отрывками.

Следующим этапом анализа текста является описание коммуникативного пространства беседы, создаваемого, по Б. М. Гаспарову, жанром, темой, тоном повествования, ситуацией речи, представлением автора о слушателях и о себе [3]. Жанр исследуемого текста – духовная беседа. Беседа в научной литературе определяется как жанр, существующий в форме диалога или полилога, в котором при

кооперативной стратегии реализуется обмен мнениями по каким-либо вопросам, где участники выражают точку зрения, руководствуясь социокультурными стереотипами, общечеловеческими истинами и нормами жизни; где происходит обмен сведениями о личностных интересах, предполагающий душевное «созвучие» [5]. Существует несколько поджанров беседы: непринуждённая беседа с близкими или хорошо знакомыми людьми, первая беседа с незнакомым человеком, светская беседа, деловая беседа, официальная, застольная беседа; духовная беседа. А. Н. Смолина в числе признаков духовной беседы называет диалогичность, максимальную включённость адресата в соразмышление, сопереживание, сочувствование и решение важных задач, связанных с разъяснением учения Иисуса Христа, стяжанием христианских добродетелей и удалением от греха. Она пишет, что в жанре бесед, любимом для святых отцов и учителей Церкви в «классические» святоотеческие столетия (III–IX вв.), сохраняется выражение живого человеческого голоса, обращённого к слушателям [9]. Все эти признаки свойственны беседе митрополита Антония Сурожского. Тема речи заявлена в названии беседы и настраивает слушателя на серьёзное духовное общение, она живо касается каждого человека.

Ситуация речи предполагает осмысление физического, социально-психологического и временного измерения, а также описание обратной связи [1]. Говоря о ситуации речи, следует отметить, что митрополит Антоний Сурожский (Андрей Борисович Блум) (1914–2003) был епископом Русской православной церкви в Лондоне, философом и проповедником, автором многочисленных книг и статей на разных языках о духовной жизни и православной духовности. [<https://ru.wikipedia.org/wiki>]. Беседа «О творении и спасении» происходила во время великопостной подготовки к причастию в Лондоне в марте 1977 г. В практике прихода, руководимого митрополитом Антонием, этот день был посвящён духовной беседе, совместному размышлению, молитве, общей исповеди [10]. Из содержания беседы нам понятно, что автор, с одной стороны, воспринимает слушателей как духовных братьев и сестёр, которые равны перед Богом в своей духовной работе (поэтому автор часто употребляет местоимение *мы*, относя и себя к грешным людям, например: *«Почему же мы так забывчивы? Почему мы так легко утешаемся? Почему наша благодарность не приносит почти никаких плодов?»* [Там же]), а с другой – выполняет роль священнослужителя, а значит, руководит духовным развитием прихожан. О последнем свидетельствуют заключительные слова беседы: *«Мы сейчас помолчим немного, посидим тихо и затем помолимся вместе и проведем общую исповедь; и будем держать друг друга любовью, состраданием в этой исповеди... А когда я произнесу отпустительную молитву... принимая прощение Христово, будем помнить, как дорого обходится Богу Его принятие нас, Его прощение нам...»* [Там же].

Следующим этапом анализа текста является осмысление структуры беседы и методов изложения материала. Автор беседы использует все возможности разъяснения слушателям сути Божественного Творения и связывает его с тем, что сам человек в своей жизни может приближаться к такому Творению, любя и понимая другого человека. В связи с этим весь текст наполнен историями либо из Библии, либо из жизни простых людей, искренне откликнувшихся на призыв Господа. Все они с разных сторон затрагивают рассматриваемую автором беседы проблему. И требуется усилие, для того чтобы связать их логической цепочкой.

Разделим беседу на содержательные отрывки, которые помогут осмыслить структуру текста и методы изложения содержания:

- 1) формулировка темы: Творение и Спасение;
- 2) сотворение мира Богом, когда каждое существо вызывается из небытия лично и имеет смысл;
- 3) аналогия встречи твари с Божественной любовью с прозрением слепорождённого из девятой главы Евангелия от Иоанна;
- 4) и человек рождается: воспоминание ребёнка о лике деда, склоненного над ним с бесконечной лаской;
- 5) творение знакомо и взрослым в моменты любви и смерти;
- 6) смысл жизни человека – продлевать это чудо Творения, несмотря на страх «связаться с чужим горем»;
- 7) Бог верен своему Творению до конца;
- 8) смысл первородного греха – холодное познание без любви, но Бог пришёл не судить, но спасти мир;
- 9) Адам как Творение Бога: видение тварей насквозь, наделение именами, понимание своего одиночества, видение в другом человеке Творения;
- 10) Адам и Ева без Бога: нагота, чуждость, уродство;
- 11) рассказ о подвижнике, побуждающем людей к покаянию: изжить грех можно только полным состраданием, полным осознанием, что мы одно тело;
- 12) сущность греха – попадание мимо цели; грех заразен, потому что мы одно тело; рассказ об убитом в горах;
- 13) смысл жизни человека – не дать ничему оскверняющему вырваться из нас и осквернить мир, или о чём плачет икона Божьей матери;
- 14) женщина, погибшая ради спасения матери и двух детей;
- 15) не изумляться Богу, а почитать Его. Людей – Блудных сынов – спасает страдание;
- 16) все должны участвовать в созидании этого чуда взаимной любви и любви к Богу;
- 17) рассказ о двух братьях из житий святых: сила Божия в немощи совершается;
- 18) какой ценой прощает Бог: ценой воплощения Живого в мир греха;
- 19) большой и малые грехи;
- 20) заключение: подумаем, как дорого обходится Богу наше прощение.

Составление плана беседы позволяет нам увидеть логику развития мысли автора и композицию беседы: кроме зачина (п. 1) и концовки (п. 2), изложение темы делится на две примерно равные по объёму части: 1. Сущность Творения (пп. 2–9); 2. Сущность греха и Спасения (пп. 11–20).

Анализ методов изложения показал, что в ходе беседы А. Сурожский обращается к **аналогии**, которая проводится между Божественным Творением мира и человеческим Творением в Любви к другому человеку; опирается на **дедукцию**, приводя примеры из житий святых, подвижников, простых людей, которые помогают раскрыть феномены библейской истории (например, рассказ о том, как румынский писатель в детстве увидел лик деда как лик Бога; история об убитом в горах и ужасе жителей деревни в связи с этим, которая показывает, как один грех «заражает» всё «тело» мироздания, и др.), и **индукцию**, делая после очередного рассказа истории из жизни людей вывод о том, какой урок следует вынести (например, за рассказом о Божественном отношении человека к человеку в трагические моменты жизни следует призыв учиться это чудо продлевать; рассказы об убитом в горах и о женщине, погибшей из-за спасения других, подготавливают читателя к тому, чтобы утешить плачущую икону Божьей матери, учиться почитать Бога, а не только удивляться его чудесам). Митрополит часто обращается к **противопоставлению**, сопоставляя, например, верность Богу и человеческий страх связаться с чужим горем; Божественное видение насквозь и холодное познание ума без любви; миропонимание Божественное, любящее – и греховное, уродливое; отношение к греху – осознанное, лёгкое у одного из братьев-монахов («сила Божия в немощи совершается») и жёсткое у другого брата, который не простил себе грех и стал жить грешно.

Следующий этап анализа текста – выделение ключевых идей и слов в беседе. Мы предлагаем, просматривая план, выделить несколько важных, по мнению

студентов, идей автора. Например, опираясь на наш план, мы выделяем в качестве ключевых идеи, описывающие сущность Творения, сущность греха и способы избавления от него, а также задачи человека в связи с этим, заключающиеся в понимании того, что:

(1) сущность Творения заключена в такой любви к нему, что каждое существо вызывается Богом из небытия лично и имеет смысл, как слепорождённый вдруг обретает способность видеть того, кто освободил его от слепоты; как ребёнок в детстве чувствует любовь близких; как взрослый вдруг видит людей в моменты любви и смерти и бесконечно сострадает, забывая о войне, национальности и т. д. Бог верен Творению до конца, несмотря на страдания на кресте. Он пришёл не судить, но спасать.

(2) грешный человек видит другого человека чужим, уродливым, нагим. Имея добрые намерения, он попадает мимо цели. Грех заразен, потому что все люди одно тело и грехи одного заражают других, а очищая себя, мы освобождаем от греха других. Цена Божественного прощения – сошествие Бога в ад.

(3) смысл жизни человека – продлевать чудо Творения, несмотря на страх «связаться с чужим горем». Задача человека – стремиться быть верным Богу и любить другого человека, не давая ничему оскверняющему вырваться из него и осквернить мир, и тем самым утешить плачущую икону Божьей матери. Следует не изумляться Богу, а почитать Его; не бояться страдания, которое спасает людей – Блудных сынов; не оправдывать себя малыми грехами.

Выделение ключевых идей беседы позволяет выделить и ключевые слова первого уровня: ТВОРЕНИЕ, ГРЕХ, СМЫСЛ ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА, каждое из ключевых слов может быть раскрыто в ключевых словах второго уровня. Так, понятие ТВОРЕНИЕ проясняется через понятия: ЛЮБОВЬ – СВОБОДА, ДРАГОЦЕННОСТЬ ЧЕЛОВЕКА, ВЕРНОСТЬ ТВОРЕНИЮ, ПОЗНАНИЕ С ЛЮБОВЬЮ, МЫ ВСЕ ОДНО ТЕЛО. Понятие ГРЕХ раскрывают ключевые смыслы НЕ ПОПАСТЬ В ЦЕЛЬ, ГРЕХ ЗАРАЗЕН, МОИ ГРЕХИ – ЕГО; ЦЕНА ПРОЩЕНИЯ – СОШЕСТВИЕ В АД. Понятие СМЫСЛ ЖИЗНИ раскрывается в концептах УТЕШИТЬ, ЧИСТОТА.

В заключение предлагается определить степень понимания содержания и смысла всей беседы с помощью формулирования своими словами авторского замысла. В частности, мы полагаем, что задачей автора было пробудить у слушателей желание быть Творцом своей жизни – смотреть на другого человека, видя в нём глубину Божественного замысла; сострадать человеку, избавляться от своих грехов, помогая и другому стать чище; понимая, что все мы – одно тело. Автор беседы хочет, чтобы мы не только удивлялись Богу, но утешали его своими поступками.

Изложенное выше позволяет утверждать, что психолингвистическая модель понимания речи представляет собой один из возможных подходов к созданию методики анализа текста, в частности и в том виде, в каком она апробирована нами на материале беседы митрополита А. Сурожского.

Перспективными направлениями исследования в русле предложенного в статье материала представляется применение других психолингвистических моделей в практике исследования текста, например модели психолингвистической типологии текста В. П. Белянина, и создание методики единого мультипарадигмального анализа.

Библиографические ссылки

1. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.

2. **Белянин В. П.** Основы психолингвистической диагностики: Модели мира в литературе / В. П. Белянин. – М. : Тривола, 2000. – 248 с.
3. **Гаспаров Б. М.** Язык, память, образ: Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
4. **Горелов И. Н.** Основы психолингвистики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с.
5. **Жеребило Т. В.** Словарь лингвистических терминов [Электронный ресурс] / Т. В. Жеребило. – Режим доступа : http://lingvistics_dictionary.academic.ru.
6. **Клюев Е. В.** Риторика. Инвенция. Диспозиция. Элокуция : учеб. пособие для вузов / Е. В. Клюев. – М. : Приор, 1999. – 272 с.
7. **Маслова В. А.** Лингвокультурология : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
8. **Новиков Л. А.** Лингвистическое толкование художественного текста / Л. А. Новиков. – М. : Рус. яз., 1979 – 256 с.
9. **Смолина А. Н.** Жанр духовной беседы с читателем в современной российской православной интернет-коммуникации [Электронный ресурс] / А. Н. Смолина. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/zhanr-duhovnoy-besedy-s-chitatelem-v-sovremennoy-rossiyskoy-pravoslavnoy-internet-kommunikatsii>.
10. **Сурожский А.** О творении и спасении мира [Электронный ресурс] / Антоний Сурожский. – Режим доступа : <http://mitras.ru/besedy/besedy6.htm>.
11. **Тропина Н. П.** Семантическая деривация : мультипарадигмальное исследование. – Херсон : Изд. ХГУ, 2003. – 336 с.
12. **Фрумкина Р. М.** Психолингвистика : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Р. М. Фрумкина. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 320 с.

Надійшла до редколегії 29.02.16

УДК 811.81'367

И. И. Меньшиков

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СОГЛАСОВАНИЕ КАК ПОДЧИНИТЕЛЬНАЯ СИНТАКСИЧЕСКАЯ СВЯЗЬ

Согласование толкуется как один из видов подчинительной синтаксической связи, и в этом плане оно противопоставляется уподоблению как способу маркировки самых разных видов семантико-грамматических отношений между словами некоторой речевой цепи, в том числе и отношений несинтагматических. Отмечено, что ареалом реализации согласования может быть практически любая синтаксическая конструкция с иерархическими отношениями между её компонентами, определены основные типы согласования.

Ключевые слова: подчинительная связь, согласование, уподобление, ареал реализации, основные типы согласования, полное, неполное, смысловое, нарушенное.

Меньшиков И. И. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **УЗГОДЖЕННЯ ЯК ПІДРЯДНИЙ ЗВ'ЯЗОК**

Проаналізовано узгодження як один із видів підрядного синтаксичного зв'язку. Наголошено, що узгодження протиставляється уподібненню як способу маркування різних видів семантико-граматичних відносин між словами певного мовного ланцюга, в тому числі і відносин несинтагматичних. Вказано, що ареалом реалізації узгодження може бути практично будь-яка синтаксична конструкція з ієрархічними відносинами між її компонентами, визначено основні типи узгодження.

Ключові слова: підрядний зв'язок, узгодження, уподібнення, ареал реалізації, основні типи узгодження: повне, неповне, смислове, порушене.

Menshikov I. I. Oles Honchar Dnipropetrovsk national university. *AGREEMENT AS A SUBORDINATE SYNTACTIC RELATION*

Metallanguage problems of the agreement deal with three aspects of this syntactic relation: 1) its general character; 2) area of realization and 3) main differential features.

Objectively, the assimilation is a specific way of marking of different semantic-grammatical relations between the components of the speech cluster – from coordinate ones to the whole complex of intersystem syntactic relations, when the assimilation is not always goes with subordination and, consequently, particularly agreement as a syntactic relation.

In the wide range of referential additions the area of functioning and fixation of the agreement is limited only to the word-combination, that should not be done because of different reasons – the universal character of the correspondent semantic-grammatical relations and means of their substantial expression of the entering to this speech cluster components, that formally cannot being lead to the word-combination, but that is functioning within the sentence.

Under the agreement it should be classified the such type of the subordinate relation, under which the form of the dependent word in the speech cluster is assimilated with the form of the main word in general for these words (all or some of them) grammatical categories. The agreement can be subdivided into four its main varieties: complete, incomplete, semantic and violated – each of them can be connected with the different facts of the language with different in their expression linguistic figures.

Key words: subordinate relation, agreement, assimilation, area of realization, main types of the agreement, complete, incomplete, semantic, violated.

В метаязыке современного синтаксиса целый ряд, если не большинство, его фундаментальных категорий не имеет до сих пор однозначного толкования, а соответственно и общепринятых дефиниций соответствующих лингвистических терминов. Существенные расхождения в этом плане наблюдаются не только в отдельных монографиях и учебных пособиях, авторы которых, разумеется, могут излагать и собственную точку зрения, и какие-то ещё не принятые, с их точки зрения, перспективные концепции, но и в академических изданиях, а также в нормативно-справочной литературе. При этом речь может идти о самых разных понятиях синтаксического уровня структуры языка – от понятий, соотносящихся с различного рода субстанционально маркированными речевыми цепями (текст, предложение, словосочетание и т. п.), до конструкторов, указывающих на семантико-грамматические отношения между компонентами этих речевых цепей, т. е. на синтаксические связи слов. Один из таких конструкторов – согласование как вид синтаксической связи – и будет предметом предлагаемого ниже метаязыкового исследования.

Согласование следует, по-видимому, отнести к самому простому и легко фиксируемому виду семантико-грамматических отношений между словами, поскольку при согласовании имеет место уподобление формы одного слова форме другого и, как правило, это уподобление формально, а зачастую и однозначно обозначено как у главенствующего слова, так и у зависимого (*милая мама, новые домами, родному селу* и т. п.). Казалось бы, какие тут могут возникнуть проблемы. И тем не менее проблемы есть и прежде всего относительно дефиниций, предлагаемых в наших академических грамматиках и словарях лингвистических терминов. Касаются эти проблемы трёх основных аспектов рассматриваемой синтаксической связи: 1) общего её характера, 2) ареала реализации и 3) основных разновидностей. Рассмотрим эти аспекты, но сначала несколько определений из указанных выше изданий. Начнём с некоторых словарей лингвистических терминов, в частности у О. С. Ахмановой мы читаем:

Согласование (грамматическое уподобление). Вид синтаксической связи, выражающейся в формальном подчинении прилагательного или спрягаемого глагола тому существительному, к которому они относятся, т. е. объединение подчи-

няющего и подчиняемого членов общими для них морфологическими грамматическими категориями (рода, числа, лица – в случае согласования глагола с существительным, рода, числа, падежа в случае согласования прилагательного или причастия с существительным) [1, с. 437–438].

В приведенной дефиниции не акцентировано внимание на том, что согласование – это определённый вид подчинительной синтаксической связи, поэтому в качестве согласования квалифицируется уподобление глагола существительному, т. е. по сути дела уподобление форм подлежащего и сказуемого. То же самое, хотя и с некоторыми оговорками, декларируется в словаре Е. В. Кротевича и Н. С. Родзевич [5, с. 200], а также в словаре Т. В. Матвеевой [9, с. 441]. Уподобление сказуемого подлежащему (опять же с оговорками) приводится как второе значение термина согласование в Словаре-справочнике А. М. Ломова [7, с. 349–350]. Уподобление форм глагола и имени толкуется как согласование и в Грамматике русского языка [2, с. 22]. В этой же грамматике под согласование подводится и связь, обычно называемая тяготением (*Мать ходила счастливая*) [2, с. 25]. И по О. С. Ахмановой, именно согласование имеет место между словами *мальчик* и *поздоровевшим* в предложении *Мальчик вернулся из пионерского лагеря поздоровевшим* [1, с. 438], а Т. В. Матвеева такой же вид синтаксической связи видит в конструкциях типа *вспоминаю его молодым и весёлым* [9, с. 441].

В. Д. Стариченок определяет согласование гораздо короче, причём только в соответствии с его формальными параметрами и только как вид собственно подчинительной связи:

Согласование – вид подчинительной связи, при которой зависимое слово ставится в той же форме, что и главное [15, с. 600].

Однако в качестве примеров согласования, и в частности согласования неполного, В. Д. Стариченок приводит конструкции с приложением: *женщина-врач, озеро Байкал, город Москва* [там же, с. 601]. Аналогичным образом определяется согласование в энциклопедии «Русский язык», и усматривается эта связь в конструкциях такого же, как и у автора Большого лингвистического словаря, рода [13, с. 320]). Толкуется как согласование, судя по иллюстрациям, синтаксическая связь между компонентами аппозитивных конструкций в Русской грамматике-80 [11, с. 20] и в Русской грамматике-90 [12, с. 346].

Таким образом, под согласование в разных справочных изданиях подводится, как мы видим, и предикативная связь, и корреляция, и тяготение (расчленение), т. е. такая связь, при которой наличие подчинительных отношений в соответствующих речевых образованиях весьма проблематично. Если же исходить из того, что согласование – это, наряду с управлением и примыканием, один из видов собственно подчинительной синтаксической связи, то не каждый случай уподобления формы одного какого-либо компонента речевой цепи форме другого свидетельствует, как показала Т. В. Коник [4], об иерархических отношениях между соответствующими словами, а значит, и о подчинительной связи между ними. Объективно уподобление является своеобразным способом маркировки самых разных семантико-грамматических отношений между компонентами речевой цепи – от сочинительных (*Мне принеси стакан, маме чашку и блюда, а бабушке её любимую кружку*) или тех, которые могут иметь место, например, в сложном синтаксическом целом и вообще не образовывать никакой синтагмы (ср.: *Я подошёл к двери. Замок на ней был сбит*), до целого комплекса внесистемных, по И. С. Поповой, синтаксических отношений, при которых уподобление далеко не всегда сопутствует подчинению и, следовательно, собственно согласованию как

подчинительной связи. К таким отношениям И. С. Попова, в частности, относит корреляцию, расчленение (тяготение) и координацию [10, с. 247–276], т. е. такие синтаксические связи, которые в метаязыковом плане не дают достаточных оснований декларировать сколько-нибудь жёсткую иерархию. В ряде же приведенных выше изданий указанные внесистемные синтаксические отношения так или иначе соотносятся с согласованием как одним из видов грамматического подчинения.

Второй аспект рассматриваемой подчинительной связи – это ареал её функционирования и фиксации, не всегда, правда, учёными специально оговариваемый. И если в своей Лингвистической энциклопедии Е. А. Селиванова утверждает, что согласование – это тип подчинительной связи в словосочетании и предложении [14, с. 751], то в ряде других изданий справочного характера этот ареал ограничивается только словосочетанием. Так, в Лингвистическом энциклопедическом словаре прямо указывается, что согласование – это подчинительная связь компонентов словосочетания [6, с. 479]. То же по своей сути у А. М. Ломова, определяющего согласование как вид (способ) подчинительной связи в словосочетаниях [7, с. 348]. В Полном словаре лингвистических терминов содержится аналогичное утверждение, в соответствии с которым согласование – это разновидность подчинительной связи в словосочетании [9, с. 441]. Самым типичным ареалом для реализации согласования считается словосочетание (причём существительного с прилагательным) и в Энциклопедии «Украинский язык» [16, с. 644].

Нужно ли конкретизировать ареал реализации согласования как одного из видов подчинительной синтаксической связи, а тем более ограничивать этот ареал только словосочетанием? Думается, что по целому ряду причин делать этого не следует, и главная из этих причин – универсальность соответствующих семантико-грамматических отношений и средств их субстанционального выражения у вступающих в эти отношения компонентов любой речевой цепи, будь то словосочетание, предложение или какая-то иная синтаксическая конструкция, формально, скажем, не подводимая под словосочетание, но функционирующая в предложении, как это имеет место при сочетании личного местоимения и прилагательного, например, в лермонтовском «Парусе»: *А он, мятежный, просит бури, как будто в бурях есть покой!* – или в конструкциях с препозитивными определяющими типа *Голодные и невыспавшиеся, мы нуждались в отдыхе*.

Кроме того, из формулировок, приведенных в Лингвистическом энциклопедическом словаре [6], в Словаре-справочнике А. М. Ломова [7] и Полном словаре лингвистических терминов [9], можно заключить, что в предложении согласования как подчинительной связи вообще не бывает, коль скоро в этих формулировках указано только на словосочетание как ареал рассматриваемых синтаксических отношений.

И, наконец, третий аспект наших метаязыковых суждений – основные разновидности согласования, основные его типы. В рассмотренных нами нормативных изданиях встречаются на этот счёт такие термины, как полное согласование [1; 3; 9; 13; 15], неполное [1; 3; 9; 13; 15], грамматическое [1; 8], смысловое [1; 7; 8; 11], согласование по смыслу [1; 5; 8], синезис [1; 15], нарушенное согласование [1], скрытое [7], ассоциативно-грамматическое [7] и др. При этом вполне адекватно и практически однозначно определяются, на наш взгляд, только два термина: грамматическое согласование, когда соответствующая связь имеет морфологическую маркировку и соответствие форм сочетающихся слов [8, с. 287; 1, с. 438]: **полное** согласование, при котором форма зависимого слова уподобляется форме главного во всех общих для этих слов грамматических категориях [15, с. 600], и

согласование **неполное**, при котором уподобление форм главного и зависимого слов осуществляется не во всех общих для них грамматических категориях, а только в некоторых из них.

Всё остальное требует, по нашему глубочайшему убеждению, не только разъяснений, но и существенных корректировок.

Что касается трактовки неполного согласования, то здесь особых проблем нет. Нужно просто не выходить за рамки подчинительной связи, и вполне достаточным, на наш взгляд, будет убрать из толкования этого термина, например, в Большом лингвистическом словаре [5, с. 600–601] и, скажем, в Грамматике современного русского литературного языка [3, с. 488–489], а равно и в других изданиях, иллюстрации, являющие собой конструкции с приложением или какими-либо иными лингвистическими фигурами с уподоблением, но без подчинительной связи. Такие же понятия, как смысловое согласование (согласование по смыслу, синезис) и нарушенное согласование, требуют принципиально иного, отличного от традиционного к ним подхода.

Итак, **неполное** согласование как подчинительная связь – это уподобление формы зависимого слова форме главного не во всех, а лишь в некоторых общих для этих слов грамматических категориях. Такое согласование имеет место, очевидно, тогда и только тогда, когда какая-то из общих для соответствующих парадигматических классов слов грамматическая категория формально не маркирована у зависимого слова, как, скажем, категория рода и числа у большинства числительных или категория рода у адъективов, стоящих во множественном числе. Например:

Полное согласование – *один друг, одна книга, одно окно, одни неприятности; мой друг, моя книга, моё окно* (уподобление во всех трёх общих грамматических категориях: в роде, числе и в падеже);

Неполное согласование – *трёх друзей, трёх книг, трёх окон, трёх неприятностей* (уподобление только в падеже; категории рода и числа у числительного *три* не маркируются); *мои друзья, мои книги, мои окна* (уподобление только в числе и в падеже, форма рода морфологически здесь, как и у любого иного адъектива, не обозначена).

Та или иная грамматическая категория может, однако, не иметь формальной маркировки и у главного слова соответствующей конструкции, как, скажем, у существительных типа *пальто, метро, кенгуру*. В таком случае форма сопутствующего такому существительному согласованного определения диктуется функционально-синтаксическим значением этого существительного, и мы можем говорить о **смысловом** согласовании, именно о согласовании, поскольку изменение указанного значения у главного слова влечёт за собой изменение формы зависимого: *У него не было зимнего пальто. Надо было раньше подумать о зимнем пальто. Все охранники довольны своими новыми зимними пальто*. Согласование по смыслу, хотя и на иной основе, связанной непосредственно с коммуникативной ситуацией, имеет место в таких конструкциях, как *Я удивляюсь самому себе* и *Я удивляюсь самой себе*; *О своих папе и маме я позабочусь* и *Своим папе и маме я отдам должное*; при употреблении аббревиатур: *В нашем ОТК хорошие специалисты* и *Нашему ОТК нужна отдельная комната*. Можно говорить о смысловом согласовании в синтаксических образованиях, в которых у их главенствующего компонента, представляющего собой аппозитивное словосочетание, опущено слово с родовым значением, форме которого и уподобляется форма определения: *Я не читаю английскую «Таймс»* и *Меня не интересует, что пишет английская «Таймс»* (опущено слово *газета*, определяющее форму рода, числа и падежа при-

лагательного *английский*), и в целом ряде иных конструкций с иерархическими между их компонентами отношениями. Фонетического дискомфорта при смысловом согласовании, как правило, не ощущается, выбор формы зависимого слова лингвистически и ситуативно мотивирован, будь такое согласование полным или неполным, и стал общей нормой, чего не скажешь о конструкциях типа *наша профессор, новая чемпион мира* (тем более в косвенных падежах – *нашей профессору, новую чемпиона мира*) и целом ряде других синтаксических построений, квалифицируемых, в частности, в качестве конструкций с синезисом как смысловым согласованием [1, с. 405; 15, с. 544].

Уподобление форм главного и зависимого слов в таких конструкциях есть, но есть и расподобление, т. е. налицо не отсутствие уподобления в тех или иных грамматических категориях, как при неполном согласовании, а совершенно разные формы у определяемого и определяющего, т. е. нарушение согласования. Отсюда, как нам представляется, вполне логичен для такого рода согласования термин **нарушенное** согласование. Этот термин фигурирует в словаре О. С. Ахмановой, правда, опять же, судя по приведенным примерам, применительно не к собственно согласованию, а к уподоблению без подчинительной связи [1, с. 438].

Нарушенное согласование может носить спонтанный характер, сопутствуя смысловому, и чаще всего оно имеет место в атрибутивных конструкциях с существительным одного рода, а адъективом – другого, причём как в последовательности женский род – мужской род (*Новая секретарь снова опаздывает на работу*), так и, реже, в последовательности мужской – женский (*Наш Кошка всегда попадает прямо в цель*), если речь идёт, скажем, о матросе Кошке, герое обороны Севастополя). Приемлемость такого рода расподобления зачастую весьма проблематична, и многие носители русского языка пытаются выразиться как-то иначе, например: *новая секретарша* и *наш матрос Кошка*.

Сугубо формально согласование нарушается при детерминации имён существительных типа *разиня*, а также *кофе* – адъективами мужского рода, но такое нарушение, хотя и может «резать слух», является функционально вполне нормативным. Есть и лингвистические фигуры, в которых нормативно нарушенное согласование объективно имеет место, но не замечается и вообще не воспринимается как расподобление. Так, предложение *У меня только два красных карандаша*, в котором прилагательное *красный* синтаксически подчиняется существительному *карандаш* и согласуется с ним, должно, как и указанное существительное, иметь форму мужского рода единственного числа родительного падежа, а приведенное предложение, по нормам русского языка, должно было бы быть построено следующим образом: *У меня только два красного карандаша*. Норма эта, однако, в нашей речевой практике в силу известных причин скорректирована, что и обусловило указанное нарушение согласования.

Итак, в качестве согласования следует квалифицировать такой вид подчинительной синтаксической связи, при котором форма зависимого слова уподобляется форме главного в общих для этих слов (всех или некоторых) грамматических категориях. Подразделяется согласование по четырём его основным разновидностям: полное, неполное, смысловое и нарушенное – каждая из которых может быть связана с самыми различными фактами языка и соответственно с разными в своём проявлении лингвистическими фигурами.

Библиографические ссылки

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
2. **Грамматика русского языка** / под ред. В. В. Виноградова, Е. С. Истриной. – Т. 2: Синтаксис. – Ч. 1. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 703 с.
3. **Грамматика современного русского литературного языка** / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1970. – 768 с.
4. **Коник Т. В.** Упорядкування в системі синтаксичних зв'язків слів / Т. В. Коник // Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2005. – Вип. 11. – Т. 4. – С. 169–177.
5. **Кротеви́ч Є. В.** Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротеви́ч, Н. С. Родзеви́ч – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
6. **Лингвистический энциклопедический словарь** / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 688 с.
7. **Ломов А. М.** Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка / А. М. Ломов. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 416 с.
8. **Марузо Ж.** Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 436 с.
9. **Матвеева Т. В.** Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 563 с.
10. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису / І. С. Попова. – Д. : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
11. **Русская грамматика** : в 2 т. – Т. 2 : Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 710 с.
12. **Русская грамматика** / под ред. Н. Ю. Шведовой, В. В. Лопатина. – М. : Рус. яз., 1990. – 640 с.
13. **Русский язык.** Энциклопедия / гл. ред. Ф. П. Филин. – М. : Сов. энцикл., 1979. – 432 с.
14. **Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
15. **Стариченок В. Д.** Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 с.
16. **Українська мова.** Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Надійшла до редколегії 27.10.15

УДК 811.112.2'42

О. П. Нагорна

Київський національний лінгвістичний університет

ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ НЕОДНОЗНАЧНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

Розглянуто функції неоднозначних висловлень, які полягають у реалізації різних за прагматичним ефектом мовленнєвих актів. Проаналізовано причини застосування неоднозначності у кожній з окреслених функцій. Здійснено кількісний розподіл неоднозначних висловлень за прагматичними функціями, на основі чого зроблено висновок щодо характерних ознак неоднозначності для кожного з зазначених типів мовленнєвих актів.

Ключові слова: висловлення, мовленнєвий акт, неоднозначність, прагматична функція.

Нагорная Е. П. Киевский национальный лингвистический университет.
ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ДВУСМЫСЛЕННЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ

Рассмотрены функции двусмысленных высказываний, которые заключаются в реализации разных за прагматическим эффектом речевых актов. Проанализированы причины употребления двусмысленности в каждой из очерченных функций. Совершено количественное распределение двусмысленных высказываний по функциональному назначению, на основании чего сделан вывод относительно характерных признаков двусмысленности для каждого из указанных типов речевых актов.

Ключевые слова: высказывание, двусмысленность, прагматическая функция, речевой акт.

Nahorna O. P. Kiev National Linguistic University. **PRAGMATIC FUNCTIONS OF AMBIGUOUS UTTERANCES**

A large number of works on linguistics deal with different aspects of ambiguity such as lexical, structural, stylistic and cognitive. However, this phenomenon didn't get proper attention from a pragmatic perspective, which explains the topicality of the article.

The aim of the article was to research pragmatic functions of ambiguous utterances used in the dialogical discourse, namely investigate the reasons and calculate the frequency of their use.

The results of the research prove that utterance ambiguity occurs mainly for the following reasons: the discrepancy between the form and sense of the utterance, the speaker's pursuit of politeness or intention to ensure self-defence in a conversation. The results of the quantitative distribution of ambiguous utterances by the pragmatic functions showed that ambiguity is unevenly characteristic of different speech acts. Specifically, ambiguity most often applies to constatives and quesitives, whereas it is less typical of menaces, promissives and directives. The use of ambiguous utterances in other functions was not detected.

Key words: ambiguity, pragmatic function, speech act, utterance.

Дослідженню явища неоднозначності присвячено чимало лінгвістичних праць, які зосереджуються на різних аспектах неоднозначності – лексичному [1; 6], синтаксичному [9], стилістичному [3; 11], когнітивному [8; 15]. Однак це явище не отримало належної уваги з позиції прагматики. Відтак, недостатня вивченість прагматичних особливостей неоднозначних висловлень зумовлює **актуальність** даного дослідження. У нашій розвідці ми ставимо перед собою **мету** дослідити прагматичні функції неоднозначних висловлень, причини їх вжитку та встановити частоту застосування неоднозначних висловлень у різних функціях. **Об'єктом** дослідження є неоднозначні висловлення, а **предметом** – їх прагматичні функції. В якості **матеріалу** дослідження був обраний англомовний діалогічний кінодискурс.

Наше дослідження показує, що неоднозначність неоднаково властива різним типам мовленнєвих актів і її допустимість залежить від того, наскільки принциповим є фактор ясності прагматичного типу висловлення для здійснення перлокутивного ефекту. Розглянемо особливості функціонування неоднозначних висловлень, які за цим критерієм є прагматично різними типами мовленнєвих актів, а саме: а) констативами; б) квеситивами; в) промісивами; г) менасивами; г) директивами [2, с. 226].

Констатив. Найбільш поширеним типом мовленнєвого акту у діалогічному дискурсі є констатив, комунікативно-інтенціональний зміст якого полягає у ствердженні або запереченні певного факту, описі положень справ у світі [2, с. 437; 4, с. 74]. Кількісний розподіл неоднозначних мовленнєвих актів за критерієм їх типу показує, що саме констативи найчастіше зазнають неоднозначного формулювання (49 %). Зауважимо, що у констативах частіше, ніж в інших мовленнєвих актах, реалізується випадкова неоднозначність, тобто така, що несвідомо продукується мовцем, виникає внаслідок збігу мовних факторів. Ми пов'язуємо існування цього факту зі специфікою діалогічного дискурсу, в якому переважають висловлення

інформативного плану. А оскільки спрямованість діалогічного дискурсу задається спонтанно, то контроль за чіткістю мовлення комунікантів послаблюється. Як наслідок, через емоційний стан, переоцінювання компетентності співрозмовника або неможливість попередньо обдумати своє висловлення мовці мимоволі вживають такі лексичні одиниці та синтаксичні конструкції, що спричиняють неоднозначне розуміння цілого висловлення співрозмовником. Наведемо декілька прикладів: (1), (2), (3), в яких неоднозначність втілюється у канву дискурсу через констативні висловлення:

(1) *Leonard: We need to talk.*

Steph: Oh-oh. Do we need to talk or do we «need to talk»?

Leonard: I don't know what that means.

Steph: Okay, why don't you just tell me what it is you have to tell me?

Leonard: Okay, um, well, look, it's just that things between you and me have been going pretty quick.

Steph: And?

Leonard: It's just a little scary (The Big Bang Theory, episode 7, 10 min.).

Висловлення *We need to talk* – ‘Ми маємо поговорити’ зазвичай має негативну імплікацію і є передвісником неприємної розмови. Стеф, не розуміючи, що Леонард вкладає у своє висловлення, намагається з'ясувати, чи Леонард хоче просто поговорити, чи він дійсно хоче сповістити про щось погане.

(2) *Amy: You know what? I'm done with this.*

Sheldon: W-Where are you going?

Amy: I'm leaving.

Sheldon: You can't leave. I need you.

Amy: You do? Like a woman?

Sheldon: You're my ride.

Amy: Sheldon, you either say something meaningful and from the heart, or you and I are done (The Big Bang Theory, episode 2, 9 min.).

Шелдон просить Емі не йти, пояснюючи це тим, що вона йому потрібна, проте не уточнює, навіщо саме. Така недомовленість вселяє в Емі хибну надію, начебто вона потрібна Шелдону як жінка, проте в ході розмови з'ясовується, що Емі йому необхідна тому, що підвозить його на машині на роботу.

(3) *Penny: Okay. I get it. I mean, not all the jibberjabber in the middle, but I know from experience what it's like to put your heart and soul into something and get nothing out of it.*

Sheldon: You mean your acting career?

Penny: No.

Sheldon: Your relationship with Leonard?

Penny: No.

Sheldon: Your failed attempt to go back to college?

Penny: No. I'm saying you and string theory sound like a relationship, and I know what it's like to be in one and realize it's never gonna turn out the way you want.

Sheldon: I said Leonard, you said no.

Penny: I'm talking about other guys (The Big Bang Theory, episode 5, 11 min.).

У спробі підтримати Шелдона Пенні каже, що з власного досвіду знає, наскільки важко вкладати душу у щось і не отримувати віддачі, при цьому не називає, яка саме життєва ситуація надала їй такий урок, замінюючи її в розмові неозначеним займенником *something*. Невизначений референт цього займенника

викликає у Шелдона неоднозначне розуміння всього висловлення, яке він намагається усунути шляхом постановки уточнюючих питань.

Квеситив. Як окремий тип мовленнєвого акту квеситив виділяється в ряді робіт, що розглядають проблему класифікації мовленнєвих актів. При цьому квеситив називають рогативом [7, с. 86], інтеррогативом [5, с. 36] та просто питальним актом [3, с. 46]. У розумінні прагмалінгвістів квеситив є мовленнєвим актом, що формально представлений питальним реченням, цільовим призначенням якого може бути запит інформації, спонукання співрозмовника до мовленнєвих дій, вираження власних тверджень у питальній формі (так звані риторичні питання) тощо [2, с. 356].

Результати нашого дослідження показують, що неоднозначність є високочастотним явищем у царині питальних речень (41 %), вжитих у дискурсі. Причинами неоднозначності квеситивів є а) прагматичне транспонування та б) нечіткість референційного зв'язку питання з об'єктом запиту. Проаналізуємо кожну з причин окремо.

У квеситивах неоднозначність найчастіше виникає внаслідок прагматичного транспонування питальних по формі висловлень у невластиві їм прагматичні функції. Відтак, детальне вивчення різних комунікативних ситуацій показує, що мовленнєва дія, яка формально представлена питанням, може бути носієм численних значень, а саме виступати у функції прохання, запрошення, погрози, докору, як у прикладі:

(4) *Sheldon: Oh, God. That I've heard on multiple occasions. In what universe is that lightly toasted? This has to be the worst day of my life. Good morning, Leonard.*

Leonard: How many times have I asked you not to do that?!

Sheldon: Counting this instance? 317.

Leonard: Oh, man! Just never do it again! (The Big Bang Theory, episode 1, 12 min.)

У цьому фрагменті дискурсу висловлення *How many times have I asked you not to do that* має дві пресупозиції: 1) я багато разів прохав та 2) скільки (яка кількість) разів прохань було зроблено? Квеситивне по формі висловлення фактично має ілюкутивну силу докору, проте адресат вдає, що сприймає питання «буквально», глузливо називаючи «точну» цифру – 317. Вибір питального оформлення висловлення пояснюється бажанням надати своєму висловленню жартівливої конотації.

Нерідко неоднозначність питальних речень постає через їх нездатність встановлювати однозначний зв'язок зі своїм референтом, наприклад:

(5) *Penny: I hear you broke up with Amy.*

Sheldon: A breakup would imply she was my girlfriend. She was a girl who was my friend who is now a girl who is not my friend.

Penny: Wow. That's like the worst country song ever. So, how are you doing?

Sheldon: Regarding what?

Penny: Amy.

Sheldon: I don't follow.

Penny: Well, breakups, or whatever the hell this is, can be tough (The Big Bang Theory, episode 5, 18 min.).

У наведеному прикладі Шелдон не може встановити, до якої позамовної ситуації Пенні відсилає питання *how are you doing?* – ‘як справи?’, чи то Пенні питає про стан справ взагалі, чи це питання стосується якоїсь конкретної ситуації, зокрема розриву його стосунків із Емі.

Менасив. Комунікативно-інтенціональним змістом менасиву є погроза [2, с. 365]. Спостереження вказують, що неоднозначні висловлення можуть навмисно експлуатуватись мовцями для вираження прихованої погрози (4 %). Однією з особливостей реалізації менасиву є відстороненість мовця у здійсненні того, про що йдеться у висловленні. Цей факт є достатньою мотивацією для стратегічного застосування неоднозначності, оскільки вона дозволяє мовцю дистанціюватись від погрози, яку він висловлює. Ступінь неоднозначності в такому випадку залежить від обраного мовцем засобу її творення. Це можуть бути лексичні одиниці, які здатні частково «розмити» пропозиціональний зміст висловлення, пом'якшити його категоричність або ж транспонування висловлення у категоріально невласливу область вжитку, що дозволяє нейтралізувати причетність мовця до погрози у випадку загрози комунікативної кризи.

(6) *Bill: That woman is gorgeous.*

Lucy: She is much older than you.

Bill: Age gap has never seemed a problem to me.

Lucy: (looks frightenedly) That sounds intimidating.

Bill: Just stating the fact (The Scoop, 23 min.).

Тут висловлення Біла, в якому йдеться про його симпатію до іншої жінки, незважаючи на її вік, сприймається Люсі як погроза, про що свідчить її вербальна реакція *That sounds intimidating*. Враховуючи той факт, що Біл та Люсі є подружньою парою, погроза в розумінні Люсі полягає в тому, що Біл може кинути її заради іншої жінки, однак Біл запевняє, що його слова – це лише констатація факту вроди жінки, який нічим не загрожує їх подружньому життю.

Промісив. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що неоднозначність у незначному ступені (7 %) властива промісивам – мовленнєвим актам, що реалізують обіцянки. Проте в дискурсі зустрічаються випадки складності розмежування промісивних і менасивних висловлень через їх структурний збіг, часову віднесеність до майбутнього. Розглянемо наступний приклад:

(7) *Jimmy: Mom, I've failed my Physics class. I don't really understand the mechanics.*

Jimmy's mother: I'll teach you.

Jimmy: What do you mean? I didn't know you knew physics. Are you really gonna teach me or am I in trouble?

Jimmy's mother: What? Didn't you know that it was my favourite subject ? (The Sixteen Candles, 58 min.)

У відповідь на зізнання сина про його низьку успішність з фізики мати обіцяє допомогти йому у навчанні. Однак, оскільки Джиммі не знає, що його мати добре знається у фізиці, він вбачає декілька передумов для створення нею висловлення *I'll teach you*, а саме намір матері покарати його або пояснити матеріал з фізики. Іншими словами, Джиммі не може встановити, яку саме функцію виконує вислів матері – функцію обіцянки чи погрози.

Директив. Мовленнєвий акт спонукання виділяється більшістю авторів, що цікавились питанням класифікації мовленнєвих актів [6, с. 15; 7, с. 120; 8, с. 101]. Зміст директиву полягає у «спробі змусити співрозмовника реалізувати дію, що репрезентована пропозиціональним змістом» [8, с. 95].

Директив є загальною назвою для двох типів спонукань, а саме наказів (ін'юнктивів) та прохань (реквестивів) [2, с. 410]. Аналіз зібраного матеріалу демонструє наступну тенденцію: неоднозначність суперечить природі ін'юнктивів, які потребують максимально точного формулювання, позбавленого

лексичних та синтаксичних одиниць, що знижують точність висловлення й у такий спосіб заважають справдженню задуманого мовцем перлокутивного ефекту.

Висловлення-прохання рідко набувають неоднозначної форми вираження, обмежуючись лише синтаксично «ввічливим» оформленням (*Will you ... please? Would you be so kind as to ... ? Could you ... please? Do you mind ... ? Would you mind ... ? Would it be possible for you to ... ? How about ... ? Could I ask you to ... ? Would it be too much trouble to ask ... ? Is there any way you could ... ?* тощо), яке послаблює іллокутивну силу ін'юнктиву, надаючи слухачеві опцію вибору реакції на спонування – згоду або відмову у проханні. Однак слід зазначити, що прохання та накази можуть співпадати у структурному плані – обидва типи мовленнєвих актів реалізуються спонукальними реченнями. Отже, спонукальне за функцією речення, вжите у діалогічному дискурсі, може бути неоднозначним, тобто передавати значення як наказу, так і прохання, напр.:

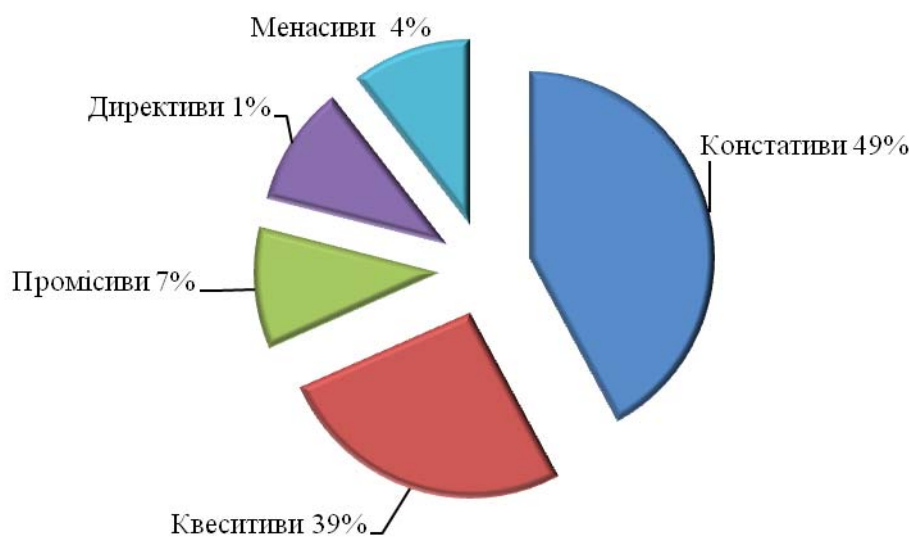
(8) *Jack: Hey, Jeremy, give me your phone.*

Jeremy: Are you telling me or are you asking?

Jack: I'm sorry that sounded rude, but I was asking. Would you mind? (The Breakfast Club, 27 min.)

Джек виражає прохання у директивній формі, позбавленої маркерів увічливості, що призводить, у розумінні співрозмовника, до порушення Принципу Увічливості й непорозуміння іллокутивної мети висловлення співрозмовником.

Таким чином, проведений нами аналіз показує, що неоднозначність найчастіше вводиться у діалогічний дискурс в межах констативів та квеситивів. Для менасивів, промісивів та директивів неоднозначність є значно менш характерною. Серед інших мовленнєвих актів неоднозначність не була виявлена. Кількісні показники розподілу неоднозначних висловлень за видами прагматичних функцій у діалогічному дискурсі схематично зображуємо у наступному вигляді:

Діаграма 1.1. Співвідношення прагматичних типів неоднозначних мовленнєвих актів у діалогічному дискурсі

Отримані в результаті аналізу матеріали відкривають **перспективу** для подальшого дослідження неоднозначних висловлень, зокрема в межах тактик застосування неоднозначності мовцем і слухачем.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян Ю. Д.** О регулярной многозначности / Ю. Д. Апресян // Известия АН СССР. Отд. литературы и языка. – 1971. – № 6. – С. 509–523.
2. **Вандервекен Д.** Небуквальные речевые акты / Д. Вандервекен // Концептуализация и смысл. – Новосибирск : Наука. – 1990. – С. 31–61.
3. **Москвин В. П.** Двусмысленность как стилистический прием / В. П. Москвин // Русская речь. – 2008. – № 1. – С. 35–42.
4. **Почепцов Г. Г.** Избранные труды по лингвистике / Г. Г. Почепцов. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 556 с.
5. **Падучева Е. В.** Высказывание и его соотносительность с действительностью / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
6. **Зализняк А. А.** Феномен многозначности и способы его описания / А. А. Зализняк // Вопросы языкознания. – 2004. – № 2. – С. 20–44.
7. **Austin J. L.** How to Do Things with Words / L. J. Austin. – Oxford : Oxford University Press, 1962. – 168 p.
8. **Altmann G.** Ambiguity in Sentence Processing. Trends in Cognitive Sciences / G. Altmann. – Amsterdam : Elsevier, 1998. – Vol 2. – P. 146–152.
9. **Bach K.** The Semantics-Pragmatics Distinction: What It Is and Why It Matters / K. Bach // The Semantics/Pragmatics Interface from Different Points of View. – Oxford : Elsevier, 1999. – P. 65–84.
10. **Church K.** Coping with Syntactic Ambiguity or How To Put The Block In the Box On The Table / K. Church, R. Patil // American Journal of Computational Linguistics. – 1982. – Vol. 8. – No. 3. – P. 130–148.
11. **Empson W.** Seven Types of Ambiguity / W. Empson. – New York : New Directions Publishing Corporation, 1966. – 287 p.
12. **Fraser B.** Pragmatic Competence: The Case of Hedging / New Approaches to Hedging / B. Fraser. – Amsterdam : Emerald Group Publishing Limited, 2010. – 60 p.
13. **Leech J.** Principles of Pragmatics / J. Leech. – London : Longman, 1983. – 266 p.
14. **Searle J. R.** Speech Acts / J. R. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 137 p.
15. **Tuggy D.** Ambiguity, Polysemy and Vagueness / D. Tuggy // Cognitive Linguistics, 1993. – Vol. 4. – P. 273–290.

Надійшла до редколегії 28.01.16

УДК 811.161

Е. И. Панченко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА *БИБЛИОТЕКА* В РУССКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Рассмотрено понятие художественного концепта на примере концепта **БИБЛИОТЕКА**. Исследованы лингвостилистические и аксиологические особенности вербализации указанного концепта в русском художественном тексте. Определено, что типичными фреймами для концепта **БИБЛИОТЕКА** можно считать такие, как помещение, собрание книг, собрание людей.

Установлено, что среди стилистических приемов наиболее распространёнными являются эпитеты и олицетворение; с аксиологической точки зрения концепт является амбивалентным.

Ключевые слова: концепт, фрейм, эпитет, олицетворение, аксиологические единицы.

Панченко О. І. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ БІБЛІОТЕКА В РОСІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Розглянуто поняття художнього концепту на прикладі концепту БІБЛІОТЕКА. Досліджено лінгвостилістичні та аксіологічні особливості вербалізації зазначеного концепту в російському художньому тексті. Визначено, що типовими фреймами для концепту БІБЛІОТЕКА можна вважати такі, як приміщення, зібрання книг, зібрання людей. Встановлено, що серед стилістичних засобів найпоширенішими є епітети та уособлення; із аксіологічного погляду концепт є амбивалентним.

Ключові слова: концепт, фрейм, епітет, уособлення, аксіологічні одиниці.

Panchenko O. I. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **CONCEPT LIBRARY VERBALIZATION IN RUSSIAN ARTISTIC TEXT**

The article gives a general view on the research problem of the concept LIBRARY in the Russian artistic text which corresponds to topical researches, as the concept role as a unit of cognitive knowledge and as a linguocultural unit increases in present period of interdisciplinary researches. On the other hand, the library as the cultural phenomenon, unfortunately, loses its role, and, probably, the research of its artistic reflexion can throw light on the reasons of the current situation and ways of its improvement. Various linguocultural concepts receive an extended coverage in the modern linguistic literature. The joint research in such scientific directions as semantics and cognitive linguistics is done by N. D. Arutyunova, E. S. Kubryakova, J. Lakoff and M. Johnson etc. The purpose of the given article is the description of linguostylistic and axiological features of artistic realization of the concept LIBRARY in Russian. For achievement of the given purpose it is necessary to solve such problems, as the analysis of theoretical judgment of the artistic concept, formation of set of artistic fragments with the concept LIBRARY. The conducted research allows drawing the conclusions that the concept LIBRARY is an artistic transformed ambivalent concept which finds an embodiment by means of a number of epithets and personifications. Prospects of the further research are seen in the lexicographic analysis of the given concept.

Key words: concept, frame, epithet, metaphor, personification, axiological units.

В данной статье в общем виде ставится проблема исследования концепта БИБЛИОТЕКА в русском художественном тексте, которая находится в русле актуальных исследований, поскольку роль концепта как единицы когнитивного знания и как лингвокультурологической единицы возрастает в современную эпоху междисциплинарных исследований. Напротив, сама библиотека как культурное явление, к сожалению, утрачивает свою роль, и, возможно, исследование ее художественного отражения может пролить свет на причины сложившейся ситуации и способы ее улучшения.

Различные лингвокультурологические концепты получают широкое освещение в современной лингвистической литературе. На стыке таких научных направлений, как семантика и когнитивная лингвистика, работают Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булыгина, А. Вежбицкая, В. З. Демьянков, Е. С. Кубрякова, Дж. Лакофф и М. Джонсон, проблемы лингвокультурологической концептологии изучают В. И. Карасик, Д. С. Лихачев, В. А. Маслова, З. Д. Попова, И. А. Стернин, Ю. С. Степанов. Те или иные частные концепты изучают десятки исследователей, однако, насколько нам известно, концепт БИБЛИОТЕКА еще не получил отдельного освещения в лингвистической литературе.

Целью данной статьи является описание лингвостилістических и аксіологіческих особенностей художественного воплощения концепта БИБЛИОТЕКА в русском языке. Для достижения данной цели необходимо решить такие задачи, как анализ теоретического осмысления художественного концепта, формирование совокупности художественных фрагментов с концептом БИБЛИОТЕКА и описание их лингвостилістических и аксіологіческих признаков.

Художественное произведение, по мнению когнитологов, представляет собой совокупность художественных концептов. Л. В. Миллер определяет художественный концепт как «сложное ментальное образование, принадлежащее не только индивидуальному сознанию, но и психоментальной сфере определенного этнокультурного сообщества», как «универсальный художественный опыт, зафиксированный в культурной памяти и способный выступать в качестве фермента и строительного материала при формировании новых художественных смыслов» [3, с. 41–45].

Для художественного концепта характерна образность лексической репрезентации, соотносящаяся с авторским замыслом и являющаяся метафорическим освоением внеязыковой действительности конкретным субъектом мысли и речи – автором художественного произведения [2, с. 43–44].

Художественные концепты образны, символичны потому, «что они означают больше данного в них содержания» [1, с. 91]. Эту символичность С. Аскольдов называет «ассоциативной запредельностью», подразумевая «чужое сознание», «сознание другого». Восприятие читателями художественных концептов, созданных писателем, который удален от читателей во времени и пространстве, представляет собой вариант их нового порождения [Там же, с. 91], условно названное «первичное новое порождение художественного концепта».

Материалом нашего исследования послужили около 200 фрагментов художественных текстов русской литературы XIX–XXI вв. Анализ изученного материала позволяет говорить о том, что концепт БИБЛИОТЕКА можно считать включающим в себя такие фреймы, как «Помещение», «Собрание книг», «Собрание людей».

Помещение библиотеки в большинстве случаев описывается как просторный зал:

Над безднами библиотек / Они как маяки маячат, / Стоят как стражи на часах (Л. Н. Мартынов. «Я думаю, / Что на Земле...»).

Сердцем Smithonian была, конечно, библиотека – обширный зал, роскошно декорированный дубом, со всяческими раритетами в кожаных переплетах на полках, закрывавших стены (Н. Климонтович. Далее – везде).

Типичными эпитетами, которые встречаются в исследованных нами текстах, являются следующие:

– душный:

Вообще человек / С любою книгой, в любом трамвае, / В душных залах библиотек / И даже пальцем листы разрывая, / Это почти всегда к добру: Плохие книги встречаются редко (Б. А. Слуцкий. Человек с книгой);

Из душных библиотек / Пойдем цветы срывать! / Твой пурпуровый ротик / Позволь поцеловать (С. М. Соловьев. К Делии (Стрелы купидона));

– многолюдный:

Что ты будешь шагать, как бывало, / В ту страну, где поглотят твой век / Многолюдные белые залы / Академий и библиотек (В. Ф. Перелешин. Рок);

– пыльный (пыль):

В пыльном хламе библиотек / Ждал несчастный идиотик: / Вот, мол, вот! (В. В. Князев. Колокольный звон);

В стенах вечерних библиотек, / Когда раздумья так чисты, / А пыль пьянее, чем наркотик! (Н. С. Гумилев. В библиотеке);

Пусть я наук в пыли библиотек: / Я просвещенный, книжный человек, / (Андрей Белый. Признание).

Среди других наиболее употребительных стилистических фигур при описании библиотеки необходимо упомянуть олицетворение, когда библиотека воспринимается как живое существо:

Библиотека дышала им прямо в лицо тяжелым, но приятным запахом старой бумаги и книжной пыли, чуть слышно шелестя миллионами книжных страниц (Дмитрий Глуховский. Метро 2033).

Марина не заметила, что библиотека давно осталась позади, гневно сверкнув огромными окнами (Ксения Яхонтова. Смятение Анастасии).

Помещение библиотеки может оцениваться в художественном тексте амбивалентно, то есть оно получает как положительную, так и отрицательную оценку. Приведем несколько примеров фрагментов с положительно коннотированной лексикой. Так, помещение библиотеки воспринимается как чертог, некий сладостный и гордый мир.

Тут, в чертогах библиотек, / Нужных книг не найдешь вовек, / А работать надо, как вол, / А читатель прет на футбол (Г. А. Шенгели. Это всё еще – «только...»);

Сладостный мир библиотек, вечерний запах левкоев, / Грусть золотых вечеров, негя прохладная бань! (С. М. Соловьев. Элегия);

От грозных пирамид и гордых библиотек / До гор, воздвигнутых из ракушек морских, / От криков дикаря, метнувшего свой дротик, / До черного червя, который мудро тих (В. Я. Брюсов. Жизнь).

Восхищенное восприятие библиотеки в современном тексте передается с помощью аллюзии на всемирно известное произведение Умберто Эко:

Библиотека, та прям как в «Имени Розы» получилась (Анна Берсенева. Полет над разлукой).

«Даруй мне тишь твоих библиотек», – пишет Белла Ахмадулина.

В верхнем этаже была библиотека. Книги обнимали стены, книги уходили к потолку, который почти весь был стеклянный, книги, книги большие и маленькие лежали на столах, у глубоких кресел на полу – везде (З. Н. Гиппиус. Богиня).

Однако в ряде произведений библиотека воспринимается как нечто тоскливое и опасное, характеризующееся такими эпитетами, как «немой» и «никчемный».

А люди умирают от тоски / За окнами холодных библиотек (В. М. Лебедев. Огненные города).

Хмель городов, динамит библиотек, / Книг и музеев отстойный яд / (М. А. Волошин. Четверть века).

Кто вырастет, играя в би-ба-бо, / целуя перед сном гримасный ротик, / кто нас полюбит в мраке библиотек, / как мы эпоху буклей и жабо? (В. А. Злобин. Кто вырастет, играя в би-ба-бо...).

Он с трепетом заглядывает в тень / Немых библиотек, лабораторий; / На лекциях он – весь вниманье, слух... (Д. С. Мережковский. Вера).

В голове всплыло никчемное длинное слово «библиотека» и вертелось, мешая (Симон Соловейчик. Ватага «Семь ветров»).

Конец XX века знаменуется резко ироническим отношением к библиотеке, например:

Из двери с надписью «Библиотека» вдруг выскочила, бекая, толпа баранов (Валерий Попов. Будни гарема).

Говоря о библиотеке как о собрании книг, авторы традиционно описывают богатую библиотеку, собранную представителем предыдущих поколений:

Это была типичная библиотека, уходящая корнями еще в собирательскую страсть ее отца (Ирина Полянская. Прохождение тени).

Дома все стены были заняты книжными полками: у покойного деда Юрия Илларионовича была огромная библиотека, которая собиралась не одним поколением Гриневых и перекочевала в новую квартиру из коммуналки на Большой Ордынке (Анна Берсенева. Возраст третьей любви).

Своеобразное описание библиотеки как собрания людей представлено в фантастическом романе Михаила Елизарова «Библиотекарь». Разбросанные по стране так называемые «библиотеки» (некие секты) ведут борьбу за несколько книг забытого писателя Громова, которые обладают некоей магической энергетической силой.

...Через три года Лагудов снова возник, и вокруг него уже сформировался мощный клан, или, как они сами себя называли, библиотека. В девяносто первом году библиотека пополнилась отставниками, не пожелавшими изменить советской присяге. Библиотека всегда могла выставить до сотни бойцов (Михаил Елизаров. Библиотекарь).

Краткий обзор диахронического изменения аксиологии концепта БИБЛИОТЕКА представляет собой следующую картину: библиотека издавна была символом принадлежности к особому миру:

Была некогда и библиотека в доме, доставшаяся по наследию; до самого времени возрождения вкусов она занимала целую комнату; потому что в прошедшем столетии и даже в начале настоящего была и в России мода на библиотеки, и невозможно было не иметь коллекции французских писателей, in-folio, enrichis et ornes de figures, dessines et graves каким-нибудь Bernard Picard et autres habiles artistes (А. Ф. Вельтман. Приключения, почерпнутые из моря житейского. Саломея).

Разрушение устоявшегося мира в XX веке сделало своим символом разрушение библиотеки:

В кровавом тумане / Реву толпы, / Сокрушая столпы / Библиотек, / Фронтонь музеев, / Одрахлелых дворцов (В. Я. Брюсов. Мятаж).

Снова собираемые библиотеки XX века, увы, уже не свидетельствовали о высоком интеллектуальном уровне своих владельцев, а стали символом престижа:

Если у тебя в доме на полке тогда стояла вся БВЛ (Библиотека всемирной литературы), то это было примерно как сейчас «Майбах» (Татьяна Соломатина. Мой одесский язык).

Собиратели книг скрыто или подчеркнуто не делились ими:

Кажется, он библиоман: у него своя библиотека; я просил почитать что-нибудь, он смутился, обещал дать книгу и до сих пор ничего не дал (В. Ф. Панова. Спутники).

Напомним печально известный народный фольклор второй половины XX века:

Не шарь по полкам жадным взглядом – / здесь книги не даются на дом. / Лишь безнадежный идиот / знакомым книги раздает.

Символом упадка роли библиотеки и в целом интеллектуального уровня потенциального читателя становятся современные анекдоты о библиотеке:

В библиотеке произошел теракт. Жертв нет (т. е. библиотека была пуста); и знаменитый номер Михаила Галустяна «И тишина должна быть в библиотеке».

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что концепт БИБЛИОТЕКА является художественным трансформирующимся амбивалентным концептом, который вербализуется с помощью ряда эпитетов и олицетворений. Перспективу дальнейшего исследования мы видим в лексикографическом анализе данного концепта.

Библиографические ссылки

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская речь. Новая серия. – Л., 1928. – Вып. 2. – С. 28–44.
2. Афанасьева О. В. Особенности лексической репрезентации художественного концепта [на примере концепта времени в произведении Р. М. дель Валье-Инклана «Весенняя соната»] / О. В. Афанасьева // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы : междунар. науч. конференция : труды и материалы / под общ. ред. К. Р. Галиуллина. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 43–44.
3. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир русского слова, 2000. – № 4. – С. 41–45.

Надійшла до редколегії 15.12.15

УДК 81'42

Г. М. Пасько

Національна металургійна академія України (м. Дніпропетровськ)

ФРЕЙМОВІ МОДЕЛІ ЗАГАДОК (на матеріалі слов'янських та германських мов)

Проаналізовано концептуальну структуру загадок у російській, українській, англійській та німецькій мовах через базові фреймові моделі, зокрема досліджено вияв предметного, акціонального, посесивного та компаративного фреймів у когнітивній площині функціонування мовленнєвого жанру загадки.

Ключові слова: дискурс, концепт, концептуальна метафора, мовленнєвий жанр, фрейм.

Пасько А. М. Национальная металлургическая академия Украины (г. Днепропетровск). **ФРЕЙМОВЫЕ МОДЕЛИ ЗАГАДОК (на материале славянских и германских языков)**

Проанализирована концептуальная структура загадок в русском, украинском, английском и немецком языках через базовые фреймовые модели, в частности исследовано выражение предметного, акционального, посесивного и компаративного фреймов в когнитивной плоскости функционирования речевого жанра загадки.

Ключевые слова: дискурс, концепт, концептуальная метафора, речевой жанр, фрейм.

Pasko H. M. The National Metallurgical Academy of Ukraine (Dnepropetrovsk). **FRAME MODELS OF RIDDLES (ON THE BASIS OF SLAVIC AND GERMANIC LANGUAGES)**

The paper discloses conceptual structure of riddles in Russian, Ukrainian, English and German languages through the basic frame models.

The purpose of the paper is to analyze frame models of riddles in Slavic and Germanic languages. The purpose raises the following tasks: 1) to define the notion of frame; 2) to study the manifestations of the subject, action, possessive and comparative frames in the structure of Russian, Ukrainian, English and German riddles. The method of the frame analysis has been used in the research.

It has been proved, that the subject frame and action frame (which characterize the answers of the riddles according to their qualitative parameters and in dynamics) are equally common for Slavic and Germanic languages (37,5 % both), while possessive frame (19 %) and comparative frame (6 %) are less frequent.

The problem of frames is a promising trend as the following cognitive analysis of the genre of speech riddle in Slavic and Germanic languages helps to find out the universal frame models of riddles and to disclose mental mechanisms of their formation by analogy.

Key words: discourse, concept, conceptual metaphor, genre of speech, frame.

Когнітивна площина аналізу мовленнєвого жанру загадки на основі фреймових моделей дозволяє дослідити ментальні механізми утворення загадок через характеристику концептів (складників концептуальних метафор) за їх статичними та динамічними характеристиками, що становить одне із завдань вирішення такої **актуальної** проблеми сучасної мовознавчої науки, як вивчення мовленнєвих жанрів у межах когнітивно-дискурсивної парадигми. У лінгвістиці наявний досвід фреймового аналізу концептуальної структури англійських загадок за характеристиками денотатів (В. Харитонов) [12, с. 100] та фреймовий аналіз українських загадок (О. І. Тимченко) [10]. Водночас мовленнєвий жанр загадки потребує детального фреймового аналізу в різноструктурних мовах для виокремлення його універсальних ознак.

Метою статті є аналіз фреймових моделей загадок у слов'янських та германських мовах, що передбачає вирішення таких **завдань**: 1) дефінувати поняття фрейм; 2) дослідити вияви предметного, акціонального, посесивного та компаративного фреймів (за С. А. Жаботинською [1; 2]) у структурі російських, українських, англійських та німецьких загадок.

Отже, **фрейм** – це один зі способів представлення стереотипної ситуації, сітка пов'язаних між собою вузлів (М. Мінський) [6, с. 289]; організація уявлень, що зберігаються в пам'яті людини і/або комп'ютера плюс організація процесів обробки і логічного виводу, структура даних для представлення стереотипних ситуацій (О. С. Кубрякова) [4, с. 187], когнітивна структура, що існує в свідомості людини і ґрунтується на вірогідному знанні про типові ситуації (М. Л. Макаров) [5, с. 23].

Предметний фрейм характеризує концепти за кількісними, якісними, бутєвими, локативними і темпоральними чинниками. До якісних параметрів, що містяться у своїй основі візуальний перцептивний критерій, ми відносимо колір, зовнішній вигляд, будову, кількість та їхні синкретичні комбінації. Загалом «зорове сприйняття світу пов'язане з просторовим уявленням речей і предметів і рівномірно охоплює як статику, так і динаміку» [7, с. 275], а тому візуальний чинник постає основою характеристики концептів не лише предметного, а й інших базових фреймів.

Так, предметний фрейм ДЕЩО є TAKE метонімічно презентує базовий концепт МОЛОКО в російській, українській та англійській мовах через кольоропозначення, пор.: **МОЛОКО є (СОЛОДКЕ) БІЛОГО КОЛЬОРУ**: рос. *Жидко, а не вода, бело, а не снег* (Молоко) [8, с. 84]; *Белое, а не вода, сладкое, да не мед, от рогатого беру и деточкам даю* (Молоко) [3, с. 84]; укр. *Рідке, а не вода; біле, а не сніг* (Молоко) [11, с. 152]; англ. *Clean, but not water; sticky, but not tar; White, but not snow; Sweet, but not honey* (Milk) 'Чисте, а не вода; липке, а не смола; Біле, а не сніг; Солодке, а не мед (Молоко)' [9, с. 35].

Універсальним для всіх мов є використання в загадках тактики негації – рос. *не вода, не снег, не мед*; укр. *не вода; не сніг*; англ. *not water* 'не вода'; *but not tar* 'не смола'; *not snow* 'не сніг'; *not honey* 'не мед'. Водночас заперечення схожості саме зі снігом не є випадковим, адже білий колір для народів європейського континенту традиційно асоціюється саме з цим природним явищем, хоча можливі й специфічні порівняння. Так, наприклад, у аналізованих загадках інша якісна (смакова) характеристика концепту (рос. *сладкое, да не мед*; англ. *sweet, but not honey*) хоча й представлена лише в російськомовній та англомовній пареміях, все ж таки частково засвідчує тенденцію до позначення універсальних мотиваційних ознак концепту МОЛОКО через концептуальні ознаки МЕДУ.

Іншим різновидом якісного параметру предметного фрейму є будова. Для слов'янських та германських народів на основі візуального критерію універсаль-

ним постає концепт СИТО як предмет побутового вжитку з багатьма отворами, що є об'єктивною характеристикою зазначеного артефакту, віддзеркаленою в предметному фреймі **СИТО є (НОВИЙ ПОСУД) У ДІРКАХ**, при цьому ознака «посуд» в аналізованих загадках постає факультативною, пор.: рос. *Новая посудина вся в дырках* (Сито, решето) [8, с. 81]; *Кругло и широко, дыр много, а пролезть нельзя* (Сито, решето) [Там же, с. 81]; укр. *Новенька посуда, а вся в дірках* (Сито) [11, с. 190]; *Купили кругленьке, Таке новеньке; Держать в руках, А воно в дірках* (Сито) [Там само, с. 190]; *Повно в нім дірочок, як на небі зірочок* (Сито) [Там само, с. 190]; англ. *I bought a new one and it was full of holes. What was it? (A sieve)* ‘Я купив нове, і воно було повне дірок. Що це було? (Сито)’ [9, р. 14]; нім. *Bin ich Haushaltsgegenstand, und man hält mich mit der Hand. Voller Löcher ist mein Bauch, trotzdem bin ich im Gebrauch* (Das Sieb) ‘Я предмет домашнього господарства, мене носять у руці. Мною користуються, хоч мій живіт повен дірок (Сито)’ [13, р. 170].

Цікавою постає комбінація окремих виявів якісного параметру (колір / зовнішній вигляд) предметного фрейму **БЕРЕЗА є БІЛОГО КОЛЬОРУ / КУЧЕРЯВА** в російській та англійській загадках; при цьому остання ознака не є первинною, вона, ізольовано від загального змісту, метонімічно позначає об'єктивну характеристику загадуваного концепту через зіставлення його з антропоцентром: рос. *Зелена, а не луг, белена, а не снег, кудрява, а не человек* (Береза) [8, с. 33]; англ. *It is curly, it is white, and it stands at my gate* (Birch) ‘Вона кучерява, біла і стоїть біля моїх воріт (Береза)’ [9, с. 27].

Кількісний параметр **ДЕЩО Є СТИЛЬКИ** в російській, українській та німецькій мовах зафіксовано в універсальному ізоморфному вияві предметного фрейму **НОЖИЦІ є ДВА КІНЦІ Й ДВА КІЛЬЦІ З ЦВЯХОМ ПОСЕРЕДИНИ**: рос. *Два конца, два кольца, посередине гвоздик* (Ножницы) [8, с. 89]; укр. *Два кільця, два кінця, а посередині цвях* (Ножичі) [11, с. 199]; водночас загадка *Двоє коліс, посередині гвоздик* (Ножичі) [Там само, с. 199] демонструє, що зазначене в предметному фреймі подвійне сполучення партонімів може мати варіативний лексичний вияв – двоє коліс; нім. *Zwei Ringe, zwei Spitzen, zwei Messer, die flitzen, in der Mitte – ein Stift* (Die Schere) ‘Два кільця, два кінці, два ножі, посередині дерев'яний цвях (Ножичі)’ [13, с. 176].

Цікавими видаються зафіксовані випадки функціонування предметних фреймів із комбінованими параметрами, як-от: якісно-темпоральними **ДЕЩО є ТАКЕ ТОДІ**, що об'єктивно характеризують відгадки за ознаками кольору та часу в слов'янських та германських мовах.

Так, універсальним для слов'янських та германських загадок є предметний фрейм **ЯЛИНКА є ЗЕЛЕНОГО КОЛЬОРУ ВЗИМКУ І ВЛІТКУ**, що комбінує в собі кольорову та часову характеристики (пори року): рос. *Зимой и летом одним цветом* (Ель, сосна) [8, с. 33]; *Что летом и зимой в рубашке одной?* (Ель, сосна) [Там же, с. 33]; укр. *Зимою і літом однакоє цвітом* (Ялина, сосна) [11, с. 80]; *Зимою й літом маяче зеленим цвітом* (Ялина, сосна) [Там само, с. 81]; англ. *In winter and in summer they stand both in one colour* (A fir-tree and a pine) ‘Зимою й літом вони одного кольору (Ялинка й сосна)’ [9, с. 27]; нім. *Was grünt im Sommer und auch im Winter, und worüber freuen sich zur Weihnachtszeit die Kinder?* (der Tannenbaum) ‘Що зелене влітку і взимку та на Різдво тішить дітей? (Ялинка)’ [13].

Аналогічним є предметний фрейм із комбінованими параметрами (колір і час) **ЗАЄЦЬ є СІРОГО КОЛЬОРУ ВЗИМКУ І БІЛОГО КОЛЬОРУ ВЛІТКУ**, проте з обмеженням виявом у германських мовах: рос. *Зимой беленький, а летом серенький* (Заяц) [8, с. 54]; укр. *Влітку сірий, взимку білий* (Заєць) [11, с. 97]; нім. *Was ist im Sommer grau und im Winter weiß?* (der Hase) ‘Що влітку сіре, а взимку

біле? (Заєць)’ [13, с. 5]. Частотність вияву предметного фрейму в аналізованих загадках становить 37,5 % (6 од.).

Сутність **акціонального фрейму** полягає в тому, що предмети-учасники події, що мають аргументні ролі, поєднуються зв’язками, заданими дією агенса і марковані дієсловами *діє/робить* у супроводі прийменників: *ЩОСЬ* діє за допомогою (інструмента або помічника); діє на (пацієнс/об’єкт); діє в напрямку (реципієнта); діє для/через (мети або причини); діє для (результату або бенефактива) [1].

Таким чином, у корпусах слов’янських та германських паремій зафіксовано такі вияви акціонального фрейму: *ДЕЩО* робить *ЩОСЬ*, *ДЕЩО* є об’єктом дії імпліцитного агенса, при цьому частотність вияву становить 37,5 % (6 од.) Отже, перший різновид пропонованого фрейму – *ДЕЩО* робить *ЩОСЬ* – має 4 універсальні вияви, ілюстровані нижче.

Акціональний фрейм **ГОДИННИК ХОДИТЬ/БІГАЄ** має ізоморфний вияв у всіх чотирьох досліджуваних мовах: рос. *Ног нет, а хожу, рта нет, а скажу: когда спать, когда вставать* (Часы) [8, с. 78]; укр. *Усе життя ходить, а з місця не сходить* (Годинник) [11, с. 206]; англ. *It is running Night and day, But it never runs away* (A watch) ‘Біжить вдень і вночі, а завжди на місці (Годинник)’ [9, с. 291]; нім. *Ich weiß ein Ding, das läuft und läuft und kommt nicht von der Stell* (Die Uhr) ‘Я знаю річ, яка йде та йде, і не сходить з місця (Годинник)’ [13, с. 170].

Акціональний фрейм **М’ЯЧ БІГАЄ/СТРИБАЄ/СКАЧЕ** зафіксовано в українській та германських мовах: укр. *Б’ють мене старі й малі І в повітрі, й на землі. Та від цього не вмираю, Тільки весело стрибаю* (М’яч) [11, с. 212]; *Всі його б’ють, полежати не дають, а він знай стрибає – всіх звеселяє* (М’яч) [Там само, с. 212]; *Скільки не бий – воно не плаче, Веселіше тільки скаче* (М’яч) [Там само, с. 212]; *Плига, а бігати не вміє* (М’яч) [Там само, с. 212]; англ. *Has no legs, But just for fun It is always On the run* (A ball) ‘Ніг не має, а заради втіхи постійно бігає (М’яч)’ [9, с. 29]; нім. *Ist kugelrund und kunterbunt. Er springt und singt, er hüpf und rollt ganz ungewollt* (der Ball) ‘Круглий, кольоровий. Він стрибає і співає, і охоче кружляє (М’яч)’ [13, с. 106].

Універсальний акціональний фрейм **СЛИМАК НОСИТЬ/ТЯГНЕ ДІМ** має дещо обмежений вияв у германських мовах: рос. *Кто на себе свой дом несет?* (Улитка) [8, с. 40]; укр. *Поганий ходок, та ще й хатку тягне* (Слимак) [11, с. 103]; англ. *Who carries his house with him?* (A snail) ‘Хто носить з собою свій дім? (Слимак)’ [9, с. 30].

Другий різновид акціонального фрейму *ДЕЩО* є об’єктом дії імпліцитного агенса і представлено у слов’янських та германських (англійських) загадках наступними двома універсальними фреймами.

Акціональний фрейм **ДОЩ ЗАПРОШУЮТЬ/ЧЕКАЮТЬ/УНИКАЮТЬ** зафіксовано в слов’янських та англійській мовах: рос. *Ждали, звали, а показался – все прочь побежали* (Дождь) [8, с. 27]; укр. *Мене частенько просять, ждуть, А тільки покажусь – ховатися почнуть* (Дощ) [11, с. 37]; *Мене просять, дожидають, Нче гостя виглядають; А з’являюся – хвилюються, Та в захисток ховаються* (Дощ) [Там само, с. 37]; англ. *I am asked to come, I am waited for; But I make them hide When I come* (Rain) ‘Мене просять прийти, на мене чекають. Але я примушую їх ховатись, коли приходжу (Дощ)’ [9, р. 24].

У російській, українській та німецькій мовах універсальним постає акціональний фрейм **ГОРІХ Є ТЕ, ЩО ЧИМ БІЛЬШЕ ЇДЯТЬ, ТИМ БІЛЬШЕ ЙОГО ЗАЛИШАЄТЬСЯ**: рос. *Чем больше ешь, тем больше остается* (Орехи есть) [10, с. 35]; укр. *Чим більше їси, тим більше залишається* (Горіхи) [11, с. 78]; нім. *Je mehr man davon ißt, desto mehr bleibt davon übrig* (Nüsse) ‘Чим більше їси, тим більше залишається (Горіхи)’ [13, р. 95]; *Ein Knabe aß und aß. Je mehr er aß, desto*

mehr wurde es. Als er satt war, warf er den ganzen Haufen zum Fenster hinaus. Was aß er? (Nüsse) 'Хлопець їв та їв. Чим більше він їв, тим більше залишалося. Коли він був ситий, він викинув усю купу до вікна. Що він їв? (Горіхи)' [Ibid., p. 96].

Посесивний фрейм демонструє зв'язок ДЕЩО-власник має ДЕЩО-майно в таких варіаціях: 1) власник має власність; 2) ціле має частину; 3) контейнер має зміст [1].

Розглянемо посесивний фрейм ЦІЛЕ має ЧАСТИНУ в слов'янських та германських загадках. Ізоморфним виявом в обох корпусах досліджуваних паремій характеризується посесивний фрейм **ЛІЖКО МАЄ (ЧОТИРИ) НОГИ Й ПІР'Я**: рос. *Четыре ноги, да не зверь, есть перья, да не птица* (Кровать с периной) [8, с. 76]; *Есть ноги, да не ходит, есть перья, да не летает* (Кровать с периной) [Там же, с. 76]; укр. *Має штири ноги, але не звір; має пір'я й пух, але не птах; Має тіло й душу, а часом буває й так* (Ліжко) [11, с. 203]; *Що то за звір: на чотирьох ногах і має пір'я?* (Ліжко) [Там само, с. 203]; англ. *Four legs, but not a beast. Full of feathers but not a bird* (A bed) 'Чотири ноги, а не звір. Повне пір'я, але не птах (Ліжко)' [9, p. 11]; нім. *Federn hat's, doch fliegt es nicht. Beine hat's, doch läuft es nicht. Immer steht es mäuschenstill, weil es nichts als Ruhe will* (das Bett) 'Має пір'я, та не літає. Має ноги, та не ходить. Завжди стоїть сумирно, воно для відпочинку (Ліжко)' [13, p. 168]; *Es hat Beine, kann doch nicht gehn. Es hat Federn, kann doch nicht fliegen. Muß stets auf der Stelle stehn und darf selbst nie liegen* (das Bett) 'Має ноги, та не ходить. Має пір'я, та не літає. Мусить стояти на місці й саме не лежить (Ліжко)' [Ibid., p. 168].

Посесивний фрейм **ПИЛКА МАЄ ЗУБИ** є універсальним для всіх корпусів досліджуваних слов'янських та германських загадок: рос. *Зубы имею, а зубной боли не знаю* (Пила) [8, с. 87]; *Зубы есть, а хлеба не ест, на работу ходит, хозяйна кормит* (Пила) [Там же, с. 88]; *Зубы есть, а рта нет* (Пила) [Там же, с. 88]; укр. *Лиш один ряд зубів, а цілий пень перекусить* (Пилка) [11, с. 239]; *Зуби маю, а зубного болю не знаю* (Пилка) [Там само, с. 239]; англ. *It is long and thin, But has a hundred teeth. It nibbles wood That makes its food* (A saw) 'Довге і тонке, але має сто зубів. Гризе дерево, що є його їжею (Пилка)' [9, p. 13]; нім. *Hat scharfe Zähne – viel mehr als nur drei, frißt sich überall durch und singt noch dabei. Hat keinen Magen und keinen Schlund, frißt sich überall durch – ohne Maul, ohne Mund* (Die Säge) 'Має гострі зуби – більше, ніж три, все прогризає і при цьому співає. Без шлунку, без глотки, без рота все їсть (Пилка)' [13, p. 176]; *Wer hat Zähne und keinen Mund?* (Die Säge) 'Хто має зуби і не має рота? (Пилка)' [Ibid., p. 177].

Обмеженим спектром вияву в загадках у германських мовах (відсутність в англійській мові) характеризується посесивний фрейм **СТІЛЕЦЬ МАЄ НОГИ І СПИНУ**: рос. *Есть спина, а не лежит, четыре ноги, а не ходит, но всегда стоит и всем сидеть велит* (Стул) [8, с. 77]; *С ногами – а без рук, с боками – а без ребер, со спиной – а без живота* (Стул) [Там же, с. 77]; укр. *З ногами, а без рук, з боками, а без ребер, з спинкою, а без голови* (Стілець) [11, с. 177]; нім. *Hat Beine, aber keine Hände, hat einen Rücken, aber keinen Kopf* (Der Stuhl) 'Має ноги, а рук не має, має спину, та не має голови (Стілець)' [13, p. 166]. Частотність вияву посесивного фрейму становить 18,7 % (3 од.).

Субфрейм **компаративного фрейму** «схожість» – ДЕЩО-референт є як ДЕЩО-корелят представлений в обох корпусах досліджуваних загадок когнітивною метонімічною моделлю **ВИШНЯ Є ЧЕРВОНА, ЯК КРОВ / (СМАЧНА / СОЛОДКА, ЯК МЕД)**, когнітивно утвореною на ґрунті візуального та смакового перцептивних чинників, адже вишневий сік має насичений червоний колір і солодкий смак.

Однак варто зазначити, що компарат **ВИШНЯ** має дещо несиметричні компаранти, адже порівняння з медом не характерне для німецьких загадок: рос. *Си-*

жу на тереме, мала, как мышь, красна, как кровь, вкусна, как мед (Вишня) [8, с. 35]; укр. Сиджу на гілці кругла, як м'яч, красна, як кров, смачна, як мед (Вишня) [11, с. 74]; англ. *I sit in a tree, round as a ball, red as blood, sweet as honey* (A cherry) 'Я сиджу на дереві, червона, як кров, солодка, як мед (Вишня)' [9, р. 34]; нім. *Erst weiß wie Schnee, dann grün wie Klee, dann rot wie Blut, Schmeckt allen Kindern gut* (Die Kirsche) 'Спочатку біла, як сніг, потім червона, як кров, всім дітям подобається на смак (Вишня)' [13, р. 38].

Можна зробити висновок, що найбільш частотним виявом у слов'янських та германських мовах однаковою мірою характеризуються предметний (6 од. / 37,5 %) та акціональний фрейми (6 од. / 37,5 %), що характеризують відгадки за якісними параметрами й у динаміці. Посесивний фрейм має 19 % (3 од.), а компаративний фрейм характеризується незначним виявом, що складає 6 % (1 од.) від загальної кількості.

Пропонована тема лінгвістичного дослідження є перспективною, оскільки подальший когнітивний аналіз загадок у слов'янських та германських мовах дозволить виокремити їх універсальні фреймові моделі та розкриє аналогові ментальні механізми їх утворення.

Бібліографічні посилання

1. **Жаботинская С. А.** Геометрия смысла : концептуальные модели языка и фрактальные формы [Электронный ресурс] / С. А. Жаботинская. – Режим доступа : <http://old.kpfu.ru/ss/cogsci04/science/cogsci04/85.doc>.
2. **Жаботинская С. А.** Концептуальная метафора : процедура анализа для множественных данных / С. А. Жаботинская // Актуальные проблемы менталінгвістики : зб. наук. пр. за матеріалами VII Міжнар. наук. конф. – Черкаси : Ант, 2011. – С. 3–6.
3. **Загадки на немецком языке** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// baby-kids.ru/?p=421](http://baby-kids.ru/?p=421).
4. **Краткий словарь когнитивных терминов** / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : МГУ, 1996. – 243 с.
5. **Макаров М. Л.** Коммуникативная структура текста. Конспект лекций / М. Л. Макаров. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1990. – 52 с.
6. **Минский М.** Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка : пер. с англ. / [Сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 281–309.
7. **Панасенко Т. А.** Комунікативно-прагматичний потенціал загадок у різносистемних мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. А. Панасенко. – Одеса, 2010. – 20 с.
8. **Русские народные загадки, пословицы, поговорки** / сост., авт. вступ. ст., комент. и слов Ю. Г. Круглов. – М. : Просвещение, 1990. – 335 с.
9. **Соловьева Т. А.** 300 загадок на английском языке для школьников / Т. А. Соловьева. – М. : Гос. учебно-педаг. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1963. – 48 с.
10. **Тимченко О. І.** Людина в мовному просторі української загадки : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тимченко Олександра Ігорівна. – К., 2010. – 193 с.
11. **Українські народні загадки** / [упоряд. М. Шестопа]. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1963. – 342 с.
12. **Харитонов В.** Концептуальна структура англійських загадок [Електронний ресурс] / В. Харитонов. – Режим доступу : [http://www. nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_2/statti/23.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_2/statti/23.pdf).
13. **Heinrich K.** Kinder, kommt und ratet : Rätselsammlung für d. Schulhort / K. Heinrich. [III. : Wolfgang Würfel]. – 4. Aufl. – Berlin : Volk u. Wissen, 1989. – 206 s.

Надійшла до редколегії 17.02.16

Н. Д. Писаренко

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ФОРМИ ЕКОНОМІЇ ВИРАЖЕННЯ СМISЛУ
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СИНТАКСИСІ**

Розглянуто динаміку структури українського синтаксису; розкрито вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на розвиток і зміну мови. Проаналізовано форми економії вираження смислу в сучасному українському синтаксисі; встановлено, що заміщення й еліipsis є основні засоби економії на синтаксичному рівні. Доведено, що заміщення має три форми вираження: спрощення, включення, поєднання.

Ключові слова: економічність, заміщення, еліipsis, спрощення, включення, поєднання, внутрішньофразовий еліipsis, прогнозований еліipsis.

Писаренко Н. Д. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **ФОРМЫ ЭКОНОМИИ ВЫРАЖЕНИЯ СМЫСЛА В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ СИНТАКСИСЕ**

Рассмотрена динамика структуры украинского синтаксиса; раскрыто влияние внешних и внутренних факторов на развитие и изменение языка. Проанализированы формы экономии выражения смысла в современном украинском синтаксисе; установлено, что замещение и эллиipsis являются основными средствами экономии на синтаксическом уровне. Доказано, что замещение имеет три формы выражения: упрощение, включение, сочетание.

Ключевые слова: экономичность, замещение, эллиipsis, упрощение, включение, сочетание, внутрифразовый эллиipsis, прогнозируемый эллиipsis.

Pysarenko N. D. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **FORMS OF SENSE EXPRESSION ECONOMIZING IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SYNTAX**

The article deals with the dynamics of Ukrainian syntax structure. The aim of the research is to reveal the forms of tendencies of the language compression and the exactness of expressions in the modern Ukrainian language syntax. The novelty is in the characteristics of new Ukrainian syntax phenomenon, researched on the basis of publicistic text, which served earlier as an object of the research. Topicality of the article is determined by the need to further research the tendencies of modern Ukrainian language, its syntactical structure, especially tendencies of language compression and economy.

The influence of internal and external factors on the language development and alternation is examined. The new forms of economy in the Ukrainian language syntax are revealed: substitution and ellipsis are recognized as the main means of the language economy. Ellipsis, the main way to economize the segment's means, has three forms of expression: simplification, inclusion, combination. The research allows to make a conclusion that modern global language situation (the increase in the amount and flow of information, price and limited amount of informational internet-space, the pressure of the world wide English, the role of visualization of data submission, which influences the appearance of modern creolized text) is a powerful factor in language economy, that is why, we believe that the reduced speech effort will take place in future.

Key words: language economy, substitution, ellipsis, simplification, inclusion, combination

Синтаксис – це вершинний рівень системно-структурної організації мови, що безпосередньо співвідноситься з мисленнєвими процесами та комунікацією, забезпечуючи в ній формування певної комунікативно значущої одиниці спілкування [7, с. 1].

Вивченням проблем синтаксису займалися відомі українські й зарубіжні лінгвісти (Н. Д. Арутюнова, В. В. Бабайцева, В. А. Белошапкова, І. К. Білодід, Н. С. Валгіна, М. В. Всеволодова, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, П. С. Дудик, В. Г. Костомаров, Л. П. Крисін, І. І. Меньшиков, О. І. Панченко, І. С. Попова, О. П. Сковородников, І. І. Слинько, Ю. С. Степанова та ін.).

У зв'язку з численними соціально-політичними перетвореннями і науково-технічним прогресом в останні десятиліття в мові відбуваються значні зміни, які потребують аналізу, систематизації й теоретичного узагальнення [9].

Актуальність статті зумовлена необхідністю вивчити тенденції сучасної української мови, її синтаксичної структури, зокрема тенденцій до її економичності.

Мета дослідження – виявлення динаміки структури українського синтаксису, зокрема виявлення форми вираження тенденцій економії і точності вираження сенсу в синтаксичній структурі сучасної української мови.

Методологічним підґрунтям цієї розвідки слугували лінгвістичні ідеї І. Р. Вихованця, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, О. С. Мельничука, І. І. Меньшикова, О. І. Панченко, К. Ф. Шульжука та ін [4; 5].

Новизна роботи забезпечується звертанням до характеристики нових явищ українського синтаксису, котрі тяжіють до економичності, а також у використанні текстів публіцистичного стилю, які раніше не були предметом дослідження. Експресивність, виразність публіцистики – це лише один зі складників газетно-публіцистичного мовлення [6, с. 21]. Наша робота присвячена дослідженню синтаксичних явищ, які проявляються перш за все в текстах сучасної публіцистики. Основними жанрами цього стилю є журнальні та газетні статті, а також інтернет-публікації. З огляду на тематику такі твори зазвичай різнопланові (політика, соціальне життя, побутові питання, художні та філософські проблеми). До аналізу були залучені і матеріали різних інтернет-сайтів, порталів новин, а також тексти реклами – внутрішньої (телевізійної) та зовнішньої («бігбордової»).

Без сумніву, публіцистика вже десятиліття залишається основною сферою виникнення і поширення мовних неологізмів: лексичних, словотворчих, фразеологічних. Однак необхідно зауважити, що насичення української літературної мови новим відбувається і на рівні синтаксичних структур. Це обумовлює істотний вплив публіцистичного стилю на розвиток мовної норми в цілому. При дослідженні сучасної преси неможливо не помітити, що великі обсяги медіа-видань, що випускаються, подекуди приводять і до недбалої, неточної мови, стилістичних і граматичних дефектів, які з'являються внаслідок слабкого володіння ресурсами мови або недостатнього розвитку комунікативних навичок невимушеного і лаконочного вираження думки, наприклад: *Більшість жителів Латвії проголосували проти російської мови* (www.pravda.uknewsworld19.02.121108575-referendum-o).

Як відомо, один із основних законів мови – закон економії мовних зусиль. Метою повідомлення, а тому провідним принципом організації мовної структури є також точність вираження смислу, що виражається у синтаксичній структурі тексту: сегментації, парцеляції, інверсії, приєднанні тощо. Тому динаміку структури сучасного українського синтаксису ми розглядаємо в аспекті прояву тенденцій до економії і точності вираження сенсу. Закон мовної економії забезпечує оптимізацію розумових і вимовних зусиль мовної особистості. Проявом тенденції до економичності на синтаксичному рівні є елімінування синтаксичних розповсюджувачів: зростання імпліцитних і еліптичних конструкцій, компресії і редукції висловлювань, як-от: *Мінкульт Естонії захотів по-російськи* («Правда України», 12.07.15); синтаксична контамінація, зокрема предикативна ускладненість пропозиції, наприклад: *Написати на асфальті перед вікнами дівчини «Прокидайся, кохана» – від 150 до 250* («Факти», 11.06.15).

На розвиток і формування синтаксису сучасної української мови впливають зовнішні і внутрішні фактори, які взаємопов'язані і діють одночасно. При цьому дія зовнішніх чинників (до них відносяться тип політичної влади, масові пересе-

лення, соціальні перетворення, технологічний прогрес, міжнародні та міжкультурні зв'язки тощо) викликає зміни в мові. А внутрішні чинники, тобто умови, що існують усередині мовного ладу, сприяють еволюції мови. При цьому розвиток мови проходить за певними законами. Як вказують дослідники, основним є дія внутрішніх законів: вона криється в тому, що мова є системним утворенням. Синтаксична система також схильна до дії цього закону. На підставі ж різноманітності його проявів і високої частотності «економічних» конструкцій можна говорити про актуальну тенденцію.

Вже в дослідженнях 60–70-х років лінгвісти звертають увагу на таку особливість синтаксису публіцистичних текстів, як діалогічність, залучення читача або слухача до обговорення проблеми, створення ефекту зворотного зв'язку, реалізацію прагматичного й експресивного потенціалу діалогу. Зокрема, дослідники зупиняються на питанні структурної неповноти синтаксичної нерозгорнутості або еліптичності висловлювань [2]. З точки зору мови публіцистичний стиль є своєрідним «буфером» між мовленням і побудованими за суворими принципами наукового і ділового стилів структурами, але при цьому включає засоби виразності, характерні для мови художньої літератури.

Через свою головну особливість – актуальність – публіцистична мова прагне досягти не тільки високого рівня зрозумілості, але і вимагає використання сучасних, нових форм вираження інформації (спеціальна термінологія, поєднання стандартних і експресивних засобів мови, використання жаргонізмів і зниженої лексики, фразеологізмів і метафор), типових для моменту викладу матеріалу.

Сьогодні це явище описується вже як одна з провідних тенденцій сучасного синтаксису – **економічність**, яка отримує все більший розвиток у зв'язку з прискоренням темпів розвитку людства, все зростаючою роллю міжнародної аналітичної англійської мови та іншими факторами.

Як показує проведений нами аналіз зібраного матеріалу, формами появи економії вираження смислу у сучасному українському синтаксисі є: **заміщення** і **еліпсис**, визнані основними засобами економії синтаксичних засобів ще в XX столітті.

Під **заміщенням** розуміється заміна громіздкого вираження менш громіздким. Найбільш частотними заміниками є займенники і займенникові прислівники, слова *так* і *ні* [1]. Сьогодні, як і раніше, у пресі в ролі заміника часто використовується слово *це*, що посиляє до змісту попереднього висловлювання, оскільки саме воно семантично «порожнє». Наприклад:

Студентські профспілки – студентам.

– Це поки нереально.

– На це немає голосів у Раді («Українська правда», 20.12.15).

З'явилися і нові варіанти використання вказівного займенника *це*: друга пропозиція, де міститься продовження думки першої, і її заміник (*це*) починає новий абзац. Таким чином проявляється економічність у другому реченні. Зміст слова *це* повністю розкрито у першому реченні:

У селищі, окрім килимів, холодильників, набитих їжею, були виявлені десятки шприців і пакети з травою, що по виду мало нагадує кріп. Це – в оздоровчих цілях, усмішливо заспокоювали поліцейських мігранти: лікували запалення (URL: <http://news.rambler.ru/10334581/>).

У дослідженому матеріалі виявлено специфічний вид заміщення цілого словосполучення одним семантично наповненим компонентом, наприклад:

Uber в Києві і новий креативний простір («Українська правда», 20.02.16). Під *Über* кореспондент розуміє новий *сервіс замовлення таксі*. Заміщаючи кілька структурних компонентів одним, автор тим самим проявляє економичність і «мовну комфортність» (це в тому випадку, якщо читач/слухач знає, що таке *Über*).

Опущення як спосіб економії сегментних засобів має три форми вираження: *спрощення, виключення, суміщення*. Однак на сучасному етапі розвитку мови *опущення* висловлювань найчастіше являє собою не опущення або заміщення громіздких конструкцій, які не потребують повторення, а *виключення* структурних сегментів речень, за рахунок чого утворюється структурна неповнота висловлювання: *«Шахтар» переміг*. Перша фраза не закінчена і не дає відповідей на питання: *кого переміг? у чому?* Але вона несе інформацію, що спортивна команда «Шахтар» переможець. Вірогідно, що для отримувача інформації, цього достатньо.

Приймемо до уваги, що Інтернет-преса має свої особливості, а також продиктовані розміром і ціною площі подання інформації, тому такого роду конструкції не рідкість. Але зустрічаються приклади, які яскраво демонструють проникнення діалогічності і в традиційний друкований текст:

Довелося брати кредит на навчання сина – 15 тисяч гривень. Віддавати поки нічим. А ще опалення. Податки, електроенергія... («Факти», 12.02.14).

Найкраще за тиждень: корисна їжа («Правда України», 12.02.14).

Спрощення синтаксичних конструкцій. Із розмовного стилю економичність переходить у мову публіцистики, і тепер ми спостерігаємо різноманіття форм вираження названої тенденції. На семантичному рівні синтаксична економія вираження смислу полягає у переході декількох смислових компонентів з категорії денотативних у конотативні і потенційні, наприклад: *У банк за депозитом* (канал ICTV). Повні синтаксичні конструкції типу *У банку стояти в черзі за депозитом* зустрічаються рідше, ніж синтаксичні конструкції, у яких відбулося спрощення: *стояти в черзі за депозитом; стояти за депозитом*. Що підтверджує активність мовної економичності.

Що стосується поняття *еліпсис*, то серед мовознавців (і сучасних у тому числі) є розбіжності у сприйнятті його структурно-семантичної визначеності, а через це і в його номінації.

Слово *опущення* деякими вітчизняними і закордонними лінгвістами (П. С. Дудик, П. О. Лекант) сприймається як синонім слів *еліптичний, неназваний, опущений* [2; 3], інші (О. П. Сковородніков, О. О. Чувакін) [8] визначають цей термін як *конструкція із пропущеною структурною позицією*. Різні терміни виникали тому, що науковці в голову проблеми ставили різні аспекти: 1) просте фіксування пропуску структурного компонента чи 2) розуміння семантики фрази завдяки існуючим / присутнім структурним компонентам. Тривалий час еліптичними реченнями називали тільки речення із пропуском дієслова-присудка, наприклад: *Ти де? Я на пляжі*, – така фраза достатньо інформативна і не потребує додаткової інформації.

У статті ми виділяємо три різновиди еліпсиса:

а) *контекстуальний еліпсис* – пропуск того чи іншого члена речення, компонента висловлювання, легко відновлюваного із зовнішнього контексту; смислова ясність при цьому зазвичай забезпечується смисловим і/або синтаксичним паралелізмом;

б) *внутрішньофразовий еліпсис* – семантика пропущеного компонента відновлюється за контекстом. Тобто компоненти, що оточують пропущену структурну позицію, вказують своїми граматичними / семантичними особливостями на про-

пуск структурного компонента і в той же час (завдяки цим же граматичним / семантичним властивостям) відновлюють його семантику. Таким чином їх семантична достатність і «дозволила» пропуск структурного компонента фрази, наприклад: *Суд за борг Януковича – дві стратегії для України* («ДВ», 14.09.15).

в) *семантично прогнозований еліпсис*: *Якщо найбільш жадана, то дочекались онуків* («ДВ», 19.02.12). У фразі словосполучення *дочекались онуків* є вирішальним для розуміння смислу пропущеного компонента – тут прогнозується тільки слово *мрія* (*жадана мрія*); *Варяться, але не червоніють*. Слово *варяться* у співвідношенні з *червоніють* дає змогу читачеві зрозуміти, що йдеться про *раків*.

Таким чином семантика матеріально представлених структурних компонентів спрогнозувала семантику пропущеного компонента і тим самим «дозволила» пропуск структурного компонента – закон економії спрацював.

Компресія – це різновид еліпсиса. Компресію визначають, коли виключаються надлишкові словесні компоненти і зберігається синтаксичне об'єднання решти структур: *Народу – Редька, владі – хрін* (зовнішня реклама); *Землю – селянам, гроші – водієві* (напис у маршрутці).

Як правило, компресія проявляється у складних реченнях, як-от: *Штаб: поблизу Мар'їнки загинув український військовий* («Правда України», 10.09.15); *Розвідка: бойовики готують морську десантну операцію* («Правда України», 19.02.16). Немає необхідності писати/говорити *Штаб інформує / повідомляє громадян / керівництво; Розвідка має / принесла... інформацію* тощо.

Редуція – це відсікання необхідної граматичної ланки в синтаксичній структурі. Спостерігаємо *редукцію*, як правило, у фразеологізованих структурах, наприклад: *У кожному жарті – доля* (телереклама). Вищеназвана фраза являє собою аналог прислів'я: *у кожному жарті є доля істини*. Тому, зіставляючи відоме прислів'я із названою фразою, розуміємо, що пропущене слово може бути тільки *істини, справедливості*.

Неоднорідна сурядність: *Вона любила і була у Харкові* (про Л. М. Гурченко) (ТВ. 19.04.15. 5-й канал). Компоненти *любила і була* у сурядному зв'язку, але семантика цих слів різна – *любила кого? що? була де? (Вона любила Харків і була у Харкові)*. Неоднорідна сурядність все ж дозволяє економію структури речення.

Фразеологізовані конструкції: *Шокін – він і в Африці Шокін* (ТВ. 19.01.16. ICTV-канал). Конструкція збудована із включенням типового словосполучення *він (воно, вона) і в Африці*, яке вказує на типовість, незмінність (*сало – воно і в Африці сало; розумниця – вона і в Африці розумниця* тощо).

Предикативна ускладненість речення: *Мені страшно надоїло життя у режимі «Де знайти гроші?!»* («Правда України», 9.01.16); *Коаліція, як дишло, куди повернемо – туди й вийшло* («Правда України», 19.02.16). Предикативна ускладненість спрощує усю структуру фрази, надаючи їй значно більшої інформації. Семантика предиката *як дишло, куди повернемо – туди й вийшло* достатньо широка: зрозуміла оцінка роботи коаліції, ставлення до неї тощо.

Отже, проаналізувавши приклади зі шпальт газет, рекламних дошок, із реклами TV тощо, ми прийшли до висновку, що сучасна глобальна мовна ситуація (збільшення потоку і швидкості інформації, ціна та обмежений розмір інформаційної інтернет-площі, тиск аналітичної світової англійської мови, роль візуалізації в подачі інформації, що сприяє появі сучасних креолізованих текстів) є потужним фактором економії в мові, тому тенденція до економії мовленнєвих зусиль у найближчому майбутньому буде, на наш погляд, тільки посилюватися.

Бібліографічні посилання

1. Дудик П. С. Слова-речення «Так, Ні» та їх синоніми / П. С. Дудик // Українська мова та література в школі. – 1972. – № 4. – С. 25–33.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 289 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1978. – 439 с.
4. Меншиков І. І. Речення як предикативна, комунікативна та функціональна одиниця мовлення / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Д. : ДНУ, 2002. – 48 с.
5. Меншиков І. І. Структура простого речення в сучасній українській літературній мові / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Д. : РВВ ДНУ, 2004. – 64 с.
6. Особливості мови стилю засобів мовної інформації : навч. посіб. для студ. фак. журналістики ун-в / [А. П. Коваль, А. Ф. Пинчук]. – К., 1983. – 150 с.
7. Попова І. С. Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Попова. – Чернівці, 2012. – 40 с.
8. Сковородников О. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / О. П. Сковородников. – Томск, 1981. – 255 с.
9. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Стишов. – К., 2003. – 35 с.

Надійшла до редколегії 03.02.16

УДК 81'373.611

Л. Ф. Пономарёва

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ДЕВЕРБАТИВНОМ СЛОВОПРОИЗВОДСТВЕ ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО КЛАССА ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ

Рассмотрены вопросы ограничений в образовании девербативных производных имен существительных класса процессуальных глаголов на материале современного немецкого языка. Определена роль семантических ограничений как составной части сочетаемости словообразовательных морфем. Установлен круг производящей и непроизводящей глагольной лексики. Определена возможность или невозможность образования отглагольных существительных и условия нейтрализации семантических и других видов ограничений.

Ключевые слова: словообразование, ограничения в словообразовании, типы семантических ограничений, словообразовательные потенции процессуальных глаголов.

Пономарёва Л. Ф. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **СЕМАНТИЧНІ ОБМЕЖЕННЯ У ДЕВЕРБАТИВНОМУ СЛОВОТВОРЕННІ ІМЕННИКА КЛАСУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ**

Розглянуто питання обмежень у формуванні девербативних похідних іменників класу процесуальних дієслів на матеріалі сучасної німецької мови. Визначено роль семантичних обмежень як складової частини сполучуваності словотворчих морфем. Встановлено коло продукуючої та непродукуючої дієслівної лексики. Визначено можливість або неможливість утворення іменників та умови нейтралізації семантичних та інших видів обмежень.

Ключові слова: словотворення, обмеження у словотворенні, типи семантичних обмежень, словотворчі потенції процесуальних дієслів.

Ponomareva L. F. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *SEMANTIC RESTRICTIONS IN DEVERBATIVE NOUN WORDFORMATION IN THE CLASS OF THE PROCESS VERBS*

Studying structural, phono-morphological, semantic, stylistic, word-forming and lexical conformities regulating syntagmatic connections in word-formation, requires studying system restrictions word-forming morphemes combinability, predetermined by the meaning of a word sign as well.

The aim of the article is to identify semantic restrictions and those close to them in forming deverbative nouns from the process verbs. According to the aim of the research, it is necessary to solve the following tasks: 1) to establish the circle of productive and non-productive verb lexics; 2) to define the role of the semantic restrictions as a constituent part of systematic restrictions of word-forming morphemes combinability; 3) to separate semantic restrictions from the other kinds of word-forming morphemes combinability; 4) to define the possibility and conditions of neutralizing semantic and other kinds of restrictions. It was defined that such kinds of restrictions as semantic, semantic-pragmatic, semantic-stylistic, lexical and structural-morphological can counteract the possibility of the process verbs to take part in derivation processes. Semantic restrictions are located at the level of syntagmatic, differentiating semes and the abstract subcategoric seme «becoming». Aspect semes don't influence the possibility of the process verbs to take part in the word formation processes. Semantic restrictions can be predetermined both by presence and by absence of definite semes in a semantic structure of a word.

Key words: word formation, restrictions in word formation, types of semantic restrictions, word forming powers of process verbs.

Семантические ограничения в словообразовании представляют собой один из видов системных ограничений сочетаемости словообразовательных морфем, обусловленных значением языкового знака, сущностью которых является отсутствие семантического согласования между непосредственно составляющими производного слова. Общим, как в сочетаемости словообразовательных морфем, так и в ограничениях соединения элементов производимых слов, является тот факт, что любая морфема не может произвольно соединяться с любой другой морфемой [11, р. 35]. Изучение структурных, фоморфологических, семантических, стилистических, словообразовательных и лексических закономерностей, регулирующих синтагматические связи в этой области языка, под которыми понимается «связь словообразовательных формантов с мотивирующими основами в составе мотивированного слова», предполагает и изучение системных ограничений сочетаемости словообразовательных морфем, обусловленных значением языкового знака [8, с. 14].

Целью статьи является выявление семантических и сопредельных с ними ограничений в образовании deverbative имен существительных от процессуальных глаголов. Исходя из цели исследования, представляется необходимым решить следующие **задачи**: 1) установить круг производящей и непроизводящей глагольной лексики; 2) определить роль семантических ограничений как составной части системных ограничений сочетаемости словообразовательных морфем; 3) отделить семантические ограничения от других видов ограничений сочетаемости словообразовательных морфем; 4) установить возможность и условия нейтрализации семантических и других видов ограничений.

С целью анализа глагольных основ и выявления возможности или невозможности их участия в процессах деривации, а также установления ограничений, блокирующих эти возможности, была избрана классификация Х. Бринкмана, охватывающая и процессуальные глаголы и релевантная как для синтагматики, так и для парадигматики [12, р. 122]. Процессуальные глаголы обозначают внутренние и внешние изменения субъекта во времени или в пространстве, процессы его жизнедеятельности или функционирования. Материалом исследования являлись простые немецкие глаголы, отобранные из словаря Е. Матера [15, р. 9–31].

К классу процессуальных глаголов можно отнести глаголы движения, изменения состояния, выделения, физиологических процессов, звучания, принятия

пищи. В основном это одновалентные глаголы с одной факультативной (адвербиальной) валентностью. Семантическая структура переходных глаголов принятия пищи содержит синтагматическую сему объекта действия. Большинство глаголов выделения и некоторая часть глаголов физиологических процессов и изменения состояния обладают эксплицитно выраженной лексической основой глагола семой объекта действия (*speicheln, eiern, köpfen, rosten, ferkeln, kalben* и. а.), то есть характеризуются наличием внутреннего объекта.

Семантическая структура глаголов, входящих в ЛСГ, обладает различной степенью сложности. Так, глаголы ЛСГ изменения состояния наряду с соответствующими синтагматическими, родовой, видовыми и дифференциальными семами содержат абстрактную субкатегориальную сему «становление», которая обозначает внутреннее развитие или внутреннее движение в результате саморазвития или самодвижения, либо развитие под действием внешней силы [1, с. 16]. Состав дифференциальных сем глаголов ЛСГ движения колеблется от одной до трех, возможна и более дробная классификация. ТСП (типовая словообразовательная парадигма) процессуальных глаголов представлена *nomen agentis, nomen subjekti, nomen actionis, nomen instrumenti, nomen loci, nomen quanti*, а также *nomen objekti, nomen resultatis* (отдельные образования).

Возможность образования производных имен лица предопределяется наличием в семантической структуре процессуальных глаголов имплицитной семы «лицо», и, соответственно, ее отсутствие блокирует образование производных с названной семантикой. Несовместимость семантики глагола и семантики суффикса исключает из числа производящих основ глаголов ЛСГ выделения, большую группу глаголов движения: *sacken, ranken, sprudeln, sickern, münden*, глаголы изменения состояния, допускающие в субъектной позиции существительные, которые обозначают предметы живой и неживой природы: *trocknen, schmelzen, platzen, bräunen*, часть глаголов физиологических процессов, имеющих отношение к представителям животного мира: *hecken, schmutzen, laichen*, значительную часть глаголов ЛСГ звучания, характеризующих звуки, издаваемые живыми существами (кроме человека): *bellen, mecken, heulen, quacken* и производимые неживыми предметами: *rascheln, knistern, knacken, krachen*. Присутствие семы «лицо» является, безусловно, необходимым, но не всегда единственно достаточным компонентом семантической структуры глагола, поскольку производных имен нет от многих глаголов, отвечающих первому условию.

Исследование и сравнение семантической структуры глаголов движения позволяет сделать вывод о том, что семантические ограничения, кроме ранее названного, вызываются факторами двоякого рода: 1) эксплицитным выражением семы «лицо» лексической основой глагола (*pilgern, tölpeln, zigeunern*) и 2) рядом дифференциальных сем, а именно: семами «терминативность» (*kommen*), «непроизвольность» (*kommen, stürzen, zittern, zucken*), «компаративность» (*storchen, wirbeln, geistern*), а также семой «множественность» (*wimmeln, wieben, kribbeln*), выделяемой у глаголов, относящихся к типу групповых.

Образованию агентивных производных от глаголов ЛСГ изменения состояния с видовой семой «изменение физического состояния человека» (*kranken, heilen, ältern, sterben*) противодействует абстрактная субкатегориальная сема «становление», блокирующая образование типа *Reifer^o, Heiler^o*, а также дифференциальная сема «терминативность» (*Sterber^o*).

«Мена» семантической категории субъекта действия приводит к образованию значения с модальным признаком [9, с. 165], и в таком случае глаголы ЛСГ звучания, не содержащие в своей семантической структуре сему «лицо», но соче-

таючися с одушевленим суб'єктом, можуть стати базою для утворення імен лиця з визначеною прагматичною спрямованістю, ср.: *Beller*^o, *Jaulerin*^o.

Для кодифікованого літературного мови не характерно утворення імен лиця від дієслів ЛСГ фізіологічних процесів, незважаючи на те, що в семантичній структурі дієслів імпліцитно присутній сема 'лиця' (*Schnarcher*). Нереалізація словотвірних можливостей пов'язана, по всій видимості, з відсутністю потребностей комунікації в утворенні одиниць номінації з таким значенням від дієслів даної ЛСГ і/або з відсутністю текстової необхідності в їх з'явленні. При виникненні необхідності вони можуть бути утворені з метою негативно-уничайливої характеристики лиця, ср.: *Rotzer*^o, *Hüstling*^o і. а.

Наряду з семантичними визначене місце займають лексическі обмеження, пов'язані з конкуренцією словотвірних моделей, прежде всего, субстантивированного причастия I (*der Reisende*), а также реализацией других значений глагольной лексики в процессах деривации (*Wipper*, *Weber*, *Streicher*). Наявність в лексическій системі мови слова з іншим значенням, омонімічного тому, яке могло б бути вироблено, то єсть явлення омонімії, перешкоджають з'явленню виробних імен лиця і від ряду дієслів, мотивованих іменними, які послужили основою для утворення імен лиця з іншими значеннями, ср.: *Türmer*, *Bader*, *Seiler*, *Nicker*.

Виробні, утворені за однією моделлю деривації, але мають різні значення, наприклад: *Jodler* – *Jodelruf*, *Jodelgesang*; *jmd.*, *der jodelt* (*Wahrig*), розглядаються в даному дослідженні як факти регулярної полісемії, пов'язані з поліфункціональністю суфікса -er [Там же, с. 141], хоча, як відомо, мають інші точки зору. Тому відсутність виробних імен лиця від деяких дієслів, послуживших базою для утворення імен дії, наприклад *Jauchzer* – *Jubelruf*, не може розглядатися як лексическі обмеження.

Утворення абстрактних іменних від дієслів розглядаваного класу здійснюється за моделями «ОГ+ung», «ОГ+ei» і «ОГ+er» (основа дієслова). Остання модель служить для утворення виробних з значенням окремого акту дії.

Моделі «ОГ+ung», «ОГ+ei», маючи загальний сегмент значення, використовуються для утворення виробних, передають в опредмеченому вигляді процес дії або стан, виражені дієслівною основою. В силу відомого вони можуть розглядатися як конкуруючі. Однак їх семантика поряд з загальною має ряд специфічних рис і їх значення не покривають повністю один одного. Крім того, обидві моделі звернені до різного кола виробних основ.

Виробні на -ung, їх семантика і синтаксис, неодноразово були об'єктом дослідження германістів. Аналіз робіт, в яких здійснюється спроба виявлення закритих груп дієслів, а також результати нинішнього дослідження дозволяють погодитися з думкою Т. Шиппан, що точно встановити такі закриті тематическі групи дієслів неможливо, оскільки в одних і тих же групах виробні на -ung можуть як утворюватися, так і не утворюватися [12, р. 167–168; 14, р. 310–312; 17; 18, р. 210–212].

Абстрактні виробні на -ung зустрічаються в усіх ЛСГ процесуальних дієслів (*Steigerung*, *Reifung*, *Blähung*, *Zehrung*, *Eiterung*), крім ЛСГ звучання, відсутність виробних в яких відзначаються і іншими авторами [14, р. 311]. Однак виділити як причину такого положення якоїсь-будь ком-

понент в семантической структуре как глаголов звучания, так и глаголов других ЛСГ, не принимающих участия в процессах деривации по названной модели, не представляется возможным. Отсутствие производных на -ung от глаголов звучания, вероятно, не является следствием факторов чисто семантического характера, а может быть объяснено наличием других видов ограничений: семантико-стилистических, лексических, структурно-морфологических. Семантико-стилистические отграничения блокируют образование производных на -ung от стилистически маркированных глаголов (*flennen, plärren, grölen*). Структурно-морфологические ограничения блокируют образование производных от глаголов на -eln (*rascheln, murmeln*). Причем данный вид ограничений часто смыкается с семантико-стилистическими ограничениями (*bimmeln, bammeln*).

Лексические ограничения выражаются в конкуренции словообразовательных моделей, прежде всего, субстантивированного инфинитива (*Schellen, Weinen, lachen, Rauschen, Knattern*). Как отмечается, субстантивированный инфинитив от глаголов звучания часто употребляется терминологически (*das Summen* – зуммирование; *das Pfeifen* – радиосвист; *das Klingeln* – микрофонный эффект звучания; *das Brummen* – гудение; *das Donnern* – завывание) [3, с. 52] и легко появляется в тексте для обозначения самого процесса действия [7, с. 102–104].

В качестве конкурирующих могут рассматриваться и модели «ОГ+ei» и «ge+ОГ» (*das Geknister, das Geknirsche, das Gerassel; das Gekrach; die Klimpere; die Schnatterei*), но данным моделям свойственно передавать, прежде всего, значение длительного (*Knallerei, Geklimper, Geplärr*) или длительного надоедливого процесса (*Huperei, Gegacker*).

Данные виды ограничений относятся в полной мере и к другим ЛСГ процессуальных глаголов. Исключение составляют глаголы ЛСГ изменения состояния, в семантической структуре которых не присутствует сема «оценка» и им не присущи семантико-стилистические ограничения.

Как отмечалось, для образования производных со значением опредмеченного процесса действия служит также модель «ОГ+ei». Однозначного мнения по поводу диапазона действия данной модели не существует. Несомненно, имеется тенденция к образованию по модели «ОГ+ei» абстрактных существительных от глаголов стилистически маркированных, например: *Zottelei, Flennerei, Sauferei*.

Отсутствие производных на -ei со значением процесса действия от глаголов ЛСГ выделения, в которую не входят стилистически маркированные глаголы, может быть объяснено этой тенденцией. Однако поскольку производные на -ei образуются и от стилистически нейтральных глаголов (*Taumelei, Huperei, Treterei, Trinkerei, Lacherei, Summerei*), то можно говорить лишь об определенной тенденции, но не о правиле.

Отмечая особую способность данной модели, вследствие ее «итеративно-интенсивного значения», к образованию абстрактных существительных от глаголов звучания, имеющих сему «итеративность», Р. Курт указывает на то, что она не может быть использована, если речь идет о глаголах, характеризующих звучание, производимое неживыми предметами. Это объясняется тем, что семантика данной модели передает не только повторяемость действия, но и его надоедливость, докучливость, т. е. оценку действия, его порицание, а подобный подход не применим по отношению к естественным, природным шумам [14, р. 443–444].

Данная точка зрения не представляется достаточно убедительной по следующим причинам. Во-первых, глаголы, обозначающие звуки, производимые предметами, включаются другими исследователями в число производящих основ,

например: *bimmeln, bammeln, rascheln, prasseln* [10, p. 30]. Во-вторых, по всей видимости, во главу угла следует поставить не семантику глагола, а семантику модели. Вероятно, закрепление за моделью «ОГ+ei» значения или варианта семантического значения не только процесса [16, p. 118], но и длительного, надоедливого процесса, позволило бы избежать необходимости попыток выявления специального круга основ, участвующих или не участвующих в словопроизводстве существительных по данной модели. Возможность образования производных со значением длительного, надоедливого процесса, как представляется, зависит от позиции номинирующего субъекта, поскольку любое звучание может вызвать чувство досады и быть соответственно названным. Окказиональные образования могут обозначать как просто процесс, так и длительный, повторяющийся процесс, например: *Summerei, Klopferei*. Кроме значения определенного процесса действия, производные, образованные по модели «ОГ+ei», могут иметь значение длительного, длительного надоедливого процесса. Причем в качестве производящей основы могут выступать как глаголы, относящиеся к стилистически маркированному, так и к стилистически нейтральному слою лексики (*Fahrerei, Schreierei, Sabbererei*). Следует, однако, отметить и тенденцию к словопроизводству существительных с указанной семантикой от стилистически нейтральных глаголов. Ср.: *Springerei, Schwimmerei, Tänzerei, Gespenserei*.

Семантические ограничения блокируют образование производных на -ei от глаголов ЛСГ изменения состояния, содержащих в своей семантической структуре дифференциальную сему «терминативность», например: *Sterberei^o, Bersterei^o*. В то время как расчлененность процесса движения на отдельные акты действия способствует образованию производных на -ei, непрерывность, неограниченность и нерасчлененность во времени, характерная для глаголов поступательного движения, обозначающих движение массы воды (*fließen, rinnen, rieseln, strömen*), препятствует появлению производных по модели «ОГ+ei». Это можно рассматривать в качестве семантических ограничений, поскольку дискретное количество (число) может характеризовать только те объекты, которым свойственна прерывистость класса.

В качестве семантико-стилистических ограничений можно рассматривать отсутствие производных на -ei от глаголов «высокого стилистического тона», к которым, в частности, относятся поэтизмы, архаизмы и книжные слова [5, с. 101], в то время как от глаголов «сниженного стилистического тона» и «нейтрального тона», как отмечалось ранее, подобные производные образуются. Ср.: *essen – Esserei*, но *speisen – °Speiserei*; *flennen – Flennererei*, но *greinen – °Greinererei*.

Лексические ограничения выражаются в конкуренции словообразовательной модели «ОГ+ei» с моделью «ge+ОГ» со значением длительного действия (*Geplärr, Gegrünze, Geseufze, Geröchel*).

Структурно-морфологические ограничения исходят от деадъективных глаголов, которые особенно широко представлены в ЛСГ глаголов изменения состояния [18, с. 219], а также в других ЛСГ (*runden, lahmen*). Однако следует отметить, что производные от глаголов данного типа встречаются (*Tollerei*).

Производные со значением отдельного акта действия (*nomina quanti*) образуются по нескольким словообразовательным моделям, но прежде всего по модели «ОГ+er», которая рассматривается в данном исследовании как базовая, в то время как образование производных со значением кванта действия по другим моделям (*Fall, Sturz, Plumps, Grätsche, Sprung, Schwingung*) представляется целесообразным рассматривать как факты лексических ограничений.

Словопроизводство существительных с указанной семантикой свойственно глаголам ЛСГ движения, физиологических процессов и звучания, то есть в основном моторно-кратных глаголов, обладающих дифференциальной семой «итеративность»: *Hüpfen, Hopser, Rumpler, Seufzer, Hichser, Schnaufer, Knurrer, Brüller, Taucher, Barmer* и. а. Отсутствие в семантической структуре глаголов семы «итеративность» препятствует образованию производных со значением «действие – количество действия».

Производные со значением «действие – количество действия» могут быть образованы и по другим моделям деривации, прежде всего, по модели «ОГ+er» (*Hüpfen, Hopser, Rumpler*^о), которая рассматривается в данном исследовании как базовая, в то время как образование производных со значением кванта действия по другим моделям (*Fall, Sturz, Plumps, Grätsche*) представляет собой факты лексического ограничения. Эксплицитно выраженное лексической основой глагола значение единичного акта действия (*dienern, knicksen*) блокирует образование производных с указанной семантикой.

В словарных дефинициях таких глаголов, как *wiebeln, wimmeln, kribbeln – viele winzige Bewegungen zeigen* содержится указание на количество действия, что также может рассматриваться в качестве семантического ограничения, препятствующего образованию производных со значением кванта действия. Общим наименованием для его обозначения служит производное *Bewegung* в значении «отдельно взятое движение». Значение отдельного акта действия находит свое отражение в словарных дефинициях многих других глаголов, например: *laufen – sich mit schnellen Schritten fortbewegen*, а также у глаголов, толкуемых через глагол *laufen* (*prellen, rennen, hasten, asten, wetzen, tippeln*).

Производных с данной семантикой нет от большинства ономотопозитических глаголов (*gicksen, kichern, prusten, glucksen, klingeln, bimmeln, bammeln, ticken, tacken* и. а.), имитирующих неречевые звуки. Источником данных звуков являются шумы или звуки реальной действительности, которые могут быть выражены словами [4, с. 81; 2, с. 77]. Можно предположить, что расчлененность акустического звучания, которая передается междометиями, положенными в основу звукоподражательных глаголов (*töff-töff → töffen*) или находит свое отражение в словарных дефинициях глаголов (*kichern – leise, in kurzen Tönen lachen*), препятствует образованию производных со значением единичного акта действия. Но такие производные все же имеются от некоторых глаголов – *Mucks, Klicks*, что обуславливает отнесение данного рода ограничений к лексическим ограничениям. Сравните, в русском языке: *смеяться – смешок, хлопать – хлопок*, но *хихикать, булькать*.

Семантические ограничения блокирует образование производных со значением кванта действия от десубстантивных глаголов, лексическая основа которых выражает отдельно взятый акт звучания или их совокупность (*trillern, knallen*).

Образование производных со значением субъекта действия не характерно для процессуальных глаголов. Производные, относящиеся к субъектной парадигме, единичны и служат для обозначения неодушевленных предметов или представителей животного мира, обладающих признаком, который обозначен производящей основой, например: *Pieper – ein kleines Gerät, das piept, wenn es ein Funksignal empfängt; Läufer – потоп, якорь, бегунок; Schwimmer – поплавок, буй, буюк; Hüpfen^о – адамово яблоко; Krächzer – ворон*.

Семантические ограничения в образовании *nomen subiecti* свойственны всем глаголам, в семантической структуре которых присутствует сема «лицо».

Семантико-прагматические ограничения блокируют образование наименований предметов от глаголов со специализированным субъектом действия, например: *schwappen, schwappern – Flüssigkeiten, kreisen – Blut* (ЛСГ глаголов движения) [6, с. 131].

Учитывая несомненную принадлежность наименований животных к субъективной парадигме (ср.: *Der Hund kläfft – Kläffer*), наименования животных, а также наименования конкретных предметов (*Sauser* – виноградное сусло) можно причислить к категории *nomen subiecti* [18, р. 337, 364].

Возможности реализации потенциальных способностей процессуальных глаголов с видовой семой 'звуки, издаваемые живыми существами (кроме человека)', определяет связь со специализированным субъектом действия. Отсутствие производных от таких глаголов, как *miauen – Katze, wiehern – Pferd*, можно рассматривать как семантико-прагматические ограничения.

Лексические ограничения связаны с занятостью данного лексического места именами лица, образованными от переносных значений глагола (*Winseler, Meckerer*), однако зачастую тенденция к сохранению коммуникативной четкости языковых единиц не соблюдается. Ср.: *Krächzer – Rabe, Krähe, Person*. Лексические ограничения проявляются также в конкуренции словообразовательных моделей и наличии омонимичных существительных [6, с. 132].

Таким образом, возможности участия процессуальных глаголов в процессах деривации могут противодействовать следующие виды ограничений: семантические, семантико-прагматические, семантико-стилистические, лексические и структурно-морфологические. Семантические ограничения локализуются на уровне синтагматических, дифференциальных сем и абстрактной субкатегориальной семы «становление». Видовые семы не влияют на возможность участия процессуальных глаголов в процессах словопроизводства. Отсутствие необходимости в образовании производных от части процессуальных глаголов можно рассматривать как семантико-прагматические ограничения. Определенное место занимают лексические ограничения, связанные с занятостью данного лексического места.

Библиографические ссылки

1. Гайсина Р. М. Значение и синтагматика глаголов (на материале глаголов отношения) / Р. М. Гайсина. – М. : Высш. школа, 1986. – 220 с.
2. Глухарева Е. А. Звукоподражательные глаголы с диссонантным денотатом (семантические особенности) / Е. А. Глухарева // Глагол в германских языках. – Тула, 1976. – С. 77–94.
3. Дементьева Н. А. Сопоставительно-семантический анализ глаголов звучания в немецком и русском языках : дис. канд. ... филол. наук : 10.02.19 / Дементьева Н. А. – М., 1982. – 183 с.
4. Комлев Н. Т. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Т. Комлев. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1969. – 192 с.
5. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К. : Вища шк., 1984. – 247 с.
6. Пономарева Л. Ф. Семантические ограничения в образовании девербативных производных со значением субъекта действия / Л. Ф. Пономарева // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2014. – Вип. 20 (2). – С. 127–133.
7. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / М. Д. Степанова. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1953. – 375 с.
8. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И. С. Улуханов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.

9. **Уфимцева А. А.** Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
10. **Brinkmann H.** Die Wortartenim Deutschen / H. Brinkmann // Das Ringen um eine neue deutsche Grammatik. – Darmstadt, 1965. – S. 101–127.
11. **Erben J.** Einführung in die deutsche Wortbildungslehre / J. Erben. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2000. – Verlag GmbH, 2007. – 382 s.
12. **Fleischer W.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1983. – 363 s.
13. **Fleischer W.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – Tübingen : Niemeyer Verlag GmbH, 2007. – 382 s.
14. **Kurth R.** Über den Gebrauch der Bildungen auf und Gebrauch der Wörter auf -ei, -erei, -elei / R. Kurth // Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. – Halle (Saale), 1953. – Bd. 75. – S. 442–451.
15. **Mater E.** Deutsche Verben. Bd. 3. / E. Mater. – Leipzig VEB Bibliographisches Institut, 1967. – 122 s.
16. **Stepanova M. D.** Grundzüge der deutschen Wortbildung / M. D. Stepanowa, W. Fleischer. – Leipzig VEB Bibliographisches Institut, 1985. – 236 s.
17. **SchippanTh.** Die Verbalsubstantive in der deutschen Sprache der Gegenwart / Th. Schippan // Deutschunterricht, H. 9. – 1968. – S. 516–526.
18. **Wellmann H.** Das Substantiv / H. Wellmann. – Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, 1975. – 500 s.

Надійшла до редколегії 08.02.16

УДК 811.161.1'342

С. Л. Попов

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

О ПЕРЦЕПТИВНО-ЛОГИЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ ФОНЕТИЧЕСКОГО СТРОЯ РУССКОГО ЯЗЫКА: СОГЛАСНЫЕ

Представлены результаты когнитивно-исторического изучения перцептивно-логической эволюции фонетического строя русского языка, осуществленного на примере согласных. Подход основывается на когнитивно-эволюционной идее исторической зависимости языковых структур от когнитивных структур носителей языка. Исследование проведено с привлечением когнитивных понятий степеней восприятия, обеспечивающих соответствующее качество логики носителей русского языка и, соответственно, логичности различных аспектов русского консонантизма в ходе их эволюции.

Ключевые слова: восприятие, логика, эволюция, фонетика, согласные.

Попов С. Л. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. *ЩОДО ПЕРЦЕПТИВНО-ЛОГІЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ФОНЕТИЧНОГО ЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ: ПРИГОЛОСНІ*

Подано результати когнітивно-історичного вивчення перцептивно-логічної еволюції фонетичного ладу російської мови, яке здійснене на прикладі приголосних. Підхід ґрунтується на когнітивно-еволюційній ідеї історичної залежності мовних структур від когнітивних структур носіїв мови. Дослідження проведено із залученням когнітивних понять ступенів сприйняття, що забезпечують відповідну якість логіки носіїв російської мови і, відповідно, логічності різних аспектів російського консонантизму в ході їх еволюції.

Ключові слова: сприйняття, логіка, еволюція, фонетика, приголосні.

Popov S. L. Karazin Kharkiv National University. *REVISITING THE PERCEPTUALLY-LOGICAL EVOLUTION OF THE PHONETIC SYSTEM IN RUSSIAN LANGUAGE: CONSONANTS*

The article presents the cognitive and historical research of perceptually-logical evolution of the phonetic system in Russian language carried out as exemplified in the consonant sounds. This study is in line with the new scientific approach: cognitive and evolutionary aspect of language researches. This approach implies increased attention to human perception and logic in their evolution. Based on the information of anthroponomic sciences related to linguistics about degrees of perception and logics quality, this approach allows to see the deeper causes of knowable phenomena.

The aim of this article is the study of perceptually-logical influence on the aspect consonant of phonetic system in Russian language.

The examination of historical transformations of Russian consonants in terms of perceptually-logical evolution allows to draw the following conclusion. Russian native speakers, basically having alternative perception and subconsciously trying to provide a variety of meanings, optimize system of the Russian phonetic system by strengthening opposition of consonants in hardness-softness. This optimization is not always logically impeccable, but for Russian consonants, in full compliance with «the law of Baudouin», quite biased.

This one-sided bias is a testament to superficial perception of the possibility to provide a greater degree of discernment of meanings. Such a superficial perception is peculiar to carriers of all languages. It is advisable to study perceptually-logical evolution of Russian vocalism.

Key words: perception, logics, evolution, phonetics, consonants.

Хорошо известно, что естественные языки с течением времени изменяются на всех своих ярусах. Это убедительно доказано трудами представителей сравнительно-исторического языкознания. Для большинства лингвистов языковые изменения являются абсолютным синонимом проявлений аксиоматически прогрессивного развития языка. Однако встречается и различие прогрессивного и не-прогрессивного языкового развития. Как следствие такого различия по-разному трактуется и понятие языковой эволюции. Например, Б. А. Серебренников отождествляет эволюцию с прогрессом и различает относительный и абсолютный языковые прогрессы [14], а Н. В. Юдина различает в языке «просто изменения», которые называет эволюцией, и «изменения прогрессивные» [21, с. 264–265].

Когнитивно-эволюционный подход, предложенный эволюционной эпистемологией к изучению закономерностей познания человеком явлений действительности и примененный нами к изучению механизма дифференциации русских грамматических вариантов, позволил осознать правоту Б. А. Серебренникова и других лингвистов, склонных видеть в языковых изменениях языковой прогресс, и признать эволюцию языка потенциально позитивной, характеризующейся высокой степенью позитивной реализации. Основой для такого признания стала фиксация когнитивно-эволюционного алгоритма «восприятие → логичность мышления → логичность грамматики». Восприятие может быть: 1) синкретичным, то есть целостным, не позволяющим дифференцировать признаки и, следовательно, категоризировать познаваемое; 2) поверхностным, то есть ориентированным на ближайшие, наиболее заметные, «лежащие на поверхности» признаки, по которым и происходит категоризация, часто ошибочная; и 3) альтернативным, то есть ориентированным на все имеющиеся в наличии признаки, благодаря чему может быть выбран признак, категоризация по которому корректна. Каждая из этих степеней восприятия обеспечивает соответствующее качество логичности мышления и, как следствие, логичности тесно связанной с мышлением грамматики (подробнее об этом см.: [10, с. 64–142]). Однако очевидно, что перцептивно обусловленное качество логичности мышления влияет не только на грамматический строй – в той или иной степени оно влияет на язык в целом, то есть на все его уровни, обуславливая соответствующее качество их логичности.

Цель настоящей статьи – рассмотреть проявления влияния перцептивно-логической зависимости на консонантный аспект фонетического строя русского языка.

На первый, часто поверхностный, взгляд, поиск логики в звуковом строе языка вообще и консонантном его инвентаре в частности неуместен хотя бы потому, что звуки языка, будучи лишены смыслового наполнения, традиционно признаются строительным материалом для создания более значимых языковых единиц. Однако при вдумчивом подходе можно констатировать две логичные характеристики звукового инвентаря любого языка. Во-первых, звуки языка всегда представляют собой систему со своими, в той или иной мере логичными, парадигматическими и синтагматическими отношениями. Как справедливо замечает С. А. Бурлак, «не существует языка, в котором фонемный инвентарь был бы устроен совершенно хаотически» [4, с. 61]. Во-вторых, от развитости такого системно организованного инвентаря звуков зависит смысловоразличительная способность языка (условимся считать смысловоразличение общим понятием, включающим и семантические, и стилистические различия): чем больше звуков – тем качественнее такая способность.

Известно, что языки первобытных народов, равно как и произносящих первые звуки детей (изоморфизм филогенеза и онтогенеза, гипотетически отмеченный в свое время Л. С. Выготским, в настоящее время несомненен [1, с. 52]), имеют относительно мало звуков (и, как следствие, слов), поскольку в окружающей их и познанной ими действительности нет такого количества объектов, для обозначения которых понадобилась бы опирающаяся на развитый звуковой инвентарь смысловоразличительная способность (у произносящих первые звуки детей отсутствие такой потребности сопровождается недостаточной развитостью артикуляционного аппарата, что вполне коррелирует с весьма относительной развитостью такого аппарата у древних и первобытных народов). По мере расширения сферы познания увеличивается потребность в смысловоразличении. Когда носители языка подсознательно воспринимают эту потребность, они так же подсознательно осуществляют деятельность, компенсирующую недостаточность звуков. Эта деятельность во всех языках разнится, что, с точки зрения эволюционной эпистемологии, неудивительно: присущая человечеству и трудно преодолеваемая поверхностность восприятия обуславливает случайность выбора возможности компенсации. Еще И. С. Рижский писал: «Представим себе, что несколько человек смотрят в одно время на один огромный предмет. Поелику никто из них не в состоянии объять его всем своим взором, то один видит только одну, другой другую, и так далее, притом иной самую важную, иной, напротив, малозначащую его часть. Подобно сему первоначально действует на умы разных народов всякий предмет» [12, с. 37]. Неудивительно, что «блуждание взора», неспособность зафиксировать существенные признаки наблюдается и у младших дошкольников [20, с. 205].

Конечно, фиксируемая спонтанность фонетических изменений может являться следствием их недоизученности (см. об этом фундаментальный историко-фонологический труд В. И. Постоваловой [11, с. 101–102]). Но такая недоизученность не всегда является свидетельством того, что логическая стройность и единообразие в самом деле имеют место. Как убедительно констатирует Л. Б. Вишняцкий, «наша состоявшаяся эволюционная история – это только один из многих потенциально существовавших ее сценариев, который, в отличие от других, не остался запасным лишь в силу во многом случайного стечения мало связанных между собой обстоятельств» [5, с. 7]. То же можно сказать о звуковом развитии языков. Но любая стихийная компенсация звукового недостатка логична уже постольку, поскольку является естественной реакцией на восприятие потребности

улучшить смысловоразличение. Например, в финском языке наблюдается наиболее скудный среди всех финно-угорских языков состав согласных, поэтому в данном языке часто встречаются длинные слова с удвоенными согласными и гласными: финны восприняли именно такую, синтагматическую, возможность удовлетворить потребность в большем смысловоразличении. Аналогичным путем пошли гавайцы: в гавайском языке всего 12 фонем, 5 гласных и 7 согласных, поэтому в нем обычны такие длинные, но фонетически простые слова, как, например, *манаманалима* («палец»). В этом слове только 3 сонорных согласных [м], [н], [л] и два гласных [а] и [и], один из которых – [а] – повторяется пять раз (то есть наблюдается простейший слоговой сингармонизм) – поэтому различительная способность обеспечивается повторением одинаковых звуко сочетаний и, соответственно, «удлинением» слова (ср. в малагасийском, включающем «океанический субстрат», название столицы Малагасийской республики: *Антананариву*). В кабардинских языках имеется только два гласных, но этот различительный недостаток компенсируется значительным количеством согласных (от 70 до 80): кабардинцы пошли по пути совершенствования системы консонантизма. В китайском языке сравнительно немного слогов (414), большинство китайских слов односложны, что само по себе не обеспечивает самодостаточность различительной способности языка. Однако китайский язык избавлен от этого логического затруднения достаточно архаичным способом: совершенствованием системы музыкальных тонов (музыкального ударения), благодаря которой один слог получает до четырех (в некоторых диалектах больше) разных по высоте и интонированию звуковых форм (сейчас в китайском языке 1324 слога) [13, с. 117–119].

Хорошо известно, что в истории русской фонетики происходили взаимозависимые процессы упрощения вокализма и усложнения консонантизма («закон Бодуэна»). Однако не все явления в сфере русских согласных можно признать способствующими смысловоразличению.

Например, имеется два фонетических предположения относительно развития [в] в таком морфологическом явлении, как окончания прилагательных р. п. ед. ч. м. и ср. р. *-ого* и *-его*. По одной версии, [з] в этих флексиях (неизвестно, по какой причине) стал вначале фрикативным, потом исчез вовсе, а затем образовавшееся (не свойственное русской фонетике) зияние было устранено образованием наиболее артикуляционно удобного перед лабиализованным [о] губно-зубного [в] (это подтверждается некоторыми диалектными явлениями). Согласно второй версии, это [в] могло возникнуть под влиянием [в] в р. п. ед. ч. м. р. многочисленных и продуктивных кратких притяжательных прилагательных (*отъцева, Петрова*) [18, с. 210–213; 3, с. 250–252; 8, с. 316; 6, с. 238–241; 16, с. 203–207]. Каждая версия по-своему логична, каждая не может быть подтверждена стопроцентно очевидными эмпирическими доказательствами. Однако важно другое: наличие противоречия между графикой и фонетикой, досаждающее преподавателям русского языка как неродного, которые вынуждены как-то объяснять эту достаточно вопиющую нелогичность своим подопечным.

В современной русской фонологии до сих пор имеются слабые позиции глухих и звонких звуков, в которых они не различаются, вызывая к жизни омофоны типа *стог – сток*, совершенно не способствующие смысловоразличению – как обуславливающие коммуникативные неудачи при устном общении.

Не состоялась логичная по своей сути симметрия парности по твердости-мягкости звуков [ч'] и [ц].

И все же следует обратить внимание на фонетико-консонантные факты, свидетельствующие об эволюции восприятия у носителей русского языка от поверхностного к альтернативному.

Например, после утраты редуцированных твердые звуки – как предлоги и как префиксы, этимологическая связь которых с предлогами общеизвестна, – стали оказываться непосредственно перед *[u]*: *[с'ь иваном]* – *[с-иваном]*, *[с'ыскати]* – *[с-искати]*. В подобных, но не предложно-префиксальных, случаях в русской фонетике срабатывала и срабатывает регрессивная ассимиляция, явление логичное относительно, ибо в данном случае носителями языка поверхностно воспринято лишь одно направление ассимиляции. Однако в данной ситуации возникло обратное явление, то есть прогрессивная ассимиляция: не предшествующий согласный стал мягким перед гласным переднего ряда (*[с'ь иваном]*, *[с'ыскати]*), а последующий *[u]* отреагировал продвижением назад, то есть превращением в *[ы]*, после твердого согласного (*[сываном]*, *[сыскати]*). Объяснения этому явлению в литературе по исторической грамматике мы не обнаружили (см. [18, с. 114; 3, с. 128–129; 8, с. 209–211; 6, с. 81–83]). Но интересным представляется мнение М. В. Панова, согласно образному выражению которого в таких случаях «предлог бунтовал: он хотел везде быть равен себе» [9, с. 125]. Разумеется, то же «бунтарство» в этих ситуациях следует относить и к префиксу. Русские предлоги и этимологически производные от них префиксы не меняют произносительную твердость на мягкость ни при каких «потенциально смягчающих» обстоятельствах: ни перед *[u]*, ни перед *[e]*, ни перед *[j]*. Более того, согласно многочисленным наблюдениям исследователей, в современном русском языке регрессивная ассимиляция постепенно сходит на нет: перед мягким согласным твердый все чаще не смягчается, все чаще можно слышать *[вм'ест'ь]*, а не *[в'м'ес'т'ь]*. Несмягченные перед мягкими зубные М. В. Панов называет немаркированными по мягкости-твердости и обращает внимание на то, что «это рождение немаркированных единиц» наблюдается лишь «в конце XIX–XX вв.» [9, с. 443]. Л. Л. Касаткин, проанализировав все имеющиеся объяснения этого явления, предлагает считать его причиной «внутреннюю перестройку фонологической системы – изменение в языковом сознании говорящих... когда первый мягкий согласный подобных сочетаний, представлявший твердую/мягкую архифонему, был переинтерпретирован как вариант твердой фонемы. В результате и возникло стремление заменить его доминантой этой твердой фонемы – основным ее представителем» [15, с. 276; см. также с. 274–374]. Указанное «изменение в языковом сознании говорящих» в данном случае могло произойти лишь при достаточном для этого уровне развития абстрактного мышления, поскольку интерпретировать (разумеется, подсознательно) варианты как разновидности одной фонемы – без отвлеченного представления каждого из них – невозможно. В свою очередь абстрактность мышления может быть обеспечена только альтернативностью восприятия. По нашему мнению, альтернативно воспринимая фонетические явления русского языка, современные его носители не могут не воспринимать противоречие между мягким произношением и «твердым» (без графического обозначения мягкости) написанием согласного звука перед мягким согласным, что и приводит к интерпретации этого первого согласного как варианта твердой фонемы (противоречие между написанием и произношением редуцированных гласных не разрешается, по-видимому, потому, что в сфере фонетического смысловоразличения, в соответствии с «законом Бодуэна», ставка сделана на согласные).

В древнерусском языке заднеязычные *[к']*, *[г']*, *[х']* не могли сочетаться с передним *[u]* еще с праславянских времен, меняясь перед ним на более для него в то время удобные *[ц']*, *[з']*, *[с']* [7, с. 125–126; 18, с. 142–144; 3, с. 129; 8, с. 211–212; 6, с. 76–77] и подтверждая тем самым действие универсального закона инерции в «младенческом возрасте» любого языка, и детского, и первобытного, вызванное недостаточной развитостью артикуляционного аппарата его носителей.

С XII–XIII вв., как известно, наблюдается артикуляционно-консонантный (компенсирующий уменьшение состава гласных) прогресс: начинают появляться сочетания [к'и], [г'и], [х'и] внутри морфем, а [кы], [гы], [хы] сохраняются на стыке морфем. Прекращение указанного чередования перед [и] свидетельствует об утверждении у носителей языка альтернативности восприятия: проявилась способность сравнить следование «детскому» по своей сути удобству произношения с обеспечивающим ясность тождеством звука самому себе и предпочесть более логичную ясность смысловозначения менее логичному – как не способствующего такой ясности – удобству произношения.

Примечательно, что в русском языке «в новое время корреляция по твердости ~ мягкости как бы расширяет свои возможности, охватывая новые согласные, формируя новые сильные позиции и сокращая число слабых позиций» [6, с. 119]. Сейчас, по всей видимости, указанное расширение можно констатировать и без осторожного «как бы»: примеры обычного смягчения и сравнительно нового для русского языка несмягчения согласного перед [е] в [плс'т'ел'] и [плстел'], [с'ер] и [сер] вполне красноречивы и вписываются в обеспеченную альтернативностью восприятия универсальную тенденцию к фонологической симметрии, которая, впрочем, никогда не бывает абсолютной: в любой звуковой системе имеются исторически устоявшиеся пробелы, не обнаруживающие стремления к симметрии [17, с. 72–73], например уже упомянутые русские непарные по твердости-мягкости [ч'] и [ц].

Об альтернативности восприятия красноречиво свидетельствуют случаи изменения на стыке предлога с именем, например *с своей стороны* (см., например, [2, с. 215]) в *со своей стороны*. *С своей* трудно воспринять на слух как включающее предлог *с*, и затруднительно артикулировать двойное [с] перед согласным.

Большую регулярность в наше время приобрела обусловленная альтернативностью восприятия вставка *н* в начале косвенных падежных форм личных местоимений при их сочетании с предлогами (*у него, за нее, от них*), позволившая отличать личные местоимения от местоимений притяжательных (*у его друга, за ее семьей, от их дома*). Столетие назад эта регулярность еще не была абсолютной: В. И. Чернышев констатировал сохранение прежней тенденции в сочетаниях с предлогами *кроме, мимо, около, между* (*кроме его, мимо ее, около их, между ими*) [19, с. 542].

Таким образом, рассмотрение исторических преобразований русского консонантизма с точки зрения перцептивно-логической эволюции позволяет говорить о том, что обладающие альтернативным восприятием носители русского языка, стремясь обеспечить возможности смысловозначения, оптимизируют систему русских звуков усилением противопоставления согласных по твердости-мягкости. Эта оптимизация не всегда логически безупречна, но для русского консонантизма, в полном соответствии с «законом Бодуэна», вполне тенденциозна. С позиций большей абстрактности вполне очевидно, что такая односторонняя тенденциозность является свидетельством поверхностного, свойственного носителям всех языков, восприятия возможности обеспечить большую степень смысловозначения.

Представляется симметрично целесообразным изучение перцептивно-логической эволюции русского вокализма.

Библиографические ссылки

1. Барулин А. Н. К аргументации полигенеза / А. Н. Барулин // Разумное поведение и язык. Вип. 1. Коммуникативные системы животных и язык человека. Проблема про-

- исхождения языка / сост. А. Д. Кошелев, Т. В. Черниговская. – М. : Языки славянских культур, 2008. – С. 41–58.
2. **Богородицкий В. А.** Синтаксис родительного падежа в русском языке / В. А. Богородицкий // Очерки по языковедению и русскому языку / В. А. Богородицкий. – 5-е изд., стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – С. 210–218.
 3. **Борковский В. И.** Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. – 2-е изд., доп. – М. : Наука, 1965. – 554 с.
 4. **Бурлак С.** Происхождение языка: Факты, исследования, гипотезы / С. Бурлак. – М. : Астрель CORPUS, 2011. – 464 с.
 5. **Вишняцкий Л. Б.** Человек в лабиринте эволюции / Л. Б. Вишняцкий. – М. : Весь Мир, 2004. – 156 с.
 6. **Горшкова К. В.** Историческая грамматика русского языка : учеб. пособие для ун-тов / К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаев. – М. : Высш. школа, 1981. – 359 с.
 7. **Дурново Н.** Очерк истории русского языка / Н. Дурново. – М.-Л. : Госиздат, 1924. – 376 с.
 8. **Иванов В. В.** Историческая грамматика русского языка : учеб. для студентов филол. спец. фак. ун-тов и пед. ин-тов / В. В. Иванов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1983. – 399 с.
 9. **Панов М. В.** История русского литературного произношения XVIII–XX вв. / М. В. Панов. – 2-е изд., стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 456 с.
 10. **Попов С. Л.** Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / Сергей Леонидович Попов. – Харьков, 2015. – 453 с.
 11. **Постовалова В. И.** Историческая фонология и ее основания. Опыт логико-методологического анализа / В. И. Постовалова ; отв. ред. Б. А. Серебренников. – 2-е изд., доп. – М. : КомКнига, 2006. – 232 с.
 12. **Рижский И. С.** Введение в круг словесности / И. С. Рижский // Хрестоматия по истории русского языкознания : учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов ; под ред. Ф. П. Филина. – М. : Высш. школа, 1973. – С. 37–39.
 13. **Серебренников Б. А.** Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 242 с.
 14. **Серебренников Б. А.** Язык как исторически развивающееся явление. Проблема прогресса в развитии языков / Б. А. Серебренников // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – С. 302–307.
 15. **Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX–XXI веков** / [отв. ред. Л. П. Крысин]. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 712 с.
 16. **Хабургаев Г. А.** Очерки по исторической морфологии русского языка. Имена / Г. А. Хабургаев. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 296 с.
 17. **Хоккет Ч. Ф.** Проблема языковых универсалий / Ч. Ф. Хоккет // Новое в лингвистике. Вып. 5. – М. : Иностран. литература, 1970. – С. 45–76.
 18. **Черных П. Я.** Историческая грамматика русского языка / П. Я. Черных. – 3-е изд. – М. : Учпедгиз, 1962. – 376 с.
 19. **Чернышев В. И.** Правильность и чистота русской речи. Опыт русской стилистической грамматики / В. И. Чернышев // Избранные труды в 2 т. / В. И. Чернышев [сост. А. М. Иорданский, В. Г. Костомаров, И. Ф. Протченко]. – Т. 1. – [вступит. статья акад. В. В. Виноградова]. – М. : Просвещение, 1970. – С. 443–641.
 20. **Эльконин Д. Б.** Детская психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д. Б. Эльконин ; ред.-сост. Б. Д. Эльконин. – 2-е изд., стереотип. – М. : Изд. центр «Академия», 2005. – 384 с.
 21. **Юдина Н. В.** Русский язык в XXI веке: кризис? эволюция? прогресс? / Н. В. Юдина. – М. : Гнозис, 2010. – 293 с.

Надійшла до редколегії 02.02.16

УДК 811.16.81'373.611

Т. С. Пристайко

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***ГОЛОФРАЗИСНЫЕ НОМИНАЦИИ В ЯЗЫКЕ ИНТЕРНЕТА**

На материале номинаций придуманных профессий рассмотрен один из нетиповых способов образования новых слов в современном русском языке – голофразис. Охарактеризован метаязык описания рассматриваемого способа и продуцируемых им единиц. Голофразисные номинации проанализированы с точки зрения: а) орфографической модели образования и б) совмещения голофразиса с другими способами образования слов. Затронут вопрос о восприятии голофразисной номинации как словотекста.

Ключевые слова: русское словообразование, голофразис, голофразисные номинации, языковая игра, словотекст.

Пристайко Т. С. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ГОЛОФРАЗИСНІ НОМІНАЦІЇ У МОВІ ІНТЕРНЕТУ**

На матеріалі номінацій вигаданих професій розглянуто один із нетипових способів творення нових слів у сучасній російській мові – голофразис. Схарактеризовано метамову опису способу словотворення, що розглядається, та одиниць, які він продукує. Голофразисні номінації проаналізовано під кутом: а) орфографічної моделі творення та б) особливостей поєднання голофразису з іншими способами творення слів. Піднято питання про сприйняття голофразисної номінації як словотекста.

Ключові слова: російський словотвір, голофразис, голофразисні номінації, мовна гра, словотекст.

Prystaiko T. S. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **HOLOPHRASTIC NOMINATION IN THE INTERNET LANGUAGE**

On the basis of the nominations of invented professions, the holophrasis has been considered as one of the non-typical means of word-formation in the modern Russian language

The aim of the research is the complex linguistic description of holophrastic nominations that function on the Internet.

The direct observation of the facts of language, their description and interpretation have been used as the main method of the research. Also, the continuous sampling method and analysis of word-formation has been applied.

Conclusions: 1) in order to unitize the meta language, while describing the non-usual means of word-formation and lexical units produced by them, it is expedient to use the term holophrase for the units formed by means of holophrasis; 2) the graphic-orthographic record of HNIP is more diverse, than the corresponding record of fictional holophrases. Apart from 5 established methods of writing, HNIP can also be recorded by means of slashing, parcelling, poli-punctuation as well as by combination of confluence with hyphenation and slashing; 3) the formation of HNIP, due to their onomasiological status, is mainly done by means of combination of holophrases with suffixation, clipping, reduplication and hendiadys.

The perspective of further research lies in studying the bases of holophrastic nominations, as well as identifying the causes of active growth of holophrases and their functioning in the language of the Internet.

Keywords: Russian word-formation, holophrasis, holophrastic nominations, language game, wordtext.

К нетиповым новообразованиям в современном русском языке относят новообразования, созданные с нарушением словообразовательных стандартов – норм и законов словообразования [10, с. 103]. Активное развитие неязыковых (нетиповых) способов деривации в русском языке конца XX – начала XXI ст. привлекало и привлекает пристальное внимание лингвистов как в аспекте разработки метаязыка, описывающего типы новых слов и способы их образования в

целом (см., например: [8; 11; 15]), так и в аспекте детального изучения отдельных способов производства новых слов (см., например: [1; 3; 9]).

К последним по времени появления исследованиям, посвященным нетиповым способам словообразования, относится диссертационная работа И. А. Ковынёвой, посвященная голофразису [5] и выполненная на материале художественных произведений различных авторов. Однако голофразисные номинации (типа *тыжюрист*, *Обамаслил*, *всёпропало*), по нашим наблюдениям, активно создаются и достаточно широко функционируют сегодня и в языке Интернета, оставаясь при этом совершенно не изученными и не описанными в лингвистическом аспекте. Обращение к этому языковому материалу и обусловило **актуальность** исследования, **целью** которого явилось комплексное лингвистическое описание голофразисных номинаций, функционирующих на страницах Интернета. В **задачи** исследования входило: 1) выявить корпус голофразисных номинаций, количественно достоверный для проведения исследования; 2) коротко осветить проблемы метаязыка, связанные с такими единицами; 3) описать орфографические модели образования голофразисных номинаций, функционирующих в языке Интернета; 4) выявить и описать особенности совмещения голофразиса с другими способами образования слов.

Основным материалом исследования послужили названия профессий, придуманных участниками игры «Прикольная профессия», начатой 13 сентября 2012 г. на форуме Первого канала (<http://forum.1tv.ru/index.php?threads/3890/>) и продолжающейся по сей день. Голофразисные номинации в нашей выборке, содержащей около 2000 наименований придуманных профессий, представлены почти 900 единицами.

Основным исследовательским **методом** стал метод непосредственного наблюдения за фактами языка, их описание и интерпретация, использовались также приемы сплошной выборки и словообразовательного анализа. Настоящая статья в известной мере продолжает наши публикации, посвященные изучению названий придуманных профессий и отфразеологических производных [12–14].

Перейдем к изложению результатов проведенного исследования, начав с определения термина *голофразис*, наряду с которым также используются термины *слияние* или *интеграция*. Различие в определениях этих терминов заключается в признании того, что является мотивирующей основой для появления голофразисных номинаций. Так, И. А. Ковынёва определяет *голофразис* как способ словообразования, заключающийся в том, что новое слово создается путём слияния в одно слово целого предложения (простого или сложного) или его части [5]. Как видим, ученая ограничивает мотивирующую основу голофразиса предложением, в отличие от авторов монографии по неологии, которые, определяя *интеграцию*, включают в производящие основы и словосочетания. Ср.: **Интеграция** – образование нового слова на базе словосочетания или целого предложения путем ликвидации пробелов между словами [2, с. 18–19]. Производное отличается от производящих, выраженных видеорядом частей, наличием контакта (или полуконтакта – при использовании дефиса вместо пробела между словами), например, *словаслилисьводнуфразу* или *политика-как-продолжение-войны-только-другими-средствами* (ср. узуальные *вперёдсмотрящий*, *перекати-поле* и пр.) [10, с. 109].

Следует отметить, что в случае обсуждаемого способа словообразования метаязык остается неустановившимся не только в плане номинации самого способа, но и в плане названия новых единиц. Так, в фундаментальном исследовании И. А. Ковынёвой отмечается, что последние у различных исследователей носят

разные наименования: «номинализованные вербальные словосочетания» и «номинализованные вербальные конструкции» (М. А. Ефимова), «инфинитивные сращения» (Г. П. Шилко), «сложнопроизводные инфинитивные существительные» (Л. Ф. Корнилова), «конструктивно-замкнутые (целостные) определения» (И. П. Витоните-Генене), «лексикализованные фразы» (И. В. Арнольд), «голофрастические конструкции» (С. Н. Сыроваткин, Н. В. Шевлягина). Л. В. Щерба называл подобные конструкции синтагмами, А. С. Ниязбаев – композитами, Б. Ю. Городецкий относит их к композит-комплексам, И. Г. Олышанский говорит об универбаии, О. А. Габинская рассматривает их как особые разновидности сращения, Г. П. Цыганенко описывает данные образования как группу внутри слияния, С. И. Походня относит их к номинализации, Г. А. Еремеева говорит о вербализации. Сама исследовательница, вслед за Н. Д. Мидовской, Р. Ю. Намитоковой и В. П. Изотовым, называет рассматриваемые единицы голофрастическими структурами (конструкциями), используя как синонимичный и термин *голофразисные новообразования* [5].

Мы в своем исследовании будем использовать для обозначения способа образования новых слов, в основе которого лежит сращение нескольких самостоятельных лексем в одну номинативную единицу, термин *голофразис* и производное от него прилагательное *голофразисный* в словосочетании *голофразисная номинация*. Для обозначения единиц номинации, образованных с помощью голофразиса, нам представляется уместным использовать термин *голофраза*, впервые, как нам кажется, отмеченный в «Словаре иностранных слов» Н. Г. Комлева со следующим толкованием: ГОЛОФРАЗА, ГОЛОФРАЗИС (< гр. *holos* – весь, целый + *phrasis* – выражение) – лингв. отдельное слово, функционирующее как фраза или предложение (напр., «Иди!»), либо фраза, функционирующая как слово (напр., «палочка-из-беды-выручалочка») [7]. Нас в этой словарной статье привлекает только последний фрагмент – «фраза, функционирующая как слово» – и только по отношению к обозначению *голофраза*. Конечно, можно предложить и авторские термины *голофразма* (по аналогии с *лексема*, *синтаксема* и др.) или *голофразеологизм* (по аналогии с *фразеологизм*), но вряд ли стоит умножать и без того обширный терминологический ряд, приведенный нами абзацем выше.

Прежде чем перейти к рассмотрению орфографических моделей голофразисных названий придуманных профессий, отметим, что общая характеристика фактического материала дана нами в статьях [12; 13], в которых мы отмечаем игровое начало создания проанализированных номинаций, обусловленное не только тем, что они создаются в рамках игры, задающей определенные правила, но и лингвокреативным подходом участников игры, экспериментирующих с языковым материалом и тем самым демонстрирующих потенциальные возможности языковой системы. Подчеркнём, что анализируемый материал, наряду с другими новообразованиями, позволяет судить о тенденциях развития словообразовательной системы языка, так как именно новообразования демонстрируют возможности и закономерности словообразования, ускользающие от внимания при исследовании закрепившихся в языке слов.

Как известно, орфографически голофразы могут быть оформлены разными способами, варьирующими слитное и полуслитное написание прописными и строчными буквами. Так, И. А. Ковынёва отмечает 5 вариантов графической фиксации голофрастических конструкций (ГК): а) слитное написание прописными буквами (*ЯБОЛЬШЕНЕБУДУ*); б) полуслитное написание прописными буквами (*МНЕ-НИКТО-НЕ-ЗВОНИЛ*); в) слитное написание строчными буквами (*Школа-*

русскаясамозванства); г) полуслитное написание строчными буквами (*черт-бы-ее-побрал*); д) полуслитное написание прописными буквами сегментов ГК, соотносимых со знаменательными словами, и строчными буквами сегментов ГК, соотносимых со служебными словами (*Братья-по-Разуму*) [5] (Примеры даны в сокращенном виде. – Т. П.).

Все эти варианты в том или ином виде представлены и в нашей выборке, ср.: а) *ЛЮЛЕЙОГРЕБАТЕЛЬ, НАРКОТИКАМНЕТГОВОРИТЕЛЬ*; б) *ФИГЛИМИГЛИ-ЗАТЕВАТЕЛЬ*; в) *аборигенысьеликукапеснюнапевающий*; г) *мочеными-яблоками-жонглировать-умелец*; д) *КоеЗаКемНаблюдатель*. Как показывает наш материал, в названиях придуманных профессий возможно и совмещение орфографических вариантов, включающее слитное и полуслитное написание (собственно слияние и дефиксацию): *ежовыми-рукавицами-массаж-делательлюбитель, Шарикова-сновавсобакупревращающий, Зимупровожальщица-веснувстречальщица, фи-да-он-глуховатпросебяотмечательница*.

Помимо слияния и дефиксации, создатели неузальных номинаций достаточно часто обращаются и к такому приему оформления голофраз, не отмеченному И. А. Ковынёвой, как *слешинг* (ср.: англ. *slash* – ‘наклонная черта’) – полуконтактному написанию с использованием косой черты вместо пробела: *зайцев/на/лодке/перевозящий, карманы/пассажира/в/автобусе/опустошать/любитель*.

В единичных случаях для создания голофразы используется *парцелляция*, выражающаяся в полуконтактном написании с точкой вместо пробела: *ел-ку.что.ли.поставить.дома.среди.лета.придумыватель, баранки.гнуть.любитель, штоли.зайти.на.пару.минут.раздумыватель, вот.возьму.и.сбегу.внезапно.подумыватель*. Возможно, авторами таких номинаций могли быть участники, впервые включившиеся в игру и в дальнейшем обратившиеся к более традиционным приёмам оформления анализируемых неузальных названий – слиянию, дефиксации и слешингу.

Редко автор голофразисной номинации придуманной профессии (ГНПП) прибегает к сочетанию неузальных приемов, например так называемой *полипунктуализации* (термин Т. В. Поповой, обозначающий использование многоточия для модификации слова [11, с. 2]), а в нашем случае – для полуконтактного написания компонентов голофразы) и слияния, ср.: *Ува...ува...уважающую...важноподтверждающая*.

Достаточно жёсткие правила игры, заставляющие её участников создавать номинацию, соблюдая алфавит и не затягивая время, приводят к появлению вариантов названий профессий, мотивированных одной исходной фразой, чаще всего прецедентного характера. В частности, в нашей выборке зафиксированы структурные и орфографические варианты ГНПП, возникшие на базе словосочетания *переводить бабушку через дорогу: Бабулекчерездорогупереводитель, Бабушекчерездорогупереводитель, бабушек-через-дорогу-переводитель, Бабушкоччерездорогупереводильщик, Переводильщик-бабушек-через-дорогу*.

Переходя к описанию особенностей сочетания голофразиса с другими способами словообразования, отметим, что сама установка игры – придумать несуществующую профессию (точнее, ее название) – предопределяет стремление участников создать номинативную единицу, хотя бы формально совпадающую с названием профессии, то есть оформить ее с помощью узальных формантов, участвующих в оформлении нормативных названий профессий (чаще всего, суффиксов *-чик/-щик, -тель*), что, в свою очередь, приводит почти к обязательному совмещению голофразиса с таким узальным способом словообразования, как суффиксация.

Анализ собранного материала показал, что о голофразисе в чистом виде, если можно так сказать, можно говорить лишь по отношению к номинациям, конечным сегментом которых является субстантивированное причастие: *воротано-выерассматривающий, а/какой/же/еще/обиженно/реагирующий, автомобиль-часто-покупающий, баобабы/не/бабы/к/такому/заключению/приходящий* или узувальное слово, ср.: *«ейной»-матери-сын, ясамыйумник, Околовсяческихнаукпрофессор, еду.как.хочу.водила, гуд/бай/май/лав/исполнитель, хрензнаетчтозапрофессия* и др.

Наиболее часто при образовании названий придуманных профессий, как мы уже отметили, используется **сочетание голофразиса и суффиксации**. При этом неузуальные номинации чаще всего оформляются при помощи суффикса **-тель**: *ежиков/в/тумане/искатель, еслияуспетель, женсмужьямимиритель, заблудшихизлесавыводитель, ЛенивцаПалкойТыкатель* и др. Реже используются суффиксы **-чик/-щик, -льщик**: *Елабугапроходчик, Ночныекошмарырассказчик, иглустройщик* (строитель жилья эскимосов), *Приятнозамещеныйинградиентщик*; *жизнь-за-тебя-отдам-обещальщик, икоту-на-федота-выгональщик, ложкой-по-лбу-ударяльщик* и др. Единичные номинации придуманных профессий образованы с помощью суффиксов **-ец** (*интернетглазавылупивсиделец, Мочеными-яблоками-жонглировать-умелец, Трынтравукосец*), **-ун** (*мимопопадун, очемненадоговорун*), **-лог** (*удачиреспектолог*), **-ник** (*ышитыкакойник* – от «Ишь, ты какой»).

Структурной особенностью исследуемых номинаций является то, что опорный компонент голофразы, содержащий ономаσιологический базис, относящий всё образование к названиям профессий, может находиться не только в конце, но и в начале конструкции, ср.: *НакрывательСтоловСкатертью, намазывальщик-бутеров, переливатель-из-пустого-в-порожнее, обольщающий-студенток-первокурсниц-на-студенческой-вечеринке-в-общаге* и др.; и в середине неё, ср.: *Жуковсобирательвлесу, зимыожидательлетом, иголко-втыкатель-в-игольницу, Котовснимательсдерева, молоко-разливатель-по-бидонам-в-колхозе, МягкийЗнак-НаписательВСловах, что-то-ищущий-в-море-по-субботам, щипцами-тянущий-провод-на-коридор* и др.

Практически в равной мере в нашей выборке представлены, наряду с мужскими, и женские варианты названий профессий, которые образуются исключительно при помощи суффикса **-ниц(а)**: *конопатых-парней-любительница, предлодения-о-замужестве-только-рассматривательница, манто-носить-любительница, костями/на/подмостках/громыхательница, опятьнашубуденегумужапросительница* и др. Женские корреляты могут включать и субстантивированное причастие женского рода: *Шипеть-гадюк-обучающая, хочужзамужзамужхочувесьдённюющая, соседзаймисолипросящая* и др.

В анализируемых НПП голофразис (а чаще голофразис + суффиксация) сочетается с такими способами, как:

а) **редупликация** – повтор компонентов (от слога до словосочетания), ср.: *ктотамктотамктотамспрашиватель, ладно/ладно/раздаженно/отвечатель, чмоки-чмокидаритель, ча-ча-ча-исполнитель, лайк/ми/лайк/ми/меня/симпатичная/исполнительница, Ува...ува...уважающую...важноподтверждающая, ей/ей/не/дурак/клятвенно/заверитель, эгегейхалигалицобцобенапеватель трахтибидохтибидохговоритель, ухтыухтымывыилизбухтыпоющий, хочужзамужзамужхочувесьдённюющая, цыпцыпцыпговоритель, ыгыгыподноссебеговорящий;*

б) **грамма-редупликация** (термин Т. В. Поповой [11]) – повтор буквы, ср.: *ФФФсякойерундойзаниматель, Щасссс-отвечатель;*

в) *гендиадис* – окказиональная разновидность сложения, при которой компоненты сложного слова рифмуются, ср.: *ручки-дрючки-делатель*, *ФИГЛИ-МИГЛИЗАТЕВАТЕЛЬ*, *цацкипескинелюбитель*, *цветик-семицветик-дарильщик*, *шурь-мурькрутитель*, *ябедуговядинунелюбитель*;

г) *сложение*, ср.: *арматуро-собирабель-на-стройке*, *Вечнонедовольныйсоседоскандализик*, *иглоковсенеискатель*, *лепешковыпекательвбулочнойдлянищих*, *пароходосчитательнареке*, *СтульчикоПодвигательДамамВРесторане*, *фонарько-светитель-в-темном-переулке-чтобы-не-так-страшно-идти*, *ящерице-фотографирователь-в-террариуме*.

В завершение отметим, что рассмотренные нами голофразисные номинации можно лишь с определенной долей условности отнести к названиям профессий. Чаще всего, будучи именами лиц, они представляют собой слова-характеристики, носящие разговорный, шутливо-иронический, сниженный оттенки. Определяющим характерологическим свойством таких номинаций является их самоконтекстуальность, т. е. свойство быть понятными без дополнительной информации, без дополнительного контекста (подробнее об этом см. [6]). Это обеспечивается тем обстоятельством, что голофрастическая конструкция представляет собой свою же производящую базу: слитное или полуслитное написание окказиональной голофразы легко развёртывается в синтаксическую единицу, на базе которой слово создано.

Прозрачность мотивирующей базы, с одной стороны, и одновременное восприятие создаваемой номинации и как слова (отсюда стремление к слитному или полуслитному, но не раздельному оформлению), и как высказывания – с другой, а также установка на игру, определяющая речевую деятельность участников, порождают своеобразные диалоги, репликами которых служат голофразы-номинации придуманных профессий. Приведем примеры такого парирования голофразами-репликами, сохраняя написание и орфографию авторов:

- (1) *цацки/ей/подавай/в/гневе/кричатель*
что-тут-такого-вгневеотвечательница
штаны/лучше/бы/мне/купила/в/гневе/парирователь
щас-разбежалась-уже-отвечательница
э/да/я/вижу/тебе/только/деньги/мои/нужны/в/удивлении/констатирователь.
 (2) *я/все/равно/тебя/люблю/жену/заверятель*
а-когда-же-на-острова-тогда-вопрошательница
борщ/мне/новый/свари/тогда/поедем/резонно/отвечатель
вон-валька-уженаканарах-плаксивоньтильница.

Ученые отмечают, что, в отличие от многих других способов словообразования, голофразис обнаруживает движение от текста к слову, и это, в противоположность словотексту как движению от слова к тексту, получило название текстословия [4]. Однако приведенные выше примеры (1) и (2) свидетельствуют, что в условиях анализируемой нами игры голофразисные номинации, сами по себе являющиеся словотекстом, образуют своеобразные окказиональные тексты, воссоздающие определенную ситуацию, как в нижеследующем примере:

- (3) *мужа/в/командировку/с/радостью/выпровожательница*
на/ночь/к/выпровожательнице/приходитель
опаньки/не/ждали/в/гневе/муж/восклицатель
просто/чайку/попить/приглашательница – в этом случае пикирование го-

лофразами явно напоминает известные анекдоты о внезапно вернувшемся из командировки муже.

Подобные «тексты» могут быть достаточно объёмными, так в нашей выборке зафиксирован «диалог», состоящий из 22 «реплик» участников игры (см. [12, с. 56]).

Нетрудно заметить, что практически все проанализированные нами ГНПП демонстрируют явление языковой игры. Они имеют яркую эмоциональную окраску, выражают отношение говорящего к описываемому, в некоторых случаях создают комический эффект. Очевидно, что активное развитие голофразиса, наряду с другими неузальными способами деривации, свидетельствует об острой потребности носителей языка в экспрессивных единицах.

В результате проведенного исследования мы пришли к следующим выводам: 1) в целях унификации метаязыка, описывающего неузальные способы словообразования и продуцируемые ими единицы, целесообразно использовать для обозначения единиц, образованных с помощью голофразиса, термин *голофраза*; 2) графико-орфографическое оформление ГНПП более разнообразно, чем соответствующее оформление художественных голофраз. Помимо отмеченных И. А. Ковыневой 5 способов написания, ГНПП могут оформляться с помощью слешинга, парцелляции, полипунктуализации, а также путем совмещения слияния с дефиксацией и слешингом; 3) образование ГНПП, в силу их ономаσιологического статуса, чаще всего осуществляется путем сочетания голофразиса с такими узальными и неузальными способами словообразования, как суффиксация, сращение, редупликация и гендиадис.

Перспективу дальнейших исследований, на наш взгляд, представляет изучение мотивирующих баз голофразисных номинаций как на материале названий придуманных профессий, так и на материале других интернет-источников, а также выявление причин активного роста голофраз и особенностей их функционирования в языке Интернета.

Библиографические ссылки

1. **Габинская О. А.** Слияние как способ образования новых слов : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. А. Габинская. – Орёл, 1969. – 19 с.
2. **Гугунава Д. В.** Специфика словопроизводства в литературной критике произведений постмодернизма : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Д. В. Гугунава. – Н. Новгород, 2003. – 24 с.
3. **Де Болт А. А.** Теоретические и практические аспекты контаминации (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Де Болт. – Орёл, 1998. – 24 с.
4. **Изотов В. П.** Текстословие / В. П. Изотов // Текст: проблемы и перспективы. Аспекты изучения в целях преподавания русского языка как иностранного. – М., 1996. – С. 110–112.
5. **Ковынёва И. А.** Голофразис как способ словообразования в русском языке [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. А. Ковынёва. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/golofrazis-kak-sposob-slovoobrazovaniya-v-russkom-yazyke#ixzz3xDj42cs9>.
6. **Ковынёва И. А.** Голофрастические конструкции как самоконтекст / И. А. Ковынёва // Проблемы ономаσιологии и теории номинации : сб. матер. Междунар. науч. конф. 11–13 октября 2007 года : в 2-х ч. – Ч. I. – Орёл : ОГУ, 2007. – С. 164–166.
7. **Комлев Н. Г.** Словарь иностранных слов [Электронный ресурс] / Н. Г. Комлев. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/15409/.
8. **Лук'яненко С. С.** Становлення лінгвістичної інноватики: понятійно-термінологічний та концептуальний чинники / С. С. Лук'яненко // Лексико-грамматические инновации

- в современных славянских языках : материалы VII Междунар. науч. конф. / сост. Т. С. Пристайко. – Дн. : Нова ідеологія, 2015. – С. 85–88.
9. **Николаев С. Г.** Двойные контактные повторы с асемантизированными сегментами (на материале современного русского языка): автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. Г. Николаев. – Ростов н/Д, 1986. – 25 с.
 10. **Попова Т. В.** Неология и неография современного русского языка / Т. В. Попова, Л. В. Рацибурская, Д. В. Гугунава. – 2-е изд., стереотип. – М. : Флинта, 2011. – 168 с.
 11. **Попова Т. В.** Новые явления в русском словообразовании конца XX – начала XXI вв. / Т. В. Попова // OPERA SLAVICA. XVII. – 2007. – № 4. – С. 1–5.
 12. **Пристайко Т. С.** Креативные возможности русской деривации (на материале однословных названий придуманных профессий) / Т. С. Пристайко // Вісн. Дніпропетров. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2015. – Вип. 21(1). – С. 53–63.
 13. **Пристайко Т. С.** Лингвокреативный потенциал производных названий придуманных профессий / Т. С. Пристайко // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : материалы VII Междунар. науч. конф. / сост. Т. С. Пристайко. – Дн. : Нова ідеологія, 2015. – С. 131–135.
 14. **Пристайко Т. С.** Образование отфразеологических номинаций лиц в русском языке последних лет [Электронный ресурс] / Т. С. Пристайко // Реквием филологический. Памяти Е. С. Отина. Кн. 1. Сборник научных трудов / Гуманитарный центр «Азбука». – К. : Изд. дом Дмитрия Бугаго, 2015. – С. 223–232. – Режим доступа : <http://azbuka.in.ua/rekviem-filologicheskij-pamyati-evgeniya-stepanovicha-otina/>.
 15. **Пристайко Т. С.** О некоторых терминологических проблемах современной неологии / Т. С. Пристайко // Вісник Дніпропетров. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2009. – Вип. 15. – т. 1. – С. 253–260.

Надійшла до редколегії 10.12.15

УДК 811.112.2'42

И. А. Сахно

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ТРУДОУСТРОЙСТВО СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЛЕКСИКИ

Исследованы лексические особенности современного немецкого делового дискурса. Проанализировано краткое резюме (Bewerbung), в частности его онлайн-реализации как разновидность текстов деловой коммуникации. Уделено внимание национально-специфическим традициям составления документов такого типа, их лексическому наполнению, лингвистическим средствам «самопрезентации» личности. На основе сравнения с рекомендациями по написанию резюме на украинском языке сделаны выводы об общих и отличительных тенденциях развития соответствующего делового дискурса как элемента современного медийного пространства.

Ключевые слова: деловая коммуникация, дискурс, резюме, медийное пространство, самопрезентация, интернетлингвистика.

Сахно І. П. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛЕКСИКИ

Досліджено лексичні особливості сучасного німецького ділового дискурсу. Проаналізовано коротке резюме (Bewerbung), зокрема його онлайн-реалізації як різновид текстів ділової комунікації. Приділено увагу національно-специфічним традиціям укладання такого типу документів, їх лексичному наповненню, лінгвістичним засобам «самопрезентації» особи. Через порівняння з рекомендаційними доробками у сфері українського ділового мовлення надано

висновків про загальні особливості, відмінні та схожі тенденції розвитку відповідного ділового дискурсу як елементу сучасного медійного простору.

Ключові слова: ділова комунікація, дискурс, резюме, медійний простір, самопрезентація, інтернет-лінгвістика.

Sakhno I. A. Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University. *EMPLOYMENT THROUGH THE PRISM OF LANGUAGE*

The article investigates the lexical features of modern German business discourse. A brief summary (Bewerbung), in particular its online manifestation, as a variety of business communication texts is analyzed. Attention is paid to specific national traditions of expressing this type of lexical content, linguistic means of the author's «self-presentation». By comparing the recommendations on resume writing in the Ukrainian language, conclusions are made about the similarities and differences of the respective trends of business discourse as an element of the modern media space.

Keywords: business communication, discourse, resume, media space, self-presentation, Internet linguistics.

Деловая документация сегодня отличается разнообразием форм и жанров, становлением новых норм, усложнением структуры и лексического наполнения. Прежде всего, это обусловлено внеязыковыми факторами, а именно растущей интенсивностью делового общения, активизацией международных контактов на рынке труда. Как отмечает С. П. Кушнерук, для документной лингвистики динамика языковой системы проявляется в изменениях лексико-фразеологического состава средств, используемых в документных текстах, в росте разнообразия документных текстов вслед за ростом документных видов, в изменениях правил, регулирующих создание документных текстов. Экономические, социальные, культурные условия жизни общества оказывают различные по содержанию воздействия на ту часть языковой системы, которая используется в создании документных объектов. В большой степени здесь проявляются действия унифицирующих и стандартизирующих правил, имеющих внеязыковую природу [3, с. 5]. С лингвистической точки зрения новациям в деловом дискурсе способствуют процессы взаимопроникновения элементов разных функциональных стилей. Речь идет о взаимовлиянии разностилевых структурных, лексических и стилистических параметров.

Данная статья посвящена рассмотрению лексических особенностей такой жанровой разновидности письменной документации на немецком языке, как Bewerbung. Ставится *задача* проанализировать прагматические и лингвокультурные аспекты краткого резюме как формы «самопрезентации» личности и отражения ценностных установок определенного культурного сообщества. Появление новых моментов в области составления деловых документов связано, в частности, с привлечением сервисных возможностей Интернета. В этой связи представляет интерес сравнение рекомендаций по составлению резюме на соответствующих немецкоязычных и украинских интернет-сайтах.

Современное медийное пространство значительно обогатилось и видоизменилось с развитием интернет-сегмента. Различные стороны интернет-коммуникации изучаются сегодня новым направлением языкознания – интернет-лингвистикой [1]. Это интегративное направление опирается на терминологию и методы исследования коммуникативной, когнитивной лингвистики, дискурсологии и других наук и еще только разрабатывает свой инструментарий.

Развитие Интернета перемещает в киберпространство дискурс традиционных СМИ. Граница между сетевыми СМИ и традиционной прессой, приходящей в сеть, в последнее время все больше стирается. Конвергенция Интернета и СМИ создает предпосылки интегрированных мультимедийных маркетинговых коммуникаций, объединяющих во времени и пространстве возможности локального охвата аудиторий печатных и вещательных СМИ и глобальности охвата интернет-аудитории [6]. По мнению исследователей, феномен виртуальной коммуникации

заслуживает внимания с самых разных точек зрения. Как отмечает, в частности, Л. Ф. Компанцева, «определить физические границы интернет-коммуникации невозможно, но обозначить принципы разграничения нормы и узуса, письменной и разговорной речи сетевого общения, жанротворчества, выявить причины «войны дискурсов», описать и предвидеть последствия пересечения лингвоментальных и лингвокультурных пространств – задачи, которые могут увлечь не одно поколение лингвистов [2].

Материалом нашего исследования послужили образцы написания резюме, представленные на информационных сайтах Украины и Германии, тексты интернет-форумов, материалы анкет [6; 9–12]. Интернет-ресурсы активно размещают сегодня поисковую информацию по проблемам трудоустройства, команды профессионалов предлагают свои услуги, предоставляемые в режиме онлайн. Традиционные текстовые жанры получают в процессе компьютерной коммуникации новые формы, приобретают мультимедийный характер. Это приводит к определенным трансформациям и в современном деловом дискурсе.

Исследователи отмечают, что виртуальный дискурс обладает всем разнообразием функциональных целей, присущих дискурсу реальному: это цели учебные, социализирующие, коммуникативные, игровые, психотерапевтические, манипуляционные и т. п. Процесс достижения цели дискурса является стратегическим процессом, основой для которого служит выбор оптимальных языковых ресурсов. Согласно основным целям виртуального дискурса, выделяют следующие коммуникативные стратегии: организующую, поисковую, позиционирующую, объясняющую, оценивающую, содействующую, дискредитирующую [4].

С точки зрения прагматики предлагаемый нами объект исследования представляет собой сложный феномен, сочетающий элементы научно-популярного, официально-делового и масс-медийного дискурса.

Рассмотрим ряд лексических и семантических новаций, отличающих рекомендации по трудоустройству на соответствующих немецкоязычных интернет-сайтах.

Ключевую роль при оформлении документации играет правильно составленное резюме. Основным документом, сопровождающим процесс трудоустройства в Германии, является *Bewerbung / Bewerbungsschreiben*. В немецком языке это понятие не полностью эквивалентно принятому в международной практике термину «резюме». В большинстве англоязычных стран традиция предполагает краткое отражение фактов биографии и профессиональной компетентности претендента в письменной или печатной форме. Процесс успешного трудоустройства в Германии включает сегодня в себя составление целого ряда документов, среди них – *Bewerbungsunterlagen: Deckblatt, Anschreiben, Foto, Lebenslauf, Dritte Seite, Kompetenzprofil, Anhang, Referenzen*.

Резюме в современном виде появилось не сразу. С течением времени изменялись его форма, объем, требования к содержанию и стилю. В связи с процессами интернационализации и глобализации, с усилением конкуренции на рынке труда резюме стало формой самопрезентации, саморекламы, «самомаркетинга» личности, увеличился его объем и количество приложений.

Само слово *Bewerbung* становится сегодня ядром обширного словообразовательного гнезда. Приведем наиболее частотные его производные, встречающиеся в образцах написания резюме и в сопроводительных рекомендациях информационных сайтов [9–12]: *Bewerbungsgespräch, Bewerbungsvorgang, Bewerbungsprozess, Bewerbungsmappe, Bewerbungsfoto, Bewerbungstext, Bewerbungsschreiben, Bewerbungsexperte, Bewerbungsservice, Bewerbungsportal, Bewerbungsprofil, Bewerbungsflut, Bewerbungshandbuch, Bewerbungsanschreiben*,

Bewerbungsforum, Bewerbungs-Editor, Bewerbungsarten, Bewerbungshomepage, Bewerbungsweg и т. д.

Несколько реже реализуется словообразовательная модель, в которой *Bewerbung* выступает определяемым компонентом: *Initiativbewerbung, Online-Bewerbung, Kurzbewerbung, Videobewerbung*. Зафиксированы композиты с однокорневой лексемой *Bewerber*–: *Bewerberwebsite, Bewerbersicht, Bewerberdaten, Bewerberhintergründe, Mitbewerber*. Менее частотны трехкомпонентные структуры: *Onlinebewerbungsformular, Online-Bewerbungsportal, Online-Bewerbungstool, E-Mail-Bewerbung*. Распространены устойчивые сочетания лексического характера с широкой вариативностью компонентов, например: *Schriftliche Bewerbung, telefonische Bewerbung, Bewerbung im IT-Bereich, Bewerbung als Architekt, Bewerbung zum Design- und Kunststudium* и т. п.

Наблюдается активное проникновение англицизмов в немецкие словообразовательные модели и тенденция к интернационализации сферы деловой коммуникации. Лексические новации отражают, таким образом, социально-экономические реалии сегодняшнего дня.

Помимо «*Bewerbung*» базовыми концептами рассматриваемого типа дискурса выступают также «*Beruf*», «*Ausbildung*», «*Voraussetzungen*», «*Fähigkeiten*», «*Motivation*». Характеризуя разные стороны личности, резюме приобретает характер «самопрезентации». Самопрезентация понимается исследователями как совокупность вербальных и паравербальных средств, используемых субъектом для моделирования представления о себе в условиях конкретной прагматической ситуации общения [8, с. 189]. Наибольшим количеством репрезентаций отличаются концепты «*Voraussetzungen*» и «*Fähigkeiten*». В зависимости от сферы деятельности, претендент формулирует приоритетные способности и качества. Их лексическая объективация осуществляется преимущественно узувальными языковыми средствами. В первую очередь это прилагательные и причастия с оценочной семантикой, например: *kreativ, beratungserfahren, flexibel, kunden-, service- und verkaufsorientiert, selbstständig, kommunikativ, konstruktiv, qualifiziert, verantwortlich, erfolgreich, anspruchsvoll, gerecht, sicher, gelernt, interessant*. Оставаясь в рамках делового документа, авторы резюме стремятся, вместе с тем, рекомендовать себя с наилучшей стороны. В представленном синонимическом ряду слово *gut* не выдерживает конкуренции и практически не встречается.

Усилительный эффект достигается частым использованием интенсификаторов *viel, sehr, stets, gern(e), überaus, Vielzahl, oberst, besonders, voll, optimal*. Обстоятельства времени подчеркивают длительность трудового опыта (*seit mehreren Jahren, zusätzlich*) или мобильность, готовность приступить к новой работе (*sofort antreten, jederzeit*).

Форма *Perfekt* у глагольных лексем семантизирует завершенность и состоятельность предшествующих трудовых этапов, наличие всех необходимых предварительных условий и предпосылок: *habe gesammelt, habe geleitet, habe abgeschlossen, habe gesteuert, habe mich entschieden, habe festgestellt, habe bemerkt, habe mich vertraut*. В описании выбора будущей работы нейтральные глагольные констатации нередко заменяются эмоционально окрашенными презентными формами: *mich fasziniert, reizt mich sehr, fühle mich angesprochen*.

Типичными маркерами концепта «*Voraussetzungen*» выступают имена существительные *Praxiserfahrungen / Praktikum, Seminare und Workshops, Fremdsprachenkenntnisse, Schwerpunkt der Diplomarbeit*.

При описании способностей, личностных и профессиональных качеств (концепт «*Fähigkeiten*») типично использование существительных *Engagement, Geduld, Kreativität, ausgeprägtes Interesse, interessante Herausforderung, Potenzial*,

internationaler Markt. Независимо от характера выбранной вакансии, в резюме в той или иной степени идет речь о таких понятиях, как *Belastbarkeit und Teamfähigkeit*, *Eigeninitiative*, *analytische Fähigkeiten*, *volles Engagement*, *Kommunikationsfähigkeit*, *Durchsetzungsvermögen*, *soziale Kompetenz*, *strukturierte Herangehensweise*.

Акценты в «самопрезентации» отражают актуальный спрос и предложение. Вместе с тем ценности представляют собой базовую категорию при построении картины мира. Конфигурация ценностей определяет культурный тип той или иной общности [4]. Рекомендации потенциальным работникам по составлению резюме, обобщающие удачный и менее удачный опыт соискателей, отражающие ожидания работодателя и конъюнктуру рынка, дают представление о ценностях соответствующего культурного сообщества.

Сопоставление языковых средств документа «резюме» на соответствующих сайтах Германии и Украины позволяет говорить об определенных схожих и отличительных тенденциях с точки зрения лингвокультурологии и компаративистики [6; 9–12].

С одной стороны, имеет место тенденция к структурной, нормативной унификации документных текстов. Так, украинские сайты активно предлагают образцы резюме на нескольких европейских языках (преимущественно, украинском, русском, английском). Немецкие сайты, соответственно, на немецком, а также английском, французском, испанском языках. Процессы глобализации рынка труда порождают в международном масштабе спрос на специалистов одного и того же профиля. Это находит отражение в подборе наиболее популярных образцов резюме, ср.: укр. *IT сектор* – нем. *IT-Jobs*, укр. *менеджер* – нем. *Manager*, укр. *електротехнік* – нем. *Elektrotechniker*, укр. *архітектор* – нем. *Architekt*, укр. *інженер* – нем. *Ingenieur*. Как видно из приведенных примеров, многие новые профессии имеют наименования-интернационализмы. Унифицируется номенклатура образовательных и производственных специальностей. Схожи принципы поиска работников. При всем разнообразии корпоративной культуры и трудового законодательства, отмечается сходство психологических приемов отбора претендентов. Резюме создается с целью предварительного знакомства, что требует лаконичности, точности, информационной насыщенности, конкретности, позитивности.

С другой стороны, можно говорить о целом ряде отличий. Так, информационно-рекомендательные сайты немецкоязычного интернет-сегмента отличаются большим разнообразием представленных образцов (*Bewerbung als Koch*, *Bewerbung als Architekt*, *Bewerbung als Maurer*, *Bewerbung als Barkeeper*, *Bewerbung als Hausmeister*, *Bewerbung als Arzthelfer*, *Bewerbung als Bankkauffrau* и т. д.). Это может быть связано с национальными традициями поиска работы, с тем, отдается ли в определенной профессиональной среде предпочтение классическим СМИ или виртуальной коммуникации. Как свидетельствует статистика, уже сегодня при поиске работы в Германии самым популярным оказывается путь рассылки всех необходимых документов в электронном виде (почти в 80 % случаев) [12]. В Украине электронная коммуникация в сфере наемного труда активно завоевывает позиции. В начале текущего года Украина поднялась на 17 пунктов и заняла 24-е место в Глобальном индексе размещения трудовых ресурсов. Активным пользователем Интернета является молодое поколение. Этот факт, а также проблемная ситуация на рынке труда объясняют обилие рекомендаций и предложений для «студентів із мінімальним досвідом роботи».

Отличаются также количество и качество типичных ценностных акцентов как средства самопрезентации личности. Здесь, безусловно, играет роль усложненная структура процедуры трудоустройства в Германии и распределение соот-

ветствующих смыслов между несколькими документами (ср.: *Bewerbungsmappe, Bewerbung, Motivationsscheiben, Dritte Seite*). В силу этого *Bewerbung* выглядит менее формально, включает такие обязательные компоненты, как формулы приветствия и прощания. Резюме, принятое в Украине, имеет более строгую структуру, более формализовано, лишено субъективно-личностных оборотов [5]. Оно, как правило, носит характер анкетного опроса.

Виртуальный дискурс отличается многообразием форм и жанров, функциональных стилей и коммуникативных стратегий. Его информационный сегмент предлагает сегодня новые возможности при поиске работы и оформлении деловой документации. Здесь можно найти многообразие форм резюме, сэкономить время и затраченные усилия, расширить диапазон поиска. Подключение к тому же специальных компьютерных программ, корректирующих лексику и синтаксис, позволяет оперативно реагировать на выдвигаемые требования, своевременно учитывать изменения нормативной базы при составлении документов. Претендент на рабочее место, воспользовавшись интернет-рассылкой, производит впечатление человека, идущего в ногу со временем и новыми технологиями.

Дальнейший детальный лингвистический анализ структурных и лексико-фразеологических особенностей интернет-рекомендаций в сопоставительном плане открывает возможности для более глубокого изучения национально-культурного менталитета сквозь призму языка.

Библиографические ссылки

1. **Ахренова Н. А.** Теоретические основы интернет-лингвистики / Н. А. Ахренова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 10 (28) – С. 22–25.
2. **Компанцева Л. Ф.** Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы : монография / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Знание, 2008. – 528 с.
3. **Кушнерук С. П.** Документная лингвистика : учеб. пособие / С. П. Кушнерук. – Волгоград : Волгоград. науч. изд-во, 2007. – 313 с.
4. **Лутовинова О. В.** Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса / О. В. Лутовинова. – Волгоград : Перемена, 2009. – 476 с.
5. **Плотницька І. М.** Ділова українська мова : навч. посібник. – 3-тє вид. / І. М. Плотницька. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 256 с.
6. **Резюме-jobs.ua** [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.jobs.ua/ukr/resume_sample/resume_types/.
7. **Филатова О. Г.** Интернет как масс-медиа / О. Г. Филатова // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 232–240.
8. **Шарикова Л. А.** Концептуализация мира в текстах медийной самопрезентации Европейского Союза / Л. А. Шарикова // Вестник КемГУ. – 2013. – № 2 (54), т. 2. – С. 188–194.
9. **Bewerbung** – Lektorat, Korrekturlesen (Korrektur), Layout für Deine Bewerbung [Electronic resource]. – Access : <http://www.bewerbung.org/>.
10. **Bewerbungshandbuch** [Electronic resource] – Access : <https://de.wikibooks.org/wiki/Bewerbungshandbuch>.
11. **Bewerbungsmuster** – Einstieg in Studium und Beruf [Electronic resource] – Access : <http://www.einstieg.com/bewerbung/motivationsschreiben-studium-muster.html>.
12. **Jobbörse für Studenten, Absolventen und Young Professionals** [Electronic resource] – Access : <https://www.staufenbiel.de/ratgeber-service/bewerbung/bewerbungsschreiben.html>.

Надійшла до редколегії 16.01.16

Н. С. Стирнік

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДОМІНАНТНІ ПРОБЛЕМИ АУДІЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Розглянуто деякі аспекти навчання сприйняттю іншомовних аудіотекстів студентами гуманітарних спеціальностей. Зроблено спробу детально розглянути певні труднощі, які виникають у студентів під час аудіювання, а також шляхи їх подолання; надано рекомендації щодо покращення процесу реценції автентичних текстів.

Ключові слова: аудіювання, види аудіювання, етапи аудіювання, іншомовне спілкування, мовленнєва діяльність, аудіотекст.

Стирнік Н. С. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **ДОМИНАНТНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АУДИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ**

Рассмотрено некоторые аспекты обучения восприятию аудиотекстов на иностранном языке студентами гуманитарных специальностей. Сделана попытка детально рассмотреть определенные трудности, которые возникают у студентов во время аудирования, а также способы их преодоления; предложены рекомендации относительно улучшения процесса реценции аутентичных текстов.

Ключевые слова: аудирование, виды аудирования, этапы аудирования, общение на иностранном языке, аудиотекст.

Styrnik N. S. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **DOMINANT LISTENING COMPREHENSION PROBLEMS IN THE PROCESS OF THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING FOR STUDENTS OF HUMANITIES**

The article deals with some teaching aspects of foreign language audiotexts' perception by the students of humanities. Listening comprehension plays important role when obtaining foreign language. It is also worth pointing out that among four types of language skills listening comprehension is one of the most difficult. This skill was under the investigation by domestic and foreign scholars: I. Zimniaia, I. Vereshchagina, H. Rogova, M. Liakhovitskii, L. Vandergrift, S. Korey, N. Osada, J. Morley and others. Listening comprehension has to be paid great attention from the very beginning of foreign language mastering. It was fulfilled the attempt to study closely some difficulties which students may encounter when listening foreign audiotexts and the ways of their overcoming were also under the consideration. Some challenges when working with authentic audiotexts were distinguished in the article. The recommendations as for improving the process of the authentic texts' comprehension were offered. Among them there are vocabulary broadening, exercising not only at the lessons but also individually, communication with native speakers and interest in the culture of language being learnt. We can conclude that listening comprehension play dominant role when obtaining foreign language. Listening comprehension teaching is bound up with teaching of such foreign language aspects as vocabulary, grammar and language communication in the frame of modern communicative approach.

Key words: listening comprehension, types of listening comprehension, stages of listening comprehension, foreign language skills, audiotext.

Єдина ознака досконалих знань – це сила навчання.

Арістотель

Аудіювання є одним із найважливіших аспектів у навчанні іншомовному спілкуванню. Ми підтримуємо точку зору зарубіжних науковців, які вважають, що сьогодні відбувається «поширене усвідомлення важливості аудіювання» (current awakening in education to the importance of listening comprehension), бо цей вид мовленнєвої діяльності розглядається як «вкрай необхідний аспект у навчанні мови»

(critical dimension in language learning) [11, p. 53]. Суспільно-політичні та соціокультурні зміни у нашому суспільстві, прагнення України щодо вступу до Європейського Союзу, необхідність українських фахівців не лише вільно спілкуватися з іноземними партнерами за професійною спрямованістю, а й володіння кількома іноземними мовами – всі ці чинники і зумовлюють **актуальність** обраної теми.

Навчання аудіюванню відіграє важливу роль в оволодінні іноземною мовою, адже без нього неможливе говоріння. Серед чотирьох видів мовленнєвої діяльності аудіювання є найважчим, а також, на думку дослідників, «складною рецептивною діяльністю, яка пов'язана із сприйняттям, розумінням та активною переробкою інформації, яка міститься в усному мовному повідомленні» [2, с. 161]. Це пов'язано не тільки з особистими фізичними здібностями того, хто сприймає мову на слух, але й, як зазначають зарубіжні дослідники, «аудіювання тривалий час вважалося пасивним навиком, і науковці розглядали його як здібність, яка може розвиватися самостійно» (listening comprehension has long been regarded as a passive skill, and researchers considered it an ability that would develop without assistance) [11, p. 53]. І лише з 70-х років XX століття викладачі іноземних мов почали детально вивчати саме цю складову мовленнєвої діяльності, більше уваги приділяти навчання аудіюванню. Згодом у вступі до своєї праці «Factors in Listening Comprehension» (2009) науковець Ральф Ніколз також зазначає, що «особливо з появою радіо значна увага приділяється аудіюванню» (particularly since the advent of radio, the significance of listening is receiving increased attention) [12].

У пострадянській лінгвістичній науці XX століття російська дослідниця З. А. Кочкіна у статті «Аудирование: что это такое?» використала термін «аудіювання», сприявши його подальшому використанню замість терміна «сприйняття мови на слух» [3]. У зарубіжній методиці термін «аудіювання» розглядався ще у 1930-х роках у праці американського психолога Д. Брауна «Teaching Aural English». Питанням щодо аудіювання цікавилися як вітчизняні, так і зарубіжні лінгвісти, серед яких були І. Зимня, І. Верещагіна, Г. Рогова, М. Ляховицький, Л. Вандергріфт, С. Корі, Н. Осада та інші. У працях йшлося про визначення терміну «аудіювання», про труднощі під час сприйняття тексту, також було запропоновано низку вправ на відпрацювання цього навичку. Але, незважаючи на велику кількість наукових розвідок, присвячених цьому питанню вітчизняними та зарубіжними дослідниками, проблема сприйняття іноземної мови й дотепер залишається недостатньо дослідженою, «найменш зрозумілим процесом» (it still remains one of the least understood processes) [11, p. 53]. На думку Дж. Морлі, для майбутніх учених «залишається ще велике поле діяльності для наукових розвідок як у теорії, так і у практиці» (much work remains to be done in both theory and practice) [10, p. 69]. Варто також зазначити, що деякі науковці наголошують на термінологічній різниці між слуханням та аудіюванням: якщо «слухання» означає акустичне сприйняття звукоряду, то поняття «аудіювання» – процес сприйняття та розуміння мови [1].

Ми поділяємо точку зору тих науковців, які вважають, що аудіюванню треба приділяти першочергову увагу ще на початковому етапі вивчення іноземної мови, адже «завдяки аудіюванню відбувається засвоєння лексичного складу мови та його граматичної структури, а також оволодіння такими видами мовленнєвої діяльності, як мовлення, читання та письмо» [5]. Якщо говорити про навчання іноземній мові студентів гуманітарних спеціальностей (насамперед маємо на увазі «Міжнародні відносини» та «Міжнародна інформація»), для яких іноземна мова є профільною, то майбутнім фахівцям під час навчання слід приділяти певну увагу як аудіюванню, так і іншим видам мовленнєвої діяльності. Слід звернути увагу, що всі чотири види мовленнєвої діяльності тісно пов'язані між собою. Так, удоскона-

люючи один вид, ми паралельно відпрацьовуємо інший: «аудіювання і читання спрямовані на сприйняття та смислове перероблення інформації, аудіювання та мовлення – це дві сторони одного явища, яке називається усною мовою» [4].

Аудіювання є «комплексним видом інтелектуальної діяльності, який охоплює низку розумових процесів, котрі відбуваються паралельно та послідовно» [8]. Існує певна низка проблем, які виникають під час аудіювання. Так, учені вирізняють суб'єктивні та об'єктивні труднощі під час аудіювання. Під суб'єктивними проблемами розуміють психічні особливості (пам'ять, увага, мовний слух, швидкість реакції, здатність до прогнозування), рівень підготовки та володіння іноземною мовою того, хто слухає. Під об'єктивними – специфіка навчального матеріалу, що пропонується (кількість прослуховувань, темп, тривалість тексту) та умови, в яких відбувається його сприйняття (звук, фоновий шум тощо). Автори численних підручників та методичних посібників із теорії навчання іноземним мовам Н. Гальскова та Н. Гез пропонують розлогу градацію об'єктивних проблем під час аудіювання: перша пов'язана з умовами сприйняття, друга – зі сприйняттям мовної форми, третя – зі змістом аудіотексту і четверта – з формою подання аудіотексту. Також вчені пропонують окрему градацію труднощів у процесі аудіювання за змістом аудіотексту: від захоплюючих до змістовних, від наративних до описових, від монологічних до діалогічних. Розглянемо класифікацію труднощів, яку запропонував дослідник Е. І. Пассов: 1) труднощі сприйняття мовної форми; 2) труднощі сприйняття змісту; 3) труднощі умов сприйняття мови; 4) труднощі сприйняття форми висловлювання (монолог, діалог, полілог) [7, с. 186–188].

У запропонованій статті звертаємо увагу на найпоширеніші труднощі, з якими можуть зіткнутися студенти факультету суспільних наук та міжнародних відносин, опановуючи «listening comprehension» під час практичних занять з дисциплін «Перша іноземна мова», «Іноземна мова спеціальності» та «Теорія та практика перекладу». Адже, перш ніж розпочати прослуховування аудіотексту, реципієнту спочатку слід визначитися, з якою метою виконуються завдання з аудіювання. Так, за Д. Рідделлем, існує три основних види аудіювання: 1) розуміння основної ідеї тексту; 2) вилучення необхідної інформації, певних деталей, ключових слів; 3) цілісне розуміння всього тексту [13, р. 154–155].

Можна виділити такі труднощі під час аудіювання:

1. Психологічні особливості, погана пам'ять, неспроможність зосередитися.
2. Різноманітні акценти та діалекти: British English, American English, Scottish English, Canadian English тощо; розмовна мова, а також використання вигуків.
3. Темп мовлення, тобто швидкість, з якою розмовляють іноземці у реальному житті і яка відрізняється від того, як намагається вимовляти іноземні слова під час навчання не носій мови.
4. Брак часу для виконання завдань під час прослуховування.
5. Брак необхідного словникового запасу.
6. Недостатність фонетичних або культурологічних знань про ту чи іншу країну.
7. Занадто довгий текст для прослуховування.
8. Брак реального спілкування з носіями мови.
9. Матеріал, який не відповідає рівню знань студентів.
10. І, нарешті, погана якість запису.

Для повноцінного прослуховування аудіотексту і вітчизняні, і зарубіжні дослідники радять використовувати три етапи: до прослуховування (before listening), власне прослуховування (while listening) та після прослуховування (after listening). І дійсно, наразі цей метод є самим суттєвим. Так, на першому етапі студентам важливо чітко визначити мету аудіювання: що саме їм потрібно виконати під час

праці з аудіотекстом. Далі, наприклад, пропонується відповісти на певні запитання перед прослуховуванням, спробувати спрогнозувати, про що йдеться в тексті. Бажано також розглянути незнайомі слова та вирази, приділяючи увагу ключовим словам, зачитати їх уголос та фронтально опитати студентів. На другому етапі потрібно зосередити увагу на ключових словах, які допоможуть зрозуміти власне зміст аудіотексту. Можна поради студентам нотувати інформацію під час прослуховування, не зосереджуватися на кожному слові окремо, а намагатися сприймати текст загалом. Викладачеві на цьому етапі потрібно оголосити, скільки разів буде запропоновано прослухати аудіотекст. Кількість прослуховувань залежить від рівня підготовки студента. На третьому етапі (який нерозривно пов'язаний із говорінням) необхідно поради студентам переглянути нотатки та перевірити, чи правильно виконані завдання для роботи з текстом після аудіювання. Під час аудіювання студенти опановують нову лексику та обговорюють набутий матеріал із метою удосконалення навичок розуміння іноземної мови та подальшого спілкування.

Основна мета навчання іноземній мові полягає у підготовці студентів спілкуванню у наближених до реальних ситуацій умовах (що є досить складним процесом). Тому під час підготовки матеріалу для прослуховування (який, насамперед, повинен бути цікавим та інформативним) аудіотексти потрібно підбирати з урахуванням фахової спрямованості студентів. Водночас тексти для прослуховування надають інформацію для обговорення, що, безсумнівно, сприяє розвитку навичок говоріння та письма. Під час навчання сприйняттю іноземної мови на слух кількість прослуховувань також має важливе значення. Звичайно, у реальному спілкуванні повторення декілька разів просто неможливе. Але під час навчання, повторне прослуховування значно покращує розуміння та сприйняття іноземної мови. Аудіотексти потрібно підбирати за ступенем важкості: надто прості тексти не вмотивовують студентів у досягненні більш високих результатів та не сприяють вдосконаленню набутих навичок; надто складні – нівелюють бажання щодо подальшого навчання. На наш погляд, завдання викладача полягає у ретельній організації занять та підготовці студентів до різноманітних мовних ситуацій, що трапляються не тільки у повсякденному спілкуванні, а й за професійною спрямованістю. Слушною видається точка зору дослідників, які вважають, що «правильним є не усунення, а поступове та послідовне подолання труднощів під час навчання» [6]. З метою подолання вищеназваних труднощів під час прослуховування автентичних текстів бажано рекомендувати студентам розширювати свій словниковий запас та виконувати різноманітні вправи не лише під час роботи в аудиторії. Певну роль відіграє і спілкування з носіями мови (всесвітня павутина – неабиякий ресурс для пошуку співрозмовників за інтересами). Зацікавленість культурою країни, мова якої вивчається, також допоможе в опануванні такого виду мовленнєвої діяльності, як аудіювання.

Отже, аудіювання відіграє домінуючу роль ще на початковому етапі навчання іноземним мовам. Навчання сприйняттю на слух чужої мови пов'язано із викладанням таких аспектів іноземної мови, як лексика, вимова, граматики, мовна комунікація в межах сучасного комунікативного підходу.

Бібліографічні посилання

1. **Власенко Л.** Особливості навчання аудіювання як виду мовленнєвої діяльності [Електронний ресурс] / Л. Власенко, О. Левурда. – Режим доступу : <http://www.stattonline.org.ua/pedagog/106/19587.html>.
2. **Гальскова Н. Д.** Терия обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб. пособие / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – Изд. 3-е, стереотип. – М. : Изд. центр «Академия», 2006. – 336 с.

3. **Кочкина З. А.** Аудирование: Что это такое? / З. А. Кочкина // Иностранные языки в школе. – 1964. – № 5. – С. 14–18.
4. **Никитина Ю. А.** Речеведческий подход к формированию умений аудирования как средство повышения профессиональной компетенции студентов факультетов иностранных языков (На материале жанров англоязычной новостной информации) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 [Электронный ресурс] / Никитина Юлия Анатольевна. – Режим доступа : <http://dissland.com/catalog>.
5. **Овсянникова А. Ю.** Обучение аудированию на уроках иностранного языка [Электронный ресурс] / А. Ю. Овсянникова. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/584680>.
6. **Основные трудности понимания речи на слух** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pedsovet.pro/index.php?option=com_content&view=article&id=353:osnovnie-trudnosti-ponimaniya-r-echi-na.
7. **Пассов Е. И.** Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – М. : Рус. яз., 1989. – 276 с.
8. **Якимчук Ю. В.** Трудности при аудировании у студентов вузов [Электронный ресурс] / Ю. В. Якимчук. – Режим доступа : http://www.esj_pap_2014-1.
9. **Learn to Listen to Natural-Speed English** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.teacherjoe.us/ConvSkills08.html>.
10. **Morley J.** Aural Comprehension Instruction: Principles and Practice / J. Morley // Science and Education. – Boston : Heinle & Heinle Publishers, 2001. – P. 69–85.
11. **Osada N.** Listening Comprehension Research: A Brief Review of the Past Thirty Years / N. Osada. – Dialogue. – Vol. 3. – 2004. – P. 53–66.
12. **Ralph G. Nichols** Factors in Listening Comprehension [Electronic resource] / G. Ralph. – Access mode : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03637754809374953>.
13. **Riddell D.** Teach English as a Foreign Language: Teach Yourself. – Teach Yourself / D. Riddell. – 2010. – 352 p.

Надійшла до редколегії 20.02.16

УДК 802.0-56(075.8)

И. П. Суима

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЛЕКСИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ РЕСПОНСИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ (на материале английского языка)

Рассмотрены особенности лексического наполнения респонсивных предложений в современном английском языке, сопоставлены лексические единицы, характерные для разных типов соответствующих синтаксических конструкций. Описаны общие и дифференциальные признаки лексического материала, используемого при построении разных типов респонсивных предложений. Обращено внимание на связь между поставленным вопросом и вербальной реакцией на него. Разные типы респонсивов проанализированы с точки зрения разнообразия их лексического состава.

Ключевые слова: респонсивное предложение, лексическое наполнение предложения, синтаксическая единица, контентный и эмпи-респонсив, латентное респонсивное предложение.

Суїма І. П. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
ЛЕКСИЧНЕ НАПОВНЕННЯ РЕСПОНСИВНИХ РЕЧЕНЬ (на матеріалі англійської мови)

Розглянуто особливості лексичного наповнення респонсивних речень у сучасній англійській мові, порівняно лексичні одиниці, що характерні для різних типів відповідних синта-

ксихних конструкцій. Описано спільні та диференційні ознаки лексичного матеріалу, що використовується при побудові різних типів респонсивних речень. Звернено увагу на зв'язок поставленого питання та вербальної реакції на нього. Різні типи респонсивів проаналізовано з точки зору різноманітності їх лексичного складу.

Ключові слова: респонсивне речення, лексичне наповнення речення, синтаксична одиниця, контентний та емті-респонсив, латентне респонсивне речення.

Suima I. P. Oles Honchar Dnipropetrovsk national university. **LEXICAL FILLING OF THE RESPONSIVE SENTENCES (BASED ON THE ENGLISH LANGUAGE)**

One of the main differential parameters of various types of the responsive sentences – reactions to any type of communication – is their lexical content – lexical units used to build this kind of syntactic construction. The given article deals with the description of the lexical-semantic features of the responsive sentences in the English language.

Purpose of the article is to analyze the lexical and semantic features of the responsive sentences of different type according to the aim of communication. Primarily the responsive sentences can be divided into contented responsive, empty-responsive and latent responsive sentences. These types are characterized with various lexical filling. The latent responsive sentence is the most diverse and interesting from the point of its structural, functional and semantic features. Latent responsive is a hidden answer to the question (there is no direct answer to the question but the questioner can guess it by himself).

Lexical-semantic diversity of the responsive sentences is the leading parameter of such kind of syntactic structures. Responsives may include different lexical material requested by the question itself or requested by the nature of the communication. The most interesting types of the responsive sentences in this respect are constructions with sabotage and manipulation and the most limited concerning their lexical content are formal and tautological ones.

Key words: responsive sentence, lexical filling of the sentence, syntactic unit, contented and empty-responsive, latent responsive sentence.

Одним из основных дифференциальных параметров различных типов респонсивных предложений – ответов-реакций на любой тип сообщения – является их лексическое наполнение, т. е. лексические единицы, используемые для построения такого рода синтаксических конструкций. На материале русского языка к вопросу о лексике респонсивов обращались И. И. Меньшиков [3] и Е. А. Половинко [6]. Лексико-семантические особенности ответов в рамках вопросно-ответных единств довольно часто становились объектом лингвистических исследований [1; 5; 7; 9; 10], но респонсивные предложения как реакция на любой тип высказывания, и в частности их лексическое наполнение и семантические особенности, еще недостаточно изучены на материале английского языка. Таким образом, **актуальность**, определяемая **целью** предлагаемой статьи, заключается в необходимости описания лексико-семантических особенностей респонсивных предложений в английском языке и определении лексических единиц, характерных для разных типов респонсивов.

В первую очередь респонсивные предложения можно подразделить на:

1. Контентные: ответы-реакции, содержащие запрашиваемую говорящим информацию:

«I'll miss you, Mom. Can I call you as soon as I get back to tell you about the trip?»

«Of course. You can call me anytime. I'd love to hear all about it. I love you, Kevin» [14];

«Now who're you calling?»

«My travel agency. You're going to need a flight and a place to stay».

«I haven't even said I was going yet».

«Oh, you're going».

«How can you be so sure?»

«Because I'm not going to have you sitting around the newsroom for the next year wondering what might have been. You don't work well when you're distracted» [11].

2. Эмпти-респонсивы: ответы-реакции с коммуникативным заданием уйти от ответа на вопрос, не предоставить нужные сведения, а часто и манипулировать спрашивающим, заставить его самого дать ответ на свой вопрос:

«*So in your opinion she was guilty?*» – *Depleach looked rather startled.*

«*Did she ever admit to you that she was guilty?*» [13].

«*Can I ask you a personal question?*»

«*It depends on the question*» [12].

«*I forgot to ask you earlier, but do you want anything special for dinner?*»

«*What were you planning on?*» [Ibid.].

3. Латентный респонсив: реакция на вопрос или высказывание, которая не предполагает прямого или косвенного ответа, но предоставляет возможность собеседнику самому понять коммуникативную установку говорящего, анализируя высказанную информацию:

«*Then you may consider yourself engaged at a salary of ten dollars a week. You may come next Monday morning*».

«*Ten dollars!*» – *Repeated Dick...*

«*Yes, will that be sufficient?*»

«*It's more than I can earn*» – *said Dick, honestly* [13, p. 183].

В рамках контентного респонсива существует также несколько подтипов, отличающихся по их лексическому наполнению, – формальный респонсив, предлагающий только самый общий отрицательный или утвердительный ответ на вопрос (*Yes, No, Of course, Certainly, Never* и т. п.), и респонсив содержательный – представляющий собой ответ, выраженный конкретным лексическим материалом, в основном, затребованным характером самого вопроса.

Формальные респонсивные предложения могут быть выраженными одной или несколькими лексическими единицами и, в плане широты лексического наполнения, они являются наиболее ограниченными в использовании языковых средств по сравнению с другими типами респонсивов. Респонсивное предложение такого типа зачастую содержит только лексемы *Yes / No* или их эквиваленты, которые иногда дополняются еще одним или несколькими словами, не меняющими смысл предложения и не несущими какой-либо дополнительной информации для слушателя:

«*Have you ever been abroad before?*»

«*Yes*».

«*I think*», *said Dick Diver, staring down abstractedly at the straw mat, «that I'll go over and invite them to dinner».*

«*No, you won't*», – *Nicole told him quickly* [13].

«*And you know all about public buildings, I suppose?*»

«*Yes, sir*».

«*Boy, he said to the Dick, is this the bill you gave to be changed?*»

«*No, it isn't*» [Ibid.].

Содержательный респонсив, как правило, представлен более обширным лексическим материалом, хотя и каждый из его подтипов характеризуется своими особенностями. Одним из подтипов содержательных респонсивных предложений является тавтологический респонсив – предложение, в основном повторяющее лексику вопроса. Тавтология (греческое – *tautologéō* – «говорю то же самое») – термин античной стилистики, обозначающий повторение однозначных или тех же слов. Античная стилистика подводит многословие речи под три понятия: перисология – накопление одинаковых по значению слов, напр. синонимов; макрология – обременение речи излишними пояснениями, напр. придаточными предложениями; тавтология – буквальное повторение тех же слов. Новейшая стилистика

применяет ко всем этим понятиям общее обозначение – тавтология [2]. Так, тавтологический респонсив строится на лексике вопроса и может быть дополнен модально или же информативно (при добавлении новых лексических единиц, которые не содержались в вопросе), или же есть какой-то элемент вопроса, который повторяется в ответе и, возможно, в последующих репликах диалога:

«*Change 150. Quarters or nickels?*»

«*Quarters*».

«*Should we go to the office now? This moment?*»

«*Now*».

«*Are you ready?*» [11].

«*Ready*».

«*Have you found anything?*» – asked Dick.

«*Yes*», said the man, «*I have found this!*» [13].

«*Twenty dollars is a good deal of money*» – said Dick, appearing to hesitate.

«*You'll get it back, and a good deal more*» – said the stranger persuasively.

«*I don't know but I shall. What would you do, Frank?*»

«*I don't know, but I would*» – said Frank, «*if you are got the money*».

«*I don't know, but I will*» – said Dick after some irresolution. «*I guess, I won't lose money*» [13].

Следующий тип содержательных респонсивных предложений – эвристический – содержит новую лексику, не используя те лексические единицы, которые использовались для построения вопроса. Отвечающий сам выбирает лексическое наполнение и структуру респонсивного предложения. Эвристические респонсивы являются наиболее разнообразными в лексическом плане среди других контентных респонсивных предложений. В рамках указанного типа рассматриваемых синтаксических единиц можно выделить следующие: общий респонсив; антецедентный, редуцированный и контаминированный. Общие респонсивные предложения имеют формально не маркированный лексический материал, лексическое и структурное наполнение такого рода конструкций может соотноситься с вопросом, но здесь нет никаких ограничений на использование тех или иных лексических единиц:

«*Don't you care what you fight for?*»

«*Not at all – so long as I'm well treated. When I'm in a rut I come to see the Divers, because then I know that in a few weeks I'll want to go to war*» [12].

«*What is it?*» Her eyes were level and kind and not slanted into him with hard curiosity. «*Can I help you?*»

«*Nobody can help me. I knew it. I have only myself to blame. It's always the same*» [Ibid.].

Антецедентный респонсив представляет собой предложение, соотносящееся с местоименно-наречным компонентом вопросительного предложения. Антецедент (лат. *antecedentis* – предшествующий, предыдущий) – предшествующая единица высказывания, с которой соотносится последующая единица, поясняющая относительные местоимения, местоименные наречия, имена существительные, расположенные в первой части [8]. Так, антецедентное респонсивное предложение будет содержать в себе ответ на вопрос кто, как, куда, откуда и т. п. В данном типе респонсивов говорящий, также как и в предыдущих, общих предложениях, сам выбирает лексическое наполнение респонсивного предложения, но выбранные лексические единицы должны соответствовать вопросу и быть им затребованными:

«*How late's the restaurant open?*»

«*8:30 every night*».

«*And how much is it?*»

«5,000 Euro» [11].

«How was your trip?»

«Fantastic!»

«What sort of a company are you founding?»

«Internet».

«How much is for a ticket to Newcastle, please?»

«15 euro» [14].

Редуцированный респонсив представляет собой «сокращенный» вариант ответа на вопрос, и лексическое наполнение такого, очень часто неполного, предложения, как правило, подобрано таким образом, что его можно дополнить:

«What is the matter?»

«Come here!» (I want you to come here!)

«What did Mother say?»

«She seemed to think it would be fine. She doesn't want to go herself. She wants you to go alone». (She said that she seemed to think it would be fine. She doesn't want to go herself. She wants you to go alone) [12].

Кроме структурной, редукция может быть и семантической:

I only know what I heard with my own ears. He got up and walked swiftly away;

Abe sat down beside Rosemary. «Why did you treat him so badly?»

«Did I?» he asked surprised. «He's been weeping around here all morning».

«Well, maybe he's sad about something».

«Maybe he is» [14].

В ответе на реплику «Why did you treat him so badly?», которая звучит «Do I», представлена семантическая редукция респонсивного предложения, и в полном варианте она, скорее всего, была бы написана следующим образом: «Why do you think that I treat him badly?». Редуцированный респонсив, используемый для экономии речевых средств в процессе коммуникации, часто можно встретить как в разговорной речи, так и в литературной.

Еще один тип содержательного респонсива – контаминированные респонсивные предложения – т. е. синтаксические конструкции, предвосхищающие следующий вопрос и предлагающие ответ сразу уже на этот вопрос:

«Have you any ticket to London?»

«20 euro».

«Can I visit you tomorrow?»

«At 6 o'clock!»

«Do you know what time it is?» Rosemary asked.

«It's about half-past one» [12].

Контаминация (лат. contaminatio – смешение): 1) смешение двух или нескольких событий при их описании; 2) соединение текстов разных редакций одного произведения; 3) лингв. возникновение нового слова или выражения в результате смешения частей двух слов или выражений, а также слово или выражение, возникшее таким образом; напр., неправильное выражение *играть значение* – к. двух выражений: *играть роль* и *иметь значение* [4]. Контаминированный респонсив также является лексически разнообразным, хотя и обуславливается коммуникативной ситуацией и самим вопросом.

Эмпти-респонсивы включают в себя саботирующие – отказ от мотивированного или немотивированного ответа на вопрос, манипулирующие – возвращающие собеседника к его вопросу и нивелирующие – отказ от разговора на эту тему. Ввиду того, что эмпти-респонсив несколько разнообразнее контентного по семантике, структуре и коммуникативной установке, лексический материал, используемый в такого рода синтаксических единицах, значительно шире: исполь-

зуются разные стилистические фигуры, обороты, большое количество специфических лексических единиц и т. п.:

«*I was just wondering... just wondering what's in the box?*»

«*You want to know what's in my box?*» [14].

«*Check the brakeline!*»

«*Check what?*»

«*I think I will patronize her.*»

«*Leave it to me*» [13].

Одним из наиболее разнообразных по его структурным, функциональным и семантическим особенностям является латентный респонсив – предложения, представляющие собой скрытый ответ на вопрос (нет прямого ответа на вопрос, но спрашивающий может догадаться сам). Исследуемые респонсивные предложения, как правило, содержат нужную информацию для собеседника, и при их построении используются самые разные лексические средства: «*Everything's closed? – I have seen closed shops, bars and offices*»; «*Did you order the pizza? – He did*»; «*Bad day? – You can't even imagine*»; «*Do we have a ticket? – Forget about the ticket*»; «*But who are these people? – You won't believe it!*»; «*What happened in the basement? – Look, it was a long time ago*» [12].

«*Do you pay for the bus ticket?*»

«*They always check the tickets on the bus*» [11].

«*You English?*» – *I asked.*

«*I lived there once. I wasn't born there*» [13].

Выводы. Лексическое наполнение респонсивных предложений является одной из ведущих особенностей такого рода синтаксических конструкций. Лексико-семантическое разнообразие респонсивов лежит в основе их классификации. Респонсивы могут включать в себя разный лексический материал, затребованный или не затребованный характером вопроса. Наиболее интересны в этом плане – саботирующий и манипулирующий респонсивные предложения, наиболее ограничены с точки зрения использования лексического материала – формальный и тавтологический.

Библиографические ссылки

1. Изаренков Д. И. Обучение диалогической речи : монография / Д. И. Изаренков. – М. : Рус. яз., 1981. – 136 с.
2. Литературная энциклопедия [Электронный ресурс] : в 11 т. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/4469/undefined.
3. Меньшиков И. И. Типология респонсивных предложений в современном русском языке / И. И. Меньшиков // Избранные труды по лингвистике. – Д. : Нова ідеологія, 2012. – С. 85–100.
4. Новый словарь иностранных слов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/.
5. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью: Референциальные аспекты семантики местоимений / Е. В. Падучева. – Изд. 5-е, испр. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 296 с.
6. Половинко Е. А. Типы отношений между репликами вопросно-ответных конструкций / Е. А. Половинко // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2007. – Вип. 10. – № 4/1. – С. 238–244.
7. Пospelова А. Г. О дополнительных коммуникативно-прагматических функциях высказывания в английском языке / А. Г. Пospelова // Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. – Вып. 3. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1988. – С. 53–57.

8. **Словарь лингвистических терминов** [Электронный ресурс]. – Изд. 5-е, испр. и дополн. – Режим доступа : http://linguistics_dictionary.academic.ru.
9. **Хидешели Е. П.** Функции коммуникативных типов предложения в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Хидешели Елена Павловна. – Пятигорск, 2003. – 177 с.
10. **Цирельсон Н. Ю.** Взаимодействие иницирующих реплик и реплик-редакций в диалоге: на материале современного английского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Цирельсон Наталья Юрьевна. – Москва, 2002. – 152 с.
11. **Fitzgerald F. Scott** Tender is the Night [Electronic resource] / Fitzgerald Scott F. – Access : Tender is the Night, online text at the University of Adelaide Library.
12. **Hailey Arthur.** Airport [Electronic resource] / Arthur Hailey. – Access: http://english-e-books.net/books/upper-intermediate/Airport-Arthur_Hailey/Airport-Arthur_Hailey.txt/.
13. **Horatio Alger.** Ragged Dick or Street life in New York with the Boot-Blacks / Horatio Alger. – New York: Signet classic, 1990. – 186 p.
14. **Sparks Nicholas.** Message in a bottle [Electronic resource] / Nicholas Sparks. – Access : <http://nicholassparks.com/stories/message-in-a-bottle/>.

Надійшла до редколегії 14.12.15

УДК 811.161.1'373.2

И. И. Турута

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЭРГОНИМЫ И ПРАГМАТОНИМЫ: СХОДСТВО И ОТЛИЧИЕ

Рассмотрены наиболее продуктивные на современном этапе развития русского языка разряды онимов – эргонимы и прагматонимы; проанализированы разные точки зрения на сущность данных терминов, в частности на выделение прагматонимов как самостоятельного разряда онимов; определены общие черты эргонимов и прагматонимов, которые выделяют их среди других разрядов онимного пространства, в первую очередь их рекламная направленность, и специфические, проявляющиеся в особой реализации парадигматических связей (антонимии, синонимии, омонимии, полисемии), в своеобразии общих для конкретного разряда онимов структурно-семантических характеристик и присущих отдельным типам эргонимов и прагматонимов.

Ключевые слова: собственное имя, оним, эргоним, прагматоним, парадигматические связи, функция, структурно-семантические характеристики.

Турута И. И. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
ЕРГОНИМИ Й ПРАГМАТОНИМИ: СХОЖІСТЬ ТА ВІДМІННІСТЬ

Розглянуто найбільш продуктивні на сучасному етапі розвитку російської мови розряди онімів – ергоніми та прагматоніми; проаналізовано різні точки зору на сутність цих термінів, зокрема на виділення прагматонімів як самостійного розряду онімів; виявлено спільні риси ергонімів та прагматонімів, що виділяють їх з-поміж інших розрядів онімного простору, в першу чергу їхня рекламна спрямованість, та своєрідні, що виявляються у специфічній реалізації парадигматичних зв'язків (антонімії, синонімії, омонімії, полісемії), у своєрідності загальних для конкретного розряду онімів структурно-семантичних характеристик та властивих окремим типам ергонімів і прагматонімів.

Ключові слова: власна назва, онім, ергонім, прагматонім, парадигматичні зв'язки, функція, структурно-семантичні характеристики.

Turuta I. I. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **ERGONYMS AND PRAGMATONYMS: SIMILARITY AND DIFFERENCE**

On the modern stage of development of the Russian language the most actively developing classes of onym space are ergonyms and pragmatonyms. The purpose of investigation is comparative characteristics of ergonyms and pragmatonyms that allow revealing their similarity and difference in

essence of the concepts presented by these terms, their functions, reflection of paradigmatic connections, structural and semantic characteristics, and determining of interconnection of structural types of ergonyms and pragmatonyms with functional direction of trade enterprises and the commodities themselves.

In the course of investigation the overview of various points of view to ergonyms and pragmatonyms has been provided, particularly extraction of pragmatonyms as an individual class of onym space. Ergonyms and pragmatonyms are combined by artificial character of nominations intended for solving of pragmatic tasks and realization of advertising function. For ergonyms and pragmatonyms, as for all other onyms, the antonymy and polysemy are not typical, but we may speak about peculiar homonymy and synonymy. Ergonyms and pragmatonyms are characterized by almost similar structural types; however frequency of their usage by classes is different as well as by names of specific trade enterprises and commodities.

Key words : *proper noun, onym, ergonym, pragmatonym, paradigmatic connections, function, structural and semantic characteristics.*

На современном этапе развития русского языка онимная подсистема лексической системы относится к одной из наиболее активно развивающихся, и в первую очередь это происходит за счет обогащения ее состава. Но если такие разряды онимной лексики, как мифонимы, астронимы практически не пополняют давно сформировавшийся состав, разряд топонимов пополняется или изменяется в основном за счет наименований внутригородских объектов, антропонимы в большей степени перемещаются внутри самого разряда, перераспределяя его активный и пассивный состав, а пополняются благодаря новым именам из других национальных систем или различным новообразованиям, чему способствует общая демократизация языка как результат демократизации общества, то эргонимы и прагматонимы относятся к одним из самых молодых разрядов онимов, которые наиболее продуктивно начали развиваться в результате активных процессов в русском языке на рубеже XX–XXI веков.

На быстрый рост эргонимов и прагматонимов быстро реагирует и научный мир, что привело к появлению в последние 20 лет большого числа работ по изучению их специфики, способов образования, функций, прагматики [3; 5; 7; 8; 13; 18; 20; 21; 23; 24 и др.].

Несмотря на довольно многочисленный список исследований по эргонимам и прагматонимам, до сих пор практически нет их сопоставительного анализа, а именно он позволил бы установить, с одной стороны, сходства между ними, а с другой – выявить специфические черты, что даст возможность полнее охарактеризовать каждый из этих разрядов в системе онимной лексики. Поэтому **целью данной работы** является сопоставительная характеристика эргонимов и прагматонимов.

Для осуществления поставленной цели необходимо: сравнить содержание понятий, заложенных в данных терминах, и соответственно состав эргонимов и прагматонимов; сопоставить их функции; рассмотреть реализацию в эргонимии и прагматонимии парадигматических связей; выявить сходство и отличие в структурных моделях данных разрядов онимов; показать взаимосвязь структурных типов эргонимов и прагматонимов и их функциональной направленности (типа предприятия торговли и товара).

То, что именно прагматонимы и эргонимы стали очень активно развиваться в последнее время, объясняется их наиболее тесной связью с экстралингвистическими факторами. Другие разряды онимов также живо реагируют на внелингвистические изменения, например антропонимы и топонимы, но причины такой реакции у всех разные или совпадают только частично. Так, в разряде антропонимов появление нетрадиционных для веками устоявшейся восточнославянской онимной системы имен происходит в основном под влиянием политических или

культурных факторов. Например, в России в 2014–2015 гг. новорожденные получили такие необычные имена, как *Мир, Князь, Граф, Севастополь, Сила, Максим-Москва, Архип-Урал, Россия, Россияна* [15; 19], в Украине в 2009 г. – *Янукович, Голубь-Мирра* [9], а в 2014–2015 гг. «политическая ситуация в стране тоже не осталась незамеченной. Патриотичные родители записывали своих детей... *Арсен, Зорян и Росита*» [12]. Культурные факторы, влияющие на выбор имен для детей, связаны как с увлеченностью общества какими-то культурными фактами или событиями (*Каспер Ненаглядный, Индия, Челси* [19]), так и с определенными пристрастиями, а также «лингвистическими способностями» родителей (*Алиса-Нефертити, София-Солнышко, Принцесса Анжелина, Алена-Цветочек* [15; 19], *Рим, Кукла, Халва* [9] и многие другие). Взаимосвязь с экстралингвистическими факторами в разряде топонимов обусловлена политическими и шире – идеологическими причинами (сравн., например, смену названия города Екатеринослава на Днепропетровск, Екатерининского проспекта на проспект имени Карла Маркса, площади Ленина на площадь Героев Майдана).

Развитие эргонимов и прагматонимов, а также очень быстрая смена одних названий другими внутри данных разрядов онимов связана с экономическими факторами, которые побуждают владельцев промышленных предприятий создавать конкурентоспособную продукцию не только благодаря ее высокому качеству, но и запоминающимся названиям (прагматонимам), а владельцев торговых, культурно-развлекательных предприятий и предприятий сферы услуг наделять их именами (эргонимы), привлекающими внимание покупателей.

В соответствии с толкованиями, представленными в «Словаре русской ономастической терминологии» Н. В. Подольской, «эргоним» – это «разряд онима. Собственное имя делового объединения людей, в том числе союза, организации, учреждения, корпорации, предприятия, общества, заведения, кружка» [11, с. 166], а «прагматоним» – это «номен для обозначения сорта, марки, товарного знака» [Там же, с. 113]. Исходя из данных толкований, прагматоним трактуется не как разряд онимов, а как номен (номенклатурное обозначение), т. е. слово или словосочетание, используемое для называния товарного знака. В такой трактовке, по всей видимости, отразился тот факт, что в научной среде долгое время шли споры, считать наименования товарных знаков единицами онимного пространства или нет. При этом одни ученые настаивали на том, что словесные товарные знаки – это номены, и они входят в состав коммерческой номенклатуры, а другие – что это онимы, следовательно, они включаются в пространство собственного имени [8, с. 7].

В одном из лингвистических словарей при описании названий марок товаров сказано, что они «занимают промежуточное положение между именами собственными и нарицательными, т. к. они менее индивидуальны, чем имена собственные, и отличаются от нарицательных тем, что выделяют отдельные разновидности предметов из класса (типа) и часто маркируются с помощью прописной буквы и кавычек – стиральная машина «*Индезит*», пылесос «*Вихрь*», автомобиль «*Волга*» [2, с. 124]. То, что прагматонимы рассматривались на периферии онимного пространства, в значительной степени связано с их недостаточной функциональной востребованностью до определенного времени, а именно до появления коммерческой торговли, ведь до 80–90-х гг. XX в. далеко не все производственные товары имели свои названия.

Что касается эргонимов, то указанное Н. В. Подольской толкование претерпело некоторые изменения в работах, посвященных их описанию. Следует отметить, что на заре изучения данного разряда онимов или отдельных его подразря-

дов (названий кинотеатров, магазинов, ресторанов) некоторые исследователи объединяли их с товарными знаками [8, с. 6]. Позже А. В. Суперанская выделила «знаки обслуживания», куда отнесла названия предприятий бытового обслуживания (прачечные, химчистки, магазины, кафе, рестораны, гостиницы, поликлиники, лечебно-спортивные организации; издательства, типографии, агентства) [17, с. 57]. Исследователь указала на их функциональную близость к эргонимам, но все же объединила вместе с названиями видов и сортов продукции под термином «прагматоним» [Там же, с. 55]. В последнее время термин «эргоним» понимается достаточно широко, и под него подводят не только наименования деловых объединений людей, но и промышленных и торговых объектов [3; 7; 20; 22; 23].

Сопоставлять прагматонимы (в данной статье будут анализироваться только наименования русских и украинских русскоязычных товарных марок (ТМ) и названия конкретных товаров) целесообразно не со всеми видами (типами) эргонимов, а только с теми, которые можно назвать коммерческими эргонимами, или, по определению ряда исследователей, «фирменными наименованиями» [23, с. 8] или «фирмонимами» [22, с. 104], т. е. названиями торгово-промышленных, торговых, торгово-развлекательных предприятий и предприятий сферы обслуживания. Здесь снова можно говорить об определенной путанице в употреблении ономастических терминов, т. к. некоторые исследователи сужают значение термина «фирмоним» по сравнению с уже названным и под данным видом онимов понимают только наименования промышленно-производственных, административно-хозяйственных предприятий, а названия торгово-коммерческих предприятий объединяют под термином «шопоним» [18, с. 10] или «эмпороним» [22, с. 104].

И если из коммерческих эргонимов выделить только наименования торговых предприятий, т. е. магазинов, и сравнить состав данного вида эргонимов с составом прагматонимов, то можно констатировать, что оба обладают большим разнообразием входящих в них единиц, но все же число конкретных групп товаров, имеющих собственные имена, превышает число типов магазинов, в которых данная продукция продается. Например, в магазине «*Молочный рай*» продается различная молочная продукция (молоко, кефир, йогурт, сметана, сладкие творожки, сыр и т. д.), и каждый из данных видов продукции имеет или свое конкретное название (например, сыр «*Голландский*», «*Пошехонский*», «*Сметанный*» и др.), или объединяется под общей торговой маркой определенного производства (молоко «*Простоквашино*», сметана «*Простоквашино*», ряженка «*Простоквашино*» и т. д.).

Все же следует отметить, что не каждый произведенный для продажи товар имеет свое собственное название, к тому же эти собственные имена существенно отличаются от других разрядов онимов, в том числе и эргонимов. Так, например, в названия отдельных моделей бытовой техники входит родовое название – наименование товарной марки предприятия-производителя (а это в основном всемирно известные фирмы *Bosch*, *Siemens*, *Rowenta*, *Braun*, *Candy*, *Electrolux* и др.) – и указание на конкретные технические характеристики, которые чаще всего обозначаются цифрами в сочетании с определенными буквами (электрочайник «*Electrolux EEWW 7300*», стиральная машина «*Candy CTД 866*», пылесос «*Rowenta RO 539621*» и др.). Подобные наименования имеют телевизоры («*Samsung UE-24H4070*»), ноутбуки («*Panasonic CF-31*»), мобильные телефоны (*Nokia W666 – 2SIM*) и другие технические товары. Важно подчеркнуть, что для многих покупателей буквенно-цифровые компоненты общего наименования данного товара неинформативны без инструкции к использованию или помощи консультанта, к тому же в реальном функционировании данного онима они редко используются

из-за сложности запоминания и неудобства в употреблении. Свои собственные названия, а не наименования торговых марок, характерны для кондитерских изделий (печенье «*Мажор*», соломка «*Бычок*», конфеты «*Фруктовая радуга*», «*Мандариновый рай*»), чайной (чай «*Божественный*», «*Мечта императора*»), косметической (крем для лица «*Импульс молодости*», шампунь «*Таежные ягоды*»), детская зубная паста «*Дракоша*»), парфюмерной (духи «*Императрица*», «*Воздух осени*»), ликеро-водочной продукции (водка «*Древнекиевская*», вино «*Черный полковник*»), для товаров мебельной промышленности (спальня «*Вояж*», диван «*Драйв*», буфет «*Цезарь*», пенал «*Сакура*») и многих других.

Но, например, молотки, лопаты, гвозди собственных наименований не имеют, как не имеют своего собственного имени виды круп, в этом случае для покупателя решающим фактором, своеобразным маркером при выборе определенной продукции из ряда одинаковых товаров является именно указание на упаковке конкретной ТМ («*Хуторок*», «*100 пудов*», «*Кашка-вкусняшка*»). Тот факт, что не все товары имеют свои собственные имена, можно объяснить их разной степенью индивидуализации. И здесь следует вспомнить, что именно специфика в выполнении индивидуализирующей функции, своеобразная ущербность этой функции из-за того, что торговая марка номинирует не отдельный предмет, а целую серию однотипных предметов, и являлась камнем преткновения в отнесении наименований торговых марок к собственным именам. По всей видимости, можно установить такую закономерность: чем полнее реализуется индивидуализирующая функция предмета торговли, тем больше у него вероятности получить собственное имя, и соответственно наоборот, чем менее явна эта функция, тем меньше шансов у товара на свое индивидуальное собственное имя.

Как уже отмечалось, в целом число товаров больше, чем мест их продажи. Но если не все товары имеют собственные имена, то как раз магазины, в которых они продаются, на современном этапе развития общества и соответственно торговли перестали быть безымянными, к тому же сейчас возрастает тенденция к узкой специализации магазинов, в которых продаются конкретные товары, но при всем разнообразии их типов и видов они часто не имеют своих индивидуальных наименований (например, «*Гвозди*», «*Галерея дверей*», «*Галерея шляп*», «*Дом линолеума*», «*Дом стекла*», «*Мир антенн*», «*Мир пальто*», «*Мир страз*», «*Планета линз*», «*Планета часов*», «*Слингопарк*» и др.).

Направленность коммерческих эргонимов и прагматонимов на потребителя позволяет объединять их под общим названием «коммерческое имя» [4] или «коммерческое наименование» [10, с. 7] по аналогии с тем, что ряд исследователей объединяет эргонимы и прагматонимы под одним общим названием «рекламное имя» [5], что обусловлено, в первую очередь, не просто наличием у них рекламной функции, а выделением ее как основной. Авторы многих работ подчеркивают особую значимость рекламной функции для эргонимов, отмечая, что «номинация коммерческих предприятий носит прагматический характер, поскольку реализует интенцию номинатора, направленную на привлечение внимания адресата к своему предприятию» [23, с. 21]. Эти же слова можно отнести и к прагматонимам, удачный выбор или создание которых «играет немаловажную роль в стимуляции рыночной активности, в продвижении товара и в создании благоприятного имиджа» [4].

Помимо рекламной, эргонимы и прагматонимы обладают и рядом других функций, многие из которых совпадают. У эргонимов обычно выделяют назывную (идентифицирующую), информативную [23, с. 21], эмотивную, аттрактивную, апеллятивную, адресную [3, с. 8], эстетическую [7, с. 4]. Анализ работ по изучению

прагматонимов дозволило виділити дифференціюючу, інформативну, аттрактивну, охрону, гарантійну та психологічну функції [21, с. 7–8].

У «комерційного імені», що поєднує ергоніми та прагматоніми, Е. С. Кара-Мурза виділяє індивідуалізуючу функцію, яка «проявляється як пучок функцій більш конкретних – відмінної та інформативної, психологічної та рекламної, охрону та гарантійної» [4].

Як би узагальнював наведені функції, М. Е. Новичихина, характеризуючи комерційну номінацію в цілому, серед основних функцій називає номінативну, інформативну, естетичну, дифференціюючу, впливову, рекомендаційну, аттрактивну [10, с. 8], підкреслюючи, що «комерційному найменуванню належить ведуча роль у формуванні іміджу торговельного та інших видів установ, а також у формуванні іміджу того чи іншого товару» [Там же, с. 8].

Сходство ергонімів та прагматонімів проявляється в їх суттєвій характеристиці: обидва разряди онімів представляють собою штучно створені найменування, і навіть якщо в ранг ергоніма чи прагматоніма введено не спеціально придумане слово для посилення впливу на потенційного покупця (наприклад, «*Тюльпанія*» – м-н квітів, «*Чистоголик*» – м-н екологічно чистої хімії; «*Вкуснотеево*» – ТМ молочної продукції, «*Шоколадки*» – конфети), а загальноупотребителське слово («*Шкаф*» – м-н одягу, «*Ритм*» – м-н годин, «*Друг*» – господарське мило, «*Імперія*» – спальня), вони всі рівно являють собою штучні утворення, т. к. спеціально створені для вирішення конкретних прагматических завдань, а частіше всього цілого ряду завдань.

В онімній підсистемі лексическої системи по-особому проявляються парадигматическі зв'язи. По твердженню А. В. Суперанської, власними іменами «...антонімія принципіально не властива» [16, с. 304], це стосується також ергонімів та прагматонімів. Своєобразну умовну антонімію можна виділяти тільки в тому випадку, якщо в разряд ергонімів чи прагматонімів будуть введени слова чи словосполучення з протилежним значенням, наприклад, реально існуючі ресторан «*Білий лебідь*» та кафе «*Чорний лебідь*», або якщо представити існування, наприклад, конфет «*День*» та «*Ночь*».

Розглядаючи синонімію, А. В. Суперанська відзначає, що по відношенню до онімів правильніше використовувати термін «поліонімія», т. є. багатозначність [16, с. 304]. До даного явища вона відносить, наприклад, різні найменування людей в різних мовних ситуаціях (повне, офіційне ім'я та «домашній» його варіант), називання топонімів різними онімами в певні історическі періоди та т. д. О своєобразній синонімії можна говорити і по відношенню до ергонімів, якщо в вузькому колі носіїв мови якоїсь-то громадської об'єкт буде відомий не тільки по його офіційному названню, але і по неофіційному. Прикладом до даного тезису може служити колись існувавший в Дніпропетровську кінотеатр «Октябрь» з неофіційним названням «*Сачок*», а потім і кафеєтерій поряд з ним, де коротали час ті, хто втік з навчання студенти вузів, розташованих недалеко від нього [14].

Що стосується полісемії та омонімії, то, по твердженню А. В. Суперанської, «у власних імен представлено тільки омонімія. Полісемія їм принципіально не властива» [16, с. 290], при цьому омонімія – це «факт різних полів» [Там же, с. 291], т. є. омонімами являються власні імена, належачі до різних разрядів онімній лексики: місто *Бабушкін* та курсант *Бабушкін* [16, с. 290]. Омонімія можлива і між іншими разрядами

онимов, например: уничижительный антропоним *Васька* и зооним *Васька*; антропоним *Виктория*, эргоним «*Виктория*» (м-н одежды) и прагматоним «*Виктория*» (кухонный уголок); эргоним «*Комфорт*» (м-н мебели) и прагматоним «*Комфорт*» (набор мягкой мебели). И здесь только в примерах с антропонимами омонимия возникает в результате процесса трансонимизации (перехода из одного разряда онимов в другой), в остальных же примерах сами собственные имена – это следствие процесса онимизации (перехода имен нарицательных в собственные), который в каждом отдельном разряде онимов осуществлялся самостоятельно.

Можно говорить и об омонимии внутри одного разряда, если наименования разных предметов (объектов) восходят к языковым омонимам (например, уже названные кафетерий или кинотеатр «*Сачок*» (сачок² – ‘Разг.-сниж. Неодобр. О человеке, уклоняющемся от работы; лентяй, бездельник’ [1, с. 1150]) и магазин товаров для рыбной ловли «*Сачок*» (сачок¹ – ‘Конусообразный сетчатый мешок на обруче с рукояткой для ловли рыб...’ [Там же, с. 1150])).

Но эргонимия характеризуется огромным числом разнообразных подвидов (названий магазинов различных профилей, кафе и ресторанов, салонов красоты, фирм по продаже недвижимости, аптек, частных стоматологических клиник и т. д.), и для нее в целом характерны одинаковые наименования разных предприятий (промышленных, торговых, предоставляющих услуги населению), которые, по нашему мнению, также можно рассматривать как своеобразную ономастическую омонимию. Например: «*Оксана*» – свадебный салон и парикмахерская, «*Северное сияние*» – парфюмерно-косметическая фабрика, меховая фабрика, компания по ремонту холодильников, торговый центр, салон красоты, магазин светотехники, санаторий, и это далеко не полный перечень. Аргументом в пользу того, что указанные наименования являются омонимами в пределах данного разряда, т. е. возникли не в результате перенесения уже известного наименования (например, косметической фабрики) на другие объекты, может быть и тот факт, что мотивировки, положенные в их основу, отличаются. У одних выбор данного названия мотивирован территориальным фактором (парфюмерная фабрика находится в Санкт-Петербурге, где наблюдается северное сияние), у других – наличием общих компонентов значения (северное сияние как атмосферное явление и свет, сияние от осветительных приборов), у третьих – по всей видимости, реализацией исключительно аттрактивной функции, т. к. торговый центр находится в Москве, а санаторий – в Крыму.

Аналогичная омонимия возможна и между разными видами прагматонимов, например: «*Президент*» (молоко одноименной торговой марки и комплект корпусной мебели) или уже названное «*Северное сияние*», которым именуется коллекция посуды, вездеход-автомобиль, сорт арбуза.

Если от сравнения сущностных, категориальных характеристик эргонимов и прагматонимов как разрядов онимов, которое позволило выделить как общие черты или явные точки пересечения между ними, так и отличия, перейти к непосредственному анализу массивов данных собственные имен, то в первую очередь необходимо сопоставить их структуру.

Анализ прагматонимов позволил установить, что среди них самыми частотными являются однолексемные названия, например: конфеты «*Визит*», сахарное печенье «*Вкусненькое*», торт «*Зебра*», йогурт «*Агуша*», сливочное масло «*Доярушка*», водка «*Экстра*», «*Имперская*», крем для тела «*Очарование*», духи «*Шалунья*», прихожая «*Лотос*», диван «*Фараон*» и др. На втором месте по частоте употребления находятся названия-словосочетания: молочные ТМ «*Буренки*

двор», «Домик в деревне», сметана «Большая кружка», сливочное масло «Мое любимое»; бальзам для волос «Царский эликсир», крем для лица «Секрет молодости», очищающий гель «Ромашковое умывание», детская зубная паста «Веселый мышонок»; ТМ минеральных вод и безалкогольных напитков «Семь ключей», водка «Медовая с лимоном», «Императорская коллекция» и т. д.

К менее частотным структурам прагматонимов можно отнести композитные образования (ТМ алкогольных и слабоалкогольных напитков «Златогор», ТМ круп «Терра-Геркулес», шампунь «Термозащита»), наименования, представляющие собой предложно-падежные и сочинительные конструкции (молоко «На здоровье», шоколад «За “Динамо”», торт «Для влюбленных», водка «На троих», печенье «День и ночь», торт «Красавица и чудовище», детское кресло-качалка «Забота и нежность», квас «Кружка и бочка»), а также названия-предложения, примеры которых единичны (ТМ продуктов мясопереработки «Папа может», конфеты «Кто сказал му»).

Рассмотрение номинаций конкретных товаров или сравнение названий торговых фирм и самих товаров позволяет выявить некоторую специфику. Так, композитные наименования разных типов представлены в основном среди названий торговых марок («ТатСпиртПром», «ВонАква», «Вимм-Билл-Данн», «Био-Баланс», «ПекарьМаг», «АкваРесурс», «ВинниФрут»), отсутствие их в номинациях товаров объясняется, скорее всего, неудобством в произношении сложносокращенных слов и даже в какой-то степени их неэстетичностью, что противоречит реализации рекламной и аттрактивной функций. С одной стороны, однолексемные наименования характерны для всех типов товаров, но с другой – есть группы товаров, в которых данный структурный тип является практически единственным, например: среди названий видов мебели (стенка «Домино», спальня «Камелия», гостиная «Изольда», диван «Романтик», кухня «Джулия»). В то же время среди номинаций торговых марок однолексемных наименований («Буренка», «Милкино», «Nemiroff», «Массандра», «Да», «Майский») намного меньше, чем остальных структурных типов («Добрая корова», «От Буренки», «Иван Сметанин», «Рецепты Бабушки Агафьи», «Чистая линия», «Пивзавод на Подоле», «Золотая амфора», «Голицинские вина», «Вода талая настоящая», «Поляна здоровья», «Любо есть», «Сам Самыч», «Киев Град» и др.).

Сопоставление структурных характеристик эргонимов со структурными характеристиками прагматонимов позволяет отметить наличие значительно большего структурного разнообразия у эргонимов. Во-первых, для них характерны те же структуры, что и для прагматонимов:

- однолексемные наименования (м-ны одежды «Сарафан», «Эгоист», линз «Глазастик», косметики «Подружка», ювелирных изделий «Обручалка»; интернет-магазины детских товаров «Пингвиненок», стройматериалов «Петрович»;

- композитные номинации: м-н одежды «КиноМода», обуви «БаиМаг», цветов «Евробукет», «Роза-Град», часов «Стиль-тайм», штор «Шторград», бытовой техники и электроники «Техносила», торгово-развлекательный центр «Мегасити»;

- предложно-падежные и сочинительные конструкции: м-н для беременных «На сносях», ювелирный м-н «В золоте», комиссионный м-н «По карману», интернет-м-н сумок и чемоданов «В дорогу», м-н меха «Кожа & Дубленки», автомата «Виктор и сыновья»;

- названия-предложения: продуктовый м-н «Счастье есть», м-н одежды «Оденься для счастья», ткани «Сам себе кутюрье», м-н товаров для будущих мам

«Скоро буду мамой», детский м-н «Папа купи!», интернет-м-н детских товаров «Оденем деток», салон свадебной и вечерней моды «Мечты сбываются», строймаркет «То, что надо!» и т. д.

Следует отметить, что среди эргонимов однолексемные наименования не столь частотны, а чаще всего представлены эргонимы-словосочетания, и диапазон структурных типов словосочетаний здесь значительно шире, чем среди прагматонимов (м-н товаров для дома «Азбука дома», часов «Ваши часы», одежды «Полное счастье», «Стиль в большом городе», «Эхо Голливуда», одежды для беременных «В ожидании чуда», меховых изделий «Одежда из меха», самоваров «Огонь, вода и медные трубы», зоомагазин «Сами с усами»; интернет-магазины детских товаров «Весело шагать», «С первых дней», одежды «Дурной характер модной дамы»; комиссионный м-н «Вторая жизнь» и т. д.).

Кроме того, для эргонимов характерно активное использование гибридных образований, совмещающих элементы русского и латинского алфавитов («Юбки for you», «Гардероб Chik», «Baby Жду», «Цветкоff», «Модный Pereц»), среди прагматонимов их значительно меньше (ТМ безалкогольных напитков «Страна LimoniA», кондитерская ТМ «ШокоLove»).

Имеются среди эргонимов и наименования, включающие цифровые компоненты, и в первую очередь они характерны для магазинов часов («30 секунд», «60 минут», «1000 часов»), но также и для торговых предприятий других профилей (ювелирный м-н «14 карат», м-н цветов «100 роз», одежды «5 карманов», одежды для беременных «39, 5 недель», сумок «1000 и 1 сумка»).

Эргонимы идут в ногу со временем, а точнее – с развитием компьютерных технологий, поэтому среди них достаточно широко распространены названия, включающие в свою структуру элементы компьютерных доменов, и это характерно не только для названий интернет-магазинов, что вполне логично (интернет-магазин диванов «Диваны.com.ua», льняных тканей «ИзоЛьна.ru», online скидок «Выгода.ru»), но и для других торговых предприятий (м-н обуви «Botinki.net», мужской одежды и аксессуаров «Галстук.ru», цифровой техники «Плеер.ru»).

Кроме того, в эргонимах отражается действие одного из наиболее активных на современном этапе развития языка закона экономии языковых средств, поэтому среди них довольно часто встречается запись названия магазина, представляющая собой предложно-падежную конструкцию, словосочетание или предложение, в одно слово, т. е. как результат своеобразной графической компрессии (м-ны одежды «ВАжуре», «Мойкомбезик.ру», «ДешевлеНет», «МеняРадует.ру», детский м-н «Накроватьке», интернет-магазин «ДляМалютки.com.ua»).

Для обоих разрядов онимов характерны и метафорические именованья, но среди эргонимов они представлены шире и служат образным наименованием самых разных торговых предприятий (м-н одежды «Биржа вещей», меха «Волишебные меха», часов «Симфония времени», цветов «Цветочная ваниль», тканей «Текстильные фантазии», туристического снаряжения «Коллекция приключений» и т. д.), в то время как среди прагматонимов названия-метафоры в основном используются в наименованиях косметической (тени для век «Фиалковая феерия», бальзам для губ «Ягодная магия»), алкогольной и безалкогольной (вино «Жемчужина Массандры», ТМ минеральных вод «Золотой колодец», напиток «Серебряный источник») и пищевой продукции (ТМ «Сладкий секрет», конфеты «Грильяжная сказка», «Аромат солнца», «Шоколадная ночь»; чай «Цитрусовый туман», «Манговый блюз»).

В группе коммерческих эргонимов самых разных профилей также широко представлены названия-прецедентные тексты (м-н цветов «*Аленький цветочек*», меховой одежды «*Снежная королева*», детской одежды «*Маленькая страна*», зоомагазин «*В мире животных*», свадебный салон «*Алые паруса*») и названия-прецедентные имена (м-н женских шляп «*Анна Каренина*», мужской одежды «*Онегин*», обуви «*Золушка*», автомагазин «*Аэлита*»). Среди прагматонимов такие наименования менее частотны, использование прецедентных текстов характерно в большей степени для названий кондитерских изделий (конфеты «*Ну, погоди*», «*Красная шапочка*», торты «*Золотой ключик*», «*Зимняя вишня*»), прецедентные имена преобладают в номинациях мебельной (гостиная «*Магеллан*», спальня «*Кармен*», кухня «*Медя*») и косметической продукции (духи «*Золушка*», «*Офелия*»).

Известная торговая марка молочной продукции «*Простоквашино*» представляет собой прецедентное имя – топоним Простоквашино из мультфильма «Трое из Простоквашино», снятого на основе повести-сказки Э. Успенского «Дядя Федор, пес и кот». Генетическая связь данного бренда с известным мультфильмом подкрепляется и визуальным рядом – образом кота Матроскина на упаковках молочной продукции. Специалисты по неймингу и брендингу считают, что попытка продвижения на рынок «мультяшных» брендов становится в последнее время довольно распространенным явлением, а «самым успешным «мультипликационным» брендом, без сомнения, является линейка молочных продуктов под торговой маркой «*Простоквашино*» [6]. Совпадение семантики производящей основы данного прецедентного имени с семантикой наименования одного из видов молочной продукции, как нам кажется, является положительным фактом для рекламы этой продукции.

Как среди эргонимов, так и прагматонимов имеются наименования-новообразования самых разных структур (м-н одежды «*Ценопад*», «*Мистер Курткин*», обуви «*Каблучини*», часов «*Кварц Механыч*», м-н шкафов-купе «*Отверткин*», сантехники «*Кран Ванныч*», спорттоваров «*Спортландия*», комиссионный м-н «*Сундукофф*»; серия средств для чистки и ухода за поверхностями «*Мистер Чистер*», конфеты «*Клубняшка*», печенье «*Топленкино*», ТМ молочной продукции «*Щедрино*», ТМ «*Сам Самыч*», глазированный сырок «*Сыркоешь-ка*», вафельный торт «*Любоежка*» и др.), создание которых направлено на выполнение рекламной и воздействующей функций. Анализируемые разряды онимов объединяет не только наличие подобных образований, но и использование некоторых одинаковых структурных типов, в частности антропонимической модели «имя и отчество в разговорной форме», а производящей основой таких окказиональных антропонимов выступают апеллятивы с семантикой, которая прямо или ассоциативно связана с характером товара, его предназначением и профилем торгового предприятия.

Актуализация внимания покупателя/посетителя в анализируемых разрядах онимов осуществляется с помощью разных средств, анализ которых может стать предметом отдельного исследования. Здесь же следует отметить, что для привлечения внимания в эргонимии в последнее время активно используется графическая семантизация, когда разным шрифтом выделяются определенные части слова («*ГАРДЕРОБчик*», «*КоМод*», «*ЛенеСТОК*», «*МальшОК*», «*МЕБЕЛЬная страна*», «*SpresOFFka*», «*ФараОН*»), а прагматонимы привлекают внимание покупателей комплексно, не только самим названием, но и логотипом, и видеорядом на упаковке.

Итак, сравнительная характеристика эргонимов и прагматонимов показала как точки пересечения, так и несовпадения во многом близких, но все же абсо-

лотно самостоятельных разрядов онимного пространства русского языка. Такой анализ онимов позволяет полнее представить специфические, присущие конкретному разряду онимов черты и в то же время показать место каждого из них в единой онимной системе.

В перспективе возможно сравнение некоммерческих эргонимов с прагматонимами или онимов определенного вида товаров с профильными эргонимами, или более детальное сравнение приемов актуализации обоих разрядов, в частности в рекламных текстах.

Библиографические ссылки

1. **Большой толковый словарь русского языка** / глав. ред. С. А. Кузнецов. – СПб : Норинт, 2003. – 1536 с.
2. **Брусенская Л. А.** Учебный словарь лингвистических терминов / Л. А. Брусенская, Г. Ф. Гаврилова, Н. В. Малычева. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 256 с.
3. **Бутакова Е. С.** Эргонимы иноязычного происхождения в коммуникативном пространстве города : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Бутакова Екатерина Сергеевна. – Томск, 2013. – 225 с.
4. **Кара-Мурза Е. С.** Новые времена – новые имена. Коммерческое имя как риторическая и маркетинговая проблема [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.familii.ru/onomastika/onomastica-other/1166-comnames>.
5. **Крюкова И. В.** Рекламное имя : от изобретения до прецедентности : монография / И. В. Крюкова. – Волгоград : Перемена, 2004. – 288 с.
6. **Куприянов К.** Карлсон из университета. «Мультипликационные» концепции торговых марок [Электронный ресурс] / К. Куприянов. – Режим доступа : <http://www.oborud.info/news/?t=10720>.
7. **Лесовець Н. М.** Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Лесовець. – Луганськ, 2007. – 22 с.
8. **Мордвинова Н. Г.** Словесные товарные знаки алкогольных напитков (на материале русского, чувашского, французского, итальянского, испанского, немецкого и английского языков) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Н. Г. Мордвинова. – Чебоксары, 2008. – 28 с.
9. **Названы самые редкие имена на Украине** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tapochek.net/viewtopic.php?t=21100>.
10. **Новичихина М. Е.** Теоретические проблемы исследования эффективности коммерческой номинации : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. Е. Новичихина. – Воронеж, 2004. – 36 с.
11. **Подольская Н. В.** Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
12. **Самые популярные имена детей в 2015 г.** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ubr.ua/leisure/it-is-interesting/samye-populiarnye-imena-detei-v-2015-g-371941>.
13. **Сотникова Е. А.** Ономастическое пространство названий парфюмерной продукции в русском языке [Электронный ресурс] / Е. А. Сотникова. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/onomasticheskoe-prostranstvo-nazvanii-parfyumernoiproduktsii-v-russkom-yazyke>.
14. **Старостин В.** Дом «Сачок» по Проспекту [Электронный ресурс] / В. Старостин. – Режим доступа : <http://www.ukrainica.org.ua/ukr/publications/okremi/642>.
15. **Столичные ЗАГСы опубликовали самые необычные имена 2014 года** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.1tvnet.ru/content/show/stolichnie-zagsi-opolikovali-samie-neobichnie-imena-2014-goda.html>.

16. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
17. Суперанская А. В. Товарные знаки и знаки обслуживания / А. В. Суперанская // В пространстве филологии. – Донецк : ООО «Юго-восток, Лтд», 2002. – С. 55–71.
18. Титаренко А. А. Урбанонімія Кривого Рогу : структура, семантика, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. А. Титаренко. – Д., 2015. – 20 с.
19. Топ-20 самых популярных имен 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.liveinternet.ru/users/katiava/post366020742>.
20. Трапезникова А. А. Ономастическое сознание современного горожанина (на материале эргонимии Красноярска) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Трапезникова. – Красноярск, 2010. – 21 с.
21. Файзуллина И. И. Ономастическое поле прагматонимов современного русского языка : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. И. Файзуллина. – Уфа, 2009. – 26 с.
22. Шмелева Т. В. Ономастика : учеб. пособие / Т. В. Шмелева. – Славянск-на-Кубани : Изд. центр филиала ФГБОУ ВПО «КубГУ» в г. Славянске-на-Кубани, 2013. – 161 с.
23. Щербакова Т. В. Искусственная номинация коммерческих предприятий (на материале тюменских наименований) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Т. В. Щербакова. – Тюмень, 2009. – 23 с.
24. Яковлева О. Е. Семиотические типы прагматонимов современного русского языка (на материале номинаций продуктов питания) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. Е. Яковлева. – Новосибирск, 2006. – 21 с.

Надійшла до редколегії 17.02.16

УДК 811.161.2'37'42

О. А. Хрушкова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СМИСЛОВІ ПОЛЯ ДИНАМІЧНИХ ПИСЕМНИХ ТЕКСТІВ (на матеріалі рекламних текстів м. Дніпропетровська)

Виділено та проаналізовано смислові поля динамічних писемних текстів міста Дніпропетровська, які мають рекламний характер. Смислові поля представлено як аксіологічні опозиції, пов'язані з особливостями структурування картини світу, що ґрунтується на архетипі, яка лежить в основі свідомості сучасної людини. Доведено, що в опозиції перебувають поняття, марковані свідомістю як негативні й позитивні.

Ключові слова: семантичне поле, смислове поле, динамічний текст, рекламний текст, носій інформації.

Хрушкова О. А. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **СМЫСЛОВЫЕ ПОЛЯ ДИНАМИЧЕСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ТЕКСТОВ (на материале рекламных текстов г. Днепропетровска)**

Выделены и проанализированы смысловые поля динамических письменных текстов города Днепропетровска, имеющие рекламный характер. Смысловые поля представлены как оппозиции, аксиологически связанные с особенностями структуризации картины мира, которая основывается на архетипике, лежащей в основе сознания современного человека. Доказано, что в оппозиции состоят понятия, маркирующиеся сознанием как негативные и позитивные.

Ключевые слова: семантическое поле, смысловое поле, динамический текст, рекламный текст, носитель информации.

Khrushkova O. A. Oles Honchar Dnipropetrovsk national university. ***NOTIONAL FIELDS OF DYNAMIC WRITTEN TEXTS (on the material of advertisement texts of Dnipropetrovsk)***

The aim of the article is the detachment and analysis of the notional fields of dynamic texts. We consider that it is appropriate to divide all varieties of information carriers into dynamic and relatively static ones according to the criterion of the motion in the course of time, the exception is a live advertisement and transport advertisement, moving also in the space. That is why, informative texts, disposed on the dynamic and relatively static information carriers, can be named in this way as dynamic and static ones.

The object of our research became exactly the dynamic texts of Dnipropetrovsk, that have mostly advertisement character (advertisement texts) and focus on different information carriers.

Advertisement texts contain components that carry a corresponding handling charge.

They have in their structure corresponding language means, that give an opportunity to embody the author's intentions in terms of the formation of necessary estimation, impressions, attitude to this or those advertisement object.

Consequently, the nuclear part of the dynamic written texts of the information carriers, that stand out as the marketing intentions of advertisers, comes as a compiler of the range of «concepts-hooks», that influence the potential consumer of the advertised production. They can be especially combined into 7 notional fields: «new», «the best», «human / home values», «appeal / imperative», «positive size», «warning / absence», «attractiveness / benefit / comfort».

Key words: semantic field, notional field, dynamic text, advertisement text, information carrier.

Семантичні поля (зв'язки між мовними одиницями) стали об'єктом зацікавлення зарубіжних та вітчизняних мовознавців ще з кінця ХІХ ст.

Г. Іпсен «сміслові поля» мислить як групу етимологічно пов'язаних слів, об'єднаних смисловою і граматичною спільністю [9], натомість А. Йолес говорить про «сміслові зрощення» – антонімічні пари слів [10]. В. Вартбург та Ф. Дорнзайф убачають внутрішньомовний вияв у членуванні словникового складу мови на «предметні та поняттєві групи» [11]. Теорія поля Ф. Філіна побудована на протиставленні лексико-семантичних і тематичних груп, які виділено на основі смислових зв'язків слів або екстралінгвістичних зв'язків між предметами [6].

Сучасні дослідники в галузі семантики також не оминають питання смислових полів, проте на сьогодні ще немає лінгвістичних праць, присвячених студіюванню рекламних текстів у контексті теорії смислових полів.

Метою статті є виокремлення та аналіз смислових полів динамічних текстів. Уважаємо за доцільне розподілити всі різновиди носіїв інформації сучасного міста на динамічні та відносно статичні за критерієм руху в часі, винятком з огляду на це є жива реклама та реклама на транспорті, що рухається, й у просторі. Отже, інформаційні тексти, які розміщено на динамічних та відносно статичних видах носіїв, можна називати динамічними та відносно статичними відповідно.

Об'єктом нашого дослідження стали саме динамічні тексти міста Дніпропетровська, які мають здебільшого рекламний характер (рекламні тексти) та фіксуються на таких видах носіїв, як білборди, суперсайти, сітілайти, лайтбокси, конвексборди, беклайти, призматрони, медіафасади, дорожні розтяжки, штендери, реклама на транспорті, колони Морріса, жива реклама, пілари, оголошення, афіші, характеристику яких ми вже подавали [7].

Фактичний матеріал наукової розвідки було дібрано протягом 2011–2015 рр. Динамічні (рекламні) тексти мають специфіку фіксації фактичного матеріалу. Це зумовлено насамперед їх розташуванням, що подаємо в статті так: вид носія інформації зовнішньої реклами, точна адресна фіксація (за наявності) або зазначення локалізації; дата фіксації. Дата фіксації є важливим чинником для рекламних текстів, оскільки вони змінюються в часі (подекуди й у просторі). Приклади подаємо відповідно до їх графічної фіксації на зазначених рекламних носіях, хоч подекуди вони містять відхилення від мовних норм різних рівнів.

Рекламні тексти вміщують компоненти, що мають відповідний маніпулятивний заряд. У цьому також виявляється їхнє призначення і функція. Вони охоплюють у своєму складі відповідні мовні засоби, що дають змогу втілювати авторські інтенції у формуванні потрібних оцінок, вражень, ставлення до того чи того рекламованого об'єкта. Досліджувані тексти засвідчують те, що кожна реклама являє собою результат відпрацьованих і перевірених технологій, використання яких забезпечує певний рівень ефективності просування продукту на ринок, позиціонування його як якісного, зручного, потрібного тощо. Рекламисти працюють у визначених напрямках взаємодії рекламного конструкту зі свідомістю цільової аудиторії. У таких рекламних текстах фігурує, так би мовити, специфічне слово-«гачок», призначення якого – привернути увагу реципієнта, зацікавити його, змусити задуматися про переваги рекламованого товару чи послуги й викликати бажання придбати.

Виходячи із цього, можна виділити кілька смислових полів, а активація концептів, що перебувають у їхніх межах, дає змогу досягти відповідних показників. Теорією поля називають «напрямок різних мовознавчих дисциплін, метою якого є моделювання на матеріалі різних мовних рівнів полів відповідних типів» [5, с. 613].

Оскільки впливовий характер аналізованих текстів забезпечують мовні одиниці, що виступають носіями відповідних значень, близьким до нашої проблематики постає «метод семантичного поля», основоположником якого вважають німецького дослідника Й. Тріра. Згідно із цим методом в основу аналізу та характеристики лексичної семантики покладено системний погляд на значення слів [3].

І. Шевченко констатує досить довільне функціонування терміна «поле» в лінгвістичних дослідженнях щодо різноманітних груп лексики. Водночас щодо лексико-семантичного поля автор стверджує, що воно виступає способом відображення системної організації словника (тобто мовних одиниць, наділених лексичним значенням). У сучасному мовознавстві лексико-семантичне поле розглядають як «семантико-парадигматичне утворення, що має певну автономність і специфічні ознаки організації: спільну нетривіальну частину у тлумаченні, ядерно-периферійну структуру, існування зон семантичного переходу» [8].

На думку Н. Ключки, семантичне поле характеризують такі ознаки, як: а) наявність семантичних відношень (кореляцій) між компонентами; б) системний характер цих відношень; в) взаємозалежність та взаємозумовленість компонентів (лексичних одиниць); г) відносна автономність; ґ) безперервність позначення його смислового простору; д) взаємозв'язок семантичних полів у межах усієї лексичної системи [1, с. 130].

Виходячи з наведеного, у нашому дослідженні використовуємо термін «смислове поле», який визначаємо як групу рекламних текстів, об'єднаних на основі наявності в їх структурі мовних одиниць, в яких зосереджується основний (ключовий) «впливовий заряд», за допомогою якого здійснюється вплив на потенційного споживача рекламованого об'єкта.

Серед аналізованого матеріалу виділяємо сім смислових полів та їхніх комбінацій: «новий», «кращий», «людські / родинні цінності», «заклик / імператив», «позитивний розмір», «застереження / відсутність», «привабливість / користь / зручність».

1. Смислове поле (далі – СП) «новий». Рекламну інформацію, розміщену на динамічних писемних носіях інформації в Дніпропетровську, часто організують за принципом протиставлення. Такі аксіологічні опозиції пов'язані з особливостями структурування картини світу, що ґрунтується на архетипі, яка лежить в основі свідомості сучасної людини. В опозиції опиняються поняття, марковані свідомістю як негативні й позитивні. До структур першого типу належать

такі, що викликають асоціації «старе», «минуле», «віджиле». Нерідко їх не називають. Їхня наявність гіпотетична. Утім, вони відіграють потрібну конструктивну роль, оскільки без уявлення про них не сформувалася б відповідна опозиція. Вони відіграють роль обов'язкової, своєрідної точки відліку, відповідного тла, на якому має рельєфно проступати рекламований об'єкт, що позиціонують як такий, який наділений відповідними потрібними й актуальними параметрами. Цю особливість у політичній рекламі помітила Н. Кондратенко: «Так, прикметник “новий” ... набуває позитивного забарвлення у семантичному протиставленні *новий/старий*, де нове ототожнюється з минулим і поганим, а нове – з майбутнім» [2]. Цей прийом досить широко використовують серед аналізованого матеріалу: «*Нова сила в парламенті. Об'єднання САМОПОМІЧ. – В ЄДНОСТІ – СИЛА!*» (білборд, вул. Набережна Заводська; 10.10.15); «*НОВИЙ NISSAN MICRA НАПОВНИ СВІЙ ДЕНЬ ЕЛЕГАНТНІСТЮ від 105 110 ГРН* (автоІМПУЛЬС на Винокурова)» (білборд, шосе Донецьке; 13.07.13); «*Новий смак та аромат Колдрекс Допоможе полегшити основні симптоми застуди та грипу та повернути ясність розуму*» (рекламний плакат у «Аптеці низьких цін», пров. Парусний, 10К; 16.09.15); «*MacCoffee Новий кавовий напій у новій упаковці*» (білборд, вул. Набережна В. І. Леніна; 14.09.11); «*НОВА ТА ЯСКРАВА NOKIA LUMIA 520 1799 грн* Мобілочка» (білборд, шосе Донецьке; 17.09.11); «*JACOBS MONARCH MILLICANO Нова покоління розчинної кави*» (білборд, просп. Карла Маркса; 11.04.14).

Тут можна говорити навіть про ціле словотвірне гніздо з коренем *нов-*, до якого, крім згаданих одиниць, уходять слова «новинка», «інновація», «оновлення»: «*ЕНО швидко полегшення печії та важкості в шлунку новинка ПОВЕРТАЙТЕСЬ ДО ГАРНОГО САМОПОЧУТТЯ!*» (плакат у аптеці «Алтіма», вул. Калинова, 78; 14.08.13); «*НОВА ШТУКА ВІД ГОЛОДУ НОВИНКА! ТУС сметана з цибулею*» (білборд, просп. Карла Маркса; 09.07.12); «*Інновація Dirol X-Fresh з Кристалами Свіжості*» (білборд, просп. Карла Маркса; 15.05.11); «*ПРИРОДНЕ ОНОВЛЕННЯ МОРШИНСЬКА* слабогазована» (рекламний плакат на дверях магазину «Єгорка», вул. Комунарівська; 02.12.15).

У деяких випадках слово *новий* не вживають, однак саме це поняття активується через використання у структурі рекламного тексту лексеми *старий*: «*Караван ГІПЕРМАРКЕТ Шашлик особливий зі свинини стара ціна 42.99 грн. 32.99 грн. 10 хв.* (Нижньодніпровська, 17)» (білборд, шосе Донецьке; 12.12.13).

2. СП «кращий». Його формують тексти, у яких активовано уявлення про те, що рекламований об'єкт має кращі, порівняно з конкурентами, характеристики: «*НАЙКРАЩІ ТРАДИЦІЇ РЕКЛАМНОЇ СПРАВИ (+38 056 732 00 07)*» (плакат, просп. Кірова; 09.09.14); «*ЛВС ПЕРЕМОЖЕЦЬ У КОНКУРСІ КРАЩІ МЕБЛІ УКРАЇНИ 2013!* (просп. Кірова, 109-а тел. (056)372-38-37)» (білборд, просп. Кірова; 20.09.12); «*БАЛТИКА 7 ВІДВІДАЙ КРАЩІ БАРИ СВІТУ!*» (плакат на кіоску, пл. Петровського; 28.07.14). Як бачимо, дієвим способом забезпечення позитивного звучання (і відповідно сприйняття) у межах названого поля є використання форм вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників: «*алло Маленький планшет для великих подорожей до відпочинку за кращою ціною краща ціна 3599 дисплей 7,9 Multi-Touch алло об'єднує найкраще*» (білборд, вул. Робоча, 15.07.14); «*АКВАФОР Фільтри для води Найкраща ціна квітня! 59 грн. В магазинах міста! (056) 377-90-27*» (білборд, просп. Калініна, 16.08.11). Саме на ідеї ступенювання прикметників і ґрунтується системна організація цього смислового поля: «*з Coca-Cola смачніше!*» (рекламний плакат на кіоску, вул. Братів Трофімових; 02.12.15); «*FILIPS Прибирає все. І навіть більше*» (рекламний плакат на магазині «Фокстрот», вул. Набережна Перемоги, 86А; 04.01.13); «*Sandora Кращий сік, народжений сонцем!*» (білборд, вул. Братів Трофімових; 02.12.15); «*ПРАГНИ БІЛЬШОГО*

PEPSI кидає ВИКЛИК готовий? *persi це зі мною*» (реklamний плакат на кіоску, вул. Комунарівська; 02.12.15). Сюди ж прилягають випадки вживання іншомовних компонентів складних слів на зразок «супер-», «екстра-». Одним зі значень префіксоїда «супер-» (поряд із «розташований над чим-небудь», «головний», «вторинний, повторний», «останній, найбільш сучасний») виступає також і «вищої якості, властивості або підсиленої дії» [4, т. 9, с. 844]: «СУПЕРЦІНА КРЕМ універсальний 9.99 – 50 % *ВЕЛИКИЙ ОБ'ЄМ СУПЕРЦІНА proStor*» (реklamний плакат на фасаді магазину «proStor», пров. Парусний, 7; 18.09.15). Невідмінюваний прикметник «екстра» має значення «найкращої, найвищої якості» [4, т. 2, с. 465]. Опиняючись у складному слові, він транслює цю семантику в його межах: «NIVEA MEN *ДЕНЬ ПОЧИНАЄТЬСЯ З ТЕБЕ ЕКСТРАЗАХИСТ У ХВИЛЮЮЧІ МОМЕНТИ*» (реklamний плакат, пл. Петровського; 20.01.12).

3. СП «людські / родинні цінності». Його творять тексти, у яких відбувається апеляція до духовних цінностей адресата. Тексти, що формують цю групу, транслюють загальнолюдські та родинні цінності, формуючи у свідомості реципієнта внутрішній спокій, уявлення про єдність, взаємодопомогу: «ЛЮМБАРД 777 *Ми цінуємо Вашу довіру! (777 77 77)*» (плакат на кіоску, просп. Карла Маркса; 27.05.12); «*сім'яні цінності* MAFIA *італійська кухня*» (вивіска на фасаді ресторану, вул. Московська, 2К; 15.10.15); «ТОВАРИ ДЛЯ ДОМУ *килими штори гардини посуд ЦУМ 3 поверх*» (реklamний плакат на фасаді ЦУМу м. Дніпропетровська, просп. Карла Маркса, 52; 10.09.15); «КРАЇНА КИЇВСТАР» *0 на дзвінки та SMS*» (білборд, вул. Калинова; 13.06.15); «Золотий ВіК ювелірний завод *Обручка на щастя, гроші в сім'ю!* (zvek.com.ua)» (плакат, вул. Титова, 36, ТРК «Appolo»; 08.05.14); «*Кожній дитині потрібна родина 15 років в Україні* unicef» (сітілайт, просп. Кірова; 09.07.14); «DIAWEST *твій комп'ютерний світ* СВЯТКОВІ – 15 % НА ВСЕ! тел. (056) 778-03-33 *Вітаємо з Великоднем!*» (реklamний плакат на фасаді магазину «DIAWEST», вул. Робоча, 178; 08.04.14); «Львівське Україна спонсор заходу *Святкуємо особливе Різдво у Львові 7–10 січня* Львів, площа Ринок, 1» (білборд, вул. Комунарівська; 02.12.15).

4. СП «заклик / імператив». Репрезентанти цієї групи текстів містять заклики до потенційного споживача здійснити відповідну дію. Вони містять у своєму складі дієслово у формі наказового способу (здебільшого – це однина). У такий спосіб відбувається зближення адресанта й адресата, створюється ілюзія довірливості: «MacCoffee НЕ ПРОСПИ ЛІТО!» (реklamний плакат на кіоску, вул. Комунарівська; 03.12.15); «EVA *ТВІЙ ПОДАРУНОК ЧЕКАЄ НА ТЕБЕ! КУПУЙ будь-які товари в EVA та ОТРИМАЙ ПОДАРУНОК!* (тел. 0 800 303 700)» (білборд, просп. Кірова; 09.06.12); «EVA *завжди вигідно! Купуй два пральні порошки ТМ GALA 1,5 кг та отримуй третій у ПОДАРУНОК! 1+1=3*» (білборд, пл. Європейська; 30.05.13); «*ВІДЧУЙ ПЕРЕВАГИ!* WOG 92MUSTANG» (білборд, вул. Набережна В. І. Леніна; 09.11.13); «Дніпропетровська міська рада Програма розвитку малого і середнього підприємництва *Стань успішним підприємцем!* www.bc.dnipro rada.gov.ua Дніпропетровська координаційна рада www.facebook.com/dnipro.office Людмила Добровольська *Бережи енергію. Збережи Україну!*» (пілар, вул. Калинова; 05.12.14); «ЕЛЬДОРАДО *МІНЯЙ СТАРЕ на НОВЕ*» (плакат на фасаді магазину, бульв. Театральний, 2; 11.09.12); «*ДІЙ ВЖЕ СЬОГОДНІ ВИГРАВАЙ 10 000 ЩОДНЯ* Оформи кредит готівкою *Вигравай 10 000 щодня 0 800 50 20 30* www.ideabank.ua – *Різні люди, різні ідеї – один банк IdeaBank*» (плакат на фасаді банку, вул. Артема, 3А; 16.08.14); «Nescafe Gold *ПРОЯВИ СЕБЕ! ПРОБУДИ ПОЧУТТЯ! РОЗУМНИЙ ВИБІР*» (пілар, просп. Карла Маркса; 14.08.13).

5. СП «позитивний розмір». Рекламні тексти з компонентами цієї семантики транслюють концепти сили, потужності, великого розміру певних позитивних

(у кількісному вияві) об'єктів реклами. Привабливість і впливовість таких текстів саме і ґрунтується на уявленні про «позитивний розмір»: «Stella Artois *Відменер у великому форматі 0,75 л!*» (реklamний плакат на кіоску, вул. Братів Трофімових; 03.12.15); «ARIEL *3 в 1 ГІГАНТ ЯКОСТІ*» (плакат у супермаркеті «Vagus», просп. Миру, 61А; 13.09.14); «*diawest твій комп'ютерний світ СВЯТКОВІ – 15 % НА ВСЕ!* тел. (056)778-03-03-33 Інформаційна лінія 0 800 302 302 0 Пропозиція діє з 1 травня до 15 травня Вітаємо з Великоднем!» (білборд, вул. Набережна Перемоги; 20.04.14); «CocaCola *1000 подарунків щодня*» (плакат на фасаді гіпермаркету «Караван», вул. Нижньодніпровська, 17; 03.12.11); «МОБІЛОЧКА мережа низьких цін № 1 замов *НОУТ ТУТ Понад 100 моделей ВЕЛИЧЕЗНИЙ вибір сучасних НОУТІВ*» (розтяжка на фасаді ЦУМу м. Дніпропетровська, просп. Карла Маркса, 52; 23.04.10); «*З нами всі барви життя :) ЛЮКСОПТИКА ОБЕРІГАЄ ЗІР*» (вивіска на магазині «Люксоптика», просп. Карла Маркса, 94А; 09.07.13); Позитивний ефект створюють компоненти, що мають семантику «мало, маленький», однак ця ознака постає певною мірою як вияв енантіосемії, оскільки саме «мало, маленький» і являє собою «позитивний розмір», позиціонуючи певні об'єкти як привабливі для споживача: «Караван *КОВЗАНКА Дитячі ціни на ковзання!*» (реklamна розтяжка на фасаді гіпермаркету «Караван», вул. Нижньодніпровська, 17; 02.06.14); «FILIPS *Мити лише 1 хвилину*» (реklamний плакат на магазині «Фокстрот», вул. Набережна Перемоги, 86А; 04.01.13). Утім, ці смислові меседжі можуть бути спрямовані й на негативні об'єкти: «*Кашель триває більше трьох тижнів? Звернись до лікаря! ТУБЕРКУЛЬОЗ ВИЛІКОВНИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКА ГАРЯЧА ЛІНІЯ 0 800 503 080 www.stoptb.in.ua*» (пілар, просп. Карла Маркса; 09.08.14).

6. СП «застереження / відсутність». Така реклама застерігає від негативних дій, а також повідомляє про відсутність у продукті негативних характеристик: «*Підробний картридж: сюрприз у кожній коробці. Не дайте шахраям обдурити вас. Переконайтеся, що купуєте оригінальний лазерний картридж HP. Дізнайтеся, як захистити себе від підробок:* <http://www.hp.com/ua/ru/home.html>» (плакат на фасаді магазину, вул. Сергія Лазо, 7; 14.07.13); «БІО АРГАНОВА ОЛІЯ БІО АЛОЕ ВЕРА БЕЗ ПАРАБЕНІВ, СИЛІКОНІВ ТА БАРВНИКІВ» (плакат на фасаді гіпермаркету «Караван», вул. Нижньодніпровська, 17; 07.12.14); «ВІДІВАН ЦІНИ ВІД ВІТЧИЗНЯНОГО ВИРОБНИКА БЕЗ ПРИВ'ЯЗКИ ДО КУРСУ ВАЛЮТ» (білборд, просп. Карла Маркса; 18.07.14); «МОБІЛОЧКА мережа низьких цін № 1 Інтернет до 1 року у подарунок до смартфонів! Або кредит 0,01 % без переплат» (реklamний плакат на фасаді магазину «Мобілочка», вул. Панікахи, 15; 09.04.11).

7. СП «привабливість / користь / зручність». Репрезентанти цієї групи створюють в уявленні реципієнта відповідні привабливі картини: «NIVEA *СИЛА ПРИРОДИ ДЛЯ КРАСИ ВАШОЇ ШКІРИ*» (плакат на фасаді «Аптеки медичної академії № 1», пл. Жовтнева, 4; 08.12.13); «*КРАСА – ЦЕ СЯЙВО NIVEA КРАСА ТА СЯЯННЯ ШКІРИ БЕЗ ТОНАЛЬНОГО КРЕМУ*» (реklamний плакат, пл. Петровського; 20.01.12); «*Колбасков м'ясні та ковбасні делікатеси від виробника*» (вивіска магазину, вул. Будівельників, 28; 18.08.15); «ОБОЛОНЬ 0,5 л 10.00 вигідна ЦІНА!» (плакат, пл. Миколи Островського; 06.07.14); «*ЯСКРАВО ТАМ, ДЕ lays*» (білборд, просп. Кірова; 05.11.14); «*НОВИЙ NISSAN MICRA НАПОВНИ СВІЙ ДЕНЬ ЕЛЕГАНТНІСТЮ від 105 110 ГРН (автоІМПУЛЬС на Винокурова)*» (білборд, шосе Донецьке; 13.07.13); «Пільги: ПЕРУКАРНЯ «ПАННА МАРІЯ» *СТРИЖКИ: чоловічі від 30 грн. жіночі від 50 грн. студентам знижка 20 %* (вул. Московська 9, 2 поверх)» (плакат, вул. Московська; 14.01.15); «YAMAGIWA *ЕЛІТНІ ЯПОНСЬКІ ПЕРЛИ Подарувати перлину – означає освідчитись у коханні*» (плакат на фасаді ювелірного магазину «Окінава», просп. Карла Маркса, 66; 09.08.14); «Samsung Curved UHD TV *ідеальне зображення,*

що пасує очам» (рекламна розтяжка на фасаді ЦУМу м. Дніпропетровська, просп. Карла Маркса, 52; 05.05.15).

Водночас варто зазначити, що виявлено випадки, у яких наявні одночасно компоненти двох (кількох) полів. Через нагромадження ключових смислових одиниць досягають значного впливового ефекту:

1) СП «новий» та СП «кращий»: («Новий TUBORG open for men *Tuborg Green* із **новим** дизайном пляшки та **покращеною** технологією виробництва» (сітілайт, просп. Карла Маркса; 09.09.13; плакат на кіоску, пл. Миколи Островського; 08.09.14); «Чернігівське *Обирай нову упаковку Gold Premium! БІЛЬШЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СМАКУ*» (плакат на фасаді супермаркету «АТБ», просп. Гагаріна 116А; 04.12.14);

2) СП «заклик / імператив» + СП «людські / родинні цінності»: «**НЕ ЗДАВАТИСЬ! УКРАЇНА ПЕРЕМОЖЕ! БАТЬКІВЩИНА**» (білборд, просп. Кірова; 01.10.15); «**НЕ ЗДАВАТИСЬ! УКРАЇНА ПЕРЕМОЖЕ!** Надія САВЧЕНКО БАТЬКІВЩИНА» (пілар, просп. Гагаріна; 15.03.14); «ТАК ПЕРЕМОЖЕМО Заборонити приватизацію стратегічних підприємств *Проект Закону № 4505а Що для цього треба? Більше рішучих голосів! № 12 всеукраїнське об'єднання СВОБОДА*» (білборд, вул. Лазаряна; 13.05.15);

3) СП «позитивний розмір» + СП «людські / родинні цінності»: «25–26 жовтня на **ВЕСЬ ДЕКОР – 35 % ЩАСЛИВИЙ У%КЕНД**» (плакат, вул. Центральна; 13.12.12); «**ПРИГОЩАЄМО ПО-ЛЬВІВСЬКИ! ВИГІДНА УПАКОВКА! ЗБІЛЬШЕНИЙ ОБ'ЄМ!** Львівське *Перше українське пиво з 1715 року*» (плакат на кіоску, пл. Петровського; 07.12.14);

4) СП «позитивний розмір» + СП «кращий» «алло *Маленький планшет для великих подорожей до відпочинку за **кращою** ціною **краща** ціна 3599 дисплей 7,9 Multi-Touch алло об'єднує **найкраще***» (плакат на фасаді магазину, вул. Карла Лібкнехта, 4Д; 13.12.13);

5) СП «кращий» + СП «позитивний розмір» + СП «новий»: «**ЧИМ КРАЩЕ АСОРТИМЕНТ, ТИМ БІЛЬШЕ МОЖЛИВОСТЕЙ. НОВИНКА** MAX FACTOR ТОНАЛЬНА ОСНОВА SKIN LUMINIZER Насичена часточками, що відбивають світло для здорового та сяючого кольору шкіри ПРОФЕСІОНАЛИ РЕКОМЕНДУЮТЬ» (плакат на фасаді магазину «EVA», вул. Шмідта, 2; 07.05.13).

Отже, ядерна частина динамічних писемних носіїв інформації, що виступають носіями маркетингових інтенцій рекламодавців, постає трансляторами низки позитивних концептів-«гачків», що здійснюють вплив на потенційного споживача рекламної продукції. Їх можна об'єднати в сім смислових полів, а саме: «новий», «кращий», «людські / родинні цінності», «заклик / імператив», «позитивний розмір», «застереження / відсутність», «привабливість / користь / зручність». Виявлено випадки, коли аналізовані тексти містять ключові компоненти кількох смислових полів, зокрема: «новий» та «кращий», «заклик / імператив» та «людські / родинні цінності», «позитивний розмір» та «людські / родинні цінності», «кращий» + «позитивний розмір» + «новий».

Перспективою дослідження може стати членування компонентів кожного зі смислових полів динамічних писемних текстів за частиномовною належністю, дослідження екстралінгвістичних чинників тексту, тобто сприйняття реципієнтами текстів, зважаючи на їхній досвід, що перебуває на межі лінгвістики і психології. Подальші наукові розроблення стануть внеском у практичний переклад рекламного тексту, а особливо в адаптацію слоганів зарубіжних (західних) брендів до наших реалій, враховуючи світогляд слов'янської (пострадянської) людини.

Бібліографічні посилання

1. **Ключка Н. Я.** Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення / Н. Я. Ключка // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – № 24. – С. 129–131.
2. **Кондратенко Н.** Мовна гра та гра з мовою / Н. Кондратенко // *Ucrainica ; II Současna ucrajinistika ; Problemy jazyka, literatury a kultury ; sbornik článků ; III Olomoucké symposium ucrajinistů (24–26 Srpna 2006).* – Olomouc, 2006. – Čast 1. – S. 215–218.
3. **Лех О. С.** Лексико-семантичне поле як структурний компонент та метод його дослідження [Електронний ресурс] / О. С. Лех. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/DN2006/Philologia/3_leh%20o.s.doc.htm.
4. **Словник української мови** : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
5. **Сучасна лінгвістика** : термінологічна енциклопедія / авт.-уклад. О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. **Филин Ф. П.** О лексико-семантических группах / Ф. П. Филин // *Езиковедски изследвания в чест на акад. Ст. Младенов.* – София, 1967. – С. 537–538.
7. **Хрушкова О. А.** «Текст», «інформаційний текст» та «носії інформації» у системі сучасних лінгвістичних понять / О. А. Хрушкова // *Український смисл : наук. зб. ; [за ред. проф. І. С. Попової].* – Д. : ТОВ «РоялПринт», 2015. – С. 121–134.
8. **Шевченко І. Г.** Теорія лексико-семантичного поля у дослідженнях мовознавців [Електронний ресурс] / І. Г. Шевченко. – Режим доступу : <http://intkonf.org/shevchenko>.
9. **Ipsen G.** Der alte Orient und die Indogermanen «Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Festschrift für W. Streitberg» / G. Ipsen. – Heidelberg, 1924. – 320 p.
10. **Jolles A.** Antike Bedeutungsfelder / A. Jolles // *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur.* – Berlin, 1934. – 540 p.
11. **Wartburg W.** Zur Benennung des schafes in den romanischen Sprachen / W. Wartburg. – Berlin, 1918.

Надійшла до редколегії 14.02.16

УДК 811.111'42

К. А. Юровських

Київський національний лінгвістичний університет

КОНТЕКСТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО НЕПОРОЗУМІННЯ (на матеріалі англомовного діалогічного дискурсу)

Розглянуто сутність поняття «контекст» у рамках дискурсу та його типи. Встановлено взаємозв'язок контексту із виникненням комунікативної ситуації «непорозуміння». Визначено типи контексту (онтологічний, комунікативний, соціальний, психофізіологічний), які можуть спричинити комунікативне непорозуміння.

Ключові слова: контекст, непорозуміння, екстралінгвальні фактори, інтерпретація, типи контекстів.

Юровських Е. А. Киевский национальный лингвистический университет. **КОНТЕКСТУАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НЕДОРАЗУМЕНИЯ (на материале англоязычного диалогического дискурса)**

Рассмотрена сущность понятия «контекст» в рамках дискурса и его типы. Установлена взаимосвязь контекста с возникновением коммуникативной ситуации «недоразумение». Оп-

ределены типы контекстов (онтологический, коммуникативный, социальный, психофизиологический), которые могут спровоцировать коммуникативное недоразумение.

Ключові слова: контекст, недоразуміння, екстралінгвальні фактори, інтерпретація, типи контекстів.

Yurovskykh K. A. Kyiv National Linguistic University. *CONTEXTUAL PREREQUISITES FOR MISUNDERSTANDING (on the material of english dialogical discourse)*

The notion of communicative misunderstanding has been investigated since the 1980's from the perspectives of different scientific disciplines, such as pragmalinguistics, conversational analysis, structuralism etc. The core subject matter raised by all of these studies is causes of misunderstanding. However, this issue is usually restricted to the specific scientific directions, thus not incorporating a broad situational context, which is one of the key features of discourse. Having defined context in terms of discourse-analysis as a background to a verbal expression that determines the interpretation of the main communicative event, the aim of the paper is to determine the contextual prerequisites for the communicative situation of misunderstanding and its types. The research conducted on the material of English dialogical discourse revealed four major types of context the inadequate identification or negligence of which can lead to the appearance of misunderstanding between speakers. They are ontological (place and time of conversation), communicative (communicative competence, strategies and tactics applied), social (social status of speakers), and psychophysiological (emotional and physical state of speakers).

Key words: context, misunderstanding, extralingual factors, interpretation, types of contexts.

Потрапивши до поля зору лінгвістів та соціологів ще у 1980-х роках ХХ ст., непорозуміння як комунікативно-когнітивне явище набуло низки прочитань із ракурсів різних перспектив. Такі напрямки досліджень, як прагмалінгвістика, конwersаційний аналіз, структуралізм, теорія штучного інтелекту вивчали непорозуміння, спираючись на засади своїх дисциплін. Кожен із напрямків запропонував власну класифікацію причин виникнення цього феномена. Проте зазначені дисципліни переважно обмежувались рамками своїх напрямків і тому не виходили у ситуативний контекст. Як відомо, інтерпретація дискурсу, зокрема його прагматичного аспекту, неможлива без залучення контексту, відповідно і комунікативні ситуації мають досліджуватися, зважаючи на контекстуальні чинники.

Протягом останнього десятиліття комунікативне явище «непорозуміння» знову набуває значної уваги з боку лінгвістів, оскільки зміщується перспектива його розгляду. Наразі домінуючими ракурсами дослідження є соціокультурний [7; 9] та когнітивний аспекти [5], в яких об'єкт вивчення розширюється та звужується відповідно. Більшої уваги надають поняттю контексту соціокультурні розвідки, оскільки вони базуються на лінгвопрагматичних засадах. Однак у працях Ф. Гінненкампа [10], а також І. І. Шенбергер [7] прослідковується доволі поверхневий розгляд контексту як набору екстралінгвальних факторів, необхідних для протікання успішної комунікації.

Завданнями нашого дослідження є визначення ролі контексту у виникненні комунікативної ситуації «непорозуміння», а також виокремлення контекстуальних типів, що можуть спровокувати цей комунікативний феномен.

Традиція розгляду мовлення невідривно від контексту, зокрема соціального та культурного, була закладена ще у ХХ ст. соціоантропологами (Б. Малиновські [11], Р. Ділі [13]), соціолінгвістами (Е. Гоффман [8], Дж. Гамперз [9]) та прагмалінгвістами (Дж. Серль [12], Т. ван Дейк [3]). Ще Т. ван Дейк наголошував, що комунікація не може відбуватися у вакуумі, вона завжди має місце за певних умов, у рамках широкого соціокультурного контексту [3, с. 158]. У його баченні контекстуальні характеристики дискурсу взаємодіють із когнітивними. А отже, процес розуміння тексту повинен здійснюватися, враховуючи соціальний (до якого входять прагматичний та ситуативний) контекст.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики вже не постає питання про необхідність надання значимості поняттю «контекст», адже контекст сприй-

мається як притаманна та невід’ємна риса дискурсу, що доповнює його та робить цілісним. У рамках нашого дослідження трактуємо **контекст** як тло, фон, на якому розгортається центральна подія, вербальне висловлення, та який визначає прочитання/інтерпретацію основної дії. Наше розуміння контексту базується на **дискурсивному контексті**, визначеному А. П. Мартинюк. У концепції вченої дискурсивний контекст – ситуація комунікації, або ж комбінація тексту та ситуації [4, с. 15]. Дане визначення апелює до лінгвальної та екстралінгвальної сторін дискурсу. А отже, комплексне розуміння комунікативної ситуації і є безпосередньо дискурсивним контекстом, включаючи мікро- та макроконтраст.

Більш конкретного трактування отримує дискурсивний контекст у баченні І. С. Шевченко та О. І. Морозової, які визначають його як єдність прагматичного, соціального, когнітивного тощо контекстів, які, в свою чергу, є ізоморфними і взаємопроникаючими та знаходяться в діалектичній єдності [6, с. 35–36]. У цьому випадку акцент зміщується на єдність різних типів контексту, тим самим утворюючи тканину дискурсу. Проте таке тлумачення контексту є надзвичайно широким, тому наведемо типи контексту, виокремлені Л. Р. Безуглою, для повнішого розуміння сфер його впливу:

- онтологічний (час і місце спілкування, присутні / спостерігачі, код та канал зв’язку);
- комунікативний (комуніканти з їхньою комунікативною компетенцією, цілями, стратегіями і тактиками);
- соціальний (біосоціальні ролі, статуси комунікантів);
- психофізіологічний (психічний і фізичний стан мовців);
- культурний (культурологічні та соціально-історичні аспекти комунікації);
- когнітивний (знання та метазнання комунікантів, когнітивні операції);
- психолінгвістичний (лінгвістична компетенція мовців) [1, с. 282–326].

У детальній класифікації експлікується вся широта поняття контексту, що інкорпорує не лише зовнішні, але і внутрішні чинники. Однак у нашому дослідженні ми апелюємо до вужчого розуміння контексту, зокрема певних видів контексту, адже деякі перегукуються із вже виокремленими групами причин виникнення непорозуміння: когнітивний – із когнітивними передумовами, психолінгвістичний – із семантичними та прагматичними. А отже, у нашій парадигмі дослідження контекст звужується до трактування чотирьох його типів – онтологічного, комунікативного, соціального та психофізіологічного. Культурний аспект розглядається переважно у міжкультурній комунікації, тому не буде релевантний у вивченні монокультурних англомовних комунікантів.

У комунікативній ситуації мовці залучають селективним методом необхідні додаткові фонові знання або посиляються на екстралінгвальні фактори, тому кожного разу контекст актуалізується по-своєму та різною мірою. Неправильна, неадекватна ідентифікація контексту або його неврахування загалом можуть призвести до виникнення непорозуміння у спілкуванні. Непорозуміння визначається нами як комунікативно-когнітивне ускладнення, яке виникає при неусвідомленій неправильній або неповній інтерпретації семантичної та/чи прагматичної сторони висловлення реципієнтом у контексті певної ситуації і може бути виправлене за допомогою коригуючих реплік або призвести до неуспішної комунікації.

Розглянемо типи контекстів, нехтування або невірна інтерпретація яких може спричинити комунікативне непорозуміння. Перший тип – **онтологічний контекст**, який можна ідентифікувати в усіх без винятку ситуаціях спілкування. Як правило, його конструювання не позиціонує особливих проблем для мовців, так як він є фізичним оточенням, тобто звернення до нього можливе у будь-який момент комунікації. Проте існує досить висока вірогідність виникнення комуніка-

тивних утруднень, пов'язаних із каналом зв'язку та кодом у тому випадку, якщо мовці репрезентують різні культури та є носіями різних мов. Так онтологічний контекст виступає у ролі детермінуючого фактора у ситуації непорозуміння полікультурних мовців, тоді як імовірність виникнення непорозуміння серед носіїв англійської мови дуже низька.

Комунікативний контекст включає, у першу чергу, **комунікативну компетенцію**, що визначається як вибір та реалізація програм мовної поведінки залежно від здатності людини орієнтуватись у тій чи іншій ситуації спілкування [2, с. 41]. Відтак на передній план виходять комунікативні навички людини, а саме її оперування стратегічним і тактичним арсеналом, насамперед у подоланні непорозуміння. Якщо ж мовець не здатен адекватно реалізувати стратегії або тактики чи інтерпретувати стратегічну поведінку співбесідника, ймовірність виникнення непорозуміння зростає. Опрацювання ситуації із стратегічної точки зору тісно переплітається із прагматичними причинами непорозуміння, що представляє перспективи для майбутніх досліджень.

Розглянемо приклад діалогічного дискурсу із непорозумінням, спровокованим онтологічним та комунікативним контекстами.

Alan: You know, Sherry, I would really like to see more of you.

Sherry: Maybe we should wait and see how the night goes.

Alan: Oh, no. I mean I have only got one good eye. Can we change places?

Sherry: Sure (Two and a Half Men, Season 2, Episode 19).

Онтологічний контекст конструється на основі того, що Алан пошкодив собі око, тому він вимушений носити пов'язку на оці. Він зустрічається зі своєю екс-дівчиною за вечерею, будучи з тою ж таки пов'язкою. У процесі їхньої комунікації виникає непорозуміння, що спричиняється амбівалентністю висловлення «*I would really like to see more of you*». В той час як продюцент Алан вкладає у цю фразу пряме значення, зважаючи на онтологічний контекст (своє пошкоджене око), адресат Шеррі трактує його висловлення у конвенціональному ключі, вважаючи, що Алан хоче ініціювати відновлення стосунків. А отже, у цій ситуації Шеррі неправильно інтерпретує стратегію Алана, його іллокутивну ціль через те, що чоловік посилається на буквальне значення, а жінка – на метафоричне. Варто відмітити, що Шеррі демонструє егоцентризм у своєму тлумаченні, оскільки вона не бере до уваги онтологічний контекст. Жінка інферує те значення, що ближче до її розуміння, сприйняття.

Щодо **соціального контексту**, то соціальний статус людини включає багато підтипів: стать, раса, національність, кваліфікація, освіта, посада, які і формують її поведінку, погляди. До того ж у соціальному контексті існують тексти та генеруються дискурси. Відповідно соціальна реальність та дискурс – це два виміри, які постійно перетинаються, накладаються та взаємодіють. Нехтування інформацією, закладеною у соціальному контексті, або відсутність її розуміння може згубно віддзеркалитися на подальшому протіканні інтеракції, на додачу є висока ймовірність переростання комунікації у непорозуміння, а також конфлікт. Для демонстрації ролі соціального контексту наведемо конкретну комунікативну ситуацію:

Missy: Any news you want me to pass along to Mom?

Sheldon: Well, she might be interested to know that I have refocused my research from bosonic string theory to heteronic string theory.

Missy: Yeah, I'll just tell her you said hey (The Big Bang Theory, Season 1, Episode 15).

У цьому фрагменті діалогічного дискурсу непорозуміння виникає через різницю в соціальній приналежності мовців, а саме – у сфері професійної діяльності.

Шелдон, будучи науковцем, теоретичним фізиком, не зважає на той факт, що його сестра Міссі не належить до цього соціального прошарку та не володіє знанням у названій галузі. А отже, можна стверджувати, що Шелдон, розмовляючи із сестрою, не керується принципом кооперації. Оперуючи професійною термінологією, що притаманна вченим у цій сфері, він ставить власний егоцентризм на щабель вище за кооперацію. Таким чином, концепт, пов'язаний із зміною фокусу дослідження, не може бути відтворений у свідомості Міссі, оскільки він відсутній у її когнітивній базі та картині світу. Відтак виникає непорозуміння, хоча жінка його відразу згладжує, вже звикнувши до такого роду спілкування із братом.

Психофізіологічний аспект нас цікавить, перш за все, емоційною базою мовця. Залежно від емоційності продуцента та емоційної налаштованості інтерпретатора одне і те саме висловлення може набувати різного забарвлення і як наслідок – розуміння, сприйняття. У результаті опрацювання психологічних робіт, присвячених впливу емоцій на сприйняття, Н. М. Печко приходять до висновку, що психічний стан та емоції задають тональність інтерпретаційного процесу. Картина світу може змінюватися під впливом емоцій, особливо сильне афектне переживання здатне редукувати образ світу, тим самим змінюючи оцінну шкалу [5, с. 43]. Тобто емоції оволодівають людиною, що призводить до неможливості повноцінного використання наявних знань та часткового чи повного деформування оцінних критеріїв. Розглянемо вплив психофізіологічного контексту на виникнення комунікативної ситуації «непорозуміння».

John: I went to see about a job at that surgery.

Sherlock: How was it?

John: Great. She's great.

Sherlock: Who?

John: The job.

Sherlock: 'She'?

John: It (Sherlock, Season 1, Episode 2).

У наведеному уривку Джон, помічник Шерлока, знаходиться в емоційно-збудженому стані після зустрічі із жінкою, яка йому дуже сподобалась. Будучи під впливом почуттів, Джон не може повністю адекватно сприймати та формулювати висловлення. Його емоційний стан частково «паралізує» його ментальні процеси, а саме – розсіює увагу. Незважаючи на те, що Джон контролює інтонацію, емоційність знаходить свій прояв у підміні займенника *it* на *she*, коли він говорить про роботу (*job*), тим самим відразу провокуючи непорозуміння. Хоча Джон і намагається приховати свій стан, але справитися з емоційністю дуже складно. Тому Шерлок, будучи спочатку трохи спантеличеним, швидко здогадується про замішану жінку та формує правильні інференції.

Слід зауважити, що представлене розмежування типів контекстів доволі приблизне, оскільки всі ці типи настільки тісно взаємопов'язані між собою, що інколи видається дуже складно чітко визначити їхню приналежність до того чи іншого виду. Крім того, причинна природа непорозуміння доволі складна у зв'язку із широтою поняття та його приналежністю до різних сфер. Підтвердженням цього є наведений приклад із соціальним контекстом, вихідною причиною непорозуміння послужив соціальний контекст, що тягне за собою відмінності у когнітивних базах мовців. Таку кореляцію можна простежити і в інших випадках, коли причини мають декілька вимірів. А отже, приклад доводить той факт, що непорозуміння вимагає комплексного розгляду, зважаючи на низку факторів як лінгвального, так і екстралінгвального характеру.

Висновки та перспективи дослідження. Відводячи контекстові значну роль у генеруванні дискурсу, ми виокремлюємо контекстуальні чинники як ті,

що можуть спровокувати виникнення комунікативного непорозуміння. Основними контекстуальними передумовами цього комунікативного явища є неправильна, неадекватна ідентифікація контексту або його неврахування загалом. У нашому дослідженні ключовими типами контексту, що асоціюються із непорозумінням, виступають онтологічний, комунікативний, соціальний та психобіологічний, оскільки інші класи перетинаються із вже виділеними причинами виникнення комунікативної ситуації «непорозуміння». Результати дослідження заклали основу для подальшого глибшого вивчення кореляції соціального контексту із непорозумінням, а також вивчення стратегічних дій співрозмовників у ситуації із комунікативним непорозумінням.

Бібліографічні посилання

1. **Безугла Л. Р.** Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: [монографія] / Л. Р. Безугла. – Х. : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 282–326.
2. **Вятютнев М. Н.** Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М. Н. Вятютнев // Рус. язык за рубежом. – 1977. – № 6. – С. 38–45.
3. **Дейк Т. А. ван.** Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – Вып. XIII. Когнитивные аспекты языка. – С. 153–211.
4. **Мартинюк А. П.** Конструювання гендеру в англomовному дискурсі: [монографія] / А. П. Мартинюк. – Х. : Константа, 2004. – 292 с.
5. **Печко Н. М.** Лінгвокогнітивні та дискурсні аспекти непорозуміння як типу інтерпретації (на матеріалі англійського діалогічного мовлення) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Печко Ніна Миколаївна. – Л., 2011. – 246 с.
6. **Шевченко И. С.** Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И. С. Шевченко, Е. И. Морозова // Вісник ХНУ. – Серія: Романо-германська філологія. – 2003. – № 586. – С. 33–38.
7. **Шенбергер И. И.** Коммуникативная ситуация недоразумения в межкультурном и внутрикультурном дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Шенбергер Ирина Иосифовна. – Новосибирск, 2010. – 258 с.
8. **Goffman E.** Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience / Erving Goffman. – New York : Harper and Row, 1974. – 589 p.
9. **Gumperz J. J.** Discourse Strategies / John J. Gumperz. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – 225 p.
10. **Hinnenkamp V.** Misunderstanding: interactional structure and strategic resources / Volker Hinnenkamp // Misunderstanding in Social Talk: Discourse Approaches to Problematic Talk [ed. by J. House, G. Kasper, S. Ross]. – London : Taylor & Francis Ltd, 2003. – 272 p.
11. **Malinowski B.** The Problem of Meaning in Primitive Languages / Bronislaw Malinowski // The meaning of meaning. A Study of Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism / [ed. by C. K. Ogden and A. Richards]. – London : Kegan Paul, 1923. – P. 296–336.
12. **Searle J. R.** Expression and meaning: Studies in the Theory of Speech Acts / John R. Searle. – Cambridge University Press, Cambridge, 1979. – 204 p.
13. **The Problem of Context** / [ed. by R. Dille]. – Oxford : Berghahn Books, 1999. – 242 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Sherlock: [TV series]: The Blind Banker / directed by Euros Lyn. – BBC Wales and WGBH, 2012. – Season 1, Episode 2. – 88 min.
2. The Big Bang Theory : [TV series] : The Pork Chop Indeterminacy / directed by Mark Cendrowski. – Chuck Lorre Productions, 2008. – Season 1, Episode 15. – 22 min.

3. Two and a Half Men : [TV series] : A Low, Guttural Tongue-Flapping Noise / directed by Gary Halvorson. – Chuck Lorre Productions, The Tannenbaum Company, Warner Bros. Television, 2005. – Season 2, Episode 19. – 22 min.

Надійшла до редколегії 14.01.16

УДК 81'373.611:811.161.1

Ю. А. Шепель

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

О ПРОСТЫХ И СЛОЖНЫХ ЕДИНИЦАХ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

Рассмотрены вопросы классификации простых и сложных единиц словообразовательного уровня. Решены актуальные для современной дериватологии проблемы системного изучения вопросов, связанные с определением связи, взаимосвязи между системой и подсистемами.

Ключевые слова: словообразовательный ряд, система, подсистема, классификационные единицы, иерархия.

Шепель Ю. О. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ПРО ПРОСТІ ТА СКЛАДНІ ОДИНИЦІ СЛОВОТВОРУ**

Розглянуто питання класифікації простих та складних одиниць словотвірного рівня. Розв'язано актуальні для сучасної дериватології проблеми системного вивчення питань, що пов'язані з визначенням зв'язку, взаємозв'язку між системою та підсистемами.

Ключові слова: словотвірний ряд, система, підсистема, класифікаційні одиниці, ієрархія.

Shepel Yu. A. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **ABOUT SIMPLE AND DIFFICULT UNITSWORD-FORMATIONS**

The questions of classification of simple and difficult units of word-formation level are affected in the article. The actual decide for the modern дериватологии problem of system study of the questions related to determination of connection, intercommunication, between the system and sub-systems.

Experience of scientific researches in area of дериватологии shows that the modern theory of word-formation aspires to more successive realization of approach of the systems in description of language, to more thorough analysis of hierarchical organization of word-formation relations and classes of derivatives based on them. Comparison of a number of models of word-formation process, that is presented by home linguists, and models, say, in generative grammar testifies to perspective, dynamic character of models, trying to present the real word-formation processes as activity but not as формализованные transformations of deep structures organized definitely in superficial one.

Word-formation row as the article of research is including of derivative unit as to his constituent in the system, exposure of system properties of row, due to that the last appears commensurable with other units of the system and becomes the member of classes of units of this system. Research of complex units of the word-formation system in their intercommunication appears us very actual and extremely necessary, that will allow to bring in certain коррективы in determination actually of complex units.

Keywords: word-formation row, system, subsystem, classification units, hierarchy.

Постановка проблемы и актуальность. Опыт научных исследований в области дериватологии показывает, что современная теория словообразования стремится к более последовательной реализации системного подхода в описании языка, к более полному анализу иерархической организации словообразовательных отношений и основанных на них классов производных слов. Вместе с тем актуальными для системного изучения по-прежнему продолжают оставаться вопросы, связанные с установлением связи, взаимосвязи и взаимодействия между сис-

темой и подсистемами^{*}. Сравнение целого ряда моделей словообразовательного процесса, которые представлены отечественными лингвистами, и моделей, скажем, в порождающей грамматике свидетельствует о перспективном, динамичном характере моделей, пытающихся представить реальные словообразовательные процессы как организованную определенным образом деятельность, а не как формализованные трансформации глубинных структур в поверхностные.

Словообразовательный ряд как *предмет исследования* есть включение производной единицы как его составляющей в систему, выявление системных свойств ряда, благодаря которым последний оказывается соизмеримым с другими единицами системы и становится членом классов единиц этой системы. В системе синхронного словообразования простые единицы противопоставлены комплексным. Простой единицей является производное слово. Существует, правда, иная точка зрения, принадлежащая Е. С. Кубряковой, которая считает, что «самой сложной и самой многообразной в своих реализациях является в системе словообразования такая комплексная единица, как производное слово» [6, с. 22].

Исследование комплексных единиц словообразовательной системы в их взаимосвязи нам представляется весьма *актуальным* и крайне необходимым, что позволит внести определенные коррективы в определение собственно самих комплексных единиц (см.: [1]).

Изложение основного материала. В современном языкознании имеют место два основных представления о системном устройстве словообразования: (1) словообразовательная система как совокупность словообразовательных типов в их взаимодействии (И. И. Ковалик, Б. Н. Головин, Г. С. Зенков, Грамматика-70 и др.); (2) словообразовательная система как совокупность словообразовательных типов и словообразовательных гнезд (Е. А. Земская, П. А. Соболева, А. Н. Тихонов, В. В. Лопатин, И. С. Улукханов, В. С. Перебейнос, Н. Ф. Клименко, И. Б. Штерн и др.). Объединяет сторонников первой и второй точек зрения признание словообразовательного гнезда важнейшей единицей словообразовательной системы. Во всем остальном взгляды исследователей существенно расходятся.

В современной дериватологии систематизация явлений словообразования связывается с исследованием двух основных единиц словообразовательной системы – словообразовательных типов и словообразовательных гнезд, которые отражают разные уровни абстракции языкового материала. Так, словообразовательный тип рассматривается как этап систематизации изолированных словообразовательных структур, как обобщенное и типизированное отношение между группами однородных по своей структуре и семантике парных образований – производящего и производного слов. Словообразовательное гнездо – понятие, необходимое для выявления деривационного механизма словообразовательной категории, установления фазисности словообразовательного процесса (ср.: *однофазисные – многофазисные деривационные цепочки*).

Словообразовательная система, являясь одной из подсистем языка, состоит из единиц (элементов, объектов), упорядоченных двумя типами отношений – син-

^{*} Теоретической основой настоящего исследования служит двухступенчатая теория порождающих грамматик и аппликативная модель С. К. Шаумяна – П. А. Соболевой. Исследование словообразовательных рядов на базе АПМ проводится нами в рамках теории иерархического строения словообразовательного уровня согласно концепции П. А. Соболевой [11–13]. При этом, принимая любую из имеющихся трактовок иерархии, постоянным мы все же считаем положение о том, что характер подчинения мелких единиц крупным на всех ступенях иерархии остается одинаковым. В настоящем исследовании понимание иерархии при установлении единиц словообразовательного уровня осознается как вхождение единиц одного множества в другое.

тагматическими и парадигматическими, в которых, в свою очередь, действуют отношения дифференциации и интеграции. В парадигматике отношения дифференциации базируются на разных, в синтагматике – на одинаковых качественных признаках элементов. Отношения интеграции в парадигматических соединениях строятся на одинаковых свойствах, в синтагматике – на разных свойствах частей. Система, образованная на синтагматической оси, качественно отличается от целого, образованного на парадигматической оси. Эти две системы отличаются разной степенью упорядоченности, связанности элементов. С учетом соотносительности синтагматических и парадигматических свойств языковых единиц получают разъяснение лингвистического соотношения понятий инварианта и варианта в приложении к строю парадигматического ряда как некоторой инвариантно-вариативной системы выражения определенных языковых функций.

Комплексные единицы словообразования представляют собой реализацию парадигматических и синтагматических связей, обнаруживая элементы «линейных» и «позиционных» соотношений. Первые проявляются в соединении мотиваторной и формантной частей в разных производных, в противопоставлении одних единиц (синтагм). Вторые – в использовании мотиваторной и формантной частей в разных производных, в противопоставлении одних единиц (синтагм) другим. Поэтому довольно противоречивым выглядит определение словообразовательной системы как совокупности словообразовательных типов языка, так как словообразовательный тип не является реальной единицей словообразовательной системы. Это основная единица классификации словообразовательной системы [3]. Единица же классификации не есть онтологическая единица, объективная языковая сущность. Следовательно, словообразовательный тип – единица понятийная, метаязыковая, а не основная единица синхронной системы.

Парадигматический ряд представляет собою совокупность языковых элементов, которые объединяются на основе вариативно-инвариантного принципа выражения некоторой функции: инвариантная составляющая элементов объединяет их в парадигматическом единстве (для словообразовательного ряда – это словообразовательный формант последнего деривационного шага), а вариативная (варьирующаяся) составляющая (для словообразовательного ряда это основа / корень мотивирующего слова) разграничивает их как разные ступени этого единства, своей соотносительностью различающая конкретные реализации функции.

Исследования в области дериватологии показали, что простейшей локальной формой организации производных является многозначное слово, более развитой – словообразовательный ряд, самой развитой и более сложной – словообразовательное гнездо (П. А. Соболева, Е. Л. Гинзбург, А. Н. Тихонов, М. Д. Барченкова, С. А. Емельянова, Н. В. Емельянова, Ю. А. Шепель и мн. др.). Все эти три формы представляют собой словарные, парадигматические конструкции лексических единиц. Они объединяются единством функции, сходством значения и формы. Устроены и функционируют по правилам грамматики словаря, допускают типизацию, объединение с другими единицами в классы, определенные в лексической системе противопоставлениями друг другу.

В структуре производного слова формантная и мотиваторная части связаны синтагматическими отношениями – эти части сочетаются друг с другом. А. Г. Лыков эти единицы называет «субстанциональными», так как они непосредственно отражают сущностное (основное) свойство языка вообще, а именно способность соотносить звук и значение. То есть субстанциональная единица является физически материальным отрезком речевой цепи, вычленяемым в ней по определенным правилам и на определенных основаниях [8, с. 137]. Субстанциональные единицы вычленяются из общего корпуса языка, из таких важнейших их

свойств, как воспроизводимость и дискретность (неоднородность, прерывистость). В общей системе языка эти единицы неоднородны по своей значимости. Фонема, морфема, слово являются субстанциональными и вместе с тем «уровневыми», так как составляют основу соответствующих ярусов, уровней. По мнению А. Г. Лыкова, «так называемую основную единицу словообразовательного уровня следует искать именно среди этих основных единиц, за исключением фонемы, которая к словообразованию причастна лишь опосредованно – через морфонологию» [8, с. 138]. Другие субстанциональные единицы – база, формант, словообразовательная синтагма – имеют словообразовательное, по своему существу, операциональное значение. Так, при анализе структуры производного, насчитывающего две и более ступени словообразования, морфемный и морфонологический состав как базы, так и форманта будет операционально меняться в зависимости от того, какая ступень берется в предмет рассмотрения. Например, производное *архииспытанный* есть результатом двух ступеней образования: *испытать* > *испытанный* > *архииспытанный*. В словообразовательной цепочке по мере возрастания номера деривационного шага база усложняется за счет вхождения в нее форманта предшествующего шага образования, а формант меняется за счет новых поступлений единиц из морфемного арсенала языка. В связи с этим меняются материальный состав и семантика базы и форманта в общей структуре словообразовательной синтагмы. Исходя из этого, признают, что «в многоморфемном производном слове морфемный состав базы и форманта, а также граница между ними носят не «абсолютный», а операциональный характер – в отличие от морфем, уровневый статус которых «абсолютен» и не зависит от самой операции» [Там же, с. 139]. Подвижность, операционально меняющийся характер состава базы и форманта как словообразовательных единиц по существу отличает их от морфем. Это является выражением открытости и потенциальности словообразования как источника лексического обогащения и развития языка [2; 7; 11].

В отличие от синтагматических парадигматические (вертикальные, ассоциативные) отношения подчиняются логическому принципу исключаяющей дизъюнкции (*или – или*), не поддаются непосредственному наблюдению в речевой цепи, а представляют собой отношения между особым образом объединенных (в исследовательском представлении) словообразовательных парадигм – производных слов. Парадигматические отношения в словообразовании формируют словообразовательная парадигма, тип, способ, пара, цепочка, ряд. Эти единицы называют классификационными, так как они представляют собой абстрагированные классы (единства, объединения, совокупности) производных слов, объединяемых на основе общности у них одного / нескольких характерных признаков, т. е. это классы производных слов, парадигмы в самом широком смысле понимания. Сформулируем определения этих единиц в классификационном аспекте без уточняющей их детализации.

(1) *Парадигма* (в узком смысле) – это класс производных слов, объединенных общностью базы или форманта и порядковым номером деривационного шага, ср.: (а) *голуб–еньк–ий, бел–еньк–ий, крив–еньк–ий, желт–еньк–ий, вкусн–еньк–ий, мал–еньк–ий*; (б) *крив–изн–а, крив–е–ть, крив–о, крив–и–ть, крив–ость*. Все производные образуются на первом деривационном шаге и объединяются в случае (а) – общностью порядкового номера деривационного шага и форманта =*еньк–*, в случае (б) – общностью порядкового номера деривационного шага и базы *крив–*.

(2) *Тип* – это класс производных слов, объединенных общностью базы, форманта и словообразовательного значения [10].

(3) *Словообразовательный способ* – это класс производных слов, объединенных общностью словообразовательного форманта на последнем шаге дерива-

ции безотносительно к конкретному материальному его воплощению [9, с. 18], то есть это «единица классификации, объединяющая ряд типов, характеризующихся одним и тем же видом форманта» [Там же, с. 9], ср.: *алмаз-н-ый, билет-н-ый, газет-н-ый; врач-ебн-ый, суд-ебн-ый; ком-атозн-ый, тиф-озн-ый; солом-енн-ый, казарм-енн-ый; принцип-иальн-ый, бронхи-альн-ый* и т. д.

(4) *Словообразовательная пара* – класс двух слов, которые связаны отношениями последовательной производности: *побелка – побелочный, реле – релейный, арго – арготический; семья – семейство – семейственный; фиолетовый – ультрафиолетовый, малый – маленький, старый – нестарый, грубый – негрубый*.

(5) *Словообразовательный ряд* – класс однотипно построенных слов, объединенных общностью форманта последнего деривационного шага и общего (инвариантного) словообразовательного значения: *архинелепый, архииспытанный, архиреакционный, архисовременный; морщинистый, землистый, зернистый, изгибистый, суглинистый, обрывистый, бедристый, подзолистый, серноватистый, маслянистый*.

Словообразовательные ряды включают производные различной или тождественной словообразовательной структуры, характеризующиеся тождеством форманта *архи=, рас=*, присоединяемых на последнем деривационном шаге. Степень сложности словообразовательного ряда измеряется количеством словообразовательных структур, являющихся инвариантом ряда. В данном случае сложность ряда равна 3.

Словообразовательная структура слова в плане выражения языка, в принимаемой нами концепции П. А. Соболевой [11–13], – это упорядоченное множество деривационных шагов, необходимое для порождения слова. В плане содержания словообразовательная структура производного слова представляет собой конечное множество словообразовательных значений, а в плане выражения она соответствует множеству словообразовательных формантов. Изучение словообразовательного уровня языка требует решения проблемы объективации словообразовательной структуры слова, то есть фиксирования гипотез о количестве и характере соответствующих деривационных шагов. Необходимость такой объективации обуславливается всегда тем, что словообразовательная структура слова в большинстве случаев не отражается полностью его морфемным составом, не изоморфна морфонологической структуре. Это обуславливается действием в языке законов, устраняющих в процессе словопроизводства ряд элементов в мотивирующих словах, что нарушает прямое соответствие между количеством деривационных шагов и деривационных морфем в слове, а также рядом других причин, приводящих к асимметрии словообразовательного и морфонологического уровней.

Поскольку производные словообразовательного ряда в плане выражения характеризуются общностью структурной схемы (мотивирующее – мотивированное) и различаются в плане содержания частными словообразовательными значениями (при едином инвариантном), ряд является конкретной парадигматической реализацией того или иного словообразовательного значения.

(6) *Словообразовательная цепочка* – это класс нескольких слов, связанных отношениями последовательной производности. Слова в словообразовательной цепочке объединяются общностью отрезка, равного базе второго слова цепочки, ср.: *белый – белить – побелить – побелка – побелочный*.

Все перечисленные шесть единиц относят к классификационным, формируемым посредством парадигматических объединений производных слов в классы. Собственно в этом и заключается их главная отличительная черта как специфических единиц словообразования [6].

Что касается *словообразовательного гнезда*, то оно с точки зрения принадлежности к субстанциональным или классификационным единицам занимает особую, мы бы сказали нейтральную, позицию. Это медиальная единица, так как она полностью не относится ни к тем, ни к другим. Гнездо, будучи неким смешанным типом словообразовательной единицы, разными сторонами своей структуры принадлежит и к тем, и к другим единицам сразу, поскольку материализуется и синтагматически, и парадигматически [7; 8, с. 34 и др.]. По этой причине гнездо относят к самой объемной, сложной, многомерной единице словообразования.

Субстанциональные словообразовательные единицы (морфема, база, формант) в какой-то мере являются тоже классификационными, так как они «представляют собой абстрагированные совокупности (классы) в чем-то однородных сущностей. Но это свойство «классовости» таких единиц не является главным и определяющим их место как в системе словообразования, так и всего языка в целом. Принципиальное отличие субстанциональных единиц от классификационных особенно заметно в специфике основных (субстанциональных) единиц языка – фонемы, морфемы и слова» [8, с. 140].

Таким образом, субстанциональные (синтагматические, основные) единицы, в отличие от классификационных (парадигматических), (1) представляются в результате членения речевой цепи (аналитический аспект); (2) как результат этого, есть «строительным материалом» речевой цепи (синтетический аспект); (3) формируют уровни (ярусы) и через них входят в систему систем языка, реализуя его синтагматические и парадигматические свойства; (4) образуют иерархию.

В качестве крупнейшего, наиболее общего подразделения словообразовательной системы языка обычно выделяют производные слова, которые характеризуются определенными лексико-грамматическими признаками. Следует признать, что классификация элементов словообразовательной системы, основанная на лексико-грамматических признаках производных слов, вполне обоснована. Необходимость распределения производной лексики на части речи, выделение словообразовательных классов производных с учетом принадлежности их к определенной части речи вызывается тем, что словообразовательная структура слов разных частей речи отличается своей спецификой, производные разных частей речи в известной степени различаются способами словообразовательного оформления, набором словообразовательных средств, лексико-грамматическими признаками производящих слов и т. д. (В. Н. Немченко, З. П. Донова, В. М. Никитевич, А. Н. Тихонов, Н. М. Шанский и др.). Иная классификация представлена в научной концепции М. Докулила [14] и Г. С. Зенкова [4, с. 24; 5, с. 76]. Вполне логичной выглядит *классификация производной лексики*, с одной стороны, *по форманту*, а с другой – *по общей основе*, что подчеркивает системный характер словообразовательного ряда.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования вопроса. Пройдя большой и сложный путь, языкознание создало теоретические и методологические предпосылки, позволившие на качественно новом уровне подойти к этой сложной проблеме. Опираясь на представление о языке как системе знаков особого типа, состоящей из элементов, находящихся между собой в сложных отношениях и образующих структуру, в пределах которой могут быть выделены уровни исследования, современная наука о языке разработала методы и приемы, на базе которых стало возможным углубленное и объективированное изучение вопросов словообразовательной семантики. В связи с этим особую актуальность приобретает дальнейшее исследование полимотивированных слов.

Библиографические ссылки

1. **Виноградова В. Н.** О понятиях словообразовательная цепочка и словообразовательный тип / В. Н. Виноградова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1985. – С. 44–47.
2. **Гинзбург Е. Л.** Словообразование и синтаксис / Е. Л. Гинзбург. – М. : Наука, 1979. – 262 с.
3. **Грамматика современного русского литературного языка** / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1970. – 768 с.
4. **Зенков Г. С.** Вопросы теории словообразования / Г. С. Зенков. – Фрунзе : Киргиз. гос. ун-т, 1969. – 165 с.
5. **Зенков Г. С.** О некоторых задачах учения о словообразовании / Г. С. Зенков // Вопросы филологии. – Фрунзе, 1969. – С. 70–79.
6. **Кубрякова Е. С.** Ономаσιологические характеристики комплексных единиц словообразовательной системы / Е. С. Кубрякова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент, 1982. – С. 21–25.
7. **Лыков А. Г.** Разграничение словообразовательного гнезда и словообразовательной парадигмы / А. Г. Лыков // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1982. – С. 34–37.
8. **Лыков А. Г.** Субстанциональные и классификационные, простые и комплексные единицы словообразования / А. Г. Лыков // Актуальные проблемы русского словообразования. Ч. 1 (11–13 сентября 1987 г.). – Самарканд, 1987. – С. 137–142.
9. **Лопатин В. В.** Способы именного словообразования в современном русском языке (ноль суффиксации, субстантивация) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. В. Лопатин. – М., 1966. – 20 с.
10. **Лопатин В. В.** Словообразовательный тип и способы словообразования / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов // Рус. язык в нац. школе. – 1969. – № 6. – С. 13–19.
11. **Соболева П. А.** Аппликативная грамматика и моделирование словообразования : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.677 «Теория языкознания» / П. А. Соболева. – М., 1970. – 60 с.
12. **Соболева П. А.** Моделирование словообразования / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики 1971. – М. : Наука, 1972. – С. 165–212.
13. **Соболева П. А.** Словообразовательная полисемия и омонимия / П. А. Соболева. – М. : Наука, 1980. – 294 с.
14. **Dokulil M.** Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov / M. Dokulil. – Praha : ČAV, 1962. – 263 s.

Надійшла до редколегії 21.10.15

УДК 811.111'373.7(045)

С. В. Шепітько

Маріупольський державний університет

ЛІНГВІСТИЧНІ ОЗНАКИ ПРИСЛІВ'ІВ

З урахуванням сучасних підходів до визначення паремій розглянуто суттєві лінгвістичні ознаки прислів'їв, до яких віднесені усталеність, смислова ємність, узагальнення та систематизація життєвого досвіду, комплікативність, специфічність синтаксичної структури, системність, дидактичність та афористичність, народність, відтворюваність, прецедентність.

Ключові слова: паремія, англomовне прислів'я, лінгвістичні ознаки.

С. В. Шепитько. Мариупольский государственный университет. **ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ПОСЛОВИЦ**

В рамках существующих современных подходов к изучению паремий рассмотрены существенные лингвистические признаки пословиц, к которым отнесены стойкость, смысловая емкость, обобщение и систематизация жизненного опыта, компликативность, специфика синтаксической структуры, системность, дидактичность и афористичность, народность, воспроизводимость и прецедентность.

Ключевые слова: паремия, англоязычная пословица, лингвистические признаки.

Shepitko S. V. Mariupol State University. **LINGUISTIC NATURE OF PROVERBS**

Modern research in linguistics shows that the proverb is as vital and varied as ever. A proverb is a traditional saying which offers advice or presents a moral in a short and pithy manner. English proverbs fall into three main categories, namely: abstract statements expressing general truths, specific observations from everyday experience making a point which is general and traditional country predictions. They correlate with what home linguists call proverbs and universal predicaments. The author's interest lies in proverbs, in their essential linguistic characteristics, to which we attribute stability, complicated meaning, generalization and systematization of experience, specific syntax, systemic relations, didactic function and aphoristic character, folklores origin, reproduction and precedence. Proverb usage shows itself an index of linguistic and social change. It demonstrates a good ability to circulate, thrive and evolve in a variety of contexts. The proverb has none the less retained its popularity as a homely commentary on life and a reminder that the wisdom of our ancestors may still be useful to us today.

Key words: *paremia, English proverbs, linguistic nature.*

Прислівниковий фонд займає важливе місце в лексичній системі мови, і тому його аналіз залишається протягом багатьох років однією з найактуальніших проблем лінгвістики. Антропоцентрична парадигма опису мови підсилює актуальність таких досліджень, спричиняє нову інтерпретацію багатьох мовних категорій та процесів. Функціонально-прагматичний підхід до вивчення прислів'їв відбивається у роботах вітчизняних (О. В. Мерзлікіна, О. В. Дуденко, А. М. Григораш, О. П. Кушнір, Н. В. Деркач, Ю. В. Абрамова, В. В. Прутчикова, О. В. Корень, І. С. Гулідова, Н. О. Добровольська, Г. І. Мироненко), російських (В. М. Телія, Г. Л. Пермяков, І. І. Чернишева, Н. Б. Мечковська, Л. І. Шахгіяхметова, А. А. Константинова, Є. Д. Смирнова, Н. В. Назаров) та зарубіжних (Е. Арева, Ч. Бріггс, Г. Брайн, М. Лібер, С. Обенг, Р. Ротштейн, С. Вінік, В. Мідер, Х. Бургер, Х. Христова-Готтхардт, Р. Якобсон) лінгвістів. Незважаючи на існуючі наукові набутки, підходи до вивчення пареміофонду вітчизняними та зарубіжними лінгвістами суттєво різняться, так само, як навіть базові поняття пареміології [5, с. 99], що робить огляд вивчення лінгвістичних ознак прислів'їв актуальним та нагальним.

Лінгвістична ідентифікація мовного явища ґрунтується на встановленні комплексу диференційних ознак, які є складною системою певних характеристик, що відокремлюють одну мовленнєву одиницю від іншої. Узагальнення таких ознак, що зумовлені самою природою прислів'їв, і є *метою* цієї публікації.

У царині пареміології, яка в англomовній традиції [6, р. 15] вивчала низку стійких вторинних репрезентацій (прислів'я, приказки, порівняння, велеризми, ідіоми, загадки) – феноменів образно-мовленнєвих стереотипів лінгвокультури, останнім часом обстоюють думку про те, що термін *proverb*, який історично позначав також метафори, порівняння та епітети, використовують для позначення одиниць, що є традиційними стислими висловами в формі речення, що використовують з метою поради або моралі [7, р. 14]. Згідно з такими тенденціями до паремій віднесено прислів'я та прикмети, що звужує жанрові різновиди з чотирьох (прислів'я, приказки, прикмети та загадки) до двох (див., наприклад: [4, с. 3]). Загадки зазвичай не включають до англomовних словників (див., наприклад: [8, р. 14]). Прикмети за жанром є засобом стереотипізації прогнозу як когнітивно-прагматичної діяльності щодо культурного опанування навколишнього світу.

Прислів'я, на відміну від приказок, є текстами, оскільки вони входять до моделей тексту, абстрактними інваріантами, що мають ознаки тексту та когнітивно-прагматичні функції, що призначені для вираження суджень з оцінно-прагматичною інтерпретацією стереотипної ситуації для певного дискурсу.

Прислів'я за жанром є засобом стереотипізації оцінки та рекомендацій щодо типових життєвих ситуацій. Прислів'я виражають базові ментальні настанови етномовної свідомості, сприяють інкультурації особистості в ході оволодіння компромісною мораллю, що потребує всебічної оцінки ситуації [4]. Прислів'я належать до афористичних висловів, що виконують кумулятивну функцію [2, с. 104]. Вони є клішовані одиниці у формі завершеного речення та належать до розряду синтетичних семіотичних знаків із прямою мотивацією [3, с. 212–219].

Головна лінгвістична ознака прислів'їв – усталеність, яку, в свою чергу, ми розуміємо як усталеність використання, структурно-семантичну усталеність, лексичну, морфологічну та семантичну усталеність.

Далі йде ознака смислової ємності, під якою ми розуміємо не тільки метафоричний/метонімічний переноси, але й той факт, що загальне значення прислів'я не дорівнює змісту відповідного речення (і, звісно, механічній сумі лексичних та граматичних значень його компонентів). Смислова ємність, якщо ми її так розуміємо, поєднує як образні одиниці, так і прислів'я з буквальним значенням компонентів. В економній, скомпресованій формі прислів'я передають значно більшу інформацію, ніж ту, що лежить на поверхні. Наприклад: *easy come, easy go (what is gained without difficulty is resigned or spent without much thought)*.

Функція узагальнення та систематизації життєвого досвіду поколінь, яка притаманна всяким прислів'ям, впливає на лексичний склад: слова-компоненти набувають більш узагальненого та послабленого значення, якщо їх порівняти з тими ж одиницями у вільному вжитку. Тобто, інакше кажучи, кожне прислів'я має ознаку комплікативності, специфічного ускладнення семантичної структури, що відбиває підсумки когнітивної діяльності людини.

Наступна ознака прислів'я – це специфічність синтаксичної структури. У цьому відношенні прислів'я – це суцільно предикативні конструкції, які побудовано за моделями простого та складного речень. Прислів'я передають із покоління в покоління як застигли, традиційні одиниці, такі, що відстають від мовного розвитку; під тиском лексичної, граматичної, фонетичної, експресивної та функціонально-стилістичної систем вони змінюються, але повільно. Англomовні пареміологічні словники фіксують діахронічні зміни у прислів'ях (*Count not your chicken before they are hatched. Manners maketh the man. Speech is silver, silence is golden*). Деякі з них зберегли архаїчні риси, такі як парно-симетричну композицію з використанням елементів формальної (повтор, ритм, рима, алітерацію, асонанс та ін.) та змістової (перифраз, синонімія, антонімія і таке інше) організації, що імплікує причинно-наслідкові залежності; синтетично-умовний спосіб 1; безоб'єктне Accusativus cum Infinitive (*Love me, love my dog. Easy come, easy go. First come, first served. Diamond cut diamond*).

Більшість прислів'їв корелює одне з одним, зі своїми синонімами в плані змісту та варіантами в плані вираження. Тобто системність є такою самою ознакою прислів'їв, як і інших лексичних одиниць. Варіанти прислів'їв – це їх лексико-граматичні різновиди, які є тотожні за змістом в цілому, стилістичними та синтаксичними функціями, та такі, що мають спільний лексичний інваріант при частково різному лексичному складі. Якщо говорити про синонімію прислів'їв, не можна оминати питання їх семантичної структури.

В основі цієї структури покладено денотативний аспект значення, референ-том якого є яка-небудь подія або ситуація. Головну відмінність прислів'я від від-

повідного нестійкого речення вбачаємо в узагальненому характері денотативного аспекту значення, коли ми маємо на увазі не конкретну подію, відношення і таке інше, але характерні особливості цілої серії ситуацій, поєднаних в один тип. Головний денотативний аспект значення супроводжується конотативним, що детермінує експресивно-оцінні відтінки прислів'їв. Експресивність прислів'їв зумовлює їх виразність і вплив на слухачів. В образних прислів'ях яскравість та здатність враження створюються, головним чином, метафорою, метонімією, порівнянням. Але навіть необразні прислів'я, що бракують яких-небудь фонетико-виражальних засобів (*knowledge is power*), не є нейтрально стилістичні, тобто не лімітовані одним тільки денотативним аспектом значення. Конотативний аспект значення лежить в оцінності, без якої неможливе ніяке прислів'я.

У прислів'ях не тільки відбиті типізовані ситуації, але й відношення до них, позитивне чи негативне. При цьому є парадоксальні оцінки, що стосуються одного й того ж (*The tailor makes the man. Fine clothes do not make the man*). Така характеристика відбиває «вихідне призначення пареміології» – вивчення цінного смислового простору мови в її стійких вторинних репрезентаціях, що свідчать про образно-мовленнєві стереотипи тієї чи іншої лінгвокультури.

Синоніми, які співпадають за денотативним і конотативним значенням, різняться образами: *strike while the iron is hot. Make hay while the sun shines*. Є також синоніми, що співпадають за денотативним змістом, наприклад: *Delays are dangerous* у порівнянні з двома вищенаведеними. В пареміофонді можна знайти і такі прислів'я, що не мають денотативних синонімів. У цьому випадку можна знайти одиниці, що віднесено до тієї ж сфери діяльності або інтересів, наприклад: *art is long, life is short. Life is a but a span. So much to do, so little time*.

Інші ознаки прислів'їв – це їх дидактичність та афористичність. Дидактичність ми розуміємо як повчальний зміст, а афористичність – як здатність в скомпресованій формі передати спостереження, що є узагальненням досвіду всього (і навіть не одного життя). Таке спостереження повинно бути вміщено у відповідну форму, яка відповідає потребам ритмомелодичної організації та стислості. Ця формальна організація пов'язана з експресивністю та емоційною оцінністю прислів'їв.

Ще одна ознака прислів'їв – це їх народність, тобто використання протягом довгого часу широкими, соціально різними групами людей, що мешкають на великій території (у Великій Британії, США та інших англомовних країнах). Такі прислів'я мають різні джерела походження: класичні та біблійні тексти, твори Шекспіра, Попа, Мільтона, Свіфта та інших корифеїв англійської літератури. Деякі народжуються в політичних памфлетах (*A cat may look at the king*), інші – в піснях (*money makes the mare (to) go*). Ми не можемо бути впевненими у тому, що прислів'я, які вперше були зафіксовані в письмовій формі, належали певному авторові чи цей автор тільки обмовив ті форми, що вже функціонували в мовленні. Проте прислів'я є народні в тому плані, що вони є народним набуттям, їх використовують всі представники суспільства. Народність змусила деякі прислів'я вийти з обігу – такі як книжні біблеїзми, авторські крилаті фрази, що не поширилися широкими верствами населення, сентенції, що містили забобони (*once a housemaid, never a lady*). Інші прислів'я отримали інтерпретації в значенні (*True blue never stains – гідність завжди залишиться гідністю*), значеннєву трансформацію, при якій релігійний підтекст знищився (*everyone for himself and God for us all – everyone for himself; Man proposes, God disposes. – A man proposes and a woman disposes*).

Прецедентність прислів'їв – ще одна ознака, яку ми розуміємо як здатність бути включеними в контекст при збереженні системного афористичного значення. Ця ознака зумовлена функціональними, семантичними, прагматичними властивостями народних афоризмів, що відбивають результат багатократного осмис-

лення вихідної життєвої ситуації або регулятивної денотативної ознаки. Прецедентність зумовлює вторинність тексту або образу та потенційну готовність прислів'їв приймати участь у різного роду дискурсивно зумовлених трансформаціях та алюзіях. Вихідна інтенціональна прагматика прислів'я не заважає частковому перетворюванню його значення, оскільки це є адаптація до конкретних дискурсивних умов.

Список багатоаспектної природи прислів'їв був би неповним без опису його функціонування у мовленні, тому що використання є критерієм, який верифікує мовний статус прислів'я з усіма належними йому ознаками.

У своїй узуальній формі або у варіанті прислів'я реалізує в контексті при-таманні йому мовні аспекти значення. У таких контекстах встановлюється референційна співвіднесеність прислів'їв. Як правило, в тексті є якесь сполучення слів, що за змістом цілком корелює зі змістом прислів'я, і, таким чином, його узагальнений характер отримує конкретні підтвердження та реалізацію.

Прислів'я є нарізно оформленими одиницями, тому вони легко трансформуються [1, с. 166]. При оказіональному використанні прислів'я реалізує нетрадиційне значення та набуває стилістичного співзначення; тим самим його вплив підсилюється. Тенденція англійських прислів'їв до трансформації зумовлена як екстра- так і внутрішньомовними причинами. Аналітизм дозволяє змінювати композицію прислів'їв. Екстралінгвістичні передумови трансформації (оцінний контекст) можна проілюструвати змінами мовного смаку носіїв. Це відбито у різноманітні оказіонального використання прислів'їв, яке можна узагальнити у вигляді типових використань. Серед них ми можемо назвати заміну компонентів (синонімічну, антонімічну, паронімічну), номіналізацію, тобто використання прислів'я як члена речення, контамінацію, подвійну актуалізацію, тобто обігрування прямих та непрямих значень, алюзію, замовчення, вклинювання.

Отже, незважаючи на такі ознаки прислів'їв, як усталеність, відтворюваність та прецедентність, вони припускають варіативність синкретичної форми та змісту в межах початкової семантико-прагматичної константи.

З огляду на наш аналіз, слід виокремити суттєві лінгвістичні ознаки прислів'їв, що покладено в основу розмежування їх як жанру в системі паремій. До таких ми відносимо: усталеність, смислову ємність, узагальнення та систематизацію життєвого досвіду, комплікативність, специфічність синтаксичної структури, системність, дидактичність та афористичність, народність, відтворюваність, прецедентність.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в систематизації категорій англійських паремій, що є одним із завдань сучасної пареміології.

Бібліографічні посилання

1. **Амосова Н. Н.** Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1963. – 207 с.
2. **Гаврин С. Г.** Фразеология современного русского языка (в аспекте теории отражения) / С. Г. Гаврин. – Пермь : Изд-во Перм. гос. пед. ин-та, 1974. – 296 с.
3. **Пермяков Г. Л.** Основы структурной паремиологии / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 237 с.
4. **Семененко Н. Н.** Когнитивно-прагматическая парадигма паремической семантики (на материале русского языка) : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. Н. Семененко. – Белгород, 2011. – 46 с.
5. **Шепитько С. В.** Пословицы как объект исследования англоязычной науки / С. В. Шепитько // Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2013. – Вип. 76. – С. 99–105.

6. **Mieder W.** Proverbs: a handbook / Wolfgang Mieder. – Westport, Conn. : Greenwood Press, 2004. – 305 с.
7. **Simpson J.** The Concise Oxford Dictionary of Proverbs / John Simpson, Jennifer Speake. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 364 p.
8. **Speake J.** Oxford Dictionary of Proverbs / Jennifer Speake. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 625 p.

Надійшла до редколегії 08.12.15

УДК 811.161.1'367.332

О. В. Шкурко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

РОЛЬ ВТОРОСТЕПЕННЫХ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОМОНИМИЗАЦИИ ВЫСКАЗЫВАНИЙ

Исследована проблема синтаксической многозначности; дано определение омонимизирующего компонента; рассмотрены неоднозначные предложения, содержащие омонимизирующие обстоятельства, дополнения и определения. Определены причины возникновения омонимичных конструкций с второстепенными членами предложения; указаны способы элиминации синтаксически неоднозначных конструкций.

Ключевые слова: синтаксическая омонимия, омонимизирующий компонент, доминанта, зависимое слово, синтагма, синтагматическое членение, элиминация.

Шкурко О. В. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
РОЛЬ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ ОМОНІМІЗАЦІЇ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Досліджено проблему синтаксичної багатозначності; визначено поняття омонімізуючого компоненту; розглянуто неоднозначні речення, які містять омонімізуючі обставини, означення та додатки. Визначено причини виникнення омонімічних конструкцій з другорядними членами речення; вказано засоби елімінації синтаксично неоднозначних конструкцій.

Ключові слова: синтаксична омонімія, омонімізуючий компонент, домінанта, залежне слово, синтагма, синтагматичне членування, елімінація.

Shkurko E. V. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **AUXILIARY SENTENCE MEMBERS' ROLE IN THE UTTERANCE HOMONYMIZATION PROCESS**

Homonymy exists at different levels of language – from the morphological to syntactic, but the types of linguistic ambiguity are studied in linguistics in varying degrees. The relevance of the study is due to lack of syntactic homonymy degree of knowledge of the language phenomenon, as well as the need for linguistic interpretation of syntactically ambiguous structures in order to optimize the communication process.

This article provides the definition of homonymizing component the main causes of ambiguous constructs containing homonymizing circumstances, additions and definitions are considered, as well as some ways to resolve syntactic ambiguity are pointed out.

Secondary sentence members are often the cause of a syntactically ambiguous sentences. One of the most common types of multi-valued proposals are structures with homonymizing circumstances (55 %), quite often there are sentences with homonymizing objects (35 %), the statements which homonymizing attributes the least common (15 %).

Studies have shown that the emergence of syntactic ambiguities is associated with the order of words in the following sentence and the possibility of a different division of the statements in the syntagm, and more – the totality of these factors. The main way of elimination of multi-valued syntax is to try to break the contraction of a homonymizing component with one of the two elements of the sentence determining the two-way communication. The main deomonimizers are the context and the order of words in the statement.

Key words: syntactic homonymy, homonymizing component, dominant, dependent word, syntagm, syntagmatic partition, elimination.

Давно уже не является дискуссионным утверждение о том, что омонимия существует на разных уровнях языка – от морфологического до синтаксического. Об этом писали Ш. Балли [1], Ю. С. Маслов [6], С. Ульман [9] и другие лингвисты. Однако, несмотря на признание наличия лексической, грамматической и синтаксической омонимии, типы языковой неоднозначности исследованы в лингвистике в различной степени. Наибольший интерес у языковедов всегда вызывала омонимия лексическая, а вот исследований, направленных на изучение синтаксической неоднозначности, до 60-х годов прошлого столетия в отечественном языкознании не было. Следует отметить, что в последние десятилетия XX века интерес к синтаксической омонимии возрос. Вызван он был прежде всего успехами естественных наук и техники, а также лингвистики, которые открывали новые объекты исследования. Одним из таких объектов в связи с нуждами машинного перевода и стала синтаксическая неоднозначность: поскольку для автоматической обработки текста любая многозначность противопоказана, необходимо было найти способы построения предложения со строго однозначной структурой [3; 4; 7].

Таким образом, **актуальность** исследования неоднозначности на синтаксическом уровне обуславливается недостаточной степенью изученности данного языкового явления, а также необходимостью лингвистической интерпретации синтаксически неоднозначных конструкций в целях оптимизации коммуникативного процесса.

В **задачи** статьи входит: 1) дать определение омонимизирующего компонента; 2) рассмотреть основные причины возникновения неоднозначных конструкций, содержащих омонимизирующие обстоятельства, дополнения и определения; 3) предложить некоторые способы устранения синтаксической многозначности.

Предложение, как известно, состоит из синтагм, представляющих собой интонационно-смысловые единства. При определенных условиях, каковыми являются позиционное расположение слов в высказывании и наличие грамматических форм, способствующих объединению соседних компонентов, некоторое слово (или группа слов) может быть отнесено к любой из двух граничащих синтагм, в результате чего предложение может приобрести дополнительное, не предусмотренное автором высказывания значение. Такие слова или словосочетания А. М. Панфилов, вслед за О. Б. Сиротининой, называет контактными [8, с. 82]. Однако этот термин кажется нам не совсем удачным, поскольку в русском языке действует закон линейной подачи информации, и, следовательно, любое слово в высказывании является контактным по отношению к другому компоненту предложения. Н. П. Колесников называет подобного рода элементы «включаемыми словами». Такие слова, занимающие в синтагме пограничную позицию, могут включаться в предшествующую синтагму, замыкая ее, или в последующую, начиная ее, поэтому включаемое слово всегда находится внутри омонимичного предложения и не может ни начинать его, ни заканчивать [5, с. 31]. Но в русском языке существуют конструкции, неоднозначность которых вызвана не только возможностью различного членения высказывания на составляющие его синтагмы, но и порядком расположения слов, а чаще – совокупностью двух этих причин, поэтому нам кажется целесообразным ввести понятие омонимизирующего компонента, под которым мы понимаем такие слова или группы слов, от которых зависит изменение семантики высказывания.

Исследования лингвистов, а также наши собственные наблюдения позволяют сделать вывод о том, что в качестве омонимизирующих компонентов могут выступать только второстепенные члены предложения. Сказуемое всегда является

доминантой и, как следствие, не может быть зависимым компонентом. Что же касается субъекта, то на вопрос о том, существуют ли конструкции, неоднозначность которых вызвана наличием в них омонимизирующего подлежащего, ученые отвечают по-разному. Так, Н. П. Колесников утверждает, что подобные высказывания в русском языке имеют место, но при этом делает оговорку: «такие предложения в письменной речи встречаются сравнительно редко» [Там же, с. 32]. В качестве подтверждения своей точки зрения лингвист приводит пример А. Н. Гвоздева *Вчера приехавший брат заболел* и предложение, сконструированное автором по образцу предыдущего: *В городе заработанные деньги быстро таяли*. Профессор Колесников считает, что функцию подлежащего в данных высказываниях выполняют сочетания *приехавший брат* и *заработанные деньги*. На наш взгляд, подлежащим в данных примерах являются только существительные *брат* и *деньги*, так как при таком варианте членения, как *Вчера приехавший брат / заболел* и *В городе заработанные деньги / быстро таяли*, наблюдается явная связь причастий с обстоятельственными словами: какой брат заболел? – вчера приехавший; какие деньги быстро таяли? – в городе заработанные. Таким образом, в данном случае мы имеем дело не с подлежащими, а с определениями. Поэтому верной нам кажется точка зрения, высказанная А. М. Панфиловым, который утверждал, что контактными (в нашей номинации – омонимизирующими) словами могут быть только второстепенные члены предложения [8, с. 82]. Отсутствие в письменной речи высказываний с омонимизирующими подлежащими можно объяснить, как нам кажется, тем, что субъект в повествовательных двусоставных предложениях, как правило, стоит в абсолютном начале высказывания, что и сводит возможность его функционирования в роли омонимизирующего компонента практически к нулю.

Итак, ни субъект, ни предикат не выступают в русском языке в роли омонимизирующих слов, чего нельзя сказать о второстепенных членах предложения, которые зачастую становятся причиной возникновения синтаксически неоднозначных высказываний.

Одним из наиболее распространенных типов многозначных предложений являются конструкции с омонимизирующими обстоятельствами (около 55 % всех рассмотренных нами примеров), что объясняется отсутствием у обстоятельств форм словоизменения. Неизменяемость позволяет данному типу слов легче, чем изменяемым, вступать в смысловую связь с другими компонентами высказывания. Омонимизирующие обстоятельства могут выражаться наречиями и существительными с предлогами. Чаще всего в качестве неоднозначных выступают обстоятельства трех видов:

1) обстоятельства образа действия и меры: *Хлебнув **хорошо** заваренного Геннадием чая, тетя Паша со вкусом определила: «Индийский!»* (Ю. Нагибин. Болдинский свет): тетя Паша хорошо хлебнула, то есть сделала большой глоток, чая, который заварил Геннадий, или тетя Паша хлебнула чая, хорошо заваренного Геннадием?;

2) обстоятельства времени: *Центр социально-экономического развития обеспечит подготовку пакета документов для открытия предприятия **в кратчайшие сроки*** («Днепр вечерний», 5.02.04): Центр социально-экономического развития в кратчайшие сроки обеспечит подготовку пакета документов или данный Центр подготовит документы для открытия в кратчайшие сроки некоего предприятия?;

3) обстоятельства места: *Безответственное заявление депутата о повышении цен на продукты питания на местах не может вызывать законного возмущения* («Днепр вечерний», 22.12.09): возмущение вызвано повышением на местах цен или заявление депутата о повышении цен на продукты питания вызывает возмущение на местах?

На способность слов, имеющих обстоятельственное значение, омонимизировать высказывания указывали многие лингвисты. Так, Ф. И. Буслаев отмечал, что «наречия и вообще слова обстоятельственные пользуются значительной свободой в расположении...», однако, по мнению ученого, в тех случаях, когда от порядка слов зависит смысл предложения, не следует отделять наречия от слов, к которым они относятся («У Жуковского: «хоть *строго* данную ей власть / в монастыре она блюла» вместо *строго блюла*») [2, с. 561]. В. И. Чернышев писал о наречиях следующее: «Наречие должно стоять рядом с тем словом, к которому оно относится, если оно не выдвигается к началу предложения для усиления обстоятельства... Нарушения порядка слов особенно неудобно там, где возможно двоякое понимание фразы ... / Что свежесть *лишь* вода *движеньем* сохраняет; Везде *лишь* от него и грязь, и лужи / » [10, с. 634–635].

В качестве омонимизирующих обстоятельств, кроме наречий и существительных с предлогами, могут выступать одиночные деепричастия или, чаще, деепричастные обороты: *Конь прыгнул, всхрапнув, вынес Григория на середину улицы* (М. Шолохов «Тихий Дон») (конь прыгнул, всхрапнув, или конь, всхрапнув, вынес Григория на середину улицы?); *Старая Ласка вернулась, махая хвостом и внося с собой запах воздуха, подошла к нему...* (Л. Толстой. Анна Каренина) (собака вернулась, махая хвостом и внося с собой запах воздуха, или Ласка подошла к Левину, махая хвостом и внося с собой запах воздуха?), а также сравнительные обороты: *Последние из этих облаков, черноватые и неопределенные, как дым, ложатся розовыми клубами напротив заходящего солнца* (И. Тургенев. Бежин луг) (облака черноватые и неопределенные, как дым, или облака, как дым, ложатся розовыми клубами?).

Предложения, в которых в качестве компонентов, придающих высказываниям дополнительные значения, выступают дополнения, представляют собой достаточно продуктивный тип синтаксически неоднозначных конструкций. Объясняется это, вероятно, тем, что дополнения не имеют в предложении строго определенного места и, следовательно, обладают достаточно большой свободой «передвижения» в пределах высказывания. Именно отдаленность дополнения от доминирующего имени существительного нередко приводит к возникновению значения, не предусмотренного автором высказывания.

Омонимизирующие дополнения могут быть выражены именами существительными или личными местоимениями:

1) в родительном падеже: *Фирма реализует стекла для автомобилей из Америки* («Наш город», 2.11.09) – фирма продает стекла, изготовленные в Америке, или стекла предназначены для автомобилей, которые сделаны в Америке?

2) в дательном падеже: *В связи с удорожанием энергоресурсов согласно постановлению Кабинета министров с 15 ноября 2004 года увеличиваются тарифы...* («Днепр вечерний», 17.11.04) – удорожание энергоресурсов происходит согласно постановлению Кабинета министров или согласно этому постановлению увеличиваются тарифы?

3) в винительном падеже: *Они (мужские гормоны) атакуют маленькие сосуды, питающие волосы, и «душат» их* («Аргументы и факты», 2.04.10) – гормоны «душат» сосуды или волосы?

4) в творительном падеже: *Треугольные столики по углам... ковер перед диваном с птицами, похожими на цветы, и цветами, похожими на птиц, – вот все почти убранство невзыскательного их домика* (Н. Гоголь. Старосветские помещики) – ковер с птицами и цветами лежал перед диваном или ковер лежал перед диваном с птицами и цветами?

5) в предложном падеже: *Рассказ о преступлении старшего следователя прокуратуры занял всего несколько минут* («Днепр вечерний», 12.05.11) – следователь рассказывал о преступлении, совершенном неким лицом, или некто рассказал о преступлении, которое совершил старший следователь прокуратуры?

Предложения с омонимизирующими определениями встречаются в русском языке гораздо реже конструкций с неоднозначными дополнениями и обстоятельствами (по нашим подсчетам, число конструкций с омонимизирующими определениями составляет немногим больше 10 % от общего количества рассмотренных синтаксически неоднозначных высказываний). Этот факт можно объяснить тем, что определение имеет в предложении строго определенное, закрепленное за ним место: согласованное определение препозиционно по отношению к определяемому слову, несогласованное – постпозиционно. Однако в том случае, когда определение занимает в конструкции положение, позволяющее соотнести данный второстепенный член с несколькими доминантами, высказывание может приобретать дополнительное значение, как, например, в следующих предложениях: *Авторы подобного рода газетных статей не читают вообще* («Труд», 2.10.14): авторы подобного рода не читают газетные статьи или авторы не читают газетных статей подобного рода? *Так называются фильтры доочистки питьевой воды отечественного производства* («Наш город», 5.10.08) – фильтры отечественного производства или вода отечественного производства?

В письменной речевой практике нередко встречаются омонимичные конструкции, значение которых зависит от того, с какими компонентами будут соотнесены содержащиеся в них однородные члены. Чаще всего подобные синтаксические конструкции омонимизируются определениями, поскольку из-за полного совпадения грамматических показателей определения и определяемых невозможно установить с помощью формальных средств, является ли определение общим для всех однородных членов или относится только к первому, расположенному в непосредственной близости. Неоднозначность предложений с однородными дополнениями и обстоятельствами связана с порядком расположения слов в высказываниях и возможностью различного членения фраз на составные части при условии совпадения грамматических форм однородных членов и омонимизирующих компонентов.

Все вышерассмотренные примеры наглядно показывают, что возникновение синтаксической неоднозначности связано с порядком следования слов в предложении и возможностью различного членения высказывания на синтагмы, а чаще – совокупностью указанных факторов, поскольку появление не предусмотренного автором высказывания семантического значения вызывается наличием в предложении второстепенного члена, занимающего такую позицию, которая позволяет отнести его либо к предыдущей, либо к последующей синтагме.

Основной прием элиминации многозначных синтаксических конструкций заключается в стремлении разорвать стяжение омонимизирующего компонента с од-

ним из двух элементов предложения, определяющих двустороннюю связь. Главными деомонимизаторами являются контекст и порядок расположения слов в высказывании. Кроме того, существует ряд дополнительных средств, позволяющих избавиться от неоднозначности конструкций: изменение грамматических форм слов, замена одного компонента другим, повтор одного из слов, перестройка структуры высказывания и др. Знание основных причин появления синтаксической омонимии и способов деомонимизации, а также предельно внимательное отношение к создаваемым текстам со стороны их авторов позволит, на наш взгляд, свести вероятность возникновения двусмысленных конструкций к минимуму.

Поскольку проблема синтаксической омонимии является частью более общей проблемы соотношения формы и содержания в языке, ее глубокое теоретическое изучение является одним из перспективных направлений современной лингвистической науки.

Библиографические ссылки

1. **Балли Ш.** Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1961. – С. 70–90.
2. **Буслаев Ф. И.** Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 560–568.
3. **Гладкий А. В.** Синтаксические структуры естественного языка в автоматизированных системах общения / А. В. Гладкий. – М. : Наука, 2007. – 152 с.
4. **Ермаков А. Е.** Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии / А. Е. Ермаков // Труды Международного семинара Диалог' 2002 : в 2 т. – М. : Наука, 2002. – Т. 2. – 2002. – С. 23–35.
5. **Колесников Н. П.** Синтаксическая омонимия в простом предложении / Н. П. Колесников. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1981. – 140 с.
6. **Маслов Ю. С.** Омонимы в словарях и омонимия в языке (к постановке вопроса) / Ю. С. Маслов // Вопросы теории и истории языка / Ю. С. Маслов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1963. – С. 128–202.
7. **Ножов И. М.** Морфологическая и синтаксическая обработка текста (модели программы) / И. М. Ножов. – М. : Наука, 2003. – 140 с.
8. **Панфилов А. М.** О синтаксической омонимии как факторе языка и факторе речи / А. М. Панфилов // Вопросы словосочетания и предложения в русском языке / А. М. Панфилов. – Волгоград : Изд-во ун-та, 1968. – С. 79–88.
9. **Ульман С. А.** Семантические универсалии / С. А. Ульман // Новое в лингвистике. – Вып. 5. – М. : Прогресс, 1970. – С. 250–299.
10. **Чернышев В. И.** Правильность и чистота русской речи: Опыт русской стилистической грамматики / В. И. Чернышев // Избранные труды в 2 т. / В. И. Чернышев. – М. : Просвещение, 1970. – Т. 1. – С. 631–638.

Надійшла до редколегії 16.02.16

І. М. Шпілько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НЕ НА ОДНО ЛИЦО, АБО ПРО СОМАТИЗМ ОБЛИЧЧЯ В СЛОВАЦЬКІЙ Й УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

На матеріалі сучасних словацької й української мов в ономасіологічному плані комплексно досліджено назви частин обличчя людини. Визначено подібні й відмінні номени соматичної лексики в зіставлюваних мовах; ознаки, які носії споріднених мов поклали в основу найменувань різних частин обличчя людини. Описано семантичні трансформації праслов'янських лексем, які відбулись у процесі номінації соматичних одиниць.

Ключові слова: соматизм, мотиваційна ознака, асоціації, метафора, метонімія, етимологія, номінація.

Шпилько И. Н. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. *НЕ НА ОДНО ЛИЦО, ИЛИ О СОМАТИЗМЕ ЛИЦО В СЛОВАЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ: ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ*

На материале современных словацкого и украинского языков в ономасиологическом плане комплексно исследованы названия частей лица человека. Определены подобные и отличные номены соматической лексики в сравниваемых языках; признаки, которые носителями родственных языков были взяты за основу для наименования разных частей лица человека. Описаны семантические трансформации праславянских лексем, действовавшие в процессе номинации соматических единиц.

Ключевые слова: соматизм, мотивационный признак, ассоциация, метафора, метонимия, этимология, номинация.

Shpitko I. M. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *THEY ALL DON'T LOOK THE SAME, TO THE PROBLEM OF SOMATISM ОБЛИЧЧЯ (FACE) IN SLOVAK AND UKRAINIAN LANGUAGES: ONOMASIOLOGICAL ASPECT*

A case study of modern Slovak and Ukrainian names of human face parts, complex investigation. The aim of the research is to identify the similarities and the differences between Slovak and Ukrainian nominations of human face parts. The task is to explore motivating characteristics constituting the basis of somatisms' nominations in compared related languages and Proto-Slavic lexemes semantic transformations which took place in the process of somatic units nomination. The investigation revealed that Slavic and Ukrainian face parts nominations' features are both alike and specific. The most typical characteristics comprising the basis of human face parts nomination are as follows: surface type (*čelo* and *lob*), proximity of one face parts to the others (cheek near the mouth, *obočie* – eyebrows near eyes, eyelashes near eyelids), face part's distinctive function (*pom*, *pery*, *mihalnice*). Onomasiological analysis revealed metaphor and metonymy to be highly productive types of words meanings transfer for somatic vocabulary origin. Material under investigation proved Slavic and Ukrainian languages vocabularies to have different nomens for one and the same denotation. It is caused by the fact that in different languages human face parts nominations originated through different associations and similarities with the objects of the surrounding world already possessing naming units.

Key words: somatism, motivating characteristics, associations, metaphor, metonymy, etymology, nomination.

Соматична лексика є одним з найбільш поширених об'єктів дослідження в сучасному мовознавстві. Уперше в лінгвістичний обіг термін «соматичний» увів Ф. Вакк, дослідивши фразеологізми естонської мови з назвами частин людського тіла й назвавши їх соматичними (див. [14, с. 509]). З другої половини XX ст. науковці активно використовують цей термін у дослідженнях, спрямованих на вивчення мовних одиниць, які номінують частини тіла людини. Причиною постійної уваги до соматизмів з боку лінгвістів є той факт, що лексика, яка позначає части-

ни тіла людини, формувалася протягом тисячоліть і відображає не лише знання носіїв мови про навколишній світ, але і їхні уявлення про самих себе й про свій організм [10]. Хронологічно соматизми вважають одним із найдавніших пластів лексики разом із назвами спорідненості, тварин, рослин, житла, господарських знарядь і занять, предметів харчування, дій і процесів, якостей тощо [8, с. 500]. Лінгвісти стверджують, що немає народу, який не вмів би називати частини тіла. Соматизми являють собою необхідні в будь-якому людському суспільстві поняття, без яких важко уявити людське мовлення [6], тому ця лексика характеризується високою частотою використання, розвитком полісемії та входить до ядра словникового складу будь-якої мови [7, с. 116; 13, с. 234].

Сучасна лінгвістика розглядає соматизми під різними кутами зору: їх досліджено в структурно-семантичному й функціональному (В. К. Маркіна, О. В. Старих), когнітивному, лінгвокультурологічному (Ю. В. Білоус, О. М. Кочеваткін, Н. В. Масалева), психолінгвістичному планах (С. В. Боголепова), описано в межах однієї мови та в мовах різноструктурних (З. А. Богус,), як національно-культурний компонент фразеологічної одиниці (Т. А. Смирнова, Н. А. Власова, Д. Балакова), як вершину словотвірного гнізда (О. К. Степаненко) тощо. Але соматична лексика слов'янських мов не піддавалася глибокому ономазіологічному аналізу, тому *мета* нашого дослідження полягає у визначенні подібного й відмінного в номінації частин обличчя людини в словацькій й українській мовах та з'ясуванні мотиваційної ознаки, яка становить основу найменування соматизмів у зіставляваних споріднених мовах.

У сучасній науці існує низка класифікацій соматизмів: семантико-словотвірна (З. А. Богус, В. К. Маркіна), генетична (Р. М. Вайнтрауб), функціональна (О. М. Кочеваткін, О. В. Старих) тощо. Найбільш поширеною є класифікація О. М. Кочеваткіна, у якій усі соматичні лексеми залежно від об'єкта номінації розподілено за шістьма групами, у межах яких виділено підгрупи: 1) сомонімічна лексика, яка є позначенням частин і областей людського тіла, 2) остеонімічна лексика, яка номінує кістки людського тіла й елементи, що їх з'єднують, 3) спланхнонімічна лексика, яка називає внутрішні органи організму людини, 4) ангіонімічна лексика – слова на позначення кровоносної системи людського організму, 5) сенсонімічна лексика, яка номінує органи чуття людини, 6) лексика на позначення назв хвороб, недугів людини [10].

Об'єктом нашого дослідження є сомонімічна лексика словацької й української мов, а саме соматизм обличчя. Вибір лексичних одиниць, які номінують різні його частини, зумовлений тим, що, по-перше, ці лексеми в зіставляваних мовах мають, як виявилось, значну кількість відмінностей, по-друге, характеризуються високою частотою використання носіями будь-якої мови і тому потребують ґрунтовного дослідження з різних точок зору, у тому числі й ономазіологічної, по-третє, межі статті не дозволяють глибоко проаналізувати всю соматичну лексику, що ми плануємо зробити в подальших наших розвідках.

Предметом нашої уваги є ознаки, які покладено в основу найменування різних частин обличчя людини в словацькій та українській мовах, і семантичні зміни, які відбулися в процесі номінації цих одиниць.

Найменування предмета пов'язане з виділенням у ньому якої-небудь ознаки. Ту чи іншу ознаку, покладену в основу номінації, В. фон Гумбольдт, а пізніше й О. О. Потебня, називали внутрішньою формою слова. Залежно від обраної в процесі називання ознаки (а їх велика кількість, й вони різноманітні) один і той самий предмет по-різному номінується, адже виділення ознаки залежить від «національного» бачення предмета, тому в різних народів виявлено тенденцію брати за основу номінації найтипівіші для них ознаки певного характеру. «Усі відмінності в

лексичних системах двох мов, у значенні слів та функціонуванні їх у мові залежать від тих ознак, за якими члени певного колективу класифікують й іменують об'єкти позамовного світу» [9, с. 15].

Назви органів і частин людського тіла сучасних слов'янських мов сягають індоєвропейської мови та свідчать про гарні знання анатомії в індоєвропейців [8, с. 500]. Більшість слів, які іменують частини тіла в словацькій й українській мовах, мають праслов'янське походження і збереглися в усіх слов'янських мовах. Водночас в умовах їх самостійного розвитку деякі соматизми було витіснено синонімами, інші ж залишилися, змінивши своє значення та сферу функціонування. Тому в зіставлюваних мовах виявлено відмінності як у складі даної тематичної групи, так і в семантиці лексем, які входять до неї, а також у сферах їхнього функціонування. Встановлення відмінностей на тлі подібностей відомий учений Р. Якобсон відносить до кардинальних проблем лінгвістики [17, с. 197]. Не втратили своєї актуальності й слова Р. А. Будагова про те, що дослідження тематичних груп слів у тих чи інших споріднених мовах, безумовно, являє великий інтерес. Цікавим є те, що спільного мають споріднені мови в позначенні днів тижня, пір року або частин людського тіла, а також у чому виявляються відмінності між спорідненими мовами навіть у визначенні цих понять [4, с. 35].

Обличчя – це передня частина голови людини, на якій знаходяться чоло, брови, перенісся, очі, ніс, щоки, рот, губи, підборіддя. На ньому виокремлюють декілька самостійних зон росту волосся – брови, вії, вуса, бакенбарди, борода. Одні елементи соматичної системи мають подібні номени в лексико-семантичних системах словацької й української мов (*oko* – *око*, *viečko* – *повіка*, *nos* – *ніс*, *koreň nosa* – *перенісся*, *brada* – *борода*, *fúzy* – *вуса*, *podbradok* – *підборіддя*, *bokombrada* – *бакенбарди*), інші – відмінні (*tvár* – *обличчя*, *čelo* – *лоб* (але й *чоло*), *líce* – *щока*, *ústa* – *рот* (але й *уста*), *pera* – *губа*, *obočie* – *брови*, *vií* – *мігальніце*). Розглянемо нетотожні найбільш уживані та функціонально значущі для носіїв словацької й української мов найменування частин обличчя.

1. Словац. *tvár* – укр. *обличчя*, *лице*

По-різному в сучасних словацькій та українській мовах номінується передня частина голови людини – словац. *tvár* [KSSJ] й укр. *лице* [ВТССУМ, с. 488], *обличчя* [ВТССУМ, с. 641], *твар* [ВТССУМ, с. 1233].

Словацька лексема *tvár* є загальнослов'янською: із значенням «обличчя» вона наявна в чеській (*tvář* [PSJČ]), польській (*twarz* [SJP]), українській (*твар*, щоправда, це слово є застарілим) мовах. Внутрішня форма слова вказує на те, що спочатку воно позначало «те, що створено, творіння, створіння», яке етимологи зафіксували в праслов'янському слові **tvarь* [ЕСУМ, 5, с. 530]. Із часом розвинулося значення «жива істота», яке знаходимо в старослов'янській мові (ст. сл. *тварь* «створення, творіння, створіння; істота; природа, вигляд, подоба») [ЕСУМ, 5, с. 530] та інших слов'янських: укр. *твар* «будь-яка істота, живе створіння; тварина» [ВТССУМ, с. 1233], рос. *тварь* «жива істота» [БТСРЯ], болг. *твар* «жива істота» [РДБЕ]. Цю семантику підтверджують такі усталені вислови, як рос. *тварь божья, каждой твари по паре*, укр. *твар безсловесна, безвільна твар*. На основі метонімічного перенесення із цілого на його частину, що належать до одного кола явищ, тобто до понять одного порядку, у деяких слов'янських мовах сформувалося нове значення цієї лексеми – «передня частина основного органу людини – голови», а саме *обличчя*.

Давніми слов'янськими утвореннями є лексеми **lice* «обличчя, щока, зовнішня сторона предмета, зовнішній вигляд, постать, форма» [ЕСУМ, 3, с. 251] й **obličje* «обличчя, образ, вигляд» [ЭССЯ, 28, с. 8]. Дослідниками було помічено, що розуміння значення обличчя розвинулося в різних мовах з поняття «вид», а

також «форма, образ», «зовнішній вигляд», а лексика із цим значенням семантично мотивована дієсловом із загальною семою 'формувати', а саме: «робити» (лат. *facere* «робити» > *facies* «обличчя») [ЭССЯ, 15, с. 77], «робити різьбою» (**rezati* > словен. *obrȃz* «обличчя» [ЭССЯ, 29, с. 64]), «творити» (**tvoriti* > словац. *tvár* «обличчя», чесь. *tvář* «обличчя», пол. *twarz* «обличчя» [ČES, с. 685; ЕСУМ, 5, с. 530]), «лити» (**liti* > рос. *лицо*, укр. *лице*, болг. *лице*, макед. *лице*, серб. *лице*, хорв. *lice*). Отже, враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що номени *tvár*, *лице*, *обличчя* зі значенням «передня частина голови людини» є результатом метонімічного перенесення, а розвиток цього значення пройшов тривалий семантичний шлях: «творіння» > «тварина, жива істота» > «вигляд живої істоти» > «частина вигляду, обличчя».

2. Словац. *čelo* – укр. *лоб* й *чоло*

Для найменування верхньої частини обличчя людини в словацькій мові існує лексема *čelo* [KSSJ], в українській – *лоб* і *чоло* [ВТССУМ, с. 1381], перше з яких має дещо ширшу семантику, оскільки позначає ще й верхню частину морди тварини [ВТССУМ, с. 494].

Властивий усім слов'янським мовам номен *čelo* (*чоло*) є праслов'янським (**čelo*) і продовжує індоєвропейське **kelom*, похідне від дієслівної основи **kel-* «підніматись, підноситись, рости»; порівняйте з литовським *kėlti* і латинським *cellere* зі значенням «підніматися» [ЭССЯ, т. 4, с. 46]. Отже, в основу віддієслівного іменника-соматизма **čelo* покладено таку ознаку, як здійснення, вивищування над іншими частинами обличчя людини.

У східнослов'янських мовах на позначення цієї частини обличчя функціонує й інша праслов'янська лексема **ľbъ*, споріднена з **ľubъ* «кора, лико, короб», яка походить з і.-с. **leubh-* «здирати шкіру; знімати кору; чистити, облуплювати». На думку етимологів, семантичний розвиток праслов'янської лексеми **ľbъ* відбувався таким шляхом: «тверда оболонка, скорлупа» > «черепна коробка, череп» > «верхня частина голови, лоб, голова» [ЭССЯ, 16, с. 227]. Із цієї схеми видно, що другий ступінь семантичного розвитку – це результат метонімічного перенесення із цілого на частину, що й спричинило появу значення «верхня частина голови, лоб», яке стало основою номінації і властиве українській мові.

3. Словац. *líce* – укр. *щока*

На позначення частини обличчя між оком, вухом і ротом у словацькій мові наявне найменування *líce* [KSSJ], в українській – *щока* [ВТССУМ, с. 1416].

Словацька назва пов'язана з праслов'янською лексемою **lice*, яка, як зазначалося вище, у давнину мала досить широке значення. У процесі самостійного розвитку словацької мови відбувся подальший семантичний розвиток успадкованої з праслов'янської мови лексеми **lice* в значенні «обличчя»: «вид передньої частини голови людини, обличчя» > «частина обличчя», тобто *щока* (словац. *líce*). Отже, у результаті метонімічного перенесення лексема *lice* в словацькій мові почала позначати не все обличчя, як в інших слов'янських мовах, а лише його частину.

Українська назва *щока* походить з праслов'янської **ščeka*, етимологія якої остаточно залишається досі не з'ясованою [ЕСУМ, т. 6, с. 514]. Одні дослідники пов'язують її виникнення з дієсловом *скакати* «стрибати, швидко рухатись, ворухитись» [ЭСРЯ, с. 386], оскільки ця частина обличчя, справді, є рухомою, інші ж вважають, що в основу номінації покладено близькість її розташування до ротової «щілини» [ШЭСРЯ].

4. Словац. *ústa* – укр. *рот*, *уста*

У всіх слов'янських мовах наявна лексема *уста*: у західно- й південнослов'янських мовах вона стилістично нейтральна на відміну від східнослов'янських (у російській мові, наприклад, *уста* виступає архаїчним і поетичним

синонімом до нейтральної лексеми *губи* [СРЯ, т. 4, с. 523]). Праслов'янське слово **usta*, на думку етимологів, має споріднені зв'язки з авестійською, литовською, давньоіндійською мовами, у яких позначає «рот, губи» [ЭСРЯ, т. 4, с. 172]. Але ці зв'язки не дають повного уявлення про ознаку, покладену в його основу. Дослідники слов'янських мов пов'язують номен **usta* з іншими індоєвропейськими мовами, у яких він означає «гирло річки» (литов. *uostà*), «затоку» (латис. *uosts*), «вхід, гирло» (латин. *ostium*) [ČES, s. 693]. Спільним семантичним компонентом для цього соматизма й географічного терміна є, на наш погляд, сема 'місце, куди щось потрапляє', або 'отвір у чому-небудь'. Тому, можливо, в основі найменування цієї частини обличчя є метафоричне перенесення, яке виникло на основі подібності за належністю до певних місць навколишнього середовища.

Лексема *rom* < **rǫtъ*, як і більшість інших соматизмів, не має загальноприйнятої етимології. Науковці припускають, що вона тісно пов'язана з праслов'янськими **ryti* «рити», **rydlo* «рило» [ЕСУМ, т. 5, с. 127]. Це наштовхує на думку, що праслов'янське слово **rǫtъ* спочатку могло позначати частину тіла тварини, оскільки, виходячи з етимології, *rom* – це те, чим риють, дістаючи їжу. Згодом цей номен почав використовуватися на позначення частини обличчя людини, витіснивши з основного лексичного фонду української мови лексему *уста*.

5. Словац. *pera* – укр. *губа*

Словацька мова єдина з-поміж усіх слов'янських використовує для найменування верхнього й нижнього м'язового краю ротового отвору номен *pera* [KSSJ], який також не має на сьогодні вірогідної етимології. Очевидним нам видається його зв'язок із грецькою лексемою *πεῖρω* (**periō*) «проникаю, прориваюся», адже губи є тим органом, який закриває вхід до рота, і щоб туди потрапити, необхідно «проникнути», «прорватися» крізь них. На асоціативному рівні зі словацькою лексемою *pera* (мн.ж. *pery*) можуть бути пов'язані латинські слова *porta* «двері, ворота», *portus* «двері будинка, гавань» [ЭСРЯ, т. 3, с. 240], бо незаперечною виявляється тотожність виконуваної дії цими різними елементами – закривати й відкривати прохід, вхід. Тому, на наш погляд, основою найменування губ у словацькій мові слугувало метафоричне перенесення за функцією: «те, що закриває вхід» > «те, що закриває рот».

Значення української лексеми *губа* (мн. *губи*) «кожна з двох шкірно-м'язових рухомих складок, які утворюють краї рота в людей і тварин» [ВТССУМ, с. 200] є вторинним. Спочатку вона слугувала на позначення грибів, що підтверджено її семантикою в інших слов'янських мовах: **gǫba* – болг. *гъба* «гриб», чes. *houba* «гриб», словац. *huba* «гриб», рос. діал. *губа* «гриб», укр. діал. *губи* «гриби» тощо [ЭССЯ, с. 78–79]. Етимологи відзначають безперечну спорідненість семантики «гриб» і «губа» та метафоричний розвиток другого з першого [ЭССЯ, т. 7, с. 79]. Отже, назва губи людини має експресивний характер і є вторинною, тому що перенесена за подібністю ознаки «пористий, випуклий» на шкіряну складку рота.

Словацька мова має у своїй лексико-семантичній системі лексеми *huba* (< **gǫba*) із значенням «рот, морда» [KSSJ] й *gamba* «губи, у мн.ж. рот» [KSSJ]. Остання, як нам здається, є застиглою, найдавнішою, хронологічно віддаленішою праслов'янською лексемою (*gamba* < **gamba*), у якій не відбувся перехід дифтонгічного сполучення **am* у носовий монофтонг. Ці лексеми в сучасній словацькій мові є пейоративними назвами до стилістично нейтральних *rom* і *губа*: *držat' hubu* «мовчати», *zatvor hubu, drž hubu!* «мовчи» [KSSJ]; *odut', otročit' gamby* «надути, копити губи» [KSSJ].

6. Словац. *obočie* – укр. *брови*

Сучасні слов'янські мови зберігають у своєму словнику різні номени брів: словац. *obočie, brva, obrva* [KSSJ], укр. *брови* [ВТССУМ, с. 63]. На позначення во-

лосяної дуги над очима в словацькій мові функціонує лексема *obočie* [KSSJ]. Цей давній слов'янський дериват (*obočie* < **obočъje*) є поєднанням конфіксальної морфеми *ob-...-ъje* з кореневою **ok-o*, власне формою двоїни **oči* [ЭССЯ, т. 26, с. 126], і позначає ту частину обличчя людини, яка знаходиться навколо очей. Дугаста смужка волосся над очною ямкою в праслов'янській мові позначалася й лексемою **bry* (Р.в. **brъve*), яка має аналоги в споріднених європейських мовах (литов. *bruvīs* «брова», давньоверхньонім. *brāwa* «брова» тощо [ЕСУМ, т. 1, с. 261]). Праслов'янське слово **bry* походить із індоєвропейського кореневого імені **bhrū-s*, яке є первинною вокабулою, тобто не зводиться до іншої більш давньої твірної основи [ЭССЯ, т. 3, с. 64]. У сучасній словацькій мові лексеми *brva*, *obrva* в значенні «брови, вії» є стилістично обмеженими, словники їх фіксують як книжні слова, але те, що вони входять до складу фразеологічних одиниць, засвідчує колишню активність цих лексем у мові словаків: *ani brvou nepohnút'* «зберігати повний спокій» [KSSJ], *nepohnút' ani obrvou* «залишатись нерухомим», «не дати пізнати себе» [KSSJ].

7. Словац. *mihalnice* – укр. *вії*

У словацькій мові волосинки, що покривають краї повік, тобто вії, номіновано словом *mihalnice*. Основою цього найменування є характерна дія, виконувана віями, *mihat'* > *mihalnica*. У слов'янських мовах це один із типових мотивів називання частин тіла людини, порівняйте, словац. *chodidlo* «ступня» від *chodit'*, укр., рос. *ступня* від *стунати*, болг. *клепач* «повіка» від *клинати* [РДБЕ] тощо. Але за віями в словацькій мові закріпилися також номени *riasy* та *obrvy*, останній є результатом метонімічного перенесення з давнього слов'янського **bry* «брови». Праслов'янський за походженням номен *riasy* (< **ręsa*) [ČES, s. 554] не має достовірної етимології, але, на думку чеських дослідників, пов'язаний з поняттям торочки [ČES, s. 554]. Асоціативний зв'язок між віями й торочкою підтверджують паралелі в інших слов'янських мовах: рос. *ресница*, болг. *реса* «торочка» і *ресница* «вія», серб. *реса*, множ. *ресе* «сережка (на дереві), торочка», чес. *řasa* «вії», польсь. *ręsa* «вії» [ЭСРЯ, т. 3, с. 473–474]. Спираючись на етимологічні розвідки, вибудовуємо такий ланцюжок утворення праслов'янської лексеми **ręsa* < **rędsā*, пов'язане з **rędъ* «ряд», **ręditi*, які виявляють спорідненість із литовським і латиським *rinda* «ряд, лінія» [ЭСРЯ, т. 3, с. 474, 536]. Отже, в основу номінації вії давні слов'яни поклали форму їх розташування – в один ряд, в одну лінію.

В українській мові за цими волосинками закріпився номен *вії* [ВТССУМ, с. 145], який етимологічно пов'язаний з праслов. **vędja* «повіка», а видозміна зумовлена впливом дієслова *віяти*. Семантична трансформація в процесі розвитку української мови «повіка» > «волосся на повіці» спричинена суміжністю означуваних предметів [ЕСУМ, т. 1, с. 408].

Отже, назви частин тіла людини є давніми, життєво важливими, а через це й стійкими в часі. Словацькі й українські найменування частин обличчя мають як багато спільного, так і специфічного. Найбільш типовими ознаками, які покладено в основу номінації частин обличчя людини в зіставлюваних мовах, є: характер поверхні (*čelo* і *lob*), близькість місця розташування одних частин тіла щодо інших (*цюка* біля ротової щілини, *obočie* «брови» біля очей, *вії* біля повік), характерна для позначуваної частини тіла функція (*pot*, *pery*, *mihalnice*) тощо. У результаті ономазіологічного дослідження нами виявлено, що метафора й метонімія – надзвичайно продуктивні типи перенесень значень слів, на основі яких виникала сомати́чна лексика. Досліджуваний матеріал засвідчує, що споріднені словацька й українська мови часто мають у своїх словниках різні номени одного й того ж денотата. Це спричинено тим, що назви частин обличчя людини в різних мовах досить часто виникали завдяки неоднаковим, відмінним асоціаціям і подібностям з

об'єктами навколишнього світу, які вже мали позначення (*riasy* «вії» з торочкою, *guby* з грибами, *peru* «губи» з дверима й ворітьми).

Бібліографічні посилання

1. Білоус Ю. В. Відображення наївних уявлень про людське тіло у соматичній лексиці німецької мови / Ю. В. Білоус // Наук. вісн. ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». – 2015. – № 3. – С. 42–46.
2. Боголепова С. В. Психолінгвістический анализ тематического поля соматизмов : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / С. В. Боголепова. – Режим доступа : http://iling-ran.ru/avtoreferats/bogolepova_s.pdf.
3. Богус З. А. Соматизмы в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты (на материале русского, адыгейского и английского языков) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 и 10.02.20 [Электронный ресурс] / З. А. Богус. – Режим доступа : <file:///C:/Users/Admin/Downloads/01003292260.pdf>.
4. Будагов Р. А. Сходства и несходства между родственными языками / Р. А. Будагов. – 2-е изд. – М. : Добросвет, 2000, 2004. – 280 с.
5. Вайнтрауб Р. М. Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках (к вопросу о сравнительном изучении славянской фразеологии) / Р. М. Вайнтрауб // Вопросы фразеологии IX: Тр. СамГУ им. А. Навои, нов. сер. – Самарканд, 1975. – Вып. 288. – С. 157–162.
6. Власова Н. А. Фразеологическое гнездо с вершиной глаз в общенародном языке и говорах : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / Н. А. Власова. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/>.
7. Воробьева Л. Б. Устойчивые выражения с компонентом *голова* в русском и литовском языках [Электронный ресурс] / Л. Б. Воробьева. – Режим доступа : http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wg6110/wgpgu04/wgpgu04_17.pdf.
8. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – 596 с.
9. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа Языки рус. культуры, 1998. – 768 с.
10. Кочеваткин А. М. Соматическая лексика в диалектах эрзянского языка : Лингвогеографический анализ : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.07 «Финно-угорские и самодийские языки» [Электронный ресурс] / А. М. Кочеваткин. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/>.
11. Маркина В. К. Семантика названий частей тела человека в мокшанском языке: Парадигматический и синтагматический анализ : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.07 «Финно-угорские и самодийские языки» [Электронный ресурс] / В. К. Маркина. – Режим доступа : <http://www.dslib.net/>.
12. Масалева Н. В. Соматизмы в русской языковой картине мира : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / Н. В. Масалева. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/463892.html>.
13. Сеницына Н. В. Роль соматической лексики в формировании картины мира [Электронный ресурс] / Н. В. Сеницына. – Режим доступа : <http://www.gramota.net/materials/1/2011/6/78.html>.
14. Смирнова Т. А. Соматический фразеологизм как компонент фразеологической картины мира в русском и украинском языках [Электронный ресурс] / Т. А. Смирнова. – Режим доступа : http://sn-philolsocom.crimea.edu/arhiv/2011/uch24_41fn/085.pdf.
15. Степаненко О. К. Словотвірні гнізда з вершинним соматичним компонентом: Семантика і структура / О. К. Степаненко. – Д. : Акцент ПП, 2011. – 168 с.

16. **Старых О. В.** Соматизмы как особый класс слов в лексической системе церковнославянского языка / О. В. Старых // Вестник ПСТГУ III: Филология. – 2011. – Вып. 2 (24). – С. 80–85.
17. **Якобсон Р.** Избранные работы / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 460 с.
18. **Baláková D.** K výskumu somatických frazém s komponentom *hlava* [Elektronický zdroj] / D. Baláková. – Režim prístupu : <http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/10/Varia10.pdf>.

Словники

- БТСРЯ** – Большой толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/>.
- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови [Електронний ресурс]: в 7 т. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm.
- КЭСРЯ** – Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская; под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Гос. учебно-педаг. изд-во Мин. просвещения РСФСР, 1961. – 404 с.
- РДБЕ** – Речник на думите в българския език [Електронен ресурс]. – Режим на доступ : <http://rechnik.info/>.
- СРЯ** – Словарь русского языка: в 4 т. – М. : Рус. язык, 1984. – Т. 4. – 790 с.
- ШЭСРЯ** – Шанский Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка [Электронный ресурс] / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/rusethy/Scheka-5732.html>.
- ЭСРЯ** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986.
- ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд [Электронный ресурс] / под ред. О. Н. Трубачева. – Режим доступа : <http://essja.narod.ru/index.htm>.
- ČES** – Rejzek J. Český etymologický slovník / J. Rejzek. – Praha: LEDA, 2001. – 752 s.
- KSSJ** – Krátky slovník slovenského jazyka. – Bratislava: VEDA, 2003. – 986 s.
- PSJČ** – Příruční slovník jazyka českého [Elektronický zdroj]. – Režim přístupu : <http://bara.ujc.cas.cz/psjc>.
- SJP** – Słownik języka polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2009. – 1358 s.

Надійшла до редколегії 15.01.16

ЗМІСТ

Белозор О. С., Петренко В. И. Эргонимы с компонентами <i>молодой/старый</i> в коммерческой номинации	3
Билан Н. И. Роль значения направленности отношения воздействия семантико-синтаксической структуры при переводе английских высказываний на украинский и русский языки	8
Ваняркин В. М. К вопросу о понятии текста как основной единице коммуникации	14
Высоцкая Т. Н. Структура терминологических значений наименований технических артефактов горной промышленности.....	19
Goncharova Yu. S., Kolomoychenko O. E. English borrowings as indicators of new financial and economic realia in the ukrainian economic discourse.....	23
Гречухина И. Д. <i>Man</i> как словообразовательный элемент в современном английском языке (гендерный аспект).....	28
Громовенко В. В. Особливості словотворення неологізмів в українському політичному дискурсі.....	37
Датченко Ю. В. Етносимвол великоднього яйця в українському мовно-культурному просторі	43
Дворянчикова С. Е. Филологическая ретроспектива представления комического в теории литературной ономастики	48
Ибрагим Аль Шабуль. Проблемы фонетической интерференции при обучении арабговорящих студентов русскому языку	55
Кіркоська І. С. Ситуація наміру здійснення дії як компонент категорії перспективності та засоби її вираження у сучасних романських мовах	60
Ковкіна Є. В. Функціонування елементів кримінального арго в термінологічній системі криміналістики.....	67
Куварова Е. К. Обращение и вокатив: к вопросу о содержательной дифференциации терминов.....	72
Любимова С. А. Із історії досліджень стереотипів у гуманітарній парадигмі: від соціології до когнітивної лінгвістики.....	79
Ляпичева Е. Л. Модель понимания речи и применение её в анализе текста (на материале беседы митрополита Антония Сурожского «О творении и спасении мира»)	86
Меньшиков И. И. Согласование как подчинительная синтаксическая связь	93
Нагорна О. П. Прагматичні функції неоднозначних висловлень.....	99
Панченко Е. И. Вербализация концепта <i>библиотека</i> в русском художественном тексте	105
Пасько Г. М. Фреймові моделі загадок (на матеріалі слов'янських та германських мов).....	110

Писаренко Н. Д. Форми економії вираження смислу в сучасному українському синтаксисі	116
Пономарёва Л. Ф. Семантические ограничения в девербативном словопроизводстве имени существительного класса процессуальных глаголов	121
Попов С. Л. О перцептивно-логической эволюции фонетического строя русского языка: согласные	129
Пристайко Т. С. Голофразисные номинации в языке Интернета	136
Сахно И. А. Трудоустройство сквозь призму лексики	143
Стирнік Н. С. Домінантні проблеми аудіювання в процесі навчання англійській мові студентів гуманітарних спеціальностей	149
Суима И. П. Лексическое наполнение респонсивных предложений (на материале английского языка)	153
Турута И. И. Эргонимы и прагматонимы: сходство и отличие	159
Хрушкова О. А. Смыслові поля динамічних писемних текстів (на матеріалі рекламних текстів м. Дніпропетровська)	170
Юровських К. А. Контекстуальні передумови виникнення комунікативного непорозуміння (на матеріалі англомовного діалогічного дискурсу)	177
Шепель Ю. А. О простых и сложных единицах словообразования	183
Шепітько С. В. Лінгвістичні ознаки прислів'їв	189
Шкурко О. В. Роль второстепенных членов предложения в процессе омонимизации высказываний	194
Шпітько І. М. <i>Не на одно лице</i> , або Про соматизм обличчя в словацькій й українській мовах: ономазіологічний аспект	200

CONTENTS

Belozor O. S., Petrenko V. I. Ergonims with the components молодой/старый in the commercial nomination	3
Bilan N. I. The role of the influence relation direction characteristic of the semantic syntactic structure in translating english utterances into ukrainian and russian.....	8
Vaniarkin V. M. The concept of the text as the basic unit of communication	14
Vysotskaya T. N. The structure of mining technical artifacts terminological meanings.....	19
Goncharova Yu. S., Kolomoychenko O. E. English borrowings as indicators of new financial and economic realia in the ukrainian economic discourse.....	23
Grechukhina I. D. Man as a word-forming element in modern english (gender aspect).....	28
Hromovenko V. V. The peculiarities of neologisms' word-formation process in the ukrainian political discourse	37
Datchenko Yu. V. Ethnosymbol of easter eggs in ukrainian linguistic and cultural space	43
Dvorianchykova S. Ye. The philological retrospective of the representations of the comic in the theory of literary onomastics	48
Ibrahim Al Shabul. Problems of the phonetic interference by the studying russian by arabs.....	55
Kirkovska I. S. The situation of activity intention as a prospectivity component and its modes of expression in the modern romance languages.....	60
Kovkina E. V. Functioning of criminal argot elements in the terminology system of criminalistics.....	67
Kuvarova O. K. Address and vocative: the problem of the contentive meaning differentiation of the terms	72
Lyubymova S. A. The history of stereotype research in the humanities paradigm: from sociology to cognitive linguistics.....	79
Lyapicheva Y. L. Model of speech understanding and its application in text analysis (based on the metropolitan Anthony of Sourozhskiy's conversation «About Creation and Salvation of the world»)	86
Menshikov I. I. Agreement as a subordinate syntactic relation	93
Nahorna O. P. Pragmatic functions of ambiguous utterances	99
Panchenko O. I. Concept LIBRARY verbalization in russian artistic text.....	105
Pasko H. M. Frame models of riddles (on the basis of slavic and germanic languages)	110
Pysarenko N. D. Forms of sense expression economizing in contemporary ukrainian syntax	116
Ponomareva L. F. Semantic restrictions indeverbative noun wordformation in the class of the process verbs.....	121

Popov S. L. Revisiting the perceptually-logical evolution of the phonetic system in russian language: consonants	129
Prystaiko T. S. Holophrastic nomination in the internet language	136
Sakhno I. A. Employment through the prism of language	143
Styrnik N. S. Dominant listening comprehension problems in the process of the english language teaching for students of humanities	149
Suima I. P. Lexical filling of the responsive sentences (based on the english language).....	153
Turuta I. I. Ergonyms and pragmatonyms: similarity and difference.....	159
Khrushkova O. A. Notional fields of dynamic written texts (on the material of advertisement texts of Dnipropetrovsk)	170
Yurovskykh K. A. Contextual prerequisites for misunderstanding (on the material of english dialogical discourse).....	177
Shepel Yu. A. About simple and difficult unitsword-formations	183
Shepitko S. V. Linguistic nature of proverbs.....	189
Shkurko E. V. Auxiliary sentence members' role in the utterance homonymization process	194
Shpitko I. M. They all don't look the same, to the problem of somatism <i>обличчя</i> (face) in slovak and ukrainian languages: onomasiological aspect.....	200

Наукове видання

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
МОВОЗНАВСТВО

Заснований у 1993 р.

Випуск 22

Українською, російською, англійською мовами

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21031-10831 Р від 24.10.2014 р.*

Коректор О. М. Гордієнко
Оригінал-макет В. В. Спіріна

Підписано до друку 19.05.16 р. Формат 70х108 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк плоский. Ум. друк. арк. 17,9. Обл.-вид. арк. 17,3. Ум. фарбовідб. 17,9.
Тираж 100 пр. Зам. № 92.

РВВ ДНУ, просп. Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, 49010.

ПП «Ліра ЛТД», вул. Погребняка, 25, м. Дніпропетровськ, 49010.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 188 від 19.09.2000 р. Фактична адреса: вул. Наукова, 5